

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**TÜRK DESTANLARINDA YERALTI DÜNYASI
(SİBİRYA SAHASI)**

YAPRAK PELİN ULUIŞIK

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

KASIM 2015

**TÜRK DESTANLARINDA YERALTI DÜNYASI
(SİBİRYA SAHASI)**

Yaprak Pelin ULUIŞIK

**DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

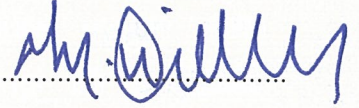
KASIM 2015

Yaprak Pelin ULUIŞIK tarafından hazırlanan “Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. İbrahim DİLEK

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

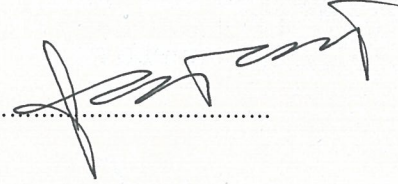
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. Pakize AYTAÇ

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

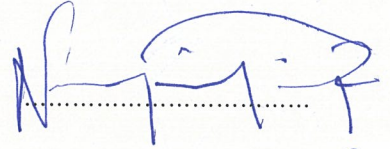
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Nezir TEMUR

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

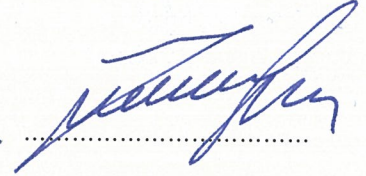
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. M. Mete TAŞLIOVA

Türk Dili ve Edebiyatı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 24 / 11 / 2015

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Suna BAŞAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

YAPRAK PELİN ULUIŞIK
24.11.2015

TÜRK DESTANLARINDA YERALTI DÜNYASI (SİBİRYA SAHASI)

Doktora Tezi

Yaprak Pelin ULUIŞIK

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Kasım 2015

ÖZET

İnsanoğlu, toprağın altında kalan, görünmeyen ve bilinmeyen bölgeye her zaman merak duymuş ve bu karanlık, gizemli kısmı ölüm ile ilişkilendirmiştir. *Yeraltı, aşağı dünya, ölüler ülkesi, cehennem* vb. isimler ile tanımlanan bu yer, bütün olumsuzlukların, kötülüklerin ve acının kaynağı kabul edilmiştir. Dünyanın en büyük medeniyetlerinin çok tanrılı inanç sistemine sahip halklarının anlatmalarında bu yerin tasviri yapılırken tanrılardan ve tanrıçalardan, dikey hareketle yeraltına yapılan yolculuklardan, yeraltına açılan kapılardan ve kapı bekçilerinden; yeraltı denizlerinden, nehirlerinden ve kayıkçılarından; canavar, kötü ruh vb. yeraltı varlıklarından bahsedildiği görülmektedir. Şamanist Sibiryalı Türklerin inançları ve bu inançlar ile ilgili anlatmaları da benzer yöndedir. Bu tezde, Şamanist Türk mitolojisinde yeraltı unsurları ve Sibiryalı Türk destanlarında bu unsurların verilmiş şekli ele alınmıştır. Altay, Hakas, Tuva, Şor ve Yakut destanlarında yeraltı dünyasının genel özellikleri, yeraltının efendisi Erlik başta olmak üzere yeraltı sakinleri ve destan kahramanının yeraltı macerası ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Bilim Kodu : 1170.4.055

Anahtar Kelimeler : Yeraltı, Erlik, kötü ruh, kahraman, Altay, Hakas, Tuva, Şor,
Yakut, destan

Sayfa Adedi : 325

Tez Danışmanı : Prof. Dr. İbrahim DİLEK

UNDERWORLD IN TURKISH EPICS (SIBERIA FIELD)

Ph. D. Thesis

Yaprak Pelin ULUISIK

GAZI UNIVERSITY

INSTITUTE of SOCIAL SCIENCES

November 2015

ABSTRACT

Mankind has always been interested in the unseen and unknown world which lies under the soil; and, associated this dark, mysterious world with death. This place, which is identified with the names *underworld*, *netherworld*, *world of the dead*, *hell* etc. is accepted as the source of all negativeness, evil and misery. When this place is portrayed in the epics of the polytheist people of the greatest civilisations of the world, it is common to witness stories about gods and goddesses, the vertical journeys to the underworld, the gates to the underworld and their guardians, underworld seas, rivers and the charons; underworld creatures such as monsters and evil spirits. The beliefs of the Shamanist Siberian Turks and the epics about these beliefs are also similar in many ways. In this thesis, underworld features in shamanist Turkish mythology and the way of depiction of these features in Siberian Turkish epics are discussed. In Altay, Khakas, Tuva, Shor ve Yakut epics; general feature of the underworld, residents of the underworld - notably Erlik - the ruler of the underworld and adventures of the heros in the epics are reviewed in detail.

Science Code : 1170.4.055

Key Words : Underworld, netherworld, Erlik, evil spirit, hero, Altay, Khakas,
Tuva, Shor, Yakut, epic

Page Number : 325

Supervisor : Prof. Dr. Ibrahim DILEK

TEŞEKKÜR

Bu tezi tamamlayabilmek için aşağıda zikrettiğim çeşitli kurum ve kişilerden yardım aldım. Onların destek ve teşvikleri olmasaydı itiraf etmeliyim ki, çalışmamı tamamlayabilmem mümkün değildi. Tezimle ilgili bilimsel kaynakların bir kısmını temin ettiğim ve bir ay boyunca kütüphanesinde çalışma imkanı bulduğum Hakas Dil, Edebiyat ve Tarih Araştırmaları Enstitüsü (HAKNİYALİ) çalışanlarına; bilgi ve tecrübelerinden istifade etmeme imkan sağlayan, Türkiye Türkçesine aktarılmamış Altay destanlarındaki unsurları teze dahil etmemde katkıda bulunan danışmanım Prof. Dr. İbrahim DİLEK'e; onun aracılığıyla zaman zaman fikir ve görüşlerinden yararlandığım ve tez planımın oluşmasında değerli görüşlerini cömertçe sunan Prof. Dr. Dursun YILDIRIM'a; beni her zaman güler yüz ve anlayışla karşılayıp moral, destek ve bilgilerini esirgemeyen TİK üyelerim Doç. Dr. Nezir TEMUR ile Doç. Dr. Gülsüm KİLLİ'ye; gündelik hayata dair iş yükümün önemli bir kısmını büyük bir hoşgörü ve nezaketle devralarak zamanımı bereketli kılan başta eşim Cihan Emre ULUIŞIK olmak üzere tüm aile yakınlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	x
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

DÜNYA MİTOLOJİLERİNDE YERALTI

1.1. Mezopotamya (Sümer, Akad, Babil, Elam) ve Hitit Mitolojisinde Yeraltı	9
1.2. Mısır Mitolojisinde Yeraltı	20
1.3. Hint Mitolojisinde Yeraltı	26
1.4. Çin ve Japon Mitolojisinde Yeraltı	36
1.5. Yunan Mitolojisinde Yeraltı	47

2. BÖLÜM

TÜRK ŞAMANİST MİTOLOJİSİNDE YERALTI

2.1. Yeraltının Efendisi	55
2.2. Yeraltının Kötü Ruhları ve Yeraltı Devi Celbegen	64
2.3. Yeraltının Coğrafi Özellikleri.....	70

3. BÖLÜM

SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA YERALTI UNSURLARININ TAHLİLİ

3.1. Üç Dünyanın Bütünlüğü ya da Ayrışmazlığı	73
3.2. Erlik	88

Sayfa

3.3. Yeraltı Varlıkları.....	93
3.4. Yeraltının Genel Özellikleri.....	98

4. BÖLÜM**SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA KAHRAMAN VE YERALTI**

4.1. Kahramanın Özellikleri	103
4.2. Kahramanın Sahip Olduğu Olağanüstü, Sihirli Nesnelere ve İşlevleri.....	128
4.3. Kahramanın Yeraltına İniş Sebepleri.....	140
4.4. Kahramana Yardımcı Varlıklar	142
4.5. Kahramanın Karşılaştığı Engeller ve Bu Engelleri Aşma Yolları	147
4.5.1. Erlik'in Yeryüzündeki Engelleri.....	147
4.5.2. Erlik'in Yeraltındaki Engelleri.....	149
4.6. Kahramanın Yeraltına İniş ve Yeraltından Çıkış Yolları	155
4.7. Erlik'e Karşı Zafer.....	163

5. BÖLÜM**SİBİRYA TÜRK DESTANLARININ ÖZETLERİ**

5.1. AK BİY DESTANI (ALTAY)	167
5.2. AK TAYÇI DESTANI (ALTAY).....	168
5.3. CAÑAR DESTANI (ALTAY)	171
5.4. ER SAMIR DESTANI (ALTAY).....	189
5.5. ERKE KOO DESTANI (ALTAY)	190
5.6. KAN CEEREN ATLI KAN ALTIN DESTANI (ALTAY).....	192
5.7. KAN SULUTAY DESTANI (ALTAY)	194
5.8. KATAN KÖKŞİN İLE KATAN MERGEN DESTANI (ALTAY).....	199
5.9. KÖKİN ERKEY DESTANI (ALTAY).....	201

	Sayfa
5.10. MAADAY KARA DESTANI (ALTAY)	202
5.11. ÖLÖŞTÖY DESTANI (ALTAY).....	208
5.12. ŞULMUS ŞUNI DESTANI (ALTAY)	214
5.13. HAN MİRGEN DESTANI (HAKAS)	216
5.14. HUBAN ARIĞ DESTANI (HAKAS).....	218
5.15. AK KAĞAN DESTANI (ŞOR)	226
5.16. ALTIN ERGEK DESTANI (ŞOR).....	230
5.17. ALTIN SIRIK DESTANI (ŞOR)	232
5.18. ALTIN TAYÇI DESTANI (ŞOR).....	238
5.19. ARAN TAYCI DESTANI (ŞOR)	239
5.20. AY MÖGÖ DESTANI (ŞOR)	241
5.21. KAĞAN ARĞO ABLALI KAĞAN MERGEN DESTANI (ŞOR)	243
5.22. KAĞAN KES DESTANI (ŞOR).....	248
5.23. KARTIGA PERGEN DESTANI (ŞOR).....	252
5.24. ALDAY BUUÇU DESTANI (TUVA)	255
5.25. ALDIN KURGULDAY DESTANI (TUVA)	263
5.26. BAYAN TOOLAY DESTANI (TUVA)	266
5.27. BOKTU KİRİŞ, BORA ŞEELEY DESTANI (TUVA)	269
5.28. ERELZEY MERGEN, HARAGALZAY MERGEN ALIŞKILAR DESTANI (TUVA)	282
5.29. HAN ŞİLGİ ATLI HAN HÜLÜK DESTANI (TUVA).....	287
5.30. TANAA HEREL DESTANI (TUVA).....	293
5.31. TON ARALÇIN HAAN DESTANI (TUVA).....	297
5.32. CULURUYAR NURGUN BOOTUR DESTANI (YAKUT-SAHA)	302
5.33. ER SOGOTOH DESTANI (YAKUT-SAHA)	306
SONUÇ	315
KAYNAKLAR	319
ÖZGEÇMİŞ	325

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 4.1. Kahramanın özellikleri	127
Çizelge 4.2. Kahramanlar ve şahıslar kadrosunun kullandıkları sihirli nesnelerin işlevleri ve bu nesneleri kimlerden almış oldukları hakkındaki çizelge	136
Çizelge 4.3. İncelenen destanlarda yeraltına inenler, onların yeraltına iniş sebepleri ve iniş yolları hakkında	159

GİRİŞ

En eski zamanlardan bugüne insanoğlu yeryüzünün, toprağın altında kalan ve görünmeyen kısmına yani “bilinmeyene” merak duymuş; bu bilinmeyen ile ilgili olarak genellikle ölüm ve öbür dünya kavramları esasında birçok inanışın ve anlatmanın oluşmasını sağlamıştır. Sadece toprağın altı değil *mağara, geçit, su altı, kuyu, çukur* gibi sonu karanlık olan mekanlar da “bilinmeyen”in çerçevesine dahil edilmiştir. *Kötü, uğursuz, olumsuz, koyu, puslu, kasvetli, kirli, zehirli, acı verici, korkunç, hasta; ölü, ölüm, şeytan, kötü ruh, ifrit, geri dönülmeyen, kurtulması mümkün olmayan* vb. birçok kelime ve kelime grubuyla birlikte bunların anlam içerikleri, bu bilinmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Toprağa kazılan çukur, suya atılan insan kurbanlar, mağaralarda yapılan ayinler bu bilinmeyenden yeryüzüne çıkabilecek ya da yeryüzüne çıkmadan tanrıları, yarı tanrı / yarı insanları veya sadece insanları kendine çekebilecek her türlü olumsuzluğu engellemek içindir. Bu bilinmeyi *yeraltı, aşıağı dünya, aşıağıdaki büyük, kara toprak, karanlık yer, ölüer diyarı, ölüer ülkesi, ölüerin mekanı, cehennem* vb. olarak tanımlayan insanoğlu, gökyüzü ve yeryüzü ikilisinden ayrı olan bu bölgenin kendi tanrısı veya tanrıları, katları, denizleri, nehirleri ve kayıkıları, kapıları ve kapı bekçileri, canavarları, ifritleri ve kötü ruhları olduğuna inanmıştır.

Yeraltıyla ilgili olarak insan zihninde üç temel algı mevcuttur. İli, yeraltının teolojide yer alan ceza - ödöl sisteminin gereksinim duyduğu mekan temsilinde sıklıkla ceza ile ilişkilendirilmesidir. İkinçisi, yeraltının sunduğu koşulların, alışıl gelmiş fizyolojik koşullardan farklı uç koşullar sunması ve bu koşulların bilinmezlik ile harmanlanıp farklı yaşam biçimleri ve fiziki koşulların hayal edilmesini tetiklemesidir. Üçüncüsü ise yeraltının, yeryüzünde hüküm süren düzeni reddedenler için ve ona karşı sürdürülecek muhalefet için korunaklı, gizli ve özgür koşullar sunmasından dolayı politik anlamda bir simgeselliğe ulaştırılmasıdır (GÜNEŞ 2010: 126). Bu üç temel algının sonucu olarak dünyanın bütün toplumlarında olduğu gibi Türklerde de yeraltı, sembolik değerleri bakımından hem mitolojide hem de folklorda olumsuz özellikleriyle ön plana çıkar. Bu olumsuzluk dilde ve destanlar başta olmak üzere halk edebiyatının çeşitli türlerinde kendini gösterir. Türkiye Türkçesinde yeraltı ile ilgili anlatım kalıplarının tamamı *ölüm, yok olma, utanma* gibi duygulara ait olumsuz anlamlar taşır (ÇOLAK 2010: 179) ve

bunun yanısıra yeraltı; yasal olmayan, cinayet, fuhuş, uyuşturucu ve silah ticareti gibi kirlî ve karanlık işlerin yapıldığı mekan anlamına da gelmektedir. *Yerin dibine geçmek (batmak veya girmek), yer yarılıp içine girmek (geçmek), yerin kulağı var, yer demir gök bakır* gibi deyim ve atasözleri anlam derinliği bakımından mitolojiyle yakından ilgilidir. *Yerin kulağı var* atasözü, yeryüzünde olan biten her şeyden haberdar olan Erlik'i veya yeraltındaki başka mitolojik varlıkları çağrıştırmaktadır. Aynı atasözünün Kırgızlarda *yerin kulağı yedi kattır* şeklindeki ifadesi, Türk mitolojisinde yerin yedi kattan ibaret olduğu inancıyla ilişkilidir.

“Türk Destanlarında Yeraltı Dünyası (Sibiryâ Sahası)” adlı bu doktora tezinde, Sibiryâ sahası Türk destanlarında yeraltı konusu ele alınmıştır fakat Sibiryâ sahası dışında kalan Türk coğrafyasında da yeraltıyla ilgili anlatılardan bahsetmek mümkündür. Bu anlatıların içerisinde en çok bilineni, Kırgız Türklerinin Er Töştük destanıdır. Bu destanda kahraman, bir ejderha aracılığıyla yeraltına iner; orada yaşadığı maceralardan sonra Kara Kuş sayesinde yeryüzüne çıkar. Türk masalları içerisinde de yeraltı ile ilgili masallar mevcuttur. Eflatun Cem Güney'in *Masallar*'i arasında yer alan *Sabır Taşı, Zümrütanka, Dünyanın Tadı, Elmas Beşik* gibi masallar, yeraltı dünyasını ve bu dünyaya ait tasvirleri içermesi bakımından önemlidir (BAKIRCI 2014: 50-51). *Sabır Taşı* masalında kahramanlar, girdikleri bir kapı kapanınca aniden kendilerini karanlık dünyada bulur. *Zümrütanka* masalında kahraman, kara bir koyuna binerek bir kuyunun dibinden yeraltına iner. Yeraltındaki suyun bekçisi bir ejderhadır. Kahraman bu ejderhayı öldürüp padişahın kızını kurtarır. Bu masal, yeraltı dünyasında padişahların ve insanların bulunduğunu anlatması bakımından dikkat çekicidir. Azerbaycan halk masallarından *Melik Memmed, Zümrütanka*'nın bir versiyonudur. Bu masalda da yeraltına inen kahraman, burada insanların suyunu kesen ejderhayı öldürür (ALTINKAYNAK 2003: 89). *Dünyanın Tadı* masalında kahraman, su almak için indiği kuyudaki demir kapıdan yeraltına geçer. Bu masalda Arap figürü yer almaktadır ve bu figür, Erlik'e benzer özellikler taşır. *Elmas Beşik* masalında ise Keloğlan, bir ağacın dibinden sürünerek yeraltına iner. Burada, yeryüzünde gördüğü sarayların hepsinden daha güzel bir saray görür. Kazak halk masallarının bazılarında da yeraltı unsurları söz konusudur. *Kazak Halık Edebiyeti - Erteğiler* adlı eserin dördüncü cildinde yer alan masallardan *Altın Aydar* masalında kahraman yerin yarığında geçerek yeraltına iner. Bu masalda yer yarığını bir

yaşlı kadın yamar ve bu yaşlı kadın, tezimize konu olan destanlarda bahsedilen yeraltı geçidinin iyesini çağrıştırmaktadır. *Ayualpan, Suvdısalkan, Tavdıtalpan* masalında ise kahraman kuyudan geçen yolla yeraltına iner. Bu masaldaki Jermistan, Erlik ile; Sumırık kuşu ise Zümrüdüanka ile benzerlik taşır. Kazakların *Ayudav* masalında da *Altın Aydar* masalında olduğu gibi babası bir ayı olan kahraman, zindandaki bir çukurdan yeraltına inerek Jelmavuz'u öldürüp onun yeraltına kaçırdığı halkları kurtarır. *Hanşentay* adlı Kazak masalı, olay örgüsü ve motifler bakımından incelediğimiz destan metinleri ile arasında en fazla ortaklık bulunan masaldır. Bu masalda eşi, hayvanları ve bütün serveti yeraltına kaçırılan Hanşentay, bir çukurdan yeraltına iner. Yeraltında yedi başlı Jelmavuz'u görüp onu öldürerek eşini ve diğer insanları kurtarır. *Nanbatır* isimli Kazak masalında ise kahraman, izini sürdüğü (masaldaki işlevi Erlik'e benzeyen) ihtiyarın peşinden giderek yer yarığında yeraltına iner. Bu ihtiyarın kaçırdığı insanları yeraltından kurtarır ve bu insanlardan biri olan güzeller güzeli kız ile de evlenir.

Bu tezin amacı, dünya mitolojilerinde önemli bir unsur olan yeraltının, Türk mitolojisiyle birlikte Şamanist Türk inancında ve Sibiry Türk destanlarında da nasıl ve ne şekilde yer aldığını gösterebilmektir. Türkiye'de, mitoloji alanında birçok akademik ve kişisel çalışma olduğu halde ele aldığımız konu kapsamında yapılan çalışmaların yetersiz olması dolayısıyla bu konu, tez konusu olarak seçilmiştir. Şamanist Türk mitolojisindeki yeraltı tasavvurunun Sibiry sahası Türk destanlarına yansımalarını ele alması, çalışmayı farklı kılan en önemli yanındır.

Bilindiği üzere yeraltı ve ona bağlı unsurlar, Türk mitolojisinde olduğu kadar dünyanın diğer mitolojilerinde de önemli bir yere sahiptir. Yeraltının yeryüzü ve gökyüzüyle ilişkisi, yapısı ve orada meskûn olanlar çok yönlü olarak bilinmedikçe ilgili oldukları mitolojiyi de tamamıyla anlayıp kavramak mümkün değildir. Çünkü mitolojileri açıklayıp çözümlenmek kendilerini oluşturan yapı ve figürlerin birbirleriyle bağlantısı ortaya koyup anlaşılmadıkça mümkün değildir. Çalışmamızın önemi, Sibiry sahası Türk destanlarında yer alan yeraltıyla ilgili unsurların incelenmesi yoluyla genel anlamda Türk mitoloji çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Bu tezde, Türkiye Türkçesi ile yayınlanmış Altay, Hakas, Şor, Tuva ve Yakut (Saha) destan metinleri yeraltı unsurları bakımından ele alınmıştır, yeraltı unsuru taşımayan destanlar teze dahil edilmemiştir; incelemeye esas alınan destan metinleri yeraltı tanrısı, varlıkları, coğrafyası ve diğer özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Aldın Kurgulday, Altın Ergek ve Altın Tayçı gibi destanlarda, yeraltına inilmediği halde yeraltının yeryüzündeki unsurları ile mücadele halinde olduğu için bu destanlar da incelemeye dahil edilmiştir. İncelemeye tabi tutulan destan metinleri içerisine ayrıca Altay Türkçesi ile yayınlanan Kan Sulutay ve Cañar destanları da eklenmiştir. Bu istisnai durum, bu iki destan metnindeki zengin yeraltı unsurlarının üzerinde durulması gerekliliğindedir.

Çalışmamızda metin analizine yönelik olarak metin merkezli yöntemler kullanılmıştır. Psikanalitik ve karşılaştırmalı metot, en çok kullanılan yöntemler olmuştur. Tez için ilk olarak dünya mitolojileri, Türk Şamanist mitolojisi ve Sibirya Türk destanları ile ilgili literatür taraması yapılarak elde edilen tarama verileri yeraltı unsurları bakımından değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçları yorumlanmış, tarihi süreçte Sibirya Türk coğrafyasına komşu olmuş medeniyetlerin mitolojileri ve Türk Şamanist mitolojisi yeraltı tanrıları, varlıkları, coğrafyası ve diğer özellikleri hakkındaki bilgiler tez için kaleme alınmıştır. Ardından Sibirya Türk destan metinleri yeraltı tanrısı ve varlıkları, yeraltının genel özellikleri ve yeraltına inen kahraman açısından ele alınarak teze dahil edilmiştir.

Tezin “Dünya Mitolojilerinde Yeraltı” başlıklı *birinci bölümünde*, mitolojileri incelenen medeniyetler hakkında kısa bilgiler verildikten sonra, bu medeniyetlerin konu ile ilgili mitolojik anlatmalarına yer verilmiştir. İlk medeniyet, Mezopotamya medeniyetidir. Yeraltı tanrıçası Ereşkigal ve tanrısı Nergal, yeraltı nehri Hubur, bu nehrin adı bilinmeyen kayıkçısı, yeraltının kapı bekçisi Neti vb. yeraltı unsurlarından bahsedildikten sonra, en bilindik mitolojik anlatma olan *İnanna'nın Ölümler Diyarına İnişi* başta olmak üzere birçok mitolojik anlatma, tezin bu kısmında verilmiştir. İkinci olarak yeraltı tanrısı Osiris, ölümler diyarı, bu diyardaki Nil Nehri, bu nehrin kayıkçısı Horus ve ölümler diyarının kapı bekçisi Anubis, kötü ruhlar vb. ile Mısır medeniyetinin mitolojisine yer verilmiştir. Üçüncü olarak yeraltı tanrısı Yama ve asurlar, rakşasalar gibi iblis sınıfları ile bilinen Hint mitolojisi, tezin bu

bölümüne dahil edilmiştir. Yeraltı tanrısı Yanlou Wang, cezaların çekildiği Avici cehennemi ve yeraltı varlıkları ile Çin mitolojisi, Enma / Emma - O isimli yeraltı tanrısı, Jigoku isimli yeraltı ülkesi ve ifritleri ile Japon mitolojisi de birinci bölümde verilen dünya mitolojileri arasındadır. Son olarak dünyanın en zengin mitolojik anlatmalarına sahip olan Yunan mitolojisine de tezin bu kısmında yer verilmiştir. Tanrı Hades, yeraltı ülkesi, bu ülkenin en derin yeri olan Tartaros, yeraltının nehirleri ve kayıkçı Kharon, yeraltının kapı bekçisi Kerberos vb.'den bahsedildikten sonra Hades, Persephone ve Demeter üçlüsünün olduğu yeraltı miti ile Orpheus ve Eurydike'nin adlarının geçtiği yeraltı miti başta olmak üzere birçok mitik örnek, bu bölümde belirtilmiştir.

“Türk Şamanist Mitolojisinde Yeraltı” başlıklı *ikinci bölüme*, *yeraltının efendisi Erlik*, onun görünüşü, yaşadığı yer, ailesi (oğulları ve kızları) ve görevleri hakkında bilgi verilerek başlanmıştır. Erlik'in adı ve sıfatları, Sibirya'daki Türk boyları arasında farklılık göstermektedir. Bu tezde, Yakutların *Arsan Doulay* adlandırmasının dışındaki farklılıklar dikkate alınmamış; çalışma boyunca *Erlik* adı kullanılmıştır. Erlik konusunun hemen ardından *Altay yeraltı ruhları* olan körmösler, aynalar, azalar, üzütler, yutpa / cutpalar, almıs - şulmuslar; Yakut abaaahıları ve üör / yörleri ile *yeraltı devi Celbegen* hakkında bilgi verilmiştir. Ardından *yeraltının coğrafi özellikleri* konusu ele alınmıştır. Yeraltının 7, 9, 17, 18, 100 kat şeklinde çok katlı olarak verilmesi, karanlık ve pis oluşu, ağır havası ve iğrenç kokusu, sönük Güneş'i ve Ay'ı; hastalık, acı, ölüm ve kötülüğün kaynağı olması; dağı, çölü, denizi, gölü, nehri, ormanı, tarlası ve bataklığı; kapı bekçisi olan köpekleri ve kapıcısı (kapıcı kadını) hakkındaki bilgiler kaleme alındıktan sonra geçilmez kara dağları ve nehirleri, ateş denizi, ses geçirmez uçurumları, açılır kapanır geçitleri, çarpışan kayaları, kıl ve ağaç kabuğundan köprüleri ve canavarları ile yeraltı engelleri konusu üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm, “Sibirya Türk Destanlarında Yeraltı Unsurlarının Tahliili” başlıklı bölümdür. Bu bölümde, ikinci bölümdeki yeraltı unsurlarının, incelemeye esas aldığımız destanlardaki fonksiyonları ve görünüşleri üzerinde durulmuştur. İlk olarak *üç dünyanın bütünlüğü ya da ayrışmazlığı* konusuna değinilmiştir. Burada gökyüzü, yeryüzü ve yeraltının birbiriyle bağlantılı ve birbirinin tamamlayıcısı olduğu; kahramanın bu üç dünya ile uyumluluğu ve bu dünyaların

özelliklerini taşıması; üç dünyaya ait canlı ve cansız varlıkların bu dünyalar ile ilişkileri (at direği, ip, evlilik; tanrılar, iyeler, şamanlar vb.) belirtilmiştir. Ardından destanlardaki çirkin ve zalim *Erlık*, onun tasviri; oğulları, kızları ve eşi; biniti ve diğer sahip olduğu canlı ve cansız varlıklar; sihir (büyü) yapma ve şekil değiştirme özelliği ile yaşadığı yer, bir alt başlık şeklinde bu bölümde açıklanmıştır. Daha sonra *yeraltı varlıkları* konusuna değinilmiş, Sibiry Türk destan metinlerinde geçen Erlık'in halkı, bahadırları ve yardımcıları; yeraltının yılanları, boğaları, kurbağaları, böcekleri vb. hayvanları; canavarları ve kötü ruhları tezin bu kısmında belirtilmiştir. Son olarak, Sibiry Türk destanlarında *yeraltının genel özellikleri* hakkındaki incelemeler, tezin bu bölümüne dahil edilmiştir. Burada aşağı dünyanın kara, uğursuz, kasvetli yeraltı katları, coğrafi özellikleri, renkleri (sarı, kırmızı ve kara) ve madenleri (demir, bakır, bronz vb.) gibi unsurlar hakkındaki inceleme sonuçları verilmiştir. Tezin ikinci ve üçüncü bölümünde yer alan birkaç önemli örnek, destan metinlerindeki orijinallerinden alıntılanmıştır. Alıntılanan kısımların asılları nazım olduğu halde tezde bu kısımlar nesir cümleleri halinde verilmiştir.

Tezin *dördüncü bölümü*, "Sibiry Türk Destanlarında Kahraman ve Yeraltı" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde ilk olarak Sibiry Türk destanlarında *kahramanın özelliklerinin* neler olduğu üzerinde durulmuştur. Onun iki yönlü doğası (yeryüzü ve gökyüzü ile olan bağlantısı), kalıtsal özelliği (dede-baba-oğul, ağabey-kardeş, dayı-yeğen), şekil değiştirebilmesi (tabiat olayına, yeryüzü şekline, hayvana, bitkiye ve nesneye dönüşebilme ve birini veya bir şeyi bunlara dönüştürebilme), olağanüstü doğumu (çocuğu olmayan yaşlı ana babadan doğma, yeraltında doğma vb.), hızla büyümesi, çok uzun bir ömre sahip olması (alp uykusu, kavgalar, savaşlar, yeraltında geçirilen süre vb.); atı, giysileri ve silahları; inanç boyutu (dua, saç, bez bağlama, tavaf, cenaze töreni); olağanüstü varlıklardan yardım alması (tanrı, tanrı elçisi, iye, kurt vb.); ölüyü diriltme ve emçilik, sihir (büyü) yapma ve müzik becerisi; zaafı ve uyarılma ihtiyacı; elde bir kan pıhtısı veya yada taşı tutarak doğması, vücudunda bir ben gibi ayırt edici fiziksel özelliğinin bulunması; lider, mert ve tanrısal kahraman oluşu (bireyin, halkın ve dünyanın düzenini tesis etme becerisi) vb. bu bölümde incelenmiştir. Ardından *kahramanın sahip olduğu olağanüstü, sihirli nesnelere* (sihirli ok, bezler ve örtüler, sudur kitabı, dürbün, kutu, yada taşı, sihirli takılar, kamçı, kement, kaval, kutsal su, sihirli içki vb.) ve bu nesnelere işlevlerinden

bahsedilmiştir. Dördüncü bölüm, *kahramanın yeraltına iniş sebepleri* (kaçırılan eşi, yakını veya halkı kurtarma, kahramanın yurdunun yeraltı güçleri tarafından saldırıya uğraması, yeraltına inmiş olan büyük kardeşe yardım, bir süredir yeraltında olan birine bakmak isteme, sağaltıcı ilaç yapımı vb.) ve *kahramana yardımcı varlıklar* (kahramanın atı ve köpeği / köpekleri, kartal, göksel varlıklar, iyeler ve olağanüstü özelliklere sahip diğer varlıklar, kamlar -şamanlar-, bilici ve sezici insanlar -kahramanın eşi ve aile bireyleri başta olmak üzere-, yaşlı kadınlar ve erkekler, yeryüzünden yeraltına kaçmış olanlar) ile devam etmektedir. Bu bölümde son olarak, *kahramanın karşılaştığı engeller ve bu engelleri aşma yollarına* yer verilmiştir. İlk olarak *Erlük'in yeryüzündeki engellerine* değinilmiştir. Bunlar Erlük'in elçileri, Erlük'e bağlı kağanlar, Erlük ile akrabalık bağı olup yeryüzünde yaşayanlar, tabiat unsurları (dağlar, nehirler vb.) gibi engellerdir. Daha sonra *Erlük'in yeraltındaki engelleri* ele alınmıştır. Bunlar da tabiat unsurları (dağ, çöl, deniz, göl, nehir, bataklık, kaya vb.), hayvanlar, olağanüstü yaratıklar (canavarlar, kötü ruhlar vb.) ve kişiler (Erlük'in çocukları, damatları, yardımcıları, bahadırları vb.) şeklindedir. *Kahramanın yeraltına iniş ve çıkış yollarından* (geçitlerden) bahsedildikten hemen sonra *kahramanın Erlük'e karşı kazandığı zafer* (Erlük'in karşısına çıkan kahramanın gücü ve öfkesi, Erlük'i yenmesi ama onu ve onun yakınlarını öldürmemesi, Erlük'e ettirdiği yemin, yeraltındaki esir halkları kurtarması vb.) konusu da ele alınarak bölüm tamamlanmıştır.

Tezimizin metin kısmı mahiyetinde olan *beşinci bölümünde*, yeraltı unsurları bakımından tezde incelenen *Sibirya Türk destanlarının özetlerine* yer verilmiştir. Altay destanlarından Ak Biy, Ak Tayçı, Cañar, Er Samır, Erke Koo, Kan Ceeren Atlı Kan Altın, Kan Sulutay, Katan Kökşin ile Katan Mergen, Kökin Erkey, Maaday Kara, Ölöştöy ve Şulmus Şunu destanları; Hakas destanlarından Han Mirgen ve Huban Arığ destanları; Şor destanlarından Ak Kağan, Altın Ergek, Altın Sırık, Altın Tayçı, Aran Taycı, Ay Mögö, Kağan Arğo Ablalı Kağan Mergen, Kağan Kes ve Kartıga Pergen destanları; Tuva destanlarından Alday Buuçu, Aldın Kurgulday, Bayan Toolay, Boktu Kiriş ile Bora Şeeley, Erelzey Mergen ve Haragalzay Mergen Alışkılar, Han Şilgi Atlı Han Hülük, Tanaa Herel ve Ton Aralçın Haan destanları; Yakut (Saha) destanlarından Culuruyar Nurgun Bootur ve Er Sogotoh destanları, tez kapsamında incelenen ve bu bölümde özetleri verilen destanlardır. Tez

özetleri, yayımlandıkları eserlerdeki Türkiye Türkçesi destan metinlerine bağlı kalınarak hazırlanmıştır.

Sonuç kısmında ise çalışma neticesinde varılan sonuçlar ve tespitler ortaya konmaya çalışılmıştır. Burada bilhassa, incelemeye esas alınan destanlardaki yapı ve motif bakımından müşterek unsurlar üzerinde durulmuş, genel olarak destanların aynı eylem ya da epizot sırasına sahip oldukları fakat anlatıcı ve geleneğe bağlı olarak uzayıp kısaltıldıkları görülmüştür. Sonucu müteakiben ise çalışmamız sırasında faydalandığımız eserler, *Kaynaklar* bölümünde alfabetik sırayla verilmiştir.

1. BÖLÜM

DÜNYA MİTOLOJİLERİNDE YERALTI

1.1. Mezopotamya (Sümer, Akad, Babil, Elam) ve Hitit Mitolojisinde Yeraltı

Dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Mezopotamya toprakları, Fırat ve Dicle gibi iki büyük akarsu ile beslenen verimli topraklardır. Bu topraklarda siyasi, ekonomik, hukuksal, mimari, bilimsel, sanatsal ve dinsel açıdan insanlığın gelişmesinde önemli adımlar atılmıştır. MÖ 5000'lerde Sümer medeniyeti ile başladığı söylenen gelişim süreci Akad, Babil, Asur, Pers, Hitit ve Urartu medeniyetleri ile devam etmiş; Mezopotamya'nın verimli toprakları bu sayede hep ilgi odağı olmuştur. Bunun sonucu olarak da bu topraklar birçok göç almış ve kültürel çeşitlilik açısından daha da zenginleşmiştir. Bu coğrafyanın çok tanrılı inanca sahip insanları, diğer coğrafyalarda olduğu gibi yeraltının karanlığını, bilinmezliğini, varoluş sebebini anlamlandırmaya çalışmış; bunu da korkunçluğu ve acısı bakımından en çok ölüm ile ilişkilendirebilmiştir. Mezopotamya mitolojisinde ölülerin diyarı olan yeraltının *aşağı büyük, Arali, Irkalla, Kukku, Ekur, Kigal, Ganzir* ve *Kur* gibi adlar aldığı bilinmektedir (BLACK, GREEN 2003: 231). Tanrıça Ereškigal ve tanrı Nergal, ölüler diyarının baş tanrılarıdır ve bu diyardan onlar sorumludur. Bu tanrılar dışında büyü tanrısı Ninazu'nun, yeraltında yaşayan ifritlerin koruyucusu Ningișzida'nın (BLACK, GREEN 2003: 158), insanlığın kadın efendisi Ninmesarra'nın yeraltındaki eşi olan Enmesarra'nın (ÖZTÜRK 2009:338) ve ikiz tanrılar Lugalirra ile Meslamtaea'nın yeraltı tanrıları olarak tabletlerde yer aldığı bilinmektedir. Bu tanrılar dışında bir de Ereškigal'in elçisi olan Namtar'ın adı tabletlerde mevcuttur. Öztürk, Namtar'ın salgın ve kötü hastalık getiren bir yeraltı tanrısı olduğunu belirtirken Black ve Green Namtar'ın, Ereškigal'in hizmetindeki dişi bir ilahe olduğunu ifade etmektedir (ÖZTÜRK 2009: 719; BLACK, GREEN 2003: 152).

Yeraltında, *Hubur*¹ adında bir nehir akar ve ölüler yeraltı dünyasına bu nehirden geçirildikten sonra dahil olur. Ölüler bu nehrin karşısına bir kayıkçı

¹ Bazı metinlerde "id lu rugu" şeklinde geçer ki bu, Sümerce "insanın yolunu kesen nehir" demektir (GEZGİN 2009: 66).

tarafından geçirilir ama bu kayıkçının ismi bilinmemektedir.² Yeraltına inen kapıların bekçilerinden de sadece Neti'nin adı öğrenilebilmiştir. Neti, ölüleri geçitten geçirerek nehre ulaştırır. Mezopotamya'nın ölüer diyarında, hastalık sebebi olan korkunç ifritler yaşamaktadır. Bu ifritler, tanrıların emirleri ile yeryüzüne de çıkabilirler; ama asıl mekanları yeraltıdır. Kaynaklarda adına ulaşılabilen ifritler şunlardır: *Gallalar, Lamaştu, Pazuzu, Asag (Asakku), Humut Tabal, Nimma Lemmu, Uduq, Lama, Samana*. Gallalar, insanları yeraltına sürükleyen ifritlerdir. Lamaştu, Mezopotamya mitolojisinin en bilinen ifritidir ve tanrıların emirleri dışında kötülük yapma iradesine sahip olan tek ifrittir. Çok korkunç ve güçlü bir fiziğe sahip olan Lamaştu, hamile veya yeni çocuk sahibi olan kadınlara musallat olması ile bilinir. İlk başta onlara iyi niyetle yaklaşmaya çalışır ve yaklaşmayı başardığı an da onların karındaki ya da kucağındaki bebeği alıp götürür.³ Diğer bir ifrit olan çirkin Pazuzu'nun ise Lamaştu'yu yeraltında tutmak için çabaladığı bilinir. İfritler dışında insanların kötü ruhları olan *gidimler* de ölüer diyarının sakinlerindedir. Kendisine yeterince yiyecek ve içecek sunulmadığı için yeraltında aç kalanlar, yeryüzünde hiç çocuğu olmayanlar, ölümleri acılar içerisinde olanlar, gömme işlemi düzgün yapılmayanlar vb. ölüer dünyasının gidimlerini oluşturur. Gidimler, yaşamış oldukları huzursuzlukları yeryüzündeki insanlara yansıtma, onları rahatsız etme, onlara işkence yapma gücüne sahip ruhlardır. İfritlerden ve kötü ruhlardan korunmak için Mezopotamya halkları arasında birçok ayin düzenlenmiştir; bu ayinlerde dualar edilir ve yeraltının tanrılarına kurbanlar sunulur.

Sümer tanrılarının en üstünü An'dır. An, gökyüzünün ve cennetin tanrısıdır; oğlu Enlil ise hava, rüzgar ve fırtına tanrısıdır. Enlil'in karısı Ninlil de tarımdan sorumlu yeryüzü tanrıçasıdır; ayrıca eşinden dolayı ona "rüzgar kraliçe" de denilmiştir. Enlil, Ninlil'e aşık olur ve onu aşırı arzular. Ona karşı olan hislerini Ninlil'e söyler ama Ninlil'den olumlu bir yanıt alamaz. Bunun üzerine Ninlil'e tecavüz eder ve bu tecavüz sırasında Ninlil, ay tanrısı Nanna'ya (Sin'e) hamile kalır. Enlil'in yaptığı bu çirkin harkete çok sinirlenen tanrılar, onu cezalandırmaya

² Bir Neo-Asur şiiri olan *Yeraltı Dünyasından Bir Görünüş*'te teknenin kaptanı ifrit Humut Tabal'dır. (BLACK, GREEN, 2003: 234)

³ Türk mitolojisindeki albastı ruhunun benzeridir. Albastı, hamile veya yeni doğum yapmış annelere ve yeni doğan bebeklere musallat olan kötü bir ruhtur. Dişi olarak tasvir edilen bu ruhtan kurtulabilmek, onu anneye ve bebeğe yaklaştırmamak amacıyla Türklerde çeşitli pratikler mevcuttur (anneye ve bebeğe kırmızı kurdele bağlamak, onların olduğu odada kesici alet bulundurmamak vb.).

karar verirler ve yeraltına gönderirler. Ninlil de Enlil'in peşinden yeraltına gitmek üzere yola çıkar. Fakat Enlil, ışık saçması gereken Nanna'nın yeraltı gibi karanlık bir yerde doğmasını istemediğinden Ninlil'in ölüer diyarına yaptığı yolculukta ilk önce kapı bekçisi, ardından ölüer diyarı ırmağının hizmetkari ve son olarak bu ırmağın kayıkçısı kılığına bürünerek ona engel olmaya çalışır. Kapı bekçisi kılığındaiken Ninlil'i Nergal'e (Meslamtaea'ya), ölüer diyarı ırmağının hizmetkari şekline girdiğinde Ninazu'ya ve ölüer diyarı ırmağının kayıkçısı şeklindeiken de adı tabletlerde okunamayan bir tanrıya hamile bırakır (KRAMER 2014: 114-117). Enlil'in Ninlil'i yeraltında hamile bırakması sonucu doğan bu üç tanrı, Sümer'in yeraltı tanrılarıdır.

Yeryüzü tanrıçası Ninlil'in adı bir yeraltı anlatmasında daha geçmektedir. Ninlil bir kanal sistemi ile toprakların sulama oranını arttırıp tarlaları daha verimli hale getirmek istemiştir; ama kanal kazmak, toprak zeminden aşağı doğru bir işlem yapmayı gerektirdiğinden Ninlil, yeraltının tanrılarından izin istemek ve onlarla bir anlaşma yapmak durumunda kalmıştır. Ninlil gibi Sümer panteonunun en üstlerinde yer alan bir tanrıçanın yeraltından izin alıyor ve kanal döşeme karşılığında onların isteklerini kabul ediyor olması, yeraltı tanrılarının da gökyüzü ve yeryüzü tanrıları kadar önemli olduğunu göstermektedir. Ninlil bu anlaşma için yeraltına iner ve yeraltı tanrılarına sunduğu kanal teklifine karşılık onlardan hamile kalmaya razı olur (ZGOLL vd. 2010: 25).

Sümerlilerin güneş tanrısı Utu, günlük hareketi sırasında belirli bir yol takip eder. Gündüz yeryüzünü aydınlatırken gece yeryüzünde görülmez; çünkü o, güzergahı gereği, geceleri yeraltına iner. Yanına yeni ölmüş insanları da alan Utu ilk önce üstü kapalı, dar ve uzun bir geçitten geçer ve ölüer diyarına ulaşır. Zgoll, Utu'nun ölüer diyarına ışık götürdüğünü ve orada, onların hukuk davalarına baktığını belirtmiştir. Utu geri dönüşünde, gelirken getirdiği ölüerlerin ruhlarını yanına alır ve onlarla birlikte tekrar geçitten geçer. Sonra bir testere yardımıyla dağları keser ve yeniden, gün doğusundan yükselmeye başlar (ZGOLL vd. 2010: 41).

Mezopotamya mitolojisinin bir diğ er önemli tanrıçası İnanna'dır. İnanna aşkın, bereketin ve savaşın tanrıçasıdır; yani yeryüzünde var olan en güzel ve en korkunç iki olaydan o sorumludur. İnanna'nın Akad mitolojisindeki karşılığı "İşt ar" dır. "İnanna'nın Ölüler Diyarına İniş i" isimli tablet, üzerinde birçok bilim adamının çalıştığı, Sümer mitolojisinden kalma en kusursuz (hem kendisi hem çevirisi bakımından) tablettir. Bu tableten öğrenildiği kadarıyla İnanna, yeraltının tanrıçası olan kız kardeşi Ereşkigal'e, yeraltının kendisine ait olması gerektiğini söylemek ve bütün gücün kendisinde toplanmasını istediğini belirtmek için yeraltına inmeye karar verir. Belki de daha önce Enki'den habersizce aldığı *me*'ler⁴ sayesinde yeraltına inebilecektir; ama yeraltından çıkmak istediğinde bir bedel ödemek zorunda kalacaktır. Çünkü ölüler diyarına girmek (tanrı veya tanrıça dahi olsa) yasaktır ve giren, bir daha oradan çıkamaz. Ölüler diyarının kapısında İnanna'yı kapı bekçisi Neti karşılar ve onu yedi kapıdan geçirir. İnanna her bir kapıda üzerinde bulunan bir eşyayı çıkartmak durumunda kalır; Ereşkigal onu bu şartla yeraltına kabul edeceğini bildirmiştir. Yedinci kapı açıldığında İnanna, kız kardeşinin lapis lazuli taşı⁵ndan sarayını görür. Sarayda Ereşkigal ve Yedi Anunnaki⁶'nin karşısına getirilen İnanna, birden onların ölüm bakışı ile ona baktıklarını fark eder ve orada ölür. Onu bir kazığa asarlar. Başına bunların gelebilme ihtimalini önceden düşünen İnanna, yardımcısı Ninşubur'a yeraltına inmeden önce üç tanrı ismi verir: Enlil (hava tanrısı), Nanna (ay tanrısı) ve Enki (su tanrısı). Onların kendisine yardım edeceğini söyler ve üç gün kendisinden haber

⁴Me: Tanrıların gökyüzünde, yeryüzünde ve yeraltında düzeni sağlamak için belirledikleri kurallar ve düzenlemelerdir. Onlara, "Tanrıların sahip olduğu kutsal güçler ve yasalar bütünü" de denilebilir. Tanrılık, krallık, krallık tahtı, krallık asası; doğruluk, sağduyu, düşmanlık gibi özellikler; sanatlar, meslekler vb. me kurallarındandır. "Yeraltına iniş" ve "yeraltından çıkış" da bu kurallar arasında yer almaktadır (KRAMER 2001: 127-128).

⁵ Lapis Lazuli: Lacivert taşıdır. Birçok mitolojide sihirli özellikleri olan bir güç kaynağı olarak verilir. Bir altın kadar değerlidir ve cennetin sembolüdür. Tanrılar / tanrıçalar bu taş a bir şekilde (takı, tılsım, mühür, mezar taşı, saray duvarı, hayvan vücudu vb.) sahiptir. Örneğin Gılgamış ve Enkidu'nun öldürdüğü gök boğasının boynuzlarında bu taş mevcuttur. Mısır firavunlarının mezar heykelleri altından veya bu taştan yapılır. Güneş tanrısı Ra'nın saçlarının lapis lazuliden olduğunun anlatıldığı anlatmalar vardır. Tanrı Amon'un ten rengi, bu taşın rengidir. Kalp muskasının (tılsımının) bu taştan olduğu söylenir. Tutankamon'un mumyasını oluşturan sargılar boyunca Horus'un lapis lazuli muskası (tılsımı) yer alır (REMLER 2010: 109). Bazı coğrafyalarda şamanlığa geçiş evresinde şamanın vücudu parçalanıp şaman özellikleri onun vücuduna katıldıktan sonra, vücut kapatılmadan önce, lapis lazuli taşı ve bir başka kristal çeşidi şamanın vücuduna yerleştirilir.

⁶ Yedi Anunnaki: Bir dönem gökyüzünde bulunan ama daha sonra bilinmeyen bir sebeple yeraltına gönderilmiş yargıçlardır. Ölülerin cezaları ile onlar ilgilenir. Black ve Green, onların muhtemelen özel adlarla farklılaştırılmayan eski tanrılar ve "soylu çocuklar" olduğunu; fakat Babil döneminde gökyüzü tanrıları için "İgigu" adının kullanılması ile tanrılar arasında gökyüzü - yeryüzü ayrımından kaynaklı özel isimler alma durumunun doğması sonucu "Anunna-ki"nin yeryüzü ve yeraltı tanrıları için kullanılmaya başlandığını belirtmiştir (BLACK, GREEN 2003: 31-32).

alamazsa onlara gitmesini Ninşubur'a tembihler. Enlil ve Nanna yardım etmeye yanaşmaz; ama Enki, İnanna'yı kurtarabilmek için çamurdan, ne dişi ne de erkek olan iki canlı yaratır ve onlara Kurgarru ve Kalaturre adını verir. Kurgarru'ya hayat yiyeceğini, Kalaturre'ya da hayat içeceğini veren Enki, bunları altmış kez İnanna'nın ölü bedenine saçmalarını tembihler ve onlara şöyle der: “*Onlar (ölüler diyarının tanrıları) size ırmakların suyunu ikram edecekler, kabul etmeyin. Tarlaların tahılını ikram edecekler, kabul etmeyin.*” (KRAMER 2014: 205) Bu cümleler, yeraltının coğrafi özelliklerinin tasvir etmesi bakımından önemli cümlelerdir. Enki'nin söylediklerini yapan Kurgarru ve Kalaturre, İnanna'yı canlandırır.⁷ İnanna yeraltından çıkmak için harekete geçtiği sırada Anunnakiler ona, kendi yerine birini gönderirse ölüer diyarından kurtulabileceğini söylerler ve İnanna'nın yanına Gallaları⁸ verirler. İnanna yeryüzüne çıkar ve kendisinin yerine yeraltına inebilecek insanları gözden geçirmeye başlar. Hepsİ İnanna için üzölen, yas tutan ve İnanna'yı karşılarında görünce ayaklarına kapanan kişilerdir. Bir tek İnanna'nın eşi, çoban tanrısı Dumuzi onun yokluğuna üzölmemiş; İnanna'dan hemen sonra onun tahtına kurulmuştur. Bunu gören İnanna, Gallalara Dumuzi'yi alıp yeraltına götürmelerini söyler. Bu kısım ile ilgili bir başka bilgi daha mevcuttur; bu bilgiye göre Gallaların baskısı üzerine paniğe kapılan İnanna birden Dumuzi'nin adını söyleyivermiştir. Gallalar tarafından yeraltına götürölen Dumuzi çok acı çeker ve çok ağlar. Bunun üzerine yeraltı tanrıçası Ereşkigal, Dumuzi'nin altı ay yeryüzünde kalmasına izin verir. Bu altı ay süresince Dumuzi'nin yerine ölüer diyarında Dumuzi'nin kardeşi Geştinanna⁹ kalacaktır (ELİADE 2012: 86). Dumuzi'nin yeryüzüne çıktığı dönem, Sümerler tarafından doğanın canlandığı ve bereketlendiğı “yeni yıl” olarak kabul edilmiştir. Yeryüzüne çıkan Dumuzi, İnanna ile birleşerek doğanın canlanmasını sağlar. Buna “kutsal evlilik” denir; yenilenme döngüsünü ve yeni bir yıla geçişi ifade eden bu kavram çevresinde hem

⁷ Gezgın, Enki'nin İnanna'yı canlandırmak için Aşuşunamir adında bir varlık yarattığını ve onu yeraltına gönderdiğini; Aşuşunamir'in Ereşkigal'den yaşam suyunu istediğini ve bunun üzerine Namtar'ın bu yaşam suyunu İnanna'nın üzerine serptiğini; İnanna'nın bu yaşam suyu ile hayata döndüğünü belirtir (GEZGİN 2009: 62). Yaşam suyu denilen su, yeraltı tanrılarının içkisinin bulunduğı tulumun içerisinde durmaktadır (ELİADE 2012: 106 – BOTERRO 1971-1972: 89).

⁸ Gallalar: Mezopotamya mitolojisinde yeraltının kötü ifritlerine verilen addır. Gallalar, insanları yeraltına çekme görevi ile görevlendirilmiş ve şekil değıştirme özelliğine sahip, kötü ve korkunç cinlerdir (BLACK, GREEN 2003: 82).

⁹ Black ve Green'e göre Geştinanna, ölüer dünyasının yazıcısıdır. O, Ereşkigal'in huzuruna çıkan ölüerlerin ölüm fermanını bir tablete yazar (BLACK, GREEN 2003: 232).

Mezopotamya'da hem de dünyanın diğer halklarında çeşitli ritüeller gerçekleştirilmektedir.¹⁰

İnanna'nın Akad mitolojisindeki karşılığı olan İştâr, yeraltına inen sevgilisi Tammuz¹¹'u deli gibi arayan ve onu bulmak için yeraltına inmeye çalışan bir tanrıça olarak bilinmektedir. Kendisine yeraltının kapıları açılmazsa bütün canlıları yiyeceğini ve yeraltının kapılarını kırarak ölüleri de serbest bırakacağını söyleyen İştâr, Tammuz'u yeniden görebilmek ve onu yeryüzüne çıkartabilmek için her şeyi yapabileceğini tanrılara haykırınca İştâr'a yeraltının kapıları açılır. Yalnız, doğanın yeşermesinden sorumlu olan Tammuz ile aşk ve bereket tanrısı olan İştâr'ın yeraltına inmesi, yeryüzündeki doğanın, aşkın ve bereketin her geçen gün biraz daha yok olmasına neden olur. Bunu gören tanrılar, İştâr'ın yeryüzüne çıkması için uğraşır (ELIADE 2012: 87).

Mezopotamya mitolojisinde *kur*, "dağ" manasına gelmektedir; ama kurun "yeraltına geçiş yolu" veya "yeraltı" ile ilgili olduğunun anlatıldığı mitler de mevcuttur. Örneğin bir mitte tanrı, kur denilen dağı kaldırır ve oradan yeraltına iner. Kramer kurun, yeryüzü ile yeryüzünün alt tabakasında yer alan ilksel deniz arasında bir yer olduğunu ifade etmiştir (KRAMER 2014: 194). Sümer kralı Ur Nammu'nun kura inişi, kurda yaptığı ziyaretler, o yerin tanrılarına götürdüğü hediyeler, Gilgamiş'in ona kurun düzenini ve kurallarını anlatması ve kurda, kendine ayrılan yere yerleşmesi gibi konuların yazılı olduğu bir tablet mevcuttur. Bu tablette, Ur Nammu'nun başlarda kura inmekten rahatsız olmadığı, ona orada yine bir kral gibi davranıldığı; fakat ülkesini ve ailesini özlemeye başladıkça buranın tam bir "cehennem" olduğunu fark ettiği de yazılıdır. *Kur* sözcüğü ile yeraltının kastedildiği bir diğer mit, Enkidu'nun ruhunun geçici süreyle kurdan yeryüzüne çıkmasına izin verildiğinin anlatıldığı mittir.¹² Gezgin, kur için aynı zamanda "yeraltı yılanı" der (GEZGİN 2009 70-71). Bu yılan, ilksel denizleri kontrol eder; onu kızdırmak demek, Kur'un bu denizler ile yeryüzü arasındaki kapıları açıp sel baskınına neden olması demektir. Kur, Ereşkigal'i yeraltına kaçıtır ve su tanrısı Enki, Kur'dan Ereşkigal'i geri alabilmek için gemisine atlayarak ilksel sulara yola koyulur. Kur, onu engellemek için koca kayalar fırlatır ama Enki, Kur'a ulaşır ve

¹⁰ Bk. ÇİĞ, M. İ. (2000). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki İzleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 70.

¹¹ Tammuz'un Sümer panteonundaki karşılığı çoban tanrı Dumuzi'dir.

¹² Gilgamiş Destanı yeraltı bakımından ayrı bir paragrafta incelenecektir.

onu öldürür. Mitin bundan sonrası bilinmemektedir; ama Kur'un ölmesi ile ilksel suların serbest bırakıldığı ve her şeyin sular altında kaldığı mitler de mevcuttur. Mezopotamya mitolojisinin en önemli tanrılarında biri olan, yeryüzünün efendisi Ninurta bir gün Kur'a karşı savaş açar. İlk karşılaşmada onu yenemez ama bir sonraki karşılaşmada onu öldürmeyi başarır. Kur ölünce bütün ilksel sular yeryüzünü kaplar ve Mezopotamya sahası sulara gömülür. Bu suyu engellemek için Ninurta, Kur'un ölüsünün üzerine taşlar koymaya başlar ve sonunda bu taşlardan bir dağ oluşturur. Bu dağ, suyun akış yönünü değiştirir ve böylece Mezopotamya sahası eski haline geri dönüp sadece Dicle ve Fırat'tan yaşam ve bereket için gerekli olan suyu almaya devam eder. Yeraltı yılanı Kur'un İnanna'yı tanrı olarak tanımaması üzerine İnanna'nın gazabına uğraması ve öldürülmesi ile ilgili bir Kur miti daha mevcuttur (GEZGİN 2009: 70-71).

Gılgamış, Mezopotamya mitolojisinin en güçlü ve en üstün isimlerinden biridir. Tanrılar onu dengeleyebilmek için kendisinin benzeri olan Enkidu'yu yaratır. İki yol arkadaşı ilk önce Humbaba adlı yaratığı, ardından da gök boğasını yenmeyi başarır. Fakat Gılgamış, İştari reddettiği ve Enkidu ile beraber iki zafer kazandığı için tanrılar, Enkidu'nun ölmesine karar verir. Enkidu bir gece rüyasında yeraltı kraliçesi Irkalla¹³,ya doğru bazı kötü güçler tarafından çekildiğini görür; yeraltı karanlık, tozlu ve kuraktır. Tanrılar da dahil olmak üzere tüm ölümler, bir daha çıkamayacakları bu yerde sefil görünmektedir. Enkidu'nun yeraltı tasviri önemlidir; orada ölümler toz yer ve asla su bulamaz; hiç ışık girmeyen bu yer, kötü ruhlar ile doludur ve Irkalla, ölümlerin başında durmaktadır (JACKSON 2008: 43-44). Gılgamış bu rüyayı duyduğunda Enkidu'nun ölmek üzere olduğunu anlar ve o ölene kadar, onun yanından ayrılmaz. Enkidu'nun ölümü üzerine Gılgamış, kendisinin ölmek istemediğine karar verir ve ölümsüzlüğü bulmak için yola koyulur. Ölüm denizini geçebilmek ve Utnapiştım'e ulaşabilmek için bu denizin kayıkçısı Urshanabi'yi bulur. Urshanabi herkesin ölüme mahkum olduğunu ona anlatmaya çalışır; ama Gılgamış, Utnapiştım'e gitmekte ısrarlıdır. Bunun üzerine ölüm denizi üzerinde seyretmeye başlarlar ve Urshanabi, Gılgamış'ı Utnapiştım'e ulaştırır.

¹³ Irkalla hakkında bilgi yoktur; ama o, mutemelen Sümer yeraltı kraliçesi, tanrıça Ereşkigal'dir.

Gilgamiş'a ait ele geçen on iki tableten sonuncusu, konu bütünlüğü olarak diğerlerinden kopuktur; ama "Gilgamiş, Enkidu ve Ölüler Diyarı" adı verilen bu tablette ölüm ve ölümden sonraki yaşam konu edilmiştir. Gilgamiş, Enkidu'ya yeraltına inmesini ama oradan mutlaka geri dönmesini söyler ve onu bazı konularda tembihler. Yeraltına inerken ve yeraltında onu mutsuz ölümler ve korkunç ifritler çevreleyecektir; Enkidu'nun yeryüzüne geri dönebilmesi için çok dikkatli davranması gerekmektedir. Ölülere, yaşadıkları zamanı ve o zamanki mutluluklarını anımsatacak hiçbir harekette bulunmamalı ve onları rahatsız edip sinirlendirmemelidir; aksi takdirde yeraltı tanrıları onun ruhunu sonsuza dek yeraltında tutar. Gilgamiş, Enkidu'nun mor ve kırmızı giymemesini, silahlarını yeryüzünde bırakmasını, ağırbaşlı davranıp ses çıkarmamasını, ölümlere yaklaşım onları öpmemesini ya da onlarla münakaşa etmemesini, orada yemek yememesini özellikle belirtir; fakat Enkidu bunların tam aksi davranışlar sergiler ve bu nedenle de yeraltı tanrıları onun ruhunu yeraltında tutsak eder. Gilgamiş, tıpkı İnanna'nın yardımcısı Nişubur gibi ilk önce hava tanrısı Enlil'e, sonra ay tanrısı Nanna-Sin'e, en son olarak da su tanrısı Enki-Ea'ya giderek Enkidu için yardım ister. Enki-Ea, Nergal ile Enkidu için konuşur ve geri dönmeyen yerdeki bu ruhun sadece bir kez Gilgamiş'a görünmek ve onunla konuşmak için yeryüzüne çıkması; sonra yeniden yeraltına inmesi konusunda onunla anlaşır. Bunun üzerine Enkidu'nun ruhu yeryüzüne çıkıp Gilgamiş ile hasret giderir. Gilgamiş, Enkidu'ya yeraltındaki hayatı sorar. O da çocuksuz ve aç insanların mutsuzluğundan; çocuklu insanların refahından bahseder. Tabletin bundan sonrası yoktur; mit, burada son bulur.¹⁴

Kramer, bu mitin Babilli yazıcılar tarafından yazılmış şekline *Sümer Mitolojisi* kitabında yer vermiştir. Bu mite göre bir gün İnanna, *Huluppu* adı verilen bir ağaç bulur ve ona gözü gibi bakar. O ağaçtan kendisi için eşyalar yapmak istediğinde ağacı kesmeyi başaramaz. Gilgamiş ona yardım eder. İnanna da bu yardıma karşılık Gilgamiş'a *pukku* ve *mikku* adında iki müzik aleti (muhtemelen davul ve tokmak) yapıp verir. Genç kızların *pikku* ve *mikkudan* rahatsız olup feryat etmeleri üzerine bu iki alet, bir delikten yeraltına düşer. Gilgamiş buna çok üzülür ve onları düştükleri delikten çıkartmaya çalışır. Başarılı olamayınca da ağıt yakmaya başlar. Bunu duyan Enkidu, Gilgamiş'a yardım etmek için gelir ve *pukku*

¹⁴ Bu tabletin Türkçe çevirisi için bk. JACKSON, D. P. (2008). *Gilgamiş Destanı* (çev. A. Antmen). 2. Baskı. Ankara: Arkadaş Yayınları.

ile mikkuyu almak için yeraltına inmek ister. Gilgamiş onu temiz giyinmemesi, koku sürmemesi, asa kullanmaması, ölüleri öpmemesi ve onlara vurmaması konusunda uyarır; fakat Enkidu, onun sözünü dinlemez. Bu nedenle yeraltında kalmak zorunda kalan Enkidu'ya yardım etmesi için Gilgamiş, Enlil'e ve Enki'ye gider; Enki, güneş tanrısı Utu'dan Enkidu'nun ruhunun yeryüzüne bir kez çıkıp geri yeraltına inmesi için bir delik açmasını ister. Enkidu bu delikten çıkar ve Gilgamiş ile konuşmaya başlar. Konuşma, benzer mitte geçen konuşmanın aynısıdır (KRAMER 2001: 69-79).

Zgoll, Gilgamiş'in ölümü ile ilgili bir metinden bahseder. Bu metinde Gilgamiş, tanrılardan ölüm fermanını dinler ve yeraltında iyi bir şekilde yaşamak istiyorsa Fırat Nehri'nin altına bir saray yaptırması gerektiği ona söylenir. Bunun üzerine Gilgamiş, nehirde akan suyun yönünü değiştirerek suyun altına sarayını yaptırır; öldükten sonra yanında olmasını isteyeceği herkesi ve her şeyi bu saraya yerleştirir. Yeraltı tanrılarına sunacağı hediyeleri de bu saraya taşıdıktan sonra suyu tekrar eski yönüne çevirir (ZGOLL 2010: 45).

Mezopotamya mitolojisinde yeraltı ile ilgili son olarak Babil'in güneydoğusunda bulunan Elam ülkesinin yeraltı tanrı ve tanrıçalarından bahsedilebilir. Bunlar hakkında açıklamalı bir bilgi mevcut değildir. Eldeki bilgiler, İnsusinak isimli bir yeraltı tanrısına ve isimleri Lagamal ile İşmekarab olan ve yeraltı yargıçları olarak bilinen iki yeraltı tanrıçasına sahip olduklarını gösterir.¹⁵ Elam ülkesinin milli tanrısı İnsusinak (Akad'daki karşılığı ile Susinak), Elam'ın Susa şehrinin tanrısıdır. Elam panteonunun başındaki tanrı üçlemesi Humban, Kirirha ve İnsusinak'tan oluşur. Her Elamlı idareci, "İnsusinak'ın sevgili kulu" olarak çağırılır. Onun ölümler diyarının ölümleri için hüküm verdiği, onların ruhlarını yargıladığı anlatılır. Güneş tanrısı ve kendisi, "karanlığın ve aydınlığın efendileri" olarak adlandırılır ve onlara dua edilip onlardan yardım istenir (LEICK 1991: 94).

Mezopotamya coğrafyasından kuzey batıya doğru ilerleyince Anadolu'nun en gelişmiş medeniyetlerinden biri olan Hititlere ev sahipliği yapan bir coğrafya ile Hititlere ait zengin bir mitolojinin devam ettiği görülmektedir. Hitit medeniyeti, Mezopotamya tanrıları ile benzer tanrılara sahiptir ve diğer mitolojik özellikler

¹⁵ Bu bilginin kaynağı için bk. BLACK, GREEN 2003: 71.

bakımından da Mezopotamya'dan etkilenmiş bir medeniyettir. İki mitoloji arasında yeraltı anlayışı bakımından temel iki fark mevcuttur. Birincisi, Mezopotamya mitolojisinde gökyüzü-yeryüzü-yeraltı üçlemesi görülürken Hitit mitolojisinde gökyüzü-yeryüzü şeklinde ikili bir sistem olduğu anlaşılmaktadır. Yeraltı, yeryüzünün bir parçası şeklinde verilmiştir. İkinci fark ise Mezopotamya'da tanrılar, öldüklerinde diğer insanlar gibi ölümler diyarına gitmek durumundadır ki kaynaklarda Ereşkigal, Nergal, Enlil, Ninlil ve Dumuzi gibi tanrıların yeraltında kaldığı anlatılmaktadır. Hititlerde ise tanrılar ölür ve göğe yükselir; diğer insanlarla eşit bir şekilde yeraltına inmez. Yeraltı tanrıları ise "eski tanrılar" ya da "ikinci dereceden tanrılar" şeklinde adlandırılır ve yeraltı onların tek mekanıdır. Bu tanrıların ve ifrit veya kötü ruhların adları Hititlerden kalan hiçbir yazılı kaynakta yer almamaktadır. Hititler için yeraltı sadece ölümlerin değil, bütün olumsuzlukların ve büyülerin kapatıldığı yerdir (SEVİNÇ 2008: 234). Kötü olan her şey olumsuz görülmektedir ve yapılacak en doğru şey kötülere yeraltına hapsetmektir. Hitit mitolojisinde yeraltı ile ilişkilendirilebilecek mit, "Kaybolan Tanrı (Telipinu)"dır. Telipinu, fırtına tanrısının yani Hitit panteonunun gök tanrısı Tarhunt/Teşup'un oğludur. Bir gün bilinmeyen bir nedenle çok sinirlenir ve aniden ortadan kaybolur. Onun kaybolmasıyla doğanın dengesi bozulur ve bütün bitkiler solar, bütün hayvanlar ölür.¹⁶ Fırtına tanrısı ve diğer tanrılar onu çok arar; ama o, hiçbir yerde yoktur. Sonunda tanrılar, tanrıların anası Hannahannah¹⁷'a başvurmaya karar verir. Hannahannah bir arı yardımıyla Telipinu'yu bulur. Arı, Telipinu'yu sokarak onu geri getirmeyi başarır. Telipinu zorla geri getirildiği için çok sinirlenmiştir. Telipinu'nun çekip gitmesine sebep olan kötü duygular, geri dönüşünde yaşadığı ve yansıttığı öfke bir büyü ile yeraltına gönderilir. Güneş tanrısının yeraltına inebildiği; yeraltının bir kapıcıya, yedi kapıya, yedi demir sürgüye sahip olduğu mitin bu bölümünde anlatılır. Bu sürgüler çekildikten sonra yeraltı kazanları ile karşılaşılır.¹⁸ İşte Telipinu'nun bütün olumsuzlukları bu kazanlara kapatılır ve bu olumsuzlukların sonsuza kadar yerin altında kalması sağlanır. Yeraltı ile ilgili olan kısım tablette şu şekildedir: "*Bırak güneş tanrısının yolu alttaki dünyaya gitsin. Kapıcı yedi kapıyı açar, yedi sürgüyü çeker. Aşağıda, karanlık dünyada bronz kazanlar durur. Onların kapakları kurşundandır, onların sürgüleri demirdendir. Oraya kim giderse tekrar gelemez; o,*

¹⁶ Tıpkı İştar ve Tammuz'un yeraltına inişinde olduğu gibi.

¹⁷ Mezopotamya mitolojisindeki İnanna ve Yunan mitolojisindeki Demeter ile ilişkilendirilir.

¹⁸ Bu kazanlara "palhi" denilmektedir (SEVİNÇ 2008: 238).

içeride yok olur. Bırak onları da Telipinu'nun öfkesini, kızgınlığını, garazını ve şiddetini içine alsın. Bırak onları, geri gelmesin.” (ELMALI 1991: 38).

Bir dönem Hitit egemenliğine giren ve bugün Suriye topraklarında yer alan; dar bir alan olmasına rağmen Akdeniz'e kıyısı olduğundan ticari anlamda gelişme şansı bulan antik kent Ugarit'in de kendine ait yeraltı mitleri mevcuttur. Antik kazılarda ortaya çıkan tabletler, onların Mezopotamya ve Hitit mitolojilerinin etkisi altında kaldığını; fakat kendi tanrı panteonlarına sahip bir mitolojik sistem oluşturacak kadar ilerlemiş olduklarını gösterir. Ugarit mitolojisinin en önemli ismi, hava ve tarım tanrısı Baal¹⁹dir. Baal, yeraltı (Sheol) da dahil, tüm dünyaya egemen olmak isteyen bir tanrıdır. Onun amansız rakibi ise bitkileri solduran ve öldüren yaz sıcağı Mot'tur. Mot, ölüm ve yeraltı tanrısıdır.²⁰ Elinde, ölüm sonucu uğranılan kaybı ve dulluğu temsil eden bir asa tutar. Her canlının (bitkilerin, hayvanların, insanların) hayatına son vermek için bütün gücünü harcayan Mot, ulaşabildiği her şeyi ve herkesi bütün halinde yutup tüketir. Bir gün Baal, tüm dünyaya egemen olma düşüncesini yardımcıları aracılığıyla Mot'a bildirir. Yardımcılarını Mot'a gönderirken onlara, dünyanın sınırındaki iki dağı kaldırıp öyle yeraltına inmelerini tembihler.²¹ Mot'un "derin çukurlar" anlamına gelen *Hmry* şehrinde, çamurun içinde bir tahtta oturduğunu söyler. Mot da Baal'i öldürüp yeraltına (Sheol'ün altına) gönderme düşüncesindedir²² ve bu düşüncüyü gerçekleştirmek için Baal'i yeraltına çağırır. Baal, bütün tanrısal güçlerinden ve ailesinden vazgeçerek yeraltına iner.²³ Baal, yeraltına inişi ile beraber ölüme gitmiş

¹⁹ Baal, bulutların hareketlerinden sorumludur; gök gürlemesi, şimşek ve yıldırım onun kontrolündedir. Tanrıların tanrısı olan El'in ve hava tanrısı Baal'in simgesi boğadır.

²⁰ İsrail'in tek tanrı inancına sahip olması nedeniyle Ugarit mitolojisindeki yeraltı tanrısı Mot, tanrısal kademedan indirilerek "şeytan / ölüm meleği"nin yerine geçirilmiştir; fakat Mot'un asıl karakteri değiştirilmemiştir (CASSUTO 1962: 82).

²¹ Mezopotamya mitolojisindeki kur (dağ) ve yeraltı ilişkisi ile Ugarit mitolojisindeki dağı kaldırıp yeraltına inme inancı aynı kavramı işaret eder.

²² Mot, Baal'i öldürüp yeraltına (Sheol'ün altına) göndereceğini söylediğinde kendi karakterini ve davranışlarını şöyle anlatır: "*Dişi aslanın çöle olan açlığı gibi ve yunusun denizleri arzulaması gibi, bufalonun su birikintisine hasret çekmesi gibi ve erkek geyiğin su pınarlarına hasret çekmesi gibi, bu da benim öldürmeye olan açlığım! Bu da benim yığınla öldürmeye olan arzum! İki elimle yerim benim için hazırladıkları yedi porsiyonu ve benim için doldurdukları testi kadar büyük kabı.*" Her hayvanın çok güçlü, belirli içgüdüleri olduğu gibi Mot'un da hiç bitmeyen bir öldürme arzusu vardır. O, çok sayıda ölü bedeni büyük balyalar oluşturarak doyumsuz bir şekilde parçalayıp yutar. Bedenleri iki eliyle ağzına götürür ve büyük kupadan onların kanını içer. Mot'un ölüleri parçalayıp yutması aslında ölülerin yeraltına (Sheol'e) doğru indiğini anlatmak için kullanılan bir metafordur (CASSUTO 1962: 80).

²³ Baal'in bütün tanrısal güçlerinden vazgeçmesi, İnanna'nın yeraltına inerken yedi kapının her birinde meleri ve üzerindeki kılıcı çaktırması ile benzerlik göstermektedir.

olur.²⁴ Bir süre sonra tanrıların başı olan El'e, Baal'in ölüm haberi gelir. Baal'in kız kardeşi Anat, bu haberi öğrenir öğrenmez yeraltına iner ve kardeşinin cesedini bulur. Mot ile savaşır onu öldürür ve bir tarlaya gömer. Mot'un Anat tarafından tarlaya gömülen cesedini cennet kuşları yer (CASSUTO 1962: 79). Bu ölüm Mot'un sonu olmaz; o, yedi yıl sonra yeniden dirilir. Bu arada El, rüyasında Baal'in yaşadığını görür. Mot ile Baal, yeraltında bir kez daha karşılaşır. Bu sefer Baal, Mot'u yener ve yeraltından çıkararak tüm dünyaya egemen olur (ELIADE 2012: 192-193).²⁵

1.2. Mısır Mitolojisinde Yeraltı

Mısır, bilinmeyen bir dönemde gelişimini tamamlamış ve olgunluk çağında birden ortaya çıkmış, gizemli bir medeniyettir. MÖ 4000'lerde Mısır'ın "gelişmişlik" düzeyinden söz edilir. En parlak dönemini MÖ 3500-2500 yılları arasında yaşayan Mısır, MÖ 3000'lerde Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır'ın birleşmesiyle tek bir ülke haline gelmiştir. Merkezi yönetime sahip olmaları, onların Mezopotamya'ya nazaran daha kuvvetli olmalarını sağlamıştır.²⁶ Mısır topraklarına neredeyse hiç düşman saldırısı olmamıştır. Ayrıca Mısırlılar, Nil'in taşma zamanlarını hesaplamıştır. Bu iki durum, onların yok olmaktan korkmamalarını sağlamıştır. Bireysel olarak tek korkuları, ölümdür. Bu korkuyu da Osiris inancı sayesinde kazandıkları "sonsuz yaşam" kavramı ile yenmeyi başarmışlardır.

Mısır'ın ilk döneminde firavunlar, tanrı gibi düşünölmüş ve ölümün onlar için bir son olmadığına inanılmıştır. Tanrılara layık olabilmek ve onları olabildiğince yüceltmek için Mısır halkının basit evleri ile hiç alakası olmayan süslü ve gösterişli tapınaklar yaptırılmıştır. Bu tapınaklar, firavunların tanrı gibi kudretli olduğunu ve asıl önemli olanın bu dünya değil, öbür dünya olduğunu göstermek amaçlı inşa edilmiştir. Bundan yüzyıllar sonra, Osiris inancı ile beraber firavunların, tanrıların

²⁴ Baal'in nasıl öldüğü ile ilgili bir bilgi mevcut değildir.

²⁵ Zgoll'e göre Baal, ilk önce Mot ile savaşır ve yenilir; bunun üzerine yeraltına gönderilir. Zgoll'ün "Baal'in kardeşi" yerine "Baal'in sevgilisi" olarak belirttiği Anat, Mot ile savaşarak Baal'i kurtarır. Baal yeraltından yeryüzüne çıkarken yanında atalarının ruhlarını da getirir. Baal'in yeraltına inişi ve yeniden yeryüzüne çıkışı, bitkilerin mevsimlere göre ölüp yeniden canlanması ile ilişkilendirilir. Baal, bu nedenle bir tarım tanrısıdır. Onun yeryüzüne çıktığı tarih, "Yeni Yıl" olarak düşünölmüştür ve bu tarih, Ugarit halkı tarafından bereket ve yeniden canlanma temalı değişik ritüellerle kutlanmıştır (ZGOLL 2010: 52-53). Baal aynı zamanda Akad mitolojisindeki Tammuz'a karşılık gelir.

²⁶ Mezopotamya hem birçok şehir devletine ev sahipliği yapmış hem de Fırat ve Dicle'nin ani hareketlenmelerine, engellenemez tabiatına mazur kalmıştır ki bu, Mezopotamya için bir dezavantajdır.

oğulları olduğu ve sadece onların değil Mısır halkının da ölümden sonra başka bir hayat sürebileceği inancı yaygınlaşmıştır. Halkın ölümler ve ölümden sonraki hayat ile ilgili bilgileri, dönemin üç ayrı eserinde toplanmıştır: *Lahit Metinleri*, *Piramit Metinleri* ve *Ölümler Kitabı*. Bu eserlerin hepsinde Osiris ve ölümler diyarı hakkında metinler ve tasvirler mevcuttur. Osiris ve ölümler diyarı arasında bir bağlantı kurulmasının ve halk arasında Osiris kültürünün oluşmasının sebebi şu şekilde anlatılmaktadır: İlk elden sudan gelen ana tanrı Khepri-Re-Atum, hava tanrısı Şu'yu ve nem tanrıçası Tefnut'u yaratmıştır. Şu ve Tefnut'tan yer tanrısı Geb ve gök tanrısı Nut²⁷ doğmuştur. Mısır'ın en meşhur tanrıları olan Osiris, İsis²⁸, Neftis ve Seth²⁹ de Nut'un çocuklarıdır. Işık kaynağı olan Osiris ve İsis kardeşler, aynı zamanda birbirleri ile evlidir; hava ve tabiat kaynağı olan Seth ve Neftis kardeşler de aynı şekilde birbirleri ile evlidir. Osiris ile İsis'in Horus adında bir oğulları vardır ve Horus da Hathor³⁰ ile evlidir. Osiris, aslında bir bitki tanrısıdır. Nil'den ve tahıldan o sorumludur. Kardeşi Seth tarafından öldürülür ve on dört parçaya ayrılır. Her bir parçası Nil'in değişik yerlerine atılır. Eşi İsis, onu diriltmek için ona ait bütün parçaları (erkeklik organı hariç)³¹ toplar; balmumu, keten bezi, kokulu merhemler ve baharatlar yardımıyla Osiris'i mumyalar ve onu gömer. Bu işlemden sonra İsis, Horus ve İsis'in kız kardeşi Neftis (Seth ile evli olmasına rağmen) ölümler diyarına gidip Osiris'in ruhunu bulur. İsis ve Neftis büyülü kelimeler söyleyerek Osiris'i bir "enerji"³² olarak diriltir. İsis, bu diriltme sürecinde Osiris'ten bir şekilde hamile kalır.

²⁷ Simgesi bir tabut olan Nut, çoğunlukla mumyanın üzerine uzanıp mumyayı korurken tabutlara resmedilmiştir. Nut'a ait bir diğer tasvirde ise o, ölümlere mezara girdiklerinde yiyecek ve içecek sunan firavun inciri (ılgın) ağacından çıkarken resmedilir (DOYLE 2010: 75).

²⁸ İsis büyük tanrıça, ana tanrıça, ilahi anne, yeşil ürünlerin hanımı, bereket tanrıçası, büyük büyücü vb. adlarla anılır (ELIADE 2012: 123; ROSENBERG 2003: 259). Yunan mitolojisindeki karşılığı Demeter'dir.

²⁹ Seth, evrendeki kötülüğü simgeleyen tanrıdır. Dünyada olan her tür kötü şeyden Seth sorumludur. Öztürk Seth'in, kötülüğün kişileştirilmiş hali olduğunu söyler (ÖZTÜRK 2009: 860).

³⁰ Sonraki dönemlerde İsis ile birleştirilen Hathor, inek tanrıçasıdır. Boynuzlu bir tanrıça olarak ya da inek olarak tasvir edilir. Muhtemelen İsis'ten dolayı, Ay ile bir bağlantısı olduğuna inanılır ve ona, "şefkat sahibi ana tanrıça" ve "aşkın ve çocukluğun koruyucusu" denilir (BONNEFOY 2000: 485). Doyle, ona "Batının hanımı" da denildiğini belirtmiştir; batı, Mısırlılar için ölümler diyarının olduğu taraftır. Hathor, ölümler diyarına giren ölü ruhları karşılamak ile de görevlidir (DOYLE 2010: 92).

³¹ Erkeklik organının Nil'de yaşayan bir deniz canlısı tarafından yenildiği söylenir. Osiris'in vücuduna ait bu parçanın Nil'de kalmış olması, onun Nil nehrinin "döl suyu" olarak kabul edilmesini sağlamıştır (GEZGİN 2009: 55). Osiris'in eksik bir parçasının olması ile ilgisi olabilecek bir durum daha vardır ki Georges Dumezil, bu durumu "vasıflandırıcı sakatlanmalar" şeklinde adlandırır. Dumezil'e göre Hint-İran halklarının ve daha birçok halkın anlatmalarında tanrı veya kahraman sakatlanır; bu sakatlık, ona özel bir misyon yükleneceğinin işaretidir. Ya daha güçlü bir uzva ya da olağanüstü bir özelliğe sahip olur (DUMEZİL 2012: 167). Örneğin İskandinav mitolojisinin en büyük tanrısı (savaş ve bilgelik tanrısı) Odin'in tek gözü kördür; gözünü bilgelik kuyusundan su içerken kaybetmiştir ama aynı zamanda sonsuz bilgiye sahip olmuştur. Osiris de yaşadığı bu kayıptan hemen sonra tanrıların ve ölümler diyarının başına geçer.

³² Eliade, Osiris'in ruh (hayat enerjisi) olarak dirildiğini ve o andan itibaren bitkilerin bereketinden ve üreme güçlerinden onun sorumlu olduğunu ifade eder (ELIADE 2012: 24).

Horus, Güneş tanrısı Ra'nın yardımı ile bir merdiven yapar. Bu merdiven sayesinde İsis, Neftis ve Horus, Osiris'i de yanlarına alarak dışarı çıkarlar. Diğer tanrılarla buluşurlar. Güneş tanrısı Ra, Osiris'i diğer tanrıların ve ölüer diyarının başına geçirir; çünkü Osiris, Mısır krallığını oğlu Horus'a bırakarak ölüer diyarında kalmayı tercih eder. İsis de Osiris ile birlikte ölüer diyarında kalır; burada, ölüerlerin yiyecekleri ve içecekleri ile ilgilenir (ROSENBERG 2003: 267-268). *Ölmek, yeniden dirilmek, ölüer diyarı* kavramları işte bu mit sayesinde Mısırlılar arasında gelişmiştir. Birinin ölümü, onun ölüer diyarına gideceğini fakat daha sonra tekrar dirileceğini; Nil'in taşması, taşmanın ardından kuruyacağını ve sonra tekrar taşacağını; bitkinin yok olması, sonradan tekrar toprakta biteceğini ve mevsim değişirken yeniden yok olacağını gösterir ki bütün bu "döngü", Osiris ile vücut bulmuştur. Osiris, ölüer diyarında kalmayı tercih ettikten sonra bu diyarın tanrısı olur. Ölüerlerin ve adaletin efendisi olan Osiris, ölü ruhları yeryüzüne gönderebilme gücüne de sahiptir. Mısır mitolojisinde iyi ile kötünün savaşı, Horus ile Seth arasında geçer. Seth sürekli olarak Horus ile taht mücadelesi yapar; oğlunu korumak ve tahta çıkartmak isteyen Osiris, bu mücadeleden Horus'un galip çıkmasını ve tahta oturmasını ister. Eğer bu gerçekleşmezse ölüer diyarının tüm ruhlarını yeryüzüne salacağını söyleyerek tanrıları tehdit eder (DOYLE 2010: 77).

Osiris ve Mısır'ın ölüer diyarı, *Ölüer Kitabı*'nda³³ ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Orijinal harfleri ile *REU NU PERT EM* şeklinde yazılan bu eserin adı, kelimesi kelimesine çevrilecek olursa "Gün ile Gelecek Olana Ait Olan Bölümler" demektir. Eserin adının *Ölüer Kitabı* şeklinde çevrilmiş olmasının nedeni bu eserin, ölümden sonraki yaşam ve bununla ilgili hazırlıklar konusunda yazılmış olmasıdır. Bu kitap ölüün, ölüer diyarına yapacağı yolculuk sırasında kullanacağı bir kılavuzdur. İçinde büyüler, sihirli sözler, dualar, ilahiler ve ritüeller bulunur. Eserin bu şekilde bir içeriğinin olmasındaki amaç, ölüün ruhuna yol göstermek, ölüer diyarının yaratıklarına ve kötü ruhlarına yakalanmadan "yargılama" ve "kalbin tartılması" aşamalarını tamamlamasını sağlayarak ruha yeniden canlanma şansı tanımaktır (ELIADE 2012:136). Eser, dört bölümden oluşur: *Mezarda Vücudunu Nasıl Korursun?, Ölüer Diyarına Nasıl Seyahat Edersin?, Tanrıların*

³³ *Ölüer Kitabı*'nın üç ayrı kaynaktan yararlanılarak oluşturulmuş derlemeleri mevcuttur: Heliopolis Derlemesi, Teb Derlemesi ve Sait/Saite Derlemesi. Bu derlemeler çeşitli hanedanlık dönemlerine aittir ve bu derlemeleri genellikle piramit duvarlarına yazılan, mezar odalarında bulunan ve papirüslere kaydedilen hiyeroglifler oluşturmaktadır.

Yargılamasını Nasıl Geçersin?, Tanrılar Seni Kabul Ettikten Sonra Nasıl Bir Dünyada Var Olursun? Bu eser, papirüs tomarları şeklinde (ölen kişiler mumyalandıktan sonra) kişilerin mezarına konulur; aynı zamanda mumyalama esnasında da ölüye okunur. Bu okumalar ile ölü'nün ruhuna, ölüler diyarı hakkında hatırlatmalar yapılmış olduğuna inanılır. Ölüler kitabına göre ölüler diyarı on iki kapıya sahiptir. Her bir kapı, karanlık gecenin bir saatini temsil eder.³⁴ On iki kapının her birinde bir kapı bekçisi görevlidir. Champdor (1984), *Ölüler Kitabı*'nı referans göstererek bu bekçilerin korkunç yüzlü olduklarını ve ellerinde bıçak taşıdıklarını belirtmiştir.³⁵ Halk arasında ölüler diyarının ilk bölümü *Tuat, Duat, Touat, Akert, Amentos* ve *Neterkhertet* olarak bilinir³⁶ ve bu diyarın, Nil'in batısında olduğu düşünülür.³⁷ Tuat kaynayan göllerin ve yanan akarsuların bulunduğu kötülük dolu ve acımasız bir yerdir. Tuat'ın iki tarafı yüksek sıradağlarla çevrilidir; bir taraftaki dağlar cennet ile Tuat'ı, diğer taraftaki dağlar ise Tuat ile dünyayı birbirinden ayırır.³⁸ Tuat Vadisi'nden bir nehir akar; bu nehir, *aşağıdaki Nil*'dir³⁹. Nehrin iki tarafında pisliklerle beslenen ve ağızlarından ateş saçan çok sayıda canavar; şeytan, ifrit, kötü ruh vb. bulunur. Bunların tamamı bu vadiye gelen her canlıya düşmandır. Tuat çok korkunç bir yerdir ve onun dehşeti, ışığın tamamen yok olması ile iyice artar. Oradaki canlılar, kör gecenin karanlığında el yordamıyla bir şeyleri arar gibi nerede olduklarını bilmez halde aranıp dururlar. Tuat "ölü güneş" in, gün doğumu ile gün batımı arasındaki patikası olduğundan onun kapkaranlık ve kasvetli olması doğaldır (BUDGE 1904: 172).

Güneş Tanrısı Ra, gökyüzünde ve ölüler diyarında yolculuk ederek Güneş'in doğmasını ve batmasını sağlar. Ra'nın, her gün batımında teknesiyle

³⁴ Kuzey Mısır'da bulunan Abidos şehrinin, ölüler dünyasına açılan ilk kapı olduğu düşünülür; çünkü Osiris'in, kardeşi Seth tarafından kesilen başı burada bulunmuştur ve buranın, tanrı Horus tarafından Osiris'in canlandırıldığı yer olduğuna inanılır. Bu nedenle Abidos şehrinde, Osiris'in yeniden canlanması ile ilgili çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir (ROSENBERG 2003: 259-260).

³⁵ CHAMPDOR 1984: 36.

³⁶ Aslında Tuat, Mısır'ın çeşitli dönemlerinde farklı şekillerde düşünülmüş olan ölüler diyarının, yazıcılar ve resim çiziciler tarafından bir araya getirilerek bütün oluşturulmuş şeklidir. Her bölge kendi inancı ve kendi tanrıları ile hareket etmiştir; daha sonra yazıcılar ve resim çiziciler sayesinde herkesin, ortak bir yeri ve ortak tanrıları düşünüp tek bir tasviri kendi akıllarında canlandırmaları sağlanmıştır.

³⁷ Eski Mısırlılar, ölü ve ölüm ile ilgili kelimeleri doğrudan kullanmamış, bunun yerine örtmece kelimeler kullanmayı tercih etmişlerdir. Örneğin Nil'in batısı ölümle ilişkilendirildiğinden (Çünkü Güneş her zaman batıda ölü ve ölüler, batı tarafında bulunan mezarlıklara gömülür.) bir insan öldüğünde "O, batı tarafına gitti." denilir ve ölenler de "Batılılar" şeklinde anılır (REMLER 2010: 32).

³⁸ Bu inanç, Müslümanların inancına göre Araf Dağı'nın cennet ile cehennemi ayırmasına benzer.

³⁹ Mısırlıların inancına göre üç farklı Nil vardır. Bunlardan ilki *gökteki Nil*'dir; ilahi kaynak onun sularındandır. İkincisi *dünyadaki Nil*'dir; bereket ondan gelir. Son Nil ise *aşağıdaki Nil*'dir; bu Nil'in suyu, ölülerin ruhlarını ve kötü ruhları bir yerden başka bir yere taşır.

Tuat'a geçtiği ve burada zorlu bir yolculuk yaparak Tuat'ın yaratıkları arasından her gece sağ çıkmayı başardığı söylenir. Yaratıklar onu sürekli engellemeye çalışır. Tanrıların, Ra'ya yardımcı olabilmek için bu yolculuğa refakat ettiği tasvirlerde açıkça görülür.⁴⁰ Ra, en büyük mücadeleyi, karanlığın ve kaosun somutlaştırılmış hali olan Apep (Apophis) ile verir. Apep, aşağıdaki Nil'de yaşayan, gövdesi sık halkalı, kafası çakmak taşından, dev bir yılanıdır. Kaynaklarda ondan bahsederken *kötü kertenkele*, *yeniden doğuş yılanı* ve *düşman* gibi ifadeler kullanılır. Beslenme ihtiyacı hissetmez ve nefes olarak kendi haykırışını solur. Ortadan kaldırılmasının imkansız olduğu düşünülür. Mısır'da Apep'e tapılmaz; ama bütün bu özelliklerinden dolayı ondan korkulur. Ra, Apep'i yenmeyi başarıp güneş doğarken Tuat'tan yani ölüer diyarından çıkar ve çıkarken yargılanma sürecini başarıyla tamamlayan ruhları da yanına alır. Onları *Kamış Tarlaları*, *Sazlık Çayır* denilen ve cennete çok benzeyen bir yere götürüp bırakır.

Ölüer ruhları, ölüer diyarına bir kayık yardımıyla gelir. Ölüeri kayık ile aşağıdaki Nil'den geçiren şahin başlı Horus⁴¹'tur. Horus, ölü babası Osiris'ten olma bir tanrı olduğundan ölüer ile tanrılar arasında bir aracı görevindedir. Horus, vicdanın sembolüdür; çünkü İsis ve Osiris, vicdansızlık yüzünden sonlarının gelmemesi için insanların kalbine Horus'u bırakmıştır. Bu sayede insanlar ile Horus arasındaki bağ hiçbir zaman kopmaz (EMMANUEL 1995: 50).⁴² Ölü ruhlar, Horus aracılığıyla Osiris'e getirilir. Osiris, "İki Hakikat Sarayı'nın mahkemeyi andıran salonunda, etrafında kırk iki yargıç ile beraber ölüer ruhunu bekler. Yargıçların sayısının kırk iki olmasının sebebi, onların kırk iki ayrı günahın sorumlu olmalarıdır. *Mezarlık bekçisi*, *cenaze tanrısı*, *mumya sargılarının efendisi*, *kırık kemiklerin toplayıcısı*, *aşağı alemin kapı bekçisi* ve *Osiris'in koruyucusu* gibi tanımlamalarla Mısır tanrıları içerisindeki yeri açıkça belli edilen çakal başlı,

⁴⁰ Canlıların biçimlendirilmesinden sorumlu, koç başlı, çömlekçi tanrı Khnum, Ra'ya bu yolculukta yardım eden tanrılardan biridir (DOYLE 2010: 100).

⁴¹ Memfis soyağacında - en önemli tanrı olan Ptah'ın döneminde - Sokar adlı bir tanrıdan bahsedilir. Şahin başlı olarak tasvir edilen Sokar'ın bir kayığı vardır. Kendisi gibi şahin başlı olan Horus ile birlikte bu kayık yardımıyla ölüeri, yargılanmak üzere ölüer diyarına götürdüklerine inanılır. Sokar, Güneş tanrısı Ra'nın ölüer diyarında geçirdiği on iki saatlik sürenin dördüncü ve beşinci saatlerinde, kuraklığın hüküm sürmesi nedeniyle her zaman kötü ve olumsuz olarak düşünülen çöllerden sorumludur (DOYLE 2010: 73). Sokar dışında bir de Khu-en-ua adında bir kayıkçıdan ve onun ölüeri taşıdığı kayığından bahsedilir (SALT 2010: 202).

⁴² Horus ile ilgili bir önemli bilgi daha mevcuttur. Horus'un biri Güneş'i, biri Ay'ı temsil eden gözleri bir an bile kapanmaz; çünkü o, yasaların koruyucusudur ve yasalar, hatasız uygulanmalıdır. Ayrıca Horus, korkunç Seth'i de sürekli izlemek zorundadır; çünkü Seth, her an ona saldırmak için hazırda bekler (SALT 2010: 155).

siyah⁴³ tüylü Anubis⁴⁴ de bu salonda hazır beklemektedir. Anubis'in boynunda, üzerinde yazılar yazan büyümlü bir tasma vardır ve elinde, otoritesinin bir göstergesi olarak kamçı ya da döven tutar. Ölülerini İki Hakikat Sarayı'nın salonuna o alır ve onları doğruluk terazisinin başına getirir. Anubis, ölünün kalbini bu teraziye koyar; bu sırada ölünün günahları okunmaya başlanır. Söz konusu terazi, bir tarafına ölünün kalbi, diğer tarafına Maat'ın⁴⁵ yani adaletin tüyü konulan hassas bir ölçme aletidir. Dürüst ve erdemli kişilerin kalbi, terazinin diğer kefesindeki tüyden hafif olur ve o kişiler, sonsuz cennete gönderilir. Kötü kişilerin kalbi ise tüyden daha ağır olur ve onlar, terazinin hemen yanında bekleyen Ammit'e atılır.⁴⁶ Ammit kalbi yediğinde insan ruhunun Osiris'e yaptığı ve sonsuzluğa yapacağı yolculuk son bulur; onun ruhu sonsuza dek azap çeker. Kaynaklar Ammit'ten *ölü yiyici, mezar tanrısı, cezalandırıcı, cellat ve ilahi cezanın kişileştirilmiş hali* olarak bahseder (ÖZTÜRK 2009: 84). Dişi olduğu söylenir; nadiren kadın formunda ve insan gövdeli olarak tasvir edilmiştir. O aslında üç güçlü hayvanın birleşimi şeklindedir: timsah (ağız kısmı), su aygırı (ön kısmı ile orta kısmı arası) ve aslan ya da yaban kedisi (orta kısmı ile arka kısmı). İnsanlar ondan kurtulmak için kimseyi öldürmediğini, kimseye zarar vermediğini, kötülük yapmadığını vb.'yi belirten konuşmalar yapar; bu konuşmalar, ölünün kendini anlatması, temize çıkartması, savunması için birer fırsattır. Bu aşamadan sonra ölüye kapının ve eşinin farklı bölümleri, salonun kapıcısı, tanrıların gizli adları vb. sorulur (ELIADE 2012: 137). Terazi, itiraf ve soru aşamasını başarıyla tamamlayan ölüler, Thoth⁴⁷ tarafından kaydedilir ve Thoth, başarılı olanların dürüst kişiler olduğunu duyurur. Bu kişiler Osiris'in huzurundan ayrılarak Ra'nın kayığına binmeye ve ölüler diyarının huzur ve güzellik dolu kısmı olan Amenti'ye geçmeye hak kazanır. Amenti'nin adı, Osiris'ten önce ölüler evinin sahibi olduğuna inanılan ve adının anlamı "saklı yer"

⁴³ Siyah rengin ölümsüzlüğü vurguladığı bilinmektedir (DOYLE 2010: 94).

⁴⁴ Anubis hareketlerin, mekanların, şekillerin, sayıların ve gezegenlerin muhasebecisi olarak da bilinir (CHAMPDOR 1984: 14).

⁴⁵ Tanrı Thoth'un eşi olan Maat doğruluğun, kozmik düzenin ve adaletin tanrıçasıdır. Başında bir tüy taşır ki bu tüy, ölülerini yargılamak için kullanılan tüydür. İnsanın kalbi (iyiliği / kötülüğü), bu tüy ölçü alınarak tartılır. Tasvirlerde, bu tüy yerine bazen Maat'ın kendisinin terazide oturduğu görülür (DOYLE 2010: 103).

⁴⁶ Ammit'in ateşten bir gölde ayakta durduğuna ve bu göle, değersiz ve suçlu kalplerin yok edilmek üzere döküldüğüne inananlar mevcuttur.

⁴⁷ Mısırlıların kutsal kuşu ibis (çeltik kargası, mısır turnası) başlı Thoth, Eski Mısır ile ilgili kaynaklarda "ilahi sözlerin efendisi" (ROSENBERG 2003: 265) ve Ay, zaman, yazı, bilgi tanrısı olarak geçer. Hiyeroglifleri ve simyayı bulduğuna inanılır. O da, Horus gibi, ölülerin ruhlarına rehberlik eder. Ölülerin, ölüler diyarına getirildiği kayıta Horus ile beraber tasvir edildiği görülür.

olan tanrıça Amentet / Amentit'ten⁴⁸ gelir. Onun, ölüer diyarına yapılan yolculukta ruhlara yol gösteren, şefkatli bir refakatçi olduğuna inanılır. Evi batıda, bir çölün ortasında duran bir ağacın dallarındadır ve Amentet oradan ruhların, ölüer dünyasının girişine yaklaşmalarını izler. Amentet, yorgun ruhlara ekmek ve su vermeyi teklif eder. Eğer onlar bu konukseverliği kabul ederlerse bu, onların gelecek hayatlarına tanrılar ile birlikte, huzur içerisinde yürüyeceklerini gösterir. Amentet hakkında anlatılan başka bir mitte o, ölüer ruhlarıyla yolculuğun sonunda karşılaşır ve ruhların yeniden doğmasına yardım eder.

Amenti'nin ilk bölümüne Mısırlılar "Yaaru"⁴⁹ demiştir. Yaaru, olağanüstü güzelliklerle dolu bir alandır ve ölüer burada sevdiği her şeyi bulabilir. Bu tarlaların doğuda veya doğuya yakın bir yerde olduğuna ve ölüerın yiyecek elde edebilmesi için buraya sürüldüğüne inanılır. Yaaru'ya gelmek için Tuat'taki bütün engelleri (sınavları) geçmek gerekir. Ra'nın dürüst ruhları getirdiği, *Kamış Tarlaları* veya *Sazlık Çayır* denilen yer, Yaaru'dur.

1.3. Hint Mitolojisinde Yeraltı

Kuzeyde Himalayaların koruyucu seti, doğu ile batıda denizin getirdiği ticaret şansı, İndus ile Ganj vadilerinin ırmaklarla sulanan ve bugün Hindistan coğrafyası olarak bilinen topraklarının verimliliği, kadim zamanlarda bir medeniyetin oluşması için en elverişli imkanları sunmuştur. Bu coğrafya hakkındaki en eski bilgiler, MÖ 7000'lerde kurulan köylere aittir. MÖ 3000'lerde ise yerleşik İndus uygarlığının varlığından söz edilir. Bu uygarlığın kendine ait bir yazı dili vardır; fakat bu yazı dili halen çözülemediğinden onların tam olarak hangi tarihte ortaya çıktığı ve kimlerden oluştuğu bilinmemektedir. Sözlü gelenekle birlikte Vedalar dönemine geçen ve yorumlanan birtakım bilgiler sayesinde İndus uygarlığıyla ilgili fikir sahibi olunabilmiştir (ŞENEL 2009: 493-496). MÖ 2000'lerde Ari (Aryan/Aryen)⁵⁰ denilen göçebe Hint Avrupa topluluğunun İndus Vadisi'ne geldiği ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca bugünkü Hint coğrafyasında yer değiştirdiği

⁴⁸ Amentet, mumyanın yeniden canlanmasına yardım eden İsis ve Neftis gibi "kanatlı tanrıça" şeklinde tasvir edilir. Hathor ile birlikte ortaya çıktığında ise Batı'nın Güneş tanrıçası olur. Bazı tasvirlerde batının hiyeroglifini başında taşıyan genç bir kadın şeklinde resmedilir. Mısır'ın sonsuzluk sembolü olan ve "Nil'in anahtarı" denilen *ankh* taşır (REMLER 2010:10).

⁴⁹ Yaruu yerine *Aaru*, *Aalu*, *Sekhet-Aarru*, *Aanru* da denilmektedir.

⁵⁰ Ari (Aryan/Aryen)'nin kelime anlamı "asil", "onurlu"dur.

bilinmektedir. Son olarak Ganj Vadisi'ne yerleşmeyi uygun gören bu topluluk ile coğrafyanın toplumsal yapısında değişiklikler görülmeye başlanmıştır. Mahabharata Destanı'nda "kentler yıkan" şeklinde sıfatlandırılan bu topluluk, çiftçiler üzerinde egemenlik kurarak Hint Avrupa dillerini ve kültürünü Hindistan'a taşımıştır (ŞENEL 2009: 510). Ariler ile beraber doğa güçlerini kişileştiren tanrıların olduğu bir inanç ve mitoloji sistemi kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde kurban ve kurban ritüelleri önemlidir. Arilerin oluşturduğu sistem, ilerleyen tarihlerde Budizmin ortaya çıkması ile değişikliğe uğramıştır; somut kurban yerine bedensel hazlardan kurtulup nefsini kurban verme önem kazanmaya başlamıştır. Zamana ve yaşanan döneme (egemen olan güce) göre farklılık gösteren sistem, Budizmin etkisinden kurtulmak için Hinduizm'i geliştirmiştir. Diğer inanç sistemleri gibi dünyevi tutkularından ve egodan kurtulma amaçlı olan Hinduizm, başlıca tanrıları Brahma, Vişnu ve Şiva (Trimurti) olmak üzere birçok tanrı ve tanrıçanın *dharmayı*⁵¹ gerçekleştirme amacıyla hareket ettikleri mitolojik anlatmalara sahiptir. Hintlilerin, hem teoloji hem de ideoloji bakımından, aynı zamanda toplumsal düzen katmanları ile de uyumlu, Dumezil'in sistematize ettiği üç işleve sahip bir mitolojik düzenleri vardır. Anlatmalarda ilk sırayı *büyüsel ve hukuksal egemenlik* alır; kutsallık, kozmik düzen, tanrılar, din adamları bu kategoridedir (Mahabharata'nın Yudhitstra'sı gibi). İkinci sırayı *fiziksel ve savaşçı güç* alır; saldırıya geçen ve savunma sağlayan varlıklar bu başlığa dahildir (Bhima ve Arcuna gibi). Üçüncü sırada ise *dingin ve bereketli zenginlik* vardır; burada refah, sağlık, cinsellik önemlidir. Hayvancılar ve tarımcılar, dingin ve bereketli zenginliğin temsilcileridir (Nakula ve Sahadeva gibi). Topluluklar bu üç işlev ile her hususta olması gereken seviyeyi sağlamak konusunda başarılı olur.

Hint coğrafyasının, birkaç topluluğun ve inanç sisteminin etkisinde kalmış olması mitolojilerinin (özellikle de panteonlarının) karışık olmasına sebep olmuştur. Hint mitolojisinde birbirlerinin veya anlatmalardaki kahramanların yerini alabilen, bir kahramanın oluşması için kendilerinden bir parçayı bölüp bu parçadan kahramanı yaratan yani yeryüzündeki bedenlenişlerini kendileri belirleyen çok sayıda tanrı ve tanrıça vardır.⁵² Bir destanda hem kendisi, hem başka bir tanrı,

⁵¹ Dharma: Toplumsal düzen, dünyanın ülküsel düzeni, toplumsal yasa, erdem ve dürüstlük bilgisi (O'FLAHERTY 1996: 294).

⁵² Hint tanrıları ya kahramanların kılığına girer, ya doğumuna sebep olur ya da kendilerinden bir parçayı kahramanların yaratılabilmesi için verir (DUMEZİL 2012: 224).

hem kahraman, hem de kahramanın çocuğu olan bir tanrıya rastlamak mümkün olduğu gibi bir tanrının veya tanrıçanın birden çok adı ve lakabı da mevcuttur. Bunun yanı sıra yeniden dünyaya geliş (reenkarnasyon) görüşüne sahip olduktan sonra tanrıların veya kahramanların, bir başka tanrı veya kahraman şeklinde tekrar tekrar doğmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bu durumda hangi tanrının önceki hayatında hangi tanrıya karşılık geldiği, hangi kahramanın hangi tanrının avatari⁵³ olarak yeryüzüne inmiş olduğu detayları incelenmeden Hint mitolojisini anlamak mümkün değildir (ERTÜRK 2011: 79-80). Bu nedenle değişik dönemlerden kalma yazılı eserlerde basite indirgeme çalışmaları yapılmıştır. Hint mitolojisine ait temel eserler şunlardır: *Vedalar* (*Rig Veda*, *Yajur/Yacur Veda*, *Sama Veda*, *Atarva Veda*), *Brahmanalar*, *Aranyakalar*, *Upanişadlar*, *Puranalar*; *Ramayana Destanı*, *Mahabharata Destanı* ve *Harivamşa Destanı*. *Vedalar*, Vedik Dönem'e adını veren kutsal metinlerdir. Tanrılar, tanrıçalar ve önemli ritüeller bu eserlerde verilir. *Brahmanalar* kurban ritüelleri ile ilgilidir ve Vedik-Hinduist izler taşır. *Aranyakalar*, ormanda yaşayan çilekeşler tarafından oluşturulmuş orman metinleridir. *Upanişadlar* ile *Puranalar*, Hinduzim döneminin pratik hayat ve inanç sistemi hakkında bilgi veren metinlerdir. *Ramayana Destanı*, Vişnu'nun (kozmetik düzenin koruyucusunun) yeryüzünde bedenlenmiş hali olan Rama adlı bir kahramanın, kötülüğün güçleri ile mücadelesini anlatan bir destandır. *Mahabharata Destanı*'nda da yine kötülüğün güçleri ile bir mücadele söz konusudur; fakat bu sefer iyilerin olduğu taraf çok daha kalabalıktır. Bu destanda adı geçen atalardan başlayarak ailenin son üyesine kadar bir tablo oluşturmak gerekirse destan kadrosunun kalabalıklığı net bir şekilde görülebilir. Destanın sonunda bir yok oluş ve yeniden doğuş (bir devrin kapanıp yeni bir devrin açılması) söz konusudur. Dumezil bu destan için "Bu muazzam şiir kütlesi, geçmişten miras kalmış tüm mitsel bilginin kullanılma şansı bulduğu bir ansiklopedidir." der (DUMEZİL 2012: 97). *Harivamşa Destanı* ise Vişnu'nun dünyadaki bedenlenişi ve maceraları ile dünyanın geleceği hakkındaki kehanetleri konu alır.

Hint mitolojisinin temelinde hava ve savaş tanrısı İndra; kozmetik düzenin yaratıcısı Brahma, koruyucusu Vişnu ve yok edicisi Şiva yer almaktadır. Bu mitolojiye göre dünya gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üçe ayrılır ve bu üç yerin birçok tanrısı ve tanrıçası mevcuttur. Yeraltı (Naraka), yedi alt bölgeden

⁵³ Avatar: Bir tanrının yeryüzüne insan veya başka bir canlı biçiminde inmesi (KAYA 1997: 43).

oluşan başlı başına bir dünyadır. *Bhagavata Purana*'ya göre bu bölgelerin isimleri ve yöneticileri şöyledir: *Atala* – Bali, *Vitala* – Hara-Bhava, *Sutala* – Mahabali, *Talatala* – Maya, *Mahata* – Nagalar, *Rastala* – Danavalar ve Daityalar, *Patala* (*Nagaloka*) – Vasuki. Ayrıca aynı eserde, Naraka'nın diğer tüm bölgelerden daha zengin olduğu ve bu yere ışık girmemesine rağmen buranın mücevherlerle aydınlandığı; burada yaşın, hastalığın ve sıkıntının olmadığı belirtilmiştir. *Vişnu Purana*'da buranın çok güzel, mücevherlerle dolu, rengarenk bir yer olduğundan bahsedilir. Mitolojik anlatmaların birinde ağaçlardan mücevherlerin sarktığı bir adaya, bir kahraman gelir. Bu adada su içmek için bir su kaynağı arar ve bulur. Bu su kaynağında yeraltı dünyasını görür. Bu sırada sudan bir denizkızı çıkar ve kahramanı yanına alarak tekrar suya dalar. Bu denizkızı, yeraltı dünyasının kraliçesidir. Yeraltında evlenirler. Denizkızı, kahramana eşsiz imkanlar sunar. Ondandır sadece Asparas (su perisi) heykeline dokunmamasını ister. Kahraman bir gün bu heykele dokunur ve anında yeraltından kovulur (GEZGİN 2009: 113). Yeraltının en son yani en derin yeri olan *Patala* (*Nagaloka*), *Puranalarda* belirtilen tasvirlerden farklı bir tasvire sahiptir; burası günahkarların cezalandırıldığı cehennemdir. Burada, yeryüzünde veya yeraltının diğer katmanlarında olmayacak kadar kötü yaratıklar, ifritler ve iblisler bulunmaktadır. *Vişnu Purana*'da, Yama'nın sahip olduğu birçok kötü şehrin alevler içerisinde olduğu ve buralarda korkunç işkence aletlerinin bulunduğu söylenir. Bütün insanlar, hayatlarının sonunda onların acı dolu cezalar almalarına hüküm veren yeraltı dünyasının tanrısına köle olur. İnsanların onun hükmünden nasıl kurtulacağını sorgulaması daha sonra yapılır (WILKINS 1882: 82). Collins, *Puranalara* göre cehennemin Tamisram'ında soyguncuların bayılıncaya kadar dövüldüğü bilgisini verir. Et yiyenler Kumbhipakam'da, yedikleri tüm hayvanlardaki tüylerin sayısı neyse o kadar yıl boyunca yağda kızartılır. Zina yapan kişiler Şalmali'de kızgın demirden bir figüre sarılmış halde tutularak kamçılanır. Alkoliklere ise Ayahpanam'da erimiş metal içirilir (COLLINS 2010: 292).

Puranalarda tanrıça Ganga'nın yeryüzündeki tecellisi olan Ganj Nehri hakkında bir mit mevcuttur ve bu mit, yeraltı dünyasını da konu almaktadır. Bu mite göre Ikshvaku Hanedanlığı'nın en önemli krallarından biri olan Sagara'nın Vidarbha ve Sivi adında iki eşi vardır. Bu eşlerin birinden altmış bin tane, diğerinden de bir tane oğlu olur. Sagara, hükümdarlıktaki üstünlüğünü kanıtlamak

için bir at kurban eder ve bu atı doğaya salar. Altmış bin oğluna da, atın doğada geçireceği bir yıllık süreyi takip etmelerini emreder; çünkü bu süre içerisinde atın gittiği her yer, Sagara'nın hanedanlığına dahil olacaktır. Bu kurbanın görevini tamamlaması gerekmektedir; yoksa adağı yarım kalacak olan Sagara, cehenneme gitmek zorunda kalır. Altmış bin oğlan bu atı takip etmeye başlar; fakat at bir yerde aniden ortadan kaybolur. Onu hiçbir yerde bulamayınca Sagara'ya giderler. Sagara çok öfkelenir ve o atın mutlaka bulunması gerektiğini söyler. Bunun üzerine altmış bin oğul tekrar atı aramaya koyulur ve yeraltına yönelir. Toprağı kazarak yerin altına doğru bir "dehliz" açan oğullar, bunu yaparken yeraltının sakinlerini, gökyüzünün tanrılarını ve yeryüzünün insanlarını aşırı rahatsız eder. Atı, *cehennem dibinde*, trans halinde düşünceye dalmış bir rşi⁵⁴ olan Kapila'nın yanında otlarken bulurlar. Altmış bin oğul, Kapila'yı hırsız sanarak bağırıp çağırmaya başlar. Kapila, transının bozulması üzerine sinirlenir ve bir bakışıyla bu altmış bin oğlu anında kül eder. Sagara bunu duyunca tek oğlundan olan torunu Amsuman'ı atı bulup adağı tamamlaması için yeraltına yollar. Kapila, Amsuman'ı çok sever. Hareketlerinden dolayı onu takdir eder ve bu takdirini de Ganj Nehri'ni gökyüzünden yeryüzüne indirip altmış bin amcasına ait külleri bu nehrin suyu ile arındırarak gösterir (BONNEFOY 2000: 311-312). Hintlilerin, ölen yakınlarının küllerini Ganj Nehri'ne dökmelerinin sebeplerinden biri de budur.

Dumezil, *Mahabharata Destanı*'nın bir yerinde yeraltı geçitlerinden bahsedildiğine ve bu geçitlere *deliklerden* girildiğinin belirtildiğine dikkat çeker. Bu bölüm şöyledir: " ... Şöyle diyerek kendini koruyan yaşar: 'Çalılıarın ve soğuşun yok edicisi, büyük makilik alandaki deliklerin sakinlerini yakalayamaz.' ... " (DUMEZİL 2012: 82).

Yeraltı dünyasının tanrısı Yama'dır. *İnsanların yargıcı; görünmeyen dünyanın, lanetlenmişlerin acı çektiği birçok cehennem ve ölülerin kralı; cehennem ve güneğin yöneticisi* ifadeleriyle tanımlanan Yama, yeraltına gittiği düşünülen ilk varlıktır. Bu nedenle yeraltına giden yolu ilk olarak o keşfetmiş ve yeraltı dünyasının yöneticisi o olmuştur. *Markandeya Purana*'da Yama'nın üzerinde bir lanet olduğundan; babasının, bu lanetten kurtulması için Yama'ya yol

⁵⁴ Rşi, kahin ya da öngörülü kişi demektir. Mitolojik bir terim olarak bilge ya da ünlü rahip (brahmin) ile aynı anlamda kullanılır (WILLIAMS 2003: 246).

gösterdiğinden ve onu, güneyin efendisi ilan ettiğinden bahsedilir (O'FLAHERTY 1996: 60). Bazı resimlerde, elinde cesetlerden yapılmış ve ruhları çekmeye yarayan bir kement vardır; bazılarında ise ölülerin efendisi olduğunu gösteren bir asa taşırken tasvir edilmiştir. Bu dünyadan göçenlerin kılavuzudur ve onları sonsuza dek güvenli bir şekilde yaşayabilecekleri bir yere kavuşturup dini bütünlere parlak evler bahşeder; günahsız ölüler onun mekanında, sevdikleri ile beraber kutsanmış olarak yaşar. *Vedalarda* kendisinden dehşetle değil, aksine ne kadar iyi olduğundan şükranla bahsedilmiştir. Buna karşılık daha sonraki dönemlerde lanetlenmişlerin, günahkarların cezalandırıcısı olarak gösterilmiştir (WILKINS 1882: 79). *Puranalarda* herkes onun gözü önünde öldürülür ve bu arada, ölülerin cennete ya da cehenneme gideceğine karar verdiği söylenen Chitragupta, onların yaşarken yaptıkları günahları kaydeder. Günahkarlar Naraka'nın farklı bölgelerine sürülür. Bu farklı bölgeler ile ilgili *Bhavishya Purana*'da Yama'nın eşi Vijaya'nın yer aldığı bir mit mevcuttur: Yama evlendiğinde eşi Vijaya'ya ülkenin güneyine asla gitmemesi gerektiğini söyler. Orada Yama'nın başka bir eşi olduğundan şüphelenen Vijaya bir gün güneye gider ve acılar içerisinde kıvranan, cezalandırılan ölüleri görür. Kendi annesi de bu ölülerin arasındadır. Vijaya bu gördükleri yüzünden mutsuz olur ve çok sıkıntı çeker. Yama'dan, annesini serbest bırakmasını ister. Yama da dünyada yaşayan birinin Vijaya'nın annesinin yerine geçmesi şartıyla annesinin cehennemden kurtulabileceğini söyler. Vijaya bir süre annesinin yerine geçecek birini arar ve bulur. Böylece annesini, Yama'nın cehenneminden kurtarır (WILKINS 1882: 82-84).⁵⁵

Yama, iki doyumusuz köpeğe sahiptir. Onlar Sarama'nın⁵⁶ yavruları Sarameyalardır. Bu köpekler dört gözlüdür ve onların, geniş burun delikleri vardır. Yama'nın yerine giden yolu koruyan bu haberci köpekler, ölüleri Yama'nın huzuruna getirir. Bu dünyadan göçenlere, köpeklerin koruduğu bu yerden hızlıca geçmeleri tavsiye edilir (WILKINS 1882: 80). Kaya, Yama'nın diğer elçilerinin baykuş ve güvercin olduğunu ifade eder (KAYA 1997: 177).

⁵⁵ Yeraltından birini çıkartabilmek için bir başkasını bulma motifi hem Mezopotamya mitolojisinde hem de Yunan mitolojisinde mevcuttur.

⁵⁶ Sarama, *Rig Veda*'da adı geçen "göksel köpek"tir ve Samanyolu ile ilişkilendirilir. İndra'nın koruyucusu ve onun habercisidir (ERTÜRK 2011: 88).

Mahabharata Destanı'nın bir bölümünde Markandeya, Yudhisthira'ya çok eski bir hikayeden bahseder ve Yama da bu hikayenin kahramanlarından biridir. Madra adlı çocuksuz bir kral, güneş tanrısı Savitr'e adaklar adar ve soyunu devam ettirebilmesi için bir oğlan ister. Adaklardan memnun kalan tanrı Savitr, Madra'nın önünde belirir ve ona bir kızı olacağını söyler. Kral buna çok sevinir. Kızı olduğunda, Savitr'in onuruna, kızının ismini "Savitri" koyar. Savitri evlilik yaşına geldiğinde o kadar güzel ve saf bir kız olur ki erkekler ona yaklaşmaktan çekinir. Savitri'nin özelliklerinden dolayı erkekler kendilerini ona layık göremeyince Madra, Savitri'nin evleneceği kişiyi kendisinin bulması gerektiğini söyler. Savitri kutsal bir yolculuğa çıkar ve bu yolculukta, ormanda sürgüne mahkum edilmiş, görme yeteneği dahil her şeyini kaybetmiş, Dyumatsena adında bir kralın oğlu olan Satyavan'ı bulur. Babası, Savitri'nin kötü bir seçim yaptığını düşünür; çünkü Satyavan bir yıl içerisinde ölecektir. Madra, daha uygun bir eş seçmesi için Savitri'ye yalvarır; ama o, Satyavan'dan vazgeçmez. Savitri ile Satyavan evlenerek ormanda beraber yaşamaya başlarlar. Evlendikten hemen sonra Savitri bir keşiş kıyafeti giyer ve mutlak bir bağlılık ile yeni ailesinin yanında yaşar. Satyavan'ın ölümünden üç gün önce Savitri, yemek yememeye ve uyumamaya yemin eder. Dyumatsena ona bunu yapmamasını söyler; fakat Savitri, bu yolda desteklenmek istediğini belirtir. Satyavan'ın ölüm gününün sabahında Savitri, Dyumatsena'dan, kocasına ormanda eşlik etmek için izin ister. Ormana gittiklerinde Satyavan odun keserken birden kendini kötü hisseder; başını Savitri'nin dizine koyar ve bu şekilde ölür. Yama, Satyavan'ın ruhunu almak için gelir ve onun ruhunu bağlayarak güneydeki cehennemine götürür. Savitri de Yama'yı takip eder. Yama onu geri dönmesi için ikna etmeye çalışır. Savitri ise karşılık olarak, öncelikle Dharma'ya itaati över ve kendisinin de Dharma'ya sıkı sıkıya bağlı olduğunu söyler. Daha sonra adaletli yönetiminden dolayı Dharma'nın kralı olarak Yama'yı över. Onunla olan bu kutsal karşılaşmada ondan hiçbir beklentisinin olmadığını belirtir. Savitri'nin konuşmasından etkilenen Yama, Savitri'den Satyavan'ın hayatı dışında bir şey dilemesini ister. Savitri de Dyumatsena'nın görme yeteneğinin geri gelmesini ve krallığının onarılmasını ister. Babası Madra ve eşi Satyavan için yüzer tane erkek evlat ister. Bu son dilek Yama için bir ikilem oluşturur; çünkü bu dileği gerçekleştirmek için Satyavan'ın yaşıyor olması gerekir. Savitri'nin bu adanmışlığından ve saflığından çok etkilenen Yama, "Satyavan'ın hayatı dışında" demeden Savitri'nin, dileğini söylemesini ister. Bunun üzerine Savitri anında

Satyavan'ın hayata geri dönmesini ister. Yama da Satyavan'ın hayatını bağışlar ve Savitri'nin hayatına sonsuz mutluluk bahşeder. Satyavan çok derin bir uykudan uyanmış gibi uyanır ve karısını alarak ailesinin yanına doğru yola çıkar (WILKINS 1882: 84-86).⁵⁷

Ramayana Destanı'nda ise Yama şöyle bir rol almıştır: Destanın beşinci bölümünde Rama, Ravana'yı yener ve Sita'nın Rama'ya karşı suç işlemediği ortaya çıkar. Rama, Lakşmana ve Sita'nın Ayodha'dan on dört yıllık sürgünleri de bu dönemde son bulur. Ayodha'ya dönen Rama, on bin yıllık bir dönem boyunca aslında babasından kendine kalmış olan fakat bir hile ile kardeşinin oturduğu tahtta başarıyla devleti yönetir. Bu on bin senelik dönemde hastalık ve zamansız ölüm olmaz ve Yama, bebeklerin olgunlaşmasına ve kocaların uzun ömürlü olmasına izin verir (ROSENBERG 2003: 554). *Ramayana Destanı*'nın altıncı ve son bölümünde Yama'dan bahsedilmeyen fakat yeraltı ile ilgili olan bir bölüm mevcuttur. Rama'yı Ravana ile aldattığı konusunda suçsuz ve lekesiz olduğunu kanıtlayan Sita'ya kendi halkının inanmadığını öğrenen Rama, onu kendisinden uzaklaştırır. Yine haksız yere cezalandırıldığını anlayan Sita, uzaklarda bir yerde Rama'nın çocuklarını doğurur. Bir gün Rama, çocuklarını görür ve Sita'yı hiç unutmadığını fark eder. Suçsuzluğunu halka ispat etmesi için Sita'yı huzuruna çağırır. Sita, huzura geldiğinde yapmadığı bir şey yüzünden bu kadar ağır bir bedel ödediği için Toprak Ana'ya (annesine), kendisini yanına alması için yalvarır. Bunun üzerine toprak birden ikiye ayrılır ve yeraltı dünyasının yılanları, sırtlarında altın bir taht taşıyarak yeryüzüne çıkar. Sita bu tahta oturur ve Toprak Ana onu kucaklayıp yanına alır (ROSENBERG 2003: 557).

Katha Upanişad'da Yama ile Naciketas adlı bir kahraman arasında geçen ölüm ile ilgili ünlü bir diyalog mevcuttur. Naciketas, bilge Vajasravas'ın oğludur. Vajasravas inek kurban ettikçe cenneti kazanacağına inanır. Bu sırada genç Naciketas kurban edilen hayvanların yaşlı ve kısır olduğunu fark eder ve babasının kurbanlarının faydasından şüphe etmeye başlar. Bunun üzerine babasına, kendisini kurban verip veremeyeceğini ve verirse, kime kurban olarak sunmak istediğini sorar. Babası başta aldırış etmez ama Naciketas ısrar edince onu,

⁵⁷ Eşini kurtarmak için yeraltına inen kadın/erkek motifine örnek olarak verilebilir (Bu motif için bk. Mezopotamya ve Yunan mitolojisi). Bu mitteki tek fark, kadının yeraltına inmeden, eşinin ruhunu almak için yeraltından yeryüzüne çıkan yeraltı hükümdarı ile konuşmasıdır.

Yama'ya kurban etmek istediğini söyler. Naciketas babasını ciddiye alarak Yamaloka'ya yani Yama'nın şehrine gider. Yama'nın mekanına ulaştığında tanrının orada olmadığını görür ve yemeden içmeden üç gün Yama'nın gelmesini bekler. Dördüncü gün Yama gelir ve genç Naciketas'ı beklerken gördüğüne şaşırır. Bir versiyona göre Yama, daha önce kendisi için gelen bir Brahman misafirine yeterli misafirperverliği göstermeyerek onu gücendirdiği için kendisini üç gündür aç, susuz bekleyen Naciketas'a üç dilek lütfunda bulunur. Başka bir versiyona göre ise Naciketas'ın kendi sözleri ve anlayışı Yama'yı memnun eder ve Yama, dilek haklarını ona verir. Naciketas bu üç dileği akıllıca kullanır. Geri döndüğünde babasının sinirli olmamasını ve kendisini tanımasını; Yama'nın Agnividya (ateş bilgisi) sanatını öğretmesini ve kendisine ölümden sonraki sonsuzluğu anlatmasını ister. Yama, Naciketas'ın üç dilekten sadece ilk ikisini dilemesi için ısrar eder; fakat Naciketas bunu kabul etmez. Yama, zenginlik veya başka ne dilerse onu yapacağını söyler; ama Naciketas, Yama'nın bu zenginlikleri kendine saklamasını, tek isteğinin sonsuzluğu öğrenmek olduğunu söyler. Yama da sonunda fiziksel bedene ölümden sonraki sonsuzlukta ne olduğunu Naciketas'a anlatmaya karar verir. Böylece Naciketas eve büyük bir bilge olarak döner (WILLIAMS 2003: 216-217).

Yeraltı konusunda Yama'dan hemen sonra çok kalabalık bir ifrit ve iblis kadrosu karşımıza çıkar. Bu kadronun tamamı yeraltında yaşamaz ama köken olarak bütün kötü güçler, yerin en altındaki cehennemden çıkmadır. Bazı ifritler veya iblisler kötü değildir; hatta bu varlıkların sonradan doğru yolu buldukları görülür. Genellikle şekil değiştirme özelliğine sahip olan ifritlerin ve iblislerin asıl görüntüleri korkunçtur. İblis sınıfının en önemlileri *Asuralardır*. Onların Kasyapa-Prajapati⁵⁸ soyundan olduğu bilinir. Kasyapa-Prajapati'nin nefesinden ya da kasıklarından oluştukları anlatılır. Anneleri Diti olanlara *Daityalar*, Danu olanlara ise *Danavalar* denir. Patala'da yaşarlar ama yeryüzündeki birçok kalenin ve kasabanın onlara ait olduğu da bilinir (UN 2011: 15). Tanrıları yenip başa geçmeyi amaçlayan *Asuraların* en bilinenleri şunlardır: *Andhaka, Bala, Bali, Namuçi, Cambha, İvala, Kaitabha, Madhu, Mahisa, Naraka, Nisumbha, Paka, Pralamba, Sambara, Sumbha, Taraka, Trisiras, Vatapi, Vrtira vd.* Eski dönemlerde iblisin tam

⁵⁸ Kasyapa-Parajapati, *insanların lordu ve yaratılanların ilkel efendisi* olarak bilinen bir Hint tanrısıdır. Vedalarda ve Puranalarda adının geçtiği anlatımlar mevcuttur.

karşılığı kesinlikle *Asuralar* değildir; onlar sadece tanrıların düşmanlarıdır. Fakat ilerleyen dönemlerde iblislerin soyağacında yer almışlardır (WILLIAMS 2003: 66). Diğer bir iblis sınıfı, Hindu efsanelerinde sıkça bahsedilen ve yaptıkları dehşet içerisinde anlatılan *Rakşasalar*dır. Doğuştan Brahman olmalarına rağmen garip bir şekilde yamyam olarak tasvir edilmişlerdir. Tanrıça Parvati, bütün bu kavme yetişkin olarak doğma gücü vermiştir. Onların herhangi bir şekli alabileceği söylenir. Efsanelerde genellikle at, kaplan, bufalo, akbaba, köpek vb. hayvanlara dönüştükleri görülür. Bazılarının yüz tane başı vardır. En önemlilerinden biri, Vişnu'nun ezeli düşmanı ve Ramayana Destanı'nın kötü tarafı olan on başlı *Ravana*'dır (WILKINS 1882: 500). *Ravana*, cehennemde birkaç yıl geçirdikten sonra yeniden yeryüzüne döner; bu sebeple Vişnu'nun ondan kurtulmak için yeryüzüne dönüp onunla mücadele etmesi gerekir; o da Rama olarak bedenlenir. *Ravana*'nın akrabaları olan *Kumbha Karna*, *Vibhişana*, *İndrajit* vd. neredeyse onun kadar kötü şöhretlidir. *Kumbha Karna* doğduğu anda, açlığını dindirmek için kollarını uzatarak toplayabildiği her şeyi toplar. Bir gün yüz bilgenin eşlerine o vahşi ellerini uzatır. Bunun üzerine Brahma, onu yok etmekle tehdit eder; *Kumbha Karna* da az ile yetinebileceği bir hayat yaşamaya başlar ve düzeni bozmaz. Tanrılar bu süreçte onun daha da güçleneceğinden, ölümsüzlüğü elde edip tanrılar ve insanlar dahil her şeyi yutacağından korkar. Bu nedenle Brahma'ya giderler. Brahma da *Kumbha Karna*'nın sonsuz bir uyku istemesini sağlamak için eşi Sarasvati'yi *Kumbha Karna*'nın yanına gönderir. Sarasvati, *Kumbha Karna*'yı ikna eder. Bu durumdan hoşnut kalmayan *Rakşasalar*, *Kumbha Karna*'nın altı ayda bir gün uyanmasına ve istediği kadar yemesine Brahma'nın izin vermesini isterler. Brahma bu teklifi kabul eder. Bir akşam yemeğinde altı bin inek, on bin koyun, on bin keçi, dört yüz bufalo, beş bin geyik yediği ve dört bin fıçı içki ile aynı oranda başka şeyler içtiği; ama buna rağmen kardeşi *Ravana*'ya, kendisine yeteri kadar yemek ve içki vermediği için kızdığı anlatılır (WILKINS 1882: 501).

Bhagavata Purana, *Putana* adında dişi bir *Rakşasadan* bahseder. O, devlerin kralı *Bali*'nin bebek - çocuk hastalıklarına ve ölümlerine sebep olan iğrenç kokulu kızıdır. Hamile annelere musallat olarak düşüğe sebep olur (O'FLAHERTY 1996: 178).⁵⁹ *Atarva Veda*'da "Et Yiyiciler" olarak verilen *Pisaçalar*, yeryüzüne çıkabilen ifrit gruplarından. Onlar köylere ve evlere musallat olur ve onların,

⁵⁹ Putana adındaki dişi Rakşasanın bir benzeri Türk mitolojisinde *albastı* şeklinde görülür.

ataların düşmanları olduğu söylenir (KAYA 1997: 115-116). Hayalet *Bhutlar* da yine yeraltının önemli isimlerindedir. Onlar geceyi yeryüzündeki mezarlıklarda geçirirler ve ölüleri canlandırır. Genellikle kaza sonucu ölmüş insanların ruhları *Bhutlara* dahil olur çünkü zamansız ölümleri, onları yaşayanlara karşı acımasız ve kin dolu bir hale getirmiştir. Yaratıcının bu hayalet sınıfını bir sinir anında yarattığına inanılır (KAYA 1997: 46). Hint mitolojisindeki yeraltı varlıklarından bahsedilmesi gerekenler arasında yılan şeklinde olan ifritler ve iblisler de vardır. Örneğin *Asuralardan Adi*, Yamona Nehri'nde yaşayan *Kaliya*, İndra'nın öldürerek yeryüzünün sularını kurtardığı *Vritra*, Patala (Nagaloka) cehennemine adını veren *Nagalar* vb. yılan şekline girebilen ya da yılan olan ifritler ve iblislerdendir.

1.4. Çin ve Japon Mitolojisinde Yeraltı

Çin'in kökeni tam olarak saptanamamakla beraber yapılan çalışmalar, Çin halkının başka bir yerden (büyük ihtimalle Batı'dan) göç ederek bugün meskûn oldukları coğrafyaya geldiklerini göstermektedir. Sarı Nehir kıyıları başta olmak üzere buraya yerleşmeye başlayan göçebelere ilk gelenler Çin sahasında bulunan yerlileri, daha sonra gelenler de bir önce göç edenleri güneye doğru itmiştir (WERNER 2008: 10-11). Çin uygarlığının MÖ 3000'lerde olduğu kanısı yaygındır. Bu oluşum saf bir ırk şeklinde değildir; göç eden pek çok topluluk, geniş bir coğrafyayı çeşitlendirip bu sahada beraber yaşamıştır. Çin düşüncesi ve mitolojisi de tıpkı bu topluluk gibi çeşitlenmiş ve bir arada yaşayabilmiştir. Örneğin bu coğrafyada üç inanç sistemi (öğreti) birden mevcuttur: Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Budizm. Bu üç öğretinin de amaçları aynı olmakla birlikte erdeme ve ahlaki olgunluğa ulaşma yollarında birtakım farklılıklar mevcuttur. Çin halkı, bu üç öğretiyi ve kurucusunu aynı ibadethaneye sokabilmiş ve burada üç farklı kurucuya ibadet edebilmiştir (WERNER 2008: 85). MÖ 3000'lerde Çin'in tanrı krallar tarafından yönetildiğine inanılmış ve bin - bin beş yüz yıl kadar insanların inancı bu şekilde devam etmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise en büyük ve en güçlü olduğuna inanılan gök tanrının gökyüzünü yönettiğine, yeryüzünün yönetimini ise vekili seçtiği bir hükümdara bıraktığına inanılmaya başlanmıştır (CAMPBELL 1998: 482). Hükümdarın görevi, erdemli olmak ve yanlış yapmamaktır. Ülkenin başına gelen herhangi bir olumsuz durumdan ya da felaketten hükümdar sorumludur ki bu

da tanrının vekaletini artık o hükümdardan çektiği anlamına gelir (ŞENEL 2009: 562).

Çin uygarlığının heyecanlı, derinliği olan, edebi ve ebedi mitlerinin sayısı yok denilecek kadar azdır; çünkü onlar bağlı oldukları üç inanç sebebiyle mitik düşünceden uzak yerleşik bir düzende barış, refah ve huzur içerisinde yaşamıştır. Çinliler, Konfüçyüsçülük nedeniyle doğaüstü varlıklardan söz etmez. Budizm ise olumsuz olandan bahsetmeyi doğru bulmaz. Taoculuğun kurucusu Lao Tzu'nun "tao" yani "yol" kavramında da olağanüstü mitler oluşturabilecek bir aksiyon söz konusu değildir. Var olan mitlerin ve efsanelerin çoğu kayda geçirilmemiş, geçirilenlerin bir kısmı da muhtemelen MÖ 3. yy'de imparator Ch'in'in emriyle yaktırılmıştır. Sonraki tarihlerde akılda kalanlar yeniden kağıda dökülmeye çalışılsa da tüm bu koşullar bir araya getirildiğinde Çin'in neden çok sayıda ve etkili miti olmadığı açıkça görülür.

Çin mitolojisi, şekilsizliğin ve düzensizliğin ifadesi olan kaos ile başlar. Kaostan *Yin* ve *Yang* (karşıtların ikiliği) çıkar ve düzeni onlar kurar. *Yin* *dişi, ay, siyah, soğuk, su* ve *karanlık* ile ifade edilir ve evrene biçim veren odur; *Yang* ise *erkek, güneş, beyaz, sıcak, ateş* ve *aydınlık* şeklinde tanımlanır ve o, biçimleri öz ile doldurur. *Yin* ve *Yang*'ın dengesi bozulunca dünyada bazı afetler ortaya çıkar ve düzende bozulmalar yaşanır. Çinlilere göre dünya, sonsuz bir okyanusta yüzer ve dünyanın merkezi, Çin'dir. Dünyanın ilk canlı varlığı (insanların atası) P'an ku'dur. Onun sol gözünden Güneş, sağ gözünden Ay ve saç tellerinden yıldızlar oluşur. Gövdesi Çin'in beş kutsal dağına, kaşları tarlaları, kanı nehirleri ve damarları yolları oluşturur (TRUTANOW 2010: 300-331).

Çinlilerin cehennem konusundaki inanışları, geleneksel inanç ile beraber Taocu ve Budist kavramları içerir. Çin mitolojisinde cehennem, yeraltında bulunan ve "Diyu" adı verilen, İslamiyetteki karşılığı ile "araf" diyebileceğimiz bir yerdedir. İstisnasız her ölünün ruhu labirentlerden oluşan ve çok sayıda kötü ruh, canavar ve şeytanın bulunduğu bu yere iner⁶⁰. Ruhların burada geçirdikleri süre, işledikleri

⁶⁰ Çin'de ölümlerin yanına, öbür dünyaya geçişin bedelini ödemeleri için para bırakıldığı bir dönem olmuştur (TRUTANOW 2010: 328). Ayrıca cenaze sırasında akrabalar tarafından yollara, şeytanların ya da başıboş hayaletlerin iyi dileklerini alma umuduyla, "yol parası" denilen yuvarlatılmış kağıt parçaları saçılmıştır; bu sayede ruhların yolda rahatsız edilmeyeceğine inanılmıştır (ROBERTS 2004: 26).

günahların şiddetine bağlı olarak değişir. İndikten hemen sonra ruh eski hayatına geri dönebilir (Bu nedenle cenaze bir süre bekletilir.), yeni bir bedenle hayata gelebilir ya da bir insanın, hayvanın hatta cansız bir nesnenin içine girerek yeryüzünde bir tehdit oluşturabilir (WERNER 2008: 79). Yeraltı ülkesinin hükümdarı Yanlou Wang (Yen Wang, Yama)'dır. O, yeraltında bulunan karanlık ve korkunç, on sekiz katlı, on ayrı yargılama bölgesinin denetleyicisidir. Yanlou Wang çatık kaşlı, kırmızı yüzlü, pörtlek gözlü, uzun sakallı, başında bir kral tacı ya da hakim şapkası olan bir dev olarak tasvir edilir. Diyu'da ayrıca yeraltı ülkesine gelen ruhların danışmanı ve kader kitabının yazarı P'an Kuan (Guan)⁶¹ ile Niu T'ou (öküz baş) ve Ma Mien (at surat) adlı iki koruyucu (gardiyan) bulunmaktadır. Bu iki koruyucu, ölenleri Diyu'ya getirir ve yargılanmaları için Yanlou Wang'ın önüne çıkartır.

Diyu'nun on ayrı yargılama bölgesinin on ayrı tanrısı (kralı) vardır. Bu bölgelerin her birinde farklı günahlar için korkunç bir ceza verilmektedir. *Bıçak dağı, kazan, parçalama, öğütme, yanma, Paolao, kaynar su, organ çıkarma, buz dünyası, kanca, kan banyosu, hayvan* ve *Avici* adı verilen bu işkence bölgelerinde günahkarları tarifi mümkün olmayan cezalar beklemektedir. Cehennemin en dibi olan *Avic'*de en uzun işkenceler yapılır. Baba ya da anne katili olanlar, Buda'yı yaralayanlar, Budist rahiplere ya da rahibelere zarar verenler, Budizmin kurallarını çiğneyenler (ki Çinliler ve Japonlar buna "beş büyük günah" der) Avici cehenneminde sonsuz işkence görür. En ağır suçları işlemiş olanlar başka bedene bürünme hakkından yoksun bırakılır; fakat onların dışındaki günahkarlara, pişman olmaları halinde, Yanlou Wang merhamet gösterir. Onlara unutkanlık iksiri içirilir ve onlar dünyaya hayvan, fakir ya da hasta olarak geri gönderilir (TRUTANOW 2010: 328).

Du Bose, yeraltı ülkesinin Çin'in bir kopyası olduğunu ve her katında bir şehrin bulunduğunu söyler. Şehirlerin (tıpkı Çin'deki gibi) valileri, yargıçları, polisleri, askerleri, memurları vd. vardır.⁶² Yeryüzündeki yaşantı ve yeryüzünün kuralları, yeraltı için de geçerlidir. Sistemleri, yeryüzündeki sisteme çok benzediği için yeraltı tanrısı ve varlıkları, yeraltının kuralları gibi yeryüzünün kurallarını da

⁶¹ Ona, *öteki dünyanın yaşam belirleyicisi* ve *öbür dünyadaki ölümlerin koruyucusu* gibi sıfatlar verilmiştir (ROBERTS 2004: 92).

⁶² Diyu'nun bu yapısı, Yunan mitolojisindeki Hades'in yeraltı ülkesi Tartaros'a benzer.

bilip onları uygulamakla yükümlüdür. Onlar için alt seviyedeki bir yeraltı görevinden bir üst seviyedeki yeraltı görevine yükselmek mümkündür. Yeraltı memurları arasında her üç senede bir değişim yapılır (DU BOSE 1887: 358-361).

Çin mitolojisinin önemli bir kaynağı, Tibet'in meşhur Ölüler Kitabı'dır. Bu kitap insanın bedenini, cahilliğin ve arzuların getirdiği çileden nasıl kurtaracağını göstererek onun merhamet ve bilgeliği kazanmasını sağlamak amacıyla yazılmıştır. Ölen kişinin ruhunun bedeninden alınıp daha iyi bir yere gidebilmesi için kestirme yolu gösteren bu kitap, Budizmin etkisindedir. Yeraltında sıcak ve soğuk cehennemlerin bulunduğu; zalimlerin, başlarında şeytanlar bekleyen kazanlarda kaynatıldığından; buraların ıstırap ve büyük acı dolu yerler olduğundan bahseder. Bu kitaba göre ölen kişi kırk dokuz günlük bir yolculuğa çıkar. İlk olarak parlak bir ışık görür ve ardından barışçı ilahların yanına ulaşır. Geldiği yerde bazı sınavlar veren ruh, buradan sonra acımasız tanrıların olduğu bölüme geçer. Bu bölümü başarıyla tamamlarsa yeniden doğma hakkına sahip olur. Ailesini kendi seçer ve seçtiği ailenin bebeği olarak dünyaya gelir. Eğer ruhu, cahillik ve arzu dolu bir şekilde olduğu için sınavları başarıyla tamamlayamazsa bu ruh doğru cehenneme gönderilir. Burası alevlerin yükseldiği; dehşet saçan, kan içici şeytanların ve koca gözlü, sivri dişli yaratıkların yaşadığı bir yerdir. Cehennem tanrısı Yanlou Wang (Yama) burada, ölünün hayattayken yaptıklarını inceler; her kötülük için bir kara çakıl, her iyilik için bir beyaz çakıl kullanarak hangisinin daha fazla olduğuna bakar. Kara çakıllar fazlaysa ruh, hayvan olarak doğar ya da cehennemde kalır.

Bir Çin mitinde Miao Chuang adında bir kral, kurbanlar adayarak bir oğlu (varisi) olması için dua eder. Tanrı, daha önceki bir savaşta birçok insanın ölmesine sebep olan bu krala çocuk verir ama yaptığı kötülüğün cezası olarak kralın erkek çocuğu değil, üç kız çocuğu olur. Bu kızlardan biri Miao Shan'dır. O, büyüme sürecinde her türlü güzel özelliğe sahip olur ve Budizme ilgi duymaya başlar. Ailesi, taht için bir erkek varis doğurması amacıyla onu evlendirmeye çalışır. Evlenmektense bir Budist manastırına kapanıp rahibe olmayı tercih eden Miao Shan, bu isteğini babasına söyler. Kral duyduklarına çok sinirlenir ve kızını saraydan kovar; Miao Shan da gidip bir manastıra kapanır. Tanrılar ona yardım etmek için her gün manastıra gelir. Kızının manastırda olduğunu öğrenen kral,

Miao Shan'ı idam ettirmeye karar verir. İdam kararı uygulandıktan hemen sonra Miao Shan'ın ruhu, cehennem kralı Yanlou Wang'ın emriyle on sekiz katlı cehenneme getirilir. Onu cehenneme mavi giysiler giymiş (olan), sancak taşıyan ve ışık saçan bir refakatçi alıp getirir. Miao Shan, getirildiği bu yerin korkunç bir yer olduğunu düşünür. Refakatçi ona, cehennem tanrısının takdirini aldığı için kendisinin buraya getirildiğini, onun korkmaması gerektiğini söyler; Miao Shan'ı alır ve cehennemin katlarını tek tek ona gösterir. On ayrı bölgenin tanrısı gelip mükemmelliğinden dolayı Miao Shan'ı tebrik eder. Ondan bir dua dinlemek istediklerini söyleyen tanrıların isteklerini kırmamak için Miao Shan da dua süresince suçlu insanların zincirlerinin açılmasını şart koşar. Niu T'ou (öküz baş) ve Ma Mien (at surat) adlı iki gardiyan gelip suçluların zincirlerini açar ve onları dua dinlemek için bir araya toplar. Miao Shan dua eder ve birden bütün kötülükler kaybolur, cehennem çok güzel bir yere dönüşür. Cehennemden geriye hiçbir şey kalmayacağını gören P'an Kuan, Yanlou Wang'a gidip ölülerin Miao Shan geldiğinden beri cehennemde acı çekmeyi unuttuklarını, bu nedenle Miao Shan'ın bu yerden hemen gitmesi gerektiğini söyler. Yanlou Wang, kırk sekiz bayrak taşıyıcısı eşliğinde Miao Shan'ın yeraltı köprüsünden geçip yeryüzüne çıkmasını uygun görür. Böylece Miao Shan yeryüzüne geri döner (WERNER 2008: 231-233).

Bir Çin efsanesi olan Sun Ho-Tzu'nun baş kahramanı demir asalı Sun, kötü bir maymundur. Her gün gücüne güç katarak etraf için daha büyük bir tehdit oluşturur. Krallıklara, şehirlere, köylere saldırır. Bir gece sarhoş olup sızdığı bir sırada cehennem kralı Yanlou Wang, onun ruhunun ele geçirilmesi emrini verir. Cehennemin görevlileri Sun'u boynundan zincire vurur ve cehenneme getirmek üzere yola koyulur. Tam cehennemin kapısında ayılan Sun hiddetlenir ve zincirlerini kırar. Cehennem görevlilerini öldürüp esasını alır ve cehenneme girer. On ayrı bölgenin tanrısından yaşayanların ve ölülerin kitabını getirmelerini ister. Kendinin ve maymun halkının sayfalarını bu kitaptan yırtar ve Yanlou Wang'a, artık ölüm yasalarına tabi olmadıklarını söyleyerek cehennemden çıkıp gider (WERNER 2008: 285-286).

Japonya, temelinde Çin kültürü olduğu halde geç dönemde de olsa kendine has bir yapı oluşturmayı başaran; doğa, tanrı ve kahraman tapınmaları ve ritüel törenleri ön planda olan; Budizm ile inanç sistemi daha da gelişmiş fakat birden

çok inanç sistemini aynı anda bünyesinde barındırabilen bir adadır. Japonlar arasında, temelde üç farklı ırk söz konusudur: Ainu, Kore ve Koropokuru. Japonlara çekik gözlülüğün Koreli ırk tarafından geldiği görüşü mevcuttur. Kore'den sadece fiziki değişiklikler değil, aynı zamanda kültürel değişiklikler de gelmiştir. Japon mitolojisinin en önemli tanrıları, Kore mitlerinden Japon mitolojisine geçmiştir (MACKENZIE 1999: 271). Japon kültürüne önemli ölçüde etki eden Ainu ırkı ise avcı, balıkçı bir ırktır. Onların anlattıklarına göre, "kültür kahramanı" olarak nitelendirdikleri Okikurumi, Ainu inanç sistemini ve bu sistemin amaçlarını öğretmek üzere yaratıcı tanrı tarafından bir dağa indirilmiştir. Burada Turesh Machi isimli genç bir kız ile evlenen Okikurumi'nin bir oğlu olmuştur. Waarunekuru⁶³ adını verdikleri bu oğul, babası tarafından insanlara nasıl elbise yapılacağını, avlanılacağını ve balık tutulacağını öğretmesi için eğitilmiştir. Turesh Machi'yi de insanlara yiyecek dağıtma işi ile görevlendirmiştir; ama Ainu halkının, onun yüzüne bakmasını yasaklamıştır. Meraklı biri Ainu, Turesh Machi'nin yüzüne bakar; Turesh Machi bir ejderhaya dönüşür ve adam, o an düşen bir yıldırım sonucu ölür. Halkından birinin yasağa uymadığını görüp çok sinirlenen Okikurumi, Ainuları bırakıp geldiği yere geri döner (MACKENZIE 1999: 273). Ainular, cehennemden ateş kusan yanardağlar ile dolu bir yeraltı ülkesi olduğuna inanır. Bir efsaneye göre avcı bir Ainu, bir ayıyı takip ederek koca bir mağaranın önüne gelir. Ayı bu mağaradan içeri girince kendisi de mağaraya girer. Karanlık bir geçitten geçtikten sonra yeraltı ülkesine ulaşır. Bu arada acıkmıştır ve yeraltının üzümlerinden, böğürtlenlerinden yer. Bir yılan dönüşmeye başlar; bu onu çok korkutur ve hemen aynı karanlık geçitten geçerek bir çam ağacının altına saklanır. Burada uyuyakalır ve rüyasında ağaç tanrıçasının ona, yeraltının yiyeceklerinden yediği için yılan dönüştüğünü, çam ağacının tepesinden atlarsa bu durumdan kurtulabileceğini söylediğini görür. Uyanır ve ağacın tepesinden atlar. Yere düştüğünde, yanında bir yılan derisinin durduğunu ve kendisinin tekrar insana dönüştüğünü fark eder. Bir gün başka bir rüya görür; bu rüyada da ona, yeraltı ülkesine geri dönmesi gerektiği çünkü oradaki tanrıçalardan birinin⁶⁴ ona aşık

⁶³ Radloff'un derlediği Altay yaratılış mitinde Mandı Şire'nin karşılığıdır. Mandı Şire, şeytandan korunmak için yaratılmış, mitik bir tiptir. Budizmin etkisi ile yaratılan bu elçi, insanları korumak ve yaşamlarına devam etmelerini sağlamak için Ülgen tarafından görevlendirilmiştir.

⁶⁴ Yeraltı tanrı / tanrıçalarının veya yeraltı varlıklarının kahramana aşık olması motifine Yunan mitolojisinde ve Sibirya Türk destanlarında da rastlanır. Yunan mitolojisinde Odysseia'ya, büyücü tanrıça Kirke aşık olur. Sibirya Türk destanlarından Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen destanında yeraltının önemli, dişil ruhlarından biri olan Şebeldey yeryüzüne çıkarak destanın kahramanı Kağan Mergen ile evlenmek ister.

olduğu söylenir. Bunun üzerine yeraltı ülkesine iner ve bir daha da yeryüzüne çıkmaz (MACKENZIE 1999: 276).

Budizm öncesinde *Shinto* (tanrıların yolu) adı verilen bir inanç sistemi Japonya'da etkili olur. Japonların tüm sosyal yapısının dayanağı olan törenler ve kanunlar sisteminin temelinde bu inanç sistemi yer almaktadır (MACKENZIE 1999: 282). Eski Japon mitleri ile ilgili başlıca iki kaynak olan *Ko-ji-ki (Eski Meselelerin Kayıtları)* ve *Nihon-gi (Japon Tarihleri)*, Shinto inancının anlatıldığı kaynaklardır (MACKENZIE 1999: 287). Bu iki kaynaktan önceki yazılı kaynaklara ulaşılamamıştır. Bu inanca göre *Yomi* adı verilen, karanlık ve belirsiz olarak tanımlanan bir yeraltı ülkesi mevcuttur. Japonların mitolojik sistemleri Çin temelli olduğundan *Yomi*, *Diyu* gibi "araf" kabul edilir ve onun da, günahkarların cezalandırıldığı alt cehennemleri olduğuna inanılır. Ölü tanrılar ve insanlar, *Yomi*'ye göç eder. Bu ülkenin yiyeceğinden bir kere yiyen, tanrı dahi olsa, geri dönemez⁶⁵.

Shinto'nun en önemli tanrıları, *İzanagi* (erkek) ve *İzanami* (dişi)'dir. Mite göre *İzanami* ve *İzanagi*'nin değerli mücevherden bir mızrağı vardır ve onlar, cennet köprüsünde⁶⁶ durarak bu mızrak yardımıyla okyanusu karıştırırlar. *İzanami* ve *İzanagi* kardeştir; aynı zamanda da Japon mitolojisinin en önemli tanrıları olan Güneş tanrıçası *Amaterasu*, Ay tanrısı *Tsukiyomi No Mikoto*, fırtına tanrısı *Susanu*, ateş tanrısı *Kogutsuşi* gibi tanrılar ve daha birçok tanrı ve ruh onlardan doğmuştur. *Gökyüzü (Amatsukami)* ve *yeryüzü (Kunitsukami)* tanrıları olan *Kamiler*'in, *İzanami*'nin gözyaşlarından oluştuğuna inanılır. *İzanami*, ateş tanrısını doğururken yanarak ölür ve yeraltı ülkesine göç eder. Bu duruma dayanamayan *İzanagi*, kardeşi ve hayat arkadaşı *İzanami*'yi almak için onun arkasından yeraltına iner. *İzanami*'ye yaratma işlerinin henüz son bulmadığını, onunla gelmesi gerektiğini söyler ama *İzanami*, yeraltı ülkesinin yemeğini yediği için artık ölüler grubuna dahil olmuştur yani onun, *İzanagi* ile yeryüzüne çıkması mümkün değildir.

Kağan Mergen bu teklifi kabul etmek istemeyince Şebeldey onu sihir ve büyüyle yeraltına indirip onunla evlenir, hatta ondan bir çocuk sahibi olur.

⁶⁵ Yunan mitolojisindeki *Persephone*'nin yeraltında bir nar tanesini yiyerek orada kalmaya mahkum olması ile benzerlik göstermektedir.

⁶⁶ Rosenberg ve Aston, bu cennet köprüsünün gökkuşağı olduğunu söyler (ROSENBERG 2003: 579). Bazı Japon bilim adamları ise cennet köprüsü yerine, okyanus ile olan bağlantıyı verebilmek için "kutsal taş tekne" ya da "kutsal merdiven" ifadelerini kullanmıştır (MACKENZIE 1999: 289).

İzanami, yeryüzüne dönme konusunu yeraltı ülkesinin ruhlarıyla konuşacağını söyleyerek İzanagi'nin onu beklemesini ister; yalnız bir şartı vardır, bu süre içerisinde İzanami'ye bakmaması gerekir. İzanagi, İzanami'yi bir süre bekler ama geç kaldığını fark edince saçındaki tarağın bir dişini kırıp bunu yakar; aydınlığı sağlayan bu diş ile İzanami'ye bakınca onun çürümeye başladığını, vücudunu yeraltının sekiz fırtına tanrısının kapladığını görür ve korkup kaçar.⁶⁷ İzanami buna öfkelenerek İzanagi'nin peşine *yeraltının çirkin kadını*ni yollar. İzanagi başlığını yere atar, bu başlık bir üzüm dönuşür. *Yeraltının çirkin kadını* bu üzümü yemeğe koyulup İzanagi'yi kovalamayı bırakır. Üzümü yiyen kadın tekrar İzanagi'nin peşine düşer; İzanagi bu sefer de saçındaki tarağın dişlerini kırıp yola atar ve bu dişler bambuya⁶⁸ dönuşür. Kadın bu sefer de bunları yemeye başlar ve İzanagi ondan kurtulur. Bunu gören İzanami, *sekiz fırtına tanrısını ve yeraltının bin beş yüz savaçısını* İzanagi'nin peşinden gönderir. İzanagi bir şeftali ağacının dibine saklanır ve kendisine yaklaşan yeraltı varlıklarına bu ağaçtan üç şeftali kopartıp atar. Varlıklar bu şeftalilerden kaçar.⁶⁹ İzanami bu gördüklerine inanamaz ve İzanagi'nin peşine kendisi düşmeye karar verir. O sırada İzanagi, yeraltı ülkesinin kapısına varır ve buranın geçidini dev bir kaya ile kapatmayı başarır.⁷⁰ Yeryüzüne çıktığında yeraltında yaşadıklarının etkisinden kurtulmak ve vücut olarak temizlenmek için arınma ayını⁷¹ yapar.

Budist Japon mitolojisinde yeraltı ülkesine Jigoku denir. Bu ülke *hiçlik dünyası, ölülerin dünyası, gecenin kalbi, karanlığın diyarı, kökün diyarı* ya da *derin diyar* olarak tanımlanmıştır. Burası şeytan, öcü, kurtçuk ve diğer iğrenç varlıklarla doludur. Bu varlıkların bulunduğu yerler dışında bu cehennem bir araf kısmı

⁶⁷ Yunan mitolojisinde Orpheus da yeraltından çıkarmak istediği eşinin yüzüne, söylenen zamandan önce bakar ve eşi Eurydike'yi yeraltından çıkarma şansını bu nedenle kaybeder.

⁶⁸ Bambu, Çin kültüründe ve mitolojisinde önemli bir bitkidir. Birçok türü olan bu bitki, uzun hayatın sembolüdür ve onun çok yönlü iyileştirici özelliğe sahip olduğu söylenir (ROBERTS 2004: 5).

⁶⁹ Japonlar şeftalinin, ana tanrıçanın bir biçimi ve dünya (yaşam) ağacı olduğuna inanır. O, "yaşam maddesi"ni içerir (MACKENZIE 1999: 285). Japonlar arasında şeftaliyle kötü ruhları uzak tutma geleneği mevcuttur ve muhtemelen geleneğin kökeninde bu anlatı yatmaktadır (CAMPBELL 1998: 538).

⁷⁰ Altaylıların Ak Tayçı ve Cañar destanı ile Hakasların Han Mirgen destanında *yeraltı geçidinin ağzını kapatma* örneğine rastlanır. Ak Tayçı destanında kahraman, Erlik'i yeraltına gönderir ve yeraltından gelebilecek tehlikelere engel olabilmek için yeraltı geçidini, üzerine Kara Dağ'ı oturtmak suretiyle kapatır. Han Mirgen destanında, yeraltında Od Han ile mücadele eden kahraman galibiyet kazanıp yeryüzüne çıkar ve *tünük* adı verilen yeraltı geçidinin ağzını kapatır.

⁷¹ Bu ayın, bugün hala kutsal yerlere girerken - en azından el ve yüz yıkama şeklinde - yapılır (MAK 2010: 352). Güney Sibirya Türklerinin destanlarında da yeraltının etkisinden kurtulmak için yapılan arınma ritüelleri mevcuttur. Yakutların Culuruyar Nurgun Bootur destanında kahramanın, yeraltının kötü etkisinden (abaahı etkisinden) kurtulmak için ölü suyunda üç gün yıkandığı görülür.

olduğuna ve bu kısmın canavarlar tarafından korunduğuna inanılır; burada ruhlara işkence edilmez, onların arınması sağlanır (ROBERTS 2010: 127). Jigoku çok kötü bir yerdir ama Budalar çok merhametlidir; bu nedenle işkence görmüş ruhların üç mahkemeye daha çıkmalarına izin verilir. Öldükten yüz gün sonra yeraltında ilk mahkeme kurulur. Ölümün birinci yılında ruh, yargılanmak için tekrar mahkemeye getirilir. Ölümün ikinci yılında da üçüncü ve son kez ruh, mahkemede yargılanır. Bu zamanlarda ölünün yaşayan yakınları tarafından çeşitli ritüeller gerçekleştirilir. Altıncı, on ikinci ve otuz ikinci yılda da yine mahkemelerin yapıldığı şekilde inançlar mevcuttur. Bu mahkemelerden (kendi hataları yüzünden ya da yakınları tarafından kendilerine çok dua edilmediğinden) geçemeyen ruhlar, cehennemde kalmaya devam etmekle lanetlenir. Jigoku'da on altı farklı cehennem vardır ve her cehennem binlerce bölüme ayrılır. Her bir bölüm kendine özgü cezalandırma ve kalış süresine sahiptir. Birçok katı olan Jigoku'nun en dehşet verici kısmı, sekiz sıcak cehennemdir. Bunların ilki, diriliş cehennemidir. Hayatlarında canlıları öldürmüş olan kişiler bu cehenneme gelir ve bunlar, yanan zeminin üzerinde demir pençelerle ve sopalarla birbirleriyle dövüştürülür. Ruh öldüğünde soğuk bir meltem eser ve ruhun vücudu yeniden düzelir. Sonra aynı ceza yeniden işlemeye başlar ve sayısız şeklide devam eder. İkincisi kara çizgi (işaret) cehennemidir. Buraya hem katil hem de hırsız olanlar getirilir ve yine sıcak bir zemin üzerinde onların vücutlarına kara çizgiler çekilir. Vücutları bu çizgilerin olduğu yerlerden balta ve testere ile kesilir. Bu cezayı çekenlerin haricinde burada, kızgın bir tava üzerine gerilmiş bir ipten kızgın demir parçaları taşımaya zorlanan günahkarlar da vardır. Taşıyamayıp ipten düşenler hem yanar hem de paramparça olur. Üçüncüsü ezici cehennemdir. Bu cehenneme hem katiller, hem hırsızlar hem de zina yapmışlar gelir. Burada, bir önceki cehennemden on kat daha büyük bir zulüm söz konusudur. Buradaki günahkarlar sürekli olarak demir dağları arasında ezilip kanlı bir posaya dönüştürülür. Dağlar ayrıkken ruhlar yenilenir ve sonra tekrar ezilme işlemine geçilir. Dördüncüsü çığlık cehennemidir ve bu cehenneme hem katil, hem hırsız, hem zinacı hem de alkolikler gelir. Burada da bir önceki cehennemden on kat daha fazla zulüm vardır. Günahkarlar kaynayan kazanlara atılır ya da demir kafeslerin içerisinde pişirilir. Sarhoşken suç işleyenlerin boğazlarından aşağı erimiş demir dökülür. Beşincisi büyük çığlık cehennemidir; katiller, hırsızlar, sarhoşlar, zina yapanlar ve yalan söyleyenler buradadır. Yalancılara dillerine metal çivi geçirilir ve bu diller çekilip kopartılır. Günahkarların

dilleri yeniden uzar ve yeniden aynı işkence yapılır. Altıncısı yanan cehennemdir ve burada, üstteki günahların tamamını işleyip bir de Budist öğretisine karşı çıkanlar vardır. Kızgın demir çubuklarla dövülen ruhların içinden kızgın mızrak geçirilir ve onlar bu şekilde pişirilir. Yedinci cehennem, büyük yanma cehennemidir. Altıncı cehennem gibidir ama daha da sıcaktır. Yukarıdaki günahların yanı sıra Budist rahip ve rahibelere karşı fiziksel suç işleyen günahkarlar bu cehennem katındadır. Bu günahkarlara o kadar büyük işkence edilir ki onların çığlıkları yirmi dört bin mil öteden duyulur. Sekizinci ve son cehennem ise aralıksız acı cehennemidir. Bu cehenneme kötülerin kötüsü, kendi ailesini ve kutsal adamları öldüren, her bir Budist kuralını çiğneyen kişiler gelir. Burada ruhlar o kadar aç ve susuzdur ki, kendi etleri ve kanları ile beslenmeye çalışırlar ama yine de doymazlar. Bu cehennemin gerçek bir tasvirinin, bu tasviri yapanı korkudan öldüreceğine ve buradan aşağı düşmenin iki bin yıl alacağına inanılır. Bazıları buradan hiç çıkış olmadığını, bazıları ise çıkış olsa da buraya düşen günahkarların diğer hayatlarında hep acı çekeceklerini söyler.

Japon Güneş tanrısı Amaterasu ile ilgili bir mitte fırtına tanrısı olan Susanu, yeraltı ülkesine sürgün edilir. Gitmeden önce gelip Amaterasu'yu ziyaret eder ve kötü hiçbir şey yapmadan, kısa bir süre Amaterasu'nun yanında kalacağını; sonra ona veda edip yeraltı ülkesine gideceğini söyler. Amaterasu ona inanır ve onun kalmasına izin verir ama Susanu, uzun süre onun yanında kalır ve sürekli olarak Amaterasu'ya ve onun yaşadığı yere zarar verir. Amaterasu sinirinden kendini bir mağaraya kapatır. Bu durum tüm dünyayı etkiler; Güneş tanrıçası mağaraya girince her şey karanlıkta kalır ve donar. Tanrılar ve sekiz bin ruh onu müzikle, dansla, armağanlarla kandırıp uzun uğraşlar sonucu mağaradan çıkartmayı başarır. Susanu'ya bir masa dolusu armağan sunması şeklinde bir ceza verilir ve o, bu armağanı sunduktan sonra saçları ve tırnakları çekilerek yeraltı ülkesine yolları⁷² (ROSENBERG 2003: 586-587).

Bir Japon destanında İzumo ülkesinin hükümdarı olan Okuninuşi'den bahsedilir. Okuninuşi, kral olabilmek için birçok sınavdan geçmiştir. Bu sınavlardan birinde fırtına tanrısı Susanu onu öldürür ve yeraltı ülkesine gönderir. Okuninuşi

⁷² Radloff'un derlediği Altay yaratılış mitinde Erlik'in, gökyüzünde Ülgen'in yanında bir süre kalmasını ve sonra oradan yeraltına gönderilmesini çağrıştırmaktadır.

burada Suserihime adlı bir kıza aşık olur. Suserihime, Susanu'nun kızıdır. Susanu onların birlikteliklerine kesinlikle izin vermez. Evlenmemeleri için geniş bir tarlaya doğru bir ok atar, Okuninuşi'yi bu oku bulmaya gönderir ve kahraman oku ararken tarlayı ateşe verir. Okuninuşi bu tarladan bir farenin yardımı ile kurtulur (MAK 2010: 363).

Çin mitolojisindeki Yanlou Wang, Japon mitolojisinde Enma / Emma-O ismiyle bilinir. O, Budist yeraltı tanrısıdır. Duvarları inci ve mücevherlerle kaplı, gümüş ve altından bir kalede yaşar. On sekiz generali ve onun orduları, birçok şeytan ile birlikte onun krallığını korur. Bunların haricinde insan vücutlu ve at kafalı özel gardiyanları vardır. Emma-O suçluların cezalarını hükme bağlayarak insanları, günahlarını ödeyecekleri farklı bölgelere gönderir. Bir günahkarı yargıladığı zaman, iki kafanın arasında bir tahtta oturur. Bir ayna, ölü insanın bütün günahlarını ona gösterir ve o da hükmünü verir. Cehennemnin sekiz sıcak (ateşli) bölümü ve sekiz tane de soğuk (buzlu) bölümü vardır. Emma-O, Japon anlatılarının bazılarında çok kaba ve korkunç bir yeraltı hükümdarı, bazılarında ölüye ikinci bir şans vererek onu yeryüzüne geri gönderecek kadar insafli ve nazik bir tanrı, bazılarında ise bu özellikleri taşımayan basit bir öcüdür (ROBERTS 2010: 35-36).

Japon mitlerinde bahsedilen yeraltı ile alakalı varlıklardan en önemlileri şunlardır: *Yokai*, kutsal Fuji Dağı'nın eteğindeki Aokigahara Ormanı'nda bulunan birçok kaya mağarasının canavarıdır. *Yamato no Oroçi* sekiz başlı, kuyruğu kılıçlı bir canavardır ve fırtına tanrısı Susanu tarafından öldürülür. *Oniler*, çirkin iblislerdir ve sayıları oldukça fazladır. Onların yeraltı ülkesinin kapısında nöbet beklediklerine inanılır. Başlangıçta iyi ruhlar oldukları ama sonrasında korkunç iblislere dönüştükleri söylenir. *Ika Zuchi no Kami*, Shinto inancına göre yeraltında yaşayan bir grup şeytandır ve onların gürültülerinin volkanik patlamalar ve depremler şeklinde kendini gösterdiğine inanılır. *Şoki* adlı, eski bir Çin imparatorunun ruhu vardır ki bu dehşet verici, huzursuz bir ruhtur; *Onilerin* ve diğer iblislerin kendisinden korkmasını ve ona biat etmelerini istemektedir. *Yokailer* doğru defnedilmeyen veya yeraltı ülkesine yapılan yolculukta terslikler yaşayan

ruhların hortlaklara dönüşmüş halleridir. Onlar yeryüzüne çıkıp insanları rahatsız edebilir (MAK 2010 372-373).⁷³

1.5. Yunan Mitolojisinde Yeraltı

MÖ 3000'lerden sonra Pelasglar, İonyalılar, Hellas köylüleri, Akhalar ve Dorlar gibi çeşitli topluluklar tarafından istila edilen Yunan ve Batı Anadolu topraklarına birden çok kavmi köken tesir etmiştir. Balkanlardan Akdeniz'e doğru gelişen bu uygarlık, şehir devletleri halinde yayılarak ve devletlerarası ilişkilerin sağlam olmasına dikkat ederek sahip olduğu coğrafyada tam hakimiyet sağlamıştır. Bu süreçte Yunanlılar; *Yunan Karanlık Çağı*, *Arkaik Dönem*, *Klasik Dönem* ve *Helenistik Dönem* şeklinde sınıflandırılan dönemler yaşamıştır (ŞENEL 2009: 686). Bu dönemlerde yazılan *İlyada*, *Odysessia* ve *Theogonia* gibi eserler, Yunan uygarlığının kültür ve mitolojisinin geçirdiği evreleri göstermeleri bakımından önemlidir. Minos (Girit) ve Miken'den Mezopotamya'ya kadar birçok kültürün mitolojik izlerinin yanı sıra Yunanlıların tarihi ve ideolojik bilgileri, bu eserlerde mevcuttur.

Yunan mitolojisi, doğa güçlerine ve tanrısal silahlara sahip tanrı ve tanrıçalarının çokluğuyla ünlü ve ölümsüz tanrılar ile ölümlü insanların birleşerek "kahraman"ları ortaya çıkartmasıyla farklı bir mitolojik yapıya sahiptir. Tanrılar, bir unsurun simgesi oldukları gibi güçlü ve kehanet sahibidir. Fakat zaman zaman hata yaptıkları da görülür. Yunan panteonunun en üst basamağında yönetici tanrı oturmaktadır. Onu, bir döneme kadar güçlü Titanlar, daha sonra da Olympos tanrıları takip etmiştir. Kaos'tan Gaia (yer) ve Uranos (gök) ile Tartaros (yeraltı dünyasının en derin yeri) yaratılmıştır. Tartaros'un ardından Eros, onun ardından da Erebos⁷⁴ doğar. Erebos yeraltının karanlığıdır ve onun, ölen ruhun yeraltında geçtiği ilk bölge olduğu söylenir. Gaia bir süre Tartaros'un eşi olduktan sonra Uranos ile birleşerek Titanları oluşturmuştur. Titanlar, yaratılış henüz tamamlanmadığı için karanlığın ve belirsizliğin simgesidir; Titanlara mensup olan

⁷³ Yokailer, Mezopotamya mitolojisindeki *Gidimlere* karşılık gelir. Onların benzerlerine Yunan mitolojisinde de rastlanır; Yunan mitolojisindeki bu ruhlar, yeryüzüne çıkıp insanları rahatsız eder ya da Asphodel denilen cehennem bölgesinde amaçsızca dolaşır. Yakut mitolojisindeki *üörler* de benzer özelliklere sahip huzursuz ruhlardandır.

⁷⁴ Bulfinch, Roma mitolojisinde Erebos'un, Kaos'un oğlu, Nyx'in erkek kardeşi; Kharon, Aether ve Gün'ün babası olduğunu ifade etmiştir (BULFINCH 2011: 890).

tanrı Kronos ve tanrıça Rhea'nın Olympos tanrılarını (Zeus, Poseidon, Hades, Hera, Demeter ve Hestia'yı) oluşturmasıyla dünyaya aydınlık, düzen ve adalet gelmiştir.

Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı şeklinde üçlü düzene sahip olan Yunan mitolojik sisteminde yeraltı dünyası, bu dünyanın hakimi olan Hades ile aynı ismi taşır. Hades üç ayrı bölümden oluşur: Asphodel, Cennet ve Tartaros. Ölülerin ruhları çoğunlukla, sıkıcı bir dinlenme yeri olan Asphodel'e gönderilir ki bu yer, Araf'a benzer. İnsanlar, matem ağaçları ile dolu bu yerde amaçsızca dolaşır. Hades'e kabul edilmeyen ruhlar (uygunsuz gömülenler, geçiş parası veremeyenler veya genç yaşta cinayete kurban gidenler) hayalete dönüşerek insanları rahatsız etmek için yeryüzüne geri döner ya da Asphodel'de huzursuzca dolaşıp durur. Romalıların ünlü destanı *Aeneis*'te Vergilius, destan kahramanı Troyalı Aineias ile kahin Sibylla'nın yeraltındaki ölüer ülkesine *Averno* adındaki bir göl kıyısında bulunan karanlık ve geniş boşluktan geçtiklerini; burada tüm acıların, ölülerin ruhlarını beklediğini ve canavarlarla dolu, inanılmaz büyüklükte bir ağacın var olduğunu; Akheron'un çamurlu suyunda korkunç kayıkçı Kharon'un bulunduğunu ve onun, cenazeleri doğru olarak gerçekleşen ölülerin ruhlarını karşı kıyıya geçirdiğini, diğer ölülerin karşıya geçmeden başıboş dolandıklarını; karşıya geçenlerin üç ağızlı Kerberos ile karşılaştığını anlatmıştır. Sonrasında Tartaros'un üçlü suru karşılarına dikilir. Aineias ile Sibylla burada, geçişin koruyucusu ve katillerin işkencecisi Tisiphone ile karşılaşır. Tartaros'un alevli duvarlarının ardında adalar vardır ki bu adalar, mutlu ruhların adalarıdır (ESTIN, LAPORTE 2007: 222-223).

Yeraltının en derin yeri, lanetli ruhların yaşadığı Tartaros'tur. *Thegonia*'da bu yer şöyle tasvir edilir: "Orada durur yan yana kaynaklar, bütün varlıkların son uçları kara toprağın ve sisli Tartaros'un, ekinsiz denizin ve yıldızlı göğün tanrıları ürküten pis, küflü köşeleri. Öylesine derindir ki bu yerler, bir yılda varılamaz dibine, kapılarından girildikten sonra. Bora üstüne bora savurur insanı bir o yana bir bu yana, korkunç bir hızla. Ve işte orada yükselir konağı kara Gece'nin kasvetli, korkunç bulutlar içinde." (ERHAT 2007: 279) *İlyada*'nın sekizinci bölümünde Zeus, Tartaros'tan yerin dibinde bulunan bir çukur olarak bahseder ve burada demir

kapıların ve tunç eşiklerin bulunduğunu; Tartaros ile Hades'in arasının, gök ile dünya kadar olduğunu söyler (HOMEROS 2008: 207).

Asphodel'den Tartaros'a ölümlerin ruhlarını götüren kayıkçı Kharon⁷⁵, Vergilius'un tasvirinde, inilti ırmağı Cocytus ile keder ırmağı Akheron'un⁷⁶ birleştiği yerde ruhları karşılar. Zalim Kharon, ölüm ve yaşam arasındaki sınırdır. Yaşayanların dünyasından Akheron Nehri'nin diğer kıyısına yani ölümler ülkesine geçmek isteyen ruhlardan geçiş parası (*obolos*) almak, onun görevidir.⁷⁷ Kafasında yuvarlak bir şapkası ve üzerinde kullanılmaktan yıpranmış bir pelerini olan Kharon'un çok sıska, güçsüz, belli belirsiz ve şeytani bir görüntüsü vardır; Azrail'e benzer. Kharon'un kayığıyla ölümler ülkesinin kıyısına bıraktığı ruhlar bir kapı ile karşılaşır. Bu kapıyı Kerberos adlı, üç başlı ve ejder kuyruklu, korkunç bir köpek bekler. Hesiodos, onu "amansız" ve "sinsilikler ustası" olarak tasvir edip şöyle der: "... girenlere yaltaklanır kuyruğu, kulaklarıyla ama gireni bir daha bırakmaz dışarı, pusuda bekleyip paramparça eder çıkmak için kapıya gelenleri..." (ERHAT 2007: 122).

Ölümler ülkesinin ve yeraltı kaynaklarının başında, ruhların acımasız efendisi Hades (Aidoneus) bulunmaktadır. Zeus ve Poseidon ile birlikte Titanları yenerek dünyayı ele geçirip paylaşan Hades, yaş olarak kardeşlerinden büyük olmasına rağmen kurada en kısa çubuğu çektiği için yeraltı dünyasının hükümdarı olabilmıştır. Adı "görünmez" manasına gelir; onun adını anmaktan çekinenler ona "Eubuleos" (iyi öğütler veren) şeklinde hitap eder (WHITE 2010: 154).⁷⁸ Roma mitolojisinde onun karşılığı, ölümler ülkesine ve yeraltı nimetlerine sahip olduğu için "zengin" manasına gelen Pluton'dur. Görünmez koruyucu ruhlar olan Daimonların

⁷⁵ Kharon, kayığı sadece idare eder; kürek çekme işini ölümlerin ruhları yapar (GRIMAL 2012: 369).

⁷⁶ Akheron: Yeraltı dünyasının ırmağıdır. Aynı zamanda Akherus bataklığından çıkan ve İonia (Yunan) denizine dökülen katranlı bir nehre de verilen addır. Hades'deki beş acı ırmaktan birisidir. Bu beş ırmak şöyledir: Cocytus (inilti ırmağı), Styx (nefretin nehri), Pyriphlegethon (ateşin nehri), Lethe (unutmanın nehri) ve Akheron (keder nehri). Bu ırmaklardan en bilineni Styx'tir. *Thegonia*'da ondan, dönüşleriyle ölümler ülkesini çevreleyen ırmak olarak bahsedilir. Bu nehrin suyunda gizemli bir şeyler vardır; ona değene silah işlemez. Tanrılar veya tanrıçalar bu nehrin suyundan içerek yemin eder; eğer yeminlerini bozarlarsa nefretin gazabı ve eziyetlerin en büyükleri onları bekler (GRIMAL 2012: 732).

⁷⁷ Bu nedenle Antik Yunan'da, ölümler defnedilmeden önce onların gözlerinin üzerine veya ağızlarının içine geçiş parası (*obolos*) yerleştirilir.

⁷⁸ Yeraltı, ölüm, karanlık, kötü ruh gibi soyut kavramlar üzerindeki olumsuz düşünceler sonucu oluşan tedirginlik ve korku, Yunan kültüründe olduğu gibi Türk kültüründe de bazı kelimelerin ağza alınmamasına ve bu kelimeler yerine iyi manalara gelen örtmece kelimelerin kullanılmasına neden olmuştur. Güney Sibirya Türkleri, yeraltının hükümdarı Erlik'ten bahsederken onun adının yerine *Adam (Atam)*, *Kara Neme*, *Kayrakan*, *Akabis*, *Aybistan*, *Ada Biy*, *Abı Biy*, *Apsak* isimlerini kullanmıştır.

ve Geniusların hizmet ettiği Hades, ölü ruhlara göz kulak olunabilmesi için Kerberos, Hekatonkheirler (Hundred Handers) ve Kikloplardan oluşan bir infaz ekibi kurar. Hekatonkheirler, Uranos ve Gaia'nın oğullarıdır. Hesiodos, adlarının *Kottos*, *Briareus* ve *Gyes* olduğunu belirtir. Dev gibi, geniş omuzlu, elli başlı ve yüz kollu olarak tasvir edilen Hekatonkheirleri babaları Uranos, Tartaros'a göndermiştir. Zeus, Titanlar ile savaşırken onlardan yardım almak için onları yeryüzüne çıkartmıştır; savaştan sonra da Titanlara gardiyanlık yapmaları için onları tekrar Tartaros'a yollar (ERHAT 2007: 293). Bir gün Hera kocası Zeus'a, ölümlü kadınlara ve tanrıçalara düşkünlüğü nedeniyle sinirlenir; Athena ve Poseidon'un yardımıyla Zeus'u uykusunda yüz zincir ile yatağa bağlatır ve yıldırımını onun elinden alır. Zeus'un yardımına yine Hekatonkheirler gelir ve onu kurtarır.⁷⁹ Kikloplar (Cyclops) da Hekatonkheirler gibi Uranos ve Gaia'nın oğulları olan dev yaratıklardır ve babaları tarafından Tartaros'a gönderilirler. Yunan mitolojisinde "tek gözlü yaratıklar" olarak bilinen bu üçlünün isimlerinin *Brontes* (gök gürültüsü), *Steropes* (şimşek) ve *Arges* (yıldırım) olduğu söylenir (CÖMERT 2010: 20). Hades'in meşhur görünmezlik zırhını onlar yapar.

Zeus, Hekatonkheirleri ve Kiklopları, babası Kronos'u ve Titanları savaşta yenmek için Tartaros'tan çıkarttığında Kronos'un emrindeki Titanlar da Tartaros'tan Typhon'u çıkartır. Typhon, Gaia ile Tartaros'un birleşerek yarattıkları yüz yılan başlı, kara dilli; gözlerinden ve nefesinden alevler çıkan bir canavardır. Gaia'nın diğer yarattıklarından çok daha büyük olan Typhon, insan ile hayvan arası bir varlık olarak tasvir edilir ve kollarını açtığı zaman bir elinin doğuya, diğer elinin batıya ulaştığı söylenir (ESTIN, LAPORTE 2007: 97). Zeus, Kiklopların kendine verdiği şimşek ve yıldırımla Typhon'u alt eder ve Titan neslinin diğer üyelerine yaptığı gibi onu da Tartaros'a gönderir (CÖMERT 2010: 23).

Ölüler ülkesinin hükümdarı Hades, tahıl ve bereket tanrıçası Demeter'in kızı Persephone'yi kendisine eş seçer ve onu bu yeraltı ülkesine kaçıtır. Persephone, Hades'in sunduğu nardan yiyerek ölüler ülkesinde sonsuza kadar kalır; çünkü

⁷⁹ Yunan mitolojisinde tahttan inmemek için uğraşan ve indirilme korkusu yaşayan tanrılar, güçlü varlıkları ve diğer tanrıları yeraltına göndererek başlarına gelebilecek tehlikeleri önlemeye çalışır; Kronos, Kiklops ve Hekatonkheirleri yeraltına bu nedenle gönderir. Bir de bu mitte olduğu gibi tanrıların, yeraltı güçlerini kendileri için kullanmak üzere ölüler ülkesinden çıkartma durumları da söz konusudur.

ölüler ülkesinin yiyeceğinden yiyen yeryüzüne geri dönemez.⁸⁰ Hades ile olan birlikteliği sonucu ölüler ülkesinin kraliçesi kabul edilen Persephone'yi, Demeter yeryüzünde çok arar ama bulamaz; bu süre içerisinde ve daha sonraki süreçte toprağı bereketli kılmayı reddeder. Bunu gören Zeus, insanlığın geleceği için Hades'ten, Demeter'in Persephone'yi görmesi için izin ister. Bunun üzerine Persephone, yılın belirli zamanlarında Demeter'i görmek için yeryüzüne çıkmaya başlar ki bu zamanların, toprağın bereketlendiği ilkbahar ayları olduğuna inanılır.⁸¹ Persephone yeraltından çıkmak için bir mağaradan geçer ki burası, yeryüzü ile yeraltının sınırıdır. Bu mağaranın bugün "Eleusis" adı verilen bir bölgede olduğu bilinmektedir ve bu bölgede bir Hades tapınağı olduğuna inanılır (tarihsel gerçeklik). Persephone ile ilgili bir Yunan mitinde Theseus, Lapithler kralı Peirithoos ile birlikte Persephone'yi kaçırmak üzere yeraltına iner; fakat bunu fark eden Hades, ikisini dört sene yeraltında tutar. Onları yılanlarla *Nisyan (unutma) sandalyesi* adlı bir sandalyeye bağlar. Herakles gelip Theseus'u kurtarır; Peirithoos ise yeraltı dünyasında kalır (CÖMERT 2010: 122).

Herakles - Roma mitolojisinde Herkül -, Zeus ile ölümlü Alkmene'nin oğludur. Zeus'un ölümlü bir kadın ile ilişki yaşamasını kıskanan Hera'nın kendisini sürekli olarak lanetlemesi nedeniyle çok zor bir hayat sürmüştür. Bir gün bu lanet yüzünden kendi çocuklarını öldürünce suçlarının aklanması ve ölümsüzlük kazanması için on iki imkansız görevden oluşan bir ceza alır ve bu görevlerden biri, ölüler ülkesinin kapısında bekleyen üç başlı, azgın Kerberos'u yeryüzüne çıkartmaktır. Ona bu zorlu görevde Hermeias ve Athena eşlik eder. Ölüler ülkesi yolunda Medusa ile karşılaşır Meleagros, Thesus, Peirithoos ve Askalaphos'u görür. Theseus ve Askalaphos'u ölüler ülkesinden kurtardıktan sonra ölümlere bir nebze olsun hayat sağlayabilmek için Hades'in hayvanlarından birkaçının kanını akıtmayı düşünür; bu sırada sürülerin çobanı Menoites gelerek ona karşı çıkar. Herakles, Menoites'e saldırıp onu yener. Sonunda Hades'in huzuruna çıkar ve

⁸⁰ Yeraltının yiyeceklerinden yenilmemesi gerektiği örneğine Gılgamış destanında da rastlanır. Gılgamış, Enkidu yeraltına giderken onu, yeraltının yiyeceklerinden yememesi konusunda uyarır. Türk mitolojisinde de kahramanların, yardımcı kişiler veya varlıklar tarafından yeraltında yemek yememe ve içki içmeme konusunda uyarıldıkları görülür.

⁸¹ Frazer, *Altın Dal* isimli eserinde, tahıl ana Demeter ve onun ürettiği tohum olan Persephone'den bahseder. Demeter tohumu yaratır ve üretir; bu tohum, genç bir kız olan Persephone ile temsil edilir. Persephone, gelecek yılın ürünü olarak sonbaharda toprağa ekilir ki bu, Persephone'nin her yıl ölüler ülkesine dönmek üzere yeraltına inişi olarak kabul edilir. İlkbaharda tohumlar yeryüzüne çıkar yani filiz verir ve bu da ilgili mitte, Persephone'nin annesi Demeter'i görmek üzere her sene yeryüzüne çıkması eylemine karşılık gelir (FRAZER 2004: 348-352).

ona, Kerberos'u götürmek istediğini söyler. Hades de üzerinde hiçbir silah taşımaması şartıyla Kerberos'u yeryüzüne çıkartabileceğini belirtir. Herakles, silahsız bir şekilde, iki eliyle Kerberos'u yakalayıp yeryüzüne çıkartır. Bir süre sonra onu tekrar ölüler ülkesine getirir. Bir Olympia efsanesine göre Herakles, ölüler ülkesinin tek ağacı olan akağacı⁸², Zeus için kurban verilirken yakılması amacıyla yeryüzüne getirmiştir (GRIMAL 2012: 256-257). Herakles ayrıca, Kral Admetus için, onun yerine ölmeyi kabul eden sevgili karısı, Kraliçe Alkestis'i ölüler diyarından getirmeye çalışır ve bunun için Hades ile dövüşür. Herakles yeraltına indiğinde Kharon'un kayığına binmek ister ama o, ölü olmadığı için Herakles'i kayığına alamayacağını söyler. Herakles bu cevap üzerine Kharon'a saldırır ve onu kararından döndürmeyi başarır. Kharon, Herakles'i nehirden geçirdiği için karanlık güçler tarafından bir sene zincire vurulur (GEZGİN 2009: 22).

Ölüler ülkesi ile ilgili bir başka mit de Homeros'un *Odysseia*'sında mevcuttur. *Odysseia*'nın onuncu bölümünde büyücü tanrıça Kirke, aşık olduğu *Odysseia*'nın kendisini bırakarak yurduna dönmesine razı olur fakat *Odysseia*'nın yurduna yapacağı yolculuk hakkında ilk önce ölüler ülkesine inip kahin Teiresias'a akıl danışmasını ister. Ona Okeanos'un kıyısından Hades'in bataklıklarına geçmesini ve Pyriphlegeton, Kokytyos ve Styx'ten gelen suların Akheron ile birleştiği yerdeki kayaya gelerek buraya bir çukur kazmasını; ölüler ile Teiresias'a kurban adayıp kan akıtmasını ama bu kanı, kılıcını kullanarak ölülerden uzak tutmasını; ballı süt, tatlı şarap, su ve un ile sunu yapmasını ve ölülere dua etmesini tembihler. On birinci bölümde *Odysseia*, Kirke'nin dediklerini yapar ve çukurun üstünde birden ölü ruhlar belirmeye başlar. Sayısız ruh, korkunç sesler çıkartarak sununun yapıldığı yerde dönüp durur. *Odysseia* bu ruhların içerisinde ölmüş tanrılarla tanrıçaları ve annesini görür. Teiresias ile konuşur ve yurduna dönebilmek için ondan öğütler dinler. Kurban kanını içen ruhların kendisini tanıyarak konuştuğunu fark edince annesiyle ve birkaç ölü ruhla daha konuşur; ardından ölüler ülkesinden ayrılır (HOMEROS 2007: 193-213).

⁸² Akağacın, Sibiryaya Türk inanışında daha çok gökyüzü ile ilgili olduğu bilinmesine rağmen Sibiryaya Türk destanlarında yeraltı ile ilişkisinin verildiği örneklere de rastlanır. Altaylıların Maaday Kara destanında, Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı'nın akağaç kabuğundan bir tefi vardır. Şamanlar, kötü ruh gruplarından biri olan üzütlerin ülkesine ruhları götürürken akağaçtan yapılmış kayıklara biner.

Yeraltına iniş ile ilgili bir diğere Yunan miti de Orpheus ile Eurydike'nin mitidir. Lirin mucidi Orpheus, çok sevgili karısı Eurydike'nin bir yılan sokması sonucu ölüp ölümler ülkesine gitmesi üzerine kahrolur. Eurydike'yi yeryüzüne geri getirmeyi kafasına koyan Orpheus, lirin sayesinde ölümler ülkesine iner; Kharon'u, Kerberos'u, Hades'i ve Persephone'yi güzel ve içli müziğiyle etkileyerek ölümler ülkesinde acı çeken ruhları kısa bir süre de olsa rahatlatır. Bunun üzerine Hades ve Persephone, Orpheus'un Eurydike'yi yeryüzüne çıkartmasına izin verir ama ölümler ülkesinden çıkıncaya kadar kendisinin, arkasından bir gölge gibi gelecek olan eşine bakmamasını şart koşar. Orpheus ölümler ülkesinin çıkışına çok yakın bir mesafede arkasına dönüp Eurydike'ye bakma gafletinde bulunur ve Eurydike, sonsuza dek orada kalmak üzere ölümler ülkesine geri döner.

Ölümler ülkesi ile ilgili mitlerde adı geçen diğere tanrılar ve yarı tanrılarla onlara ait mitlerden bazıları şu şekildedir: Tanrının habercisi Hermes, ölümlerin ruhlarını ölümler ülkesine götürür; bu nedenle ona "Psykhopompos" (ruhlar kılavuzu) denir. Hermes'in başında, Hades'in görünmezlik başlığı vardır (CÖMERT 2010: 55). Deniz, nehir ve kıyı tanrısı Poseidon, bir gün mızrağıyla yere vurur ve yer yarılar; ölümler ülkesi bu yarıktan görülünce Hades buna çok sinirlenir. Poseidon, Medusa'ya tecavüz etmesi ile de bilinir. Bu tecavüz sonucunda lanetlenen Medusa, kendisine her bakanı taşa çevirdiği için bir an önce öldürülmelidir. Bu işi Perseus üstlenir. Perseus'un Medusa'yı öldürebilmesi için Styks'teki periler ona Hades'in görünmezlik başlığını verir ki bu, Perseus'un ölümler ülkesinden yardım aldığını gösterir. Hades'in emirlerine karşı gelerek ölümden kaçıp Hades ile Persephone'yi kandırmaya çalışan Sisyphos, alevler içerisindeki Tartaros'ta süresiz bir cezaya çarptırılır: Bir kayayı belirli bir yüksekliğin tepesine doğru sürekli olarak iter ve kaya her defasında, tepeye tam ulaştığında geri düşer. Zeus ve Nymohe (Pluto)'nin oğlu olan Tantalos, bir mite göre ölümlülere tanrıların sırlarını anlattığı için, başka bir mite göreyse de kendi oğlunu tanrılara yiyecek olarak sunduğu için Tartaros'a gönderilir. Burada ona, aç ve susuz bir şekilde yiyeceklere ve içeceklere dokunabilecek bir mesafede olup onları yiyip içememe cezası verilir (ESTIN, LAPORTE 2007: 114). Şarap ve ilham tanrısı Dionysos da Hera tarafından kandırıldığı için ölüme giden annesi Semele'yi kurtarma amacıyla

yeraltına iner.⁸³ Hades'ten annesini yeryüzüne çıkartmak için izin isteyince Hades, bunun karşılığı olarak Dionysos'tan kendisine bir şey vermesini ister; o da en değerli bitkilerinden biri olan mersini Hades'e vererek annesini ölümler ülkesinden kurtarır (GRIMAL 2012: 154-155). Yunan mitolojisinde yeraltıyla ilgili mitlerden bir diğeri Minos ile ilgili olanıdır: Zeus ile Europe'nin birlikteliğinden doğan Girit kralı Minos, koyduğu yasalar ile Girit'te adalet sistemini başarıyla oturttuğu için öldükten sonra ölümler ülkesinin yargıçı olmuştur. Minos'un kardeşi Rhadamanthus ve Zeus'un Aigina'dan olan oğlu Aiakos da ölümlerin yargıçı olarak Minos'un yanında yer alır. Bu mit, adalet kavramının, adalet ilke ve kurallarının yeraltında ne ölçüde değerli olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

⁸³ Frazer, yerel Argos geleneğinde Dionysos'un Alcyonian Gölü'nden yeraltına indiğine inanıldığından ve onun yeniden yeryüzüne çıkışını kutlamak amacıyla her yıl bu göle bir koyun atılıp boru sesi eşliğinde onu sudan yukarı çağırma şeklinde bir Argos ritüelinin mevcut olduğundan bahseder. Bitkilerle alakalı tanrıların ya da tanrıçaların, yılın belli bir bölümünü yeraltında geçirmesi ve daha sonra yeryüzüne çıkması ya da yılın tamamını yeraltında geçirip yerine başka bir tanrıyı veya tanrıçayı yeryüzünde, bitkilerden sorumlu olarak bırakması, mitolojilerde sık rastlanılır bir durumdur. Frazer bu duruma örnek olarak Yunan tanrısı Dionysos ile birlikte Mısır tanrısı Osiris'i göstermiştir (FRAZER 2004: 316-317).

2. BÖLÜM

TÜRK ŞAMANİST MİTOLOJİSİNDE YERALTI

2.1. Yeraltının Efendisi

Türk Şamanist mitolojisinin gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı şeklinde oluşturmuş olduğu üçlü yapıda yeraltının efendisi (hükümdarı) Erlik'tir. İnsanlara ve hayvanlara hastalık, felaket ve ölüm ondan gelir; bütün yanlışların ve kötülüklerin ilki, temeli ve kaynağı odur. Güney Sibiry Türkleri arasında ona *Erlık Biy*, *Kal Erlık*, *Bos Erlık*⁸⁴, *Erlık Lovuñ Han*, *Yerlik*, *İrlık*, *İrle Han*, *İlkan*, *İrlen Han*, *Erlen Han* da denilmiştir. Yeraltı, ölüm, karanlık, kötü ruh gibi soyut kavramlar üzerindeki olumsuz düşünceler sonucu oluşan tedirginlik ve korku, diğer kültürlerde ve Türk kültüründe bazı kelimelerin ağza alınmamasına ve bu kelimeler yerine iyi manalara gelen örtmece kelimelerin kullanılmasına neden olmuştur. Bu nedenle Türk Şamanizminin önemli anlatmalarında Erlik'in adının yerine *Adam (Atam)*, *Kara Neme*, *Kayrakan*, *Akabıs*, *Aybıstan*, *Ada Biy*, *Abı Biy*, *Apsak* isimlerinin kullanıldığı da görülmektedir.⁸⁵ Araştırmacılar, Erlik'in adını Budist, Hinduist ve Lamaist temellere bağlamış ve bu adın güçlü, kuvvetli ve kudretli manasında "erk-lig"ten, yaratılış mitlerinde ilk yaratılan kişi oluşundan dolayı "er-lik"ten ya da Sibiry Tatar lehçesinde Erlik'in insanlardan aldığı cana "örek" denildiği için "örek-lek"ten geldiğini⁸⁶ iddia etmişlerdir.

Erlık, Radloff tarafından derlenen Altay yaratılış mitinde Ülgen ile birlikte gökyüzünde uçan varlık olarak görülür. Mitin geri kalanında Ülgen'i sürekli geçmeye çalıştığı ve kötülük yaptığı için Ülgen tarafından, suç saklayan ve

⁸⁴ Dilek, Erlik'e *kal* sıfatının küstahlığı ve edepsizliğinden; *bos* sıfatının ise inatçılığı ve uyumsuzluğundan dolayı verildiğini belirtmiştir (DİLEK 2014: 76).

⁸⁵ Erlik'e duyulan korku, onun tasvirinin yapılmasına da engeldir; resmi çizilmez ya da heykeli / heykelciği yapılmaz. Burnakov, 19. yy'da Hakaslardan etnoğrafik malzeme toplayan Prens Nikolai Kostrov'un, Hakasların Erlik Han ile ilgili olarak, "Erlik Han o kadar ürkütücüdür ki onu resmetmek bile imkansızdır." şeklindeki açıklamalarını derlediğini belirtmiştir (BURNAKOV 2011: 109). Burnakov'un aktardığına göre Potanın bu konuda farklı bir bilgiye sahiptir; o, ahşap bir ongonun Kaça Tatarlarında İrlık Han adıyla bulunduğunu belirtmiştir. Hakaslar üzerine çalışan Gladyshevsky, Hakasların İrlık Han tözlerini, kollarını açmış, küçük bir adam şeklinde yaptıklarını ifade etmiştir. Katanov ise bu fetişin kırmızı kurdeleler ile süslenmiş, isimsiz bir töz olduğunu ve bu fetişe "Sen, dünyanın hükümdarı ve cennetin oğlu, kırmızı kurdele ile bezenmiş, insanları yok etme." şeklinde dua edildiğini, bu töze kırmızı ızlı adandığını söylemiştir (BURNAKOV 2011: 112-113). Bugün Sibiry'da, Erlik'in tasvirinin yapılmaması durumunun geçerliliği pek kalmamıştır; onun tasvirleri duvar resmi, hediyelik eşya vb. şeklinde mevcuttur.

⁸⁶ BAYAT 2011: 350.

günahkar olan halkın başına getirilir ve yerin üç kat altına sürülür. Ülgen'in elçisi Mandı Şire ile yapmış olduğu bir savaş sonucu sahip olduklarını kaybeder fakat kötülük yapmaya devam eder. Verbitsky'nin derlemiştir olduğu Altay yaratılış mitinde ise Ülgen tek başına gökte uçarken yaratma ilhamı ile onu, kilden yaratır ve böylece Erlik, ilk insan olarak yaratılmış olur. Ülgen, Erlik'in içinde taşıdığı kötülük isteğini fark edip ondan vazgeçer ve onun yerine Mandı Şire'yi yaratır. Erlik'in başlangıçta Ülgen'in yanında yer alıyor olması Sibiryalı halklarının onu, Ülgen'in kardeşi veya Ülgen ile beraber gökyüzünde uçan bir diğer tanrı olarak görmelerini sağlamıştır; fakat diğer inanç sistemlerinin Şamanizme tesir etmesi ile birlikte Erlik'in "kötü" olması gerektiği gibi bir görüşün oluştuğu ve bu görüş neticesinde onun, Ülgen'in karşısında yer almaya başladığı düşünülmektedir.

Altay Şamanizminde dünyanın sonu ile ilgili Erlik ve Mandı Şire'nin yer aldığı bir mit mevcuttur. Günah işlemenin arttığı bir dönemde Erlik, oğulları (elçileri) Karaş ve Kerey'e, insanları yeraltına getirmelerini emreder ve onları yeryüzüne gönderir. Ülgen bunu öğrenir öğrenmez o da Mandı Şire'yi gökyüzünden indirir. Mandı Şire, Kerey'i öldürür. Bunun öcünü almak isteyen Erlik de Mandı Şire'yi öldürür. Ülgen yeryüzüne hemen May Tere'yi gönderir ve onu, insanları korumakla görevlendirir. Erlik bu sefer de May Tere'ye saldırır ve onu yaralar. May Tere'nin yarısından akan kan bütün dünyayı kaplar ve yakmaya başlar. Bunu gören Ülgen, bütün ölümlere ayağa kalkmaları emrini verir. Bu emirle birlikte dünyanın her yerinde ölümler ayağa kalkar ve görünür olur. May Tere'nin kanıyla başlayan yangın bütün dünyadaki kötülükleri yakıp yok eder. Bu yangında Erlik, onun elçileri ve hizmetkarları olan kötü ruhlar da yanar. Böylece kötülüklerin olduğu dünya tamamen yok olur ve Ülgen, yepyeni bir dünya yaratır (HARVA 2014: 109).

Anlatmalara göre Erlik, yeraltının 3., 5., 9. veya 17. katında kara çamurdan (kilden) ya da çatısı da dahil her yeri demirden bir sarayda oturmaktadır. Harva, bu saraya *örgö* denildiğini belirtmiştir (HARVA 2014: 284). Tuva destanı Alday Buuç'u'da bu sarayın, saf altından bir otağ şeklinde anlatıldığı görülmüştür. Hakas mitolojisinde ise Erlik'in bakırdan bir sarayı vardır.⁸⁷ Hakas Ulusal Bölge

⁸⁷ Burnakov'un Katanov'dan aktardığı bir bilgiye göre de Erlik, kırk köşeli bir taş evin içinde bulunan yüksek bir dağın altında yaşamıştır (BURNAKOV 2011: 111). Türk destanlarında nadir görülen yeraltına iniş

Çalışmaları Müzesi Arşivleri'nde bulunan Tenishev Yazması'nda, bu sarayın mobilyalarının altından olduğu ve Erlik'in geniş bir altın masanın arkasında bulunan devasa bir altın sandalyede oturduğu yazılıdır. Bu saraya çıkan kapının iki tarafında demir zincirlerle bağlı *İger Kızır* ve *Kazar Pazar* adlı, dana kadar büyük, korkutucu köpeklerinin olduğu anlatılır (BURNAKOV 2012: 121).⁸⁸ Sarayın çevresinde dokuz nehrin birleştiği, büyük nehir *Toybodım* vardır ve insanların gözyaşları ile oluşan bu nehirde Erlik, kürek kullanmadan bir kayıkta gider.⁸⁹ Bu sarayın etrafında bir de *Abra* ve *Yutpa* adındaki canlıların yaşadığı *Bay Teñis* adlı bir denizin olduğu söylenmektedir.

Şorların mitolojik inanışlarına göre yeraltının üç sahibi vardır: Üç kara köpekli Tuşkun (Tüşkün), dokuz köpekli Kagır Han ve altı köpekli Erlik (ALEKSEYEV 2013: 77). Onların kardeş olup olmadıkları bilinmez ama üç ayrı yeraltı bölgesinin yöneticileri oldukları açıktır. Erlik, burada normal bir bölge yöneticisidir ve kendisine gelen şamana yardımcı ruh belirlenmesinde ve şamanın kendisine özel davulunun yapımında rol alır (BAYAT 2010: 80). Benzer bir inanış Hakaslarda da mevcuttur ve burada Erlik'in atalar kültü ile ilişkisi dikkati çekmektedir. Hakas mitolojisinde Erlik Han, bütün şamanların koruyucusudur ve şaman adayının şaman olabilmesi için Erlik'in ona icazet vermesi gerekir. Hakas şamanları dua ederken Erlik'e *tanrı, baba ve insan ruhunun yaratıcısı* der. Ölmüş

şekillerinden biri de kahramanın bir dağı kaldırarak yeraltına inmesidir ki bunun, Erlik'in yüksek bir dağın altında yaşadığının düşünülmesi ile ilgili olduğu açıktır. Mezopotamya ve Ugarit mitolojisinde de dağı kaldırıp yeraltına inme örnekleri mevcuttur.

⁸⁸ Altay şaman metinlerinde bu koruyucu köpekler, *Erliktiñ Tayğıldarı* olarak geçer (BURNAKOV 2012: 121). Potapov, Erlik'e yapılan ayinler hakkında Teleüt ve Şor şamanlarından kaydettiği derlemelerde bu köpeklerden bahsetmiştir (POTAPOV 2012: 179).

⁸⁹ Türk Şamanist mitolojisine ait anlatılarda yeraltına su kenarlarından geçişler / geçitler olduğu, kötü yaratıkların suda yaşadığı / sudan çıktığı, Erlik'in *Toybodım* adlı bir nehrinin olduğu vb. ifadeler mevcuttur. Bunun sebebi muhtemelen Sibiry coğrafyasında ve diğer coğrafyalarda yaşayan insanların dibini, sonunu göremedikleri bilinmezliklerden korkmaları ile açıklanabilir. Su kaynağı, nehir, göl veya deniz, onlar için ucu sonu belirsiz bir karanlıktır. Bu sona (toplumun güçlü temsilcisi şamanlar ve kahramanlar hariç) kimse gitmeye cesaret edemez.

Mitolojik bilinçte yerden akan su açıkça yeraltından kaynaklanan ve dışarı çıkarak yeraltı ile yeryüzünü birleştiren bir maddedir (Bu nedenle anlatılarda yeraltına geçişler, su kenarlarından). Bazı kültürlerde suyun, insanı hem öldürme hem de diriltme özelliğine sahip olduğu inancı mevcuttur. Örneğin Hakaslarda ve Yakutlarda *ölü suyu* adı verilen ve yaşayanın temas etmemesi gereken, hastalığa ve ölüme sebep olan ayrı bir su olduğuna inanılır. Yakutlar, ölümlerin ruhlarının içerisinde balık gibi yüzdüğü bu suyun (*ölüü uutanın*) yeryüzüne çıkmak istediğini ve şamanların buna engel olmaya çalıştığını söyler; ölü suyu yeryüzüne çıkmayı başarırsa insanların ruhlarını yok edecektir (KALKAN 2002: 236). Ayrıca Burnakov, Hakaslarda Erlik'in bulunduğu yerler ile ilgili olan, Katanov'dan almış olduğu bir derlemeyi, bir makalesinde şu şekilde vermiştir: "Mekan tuttuğun bir yer varsa Küçük Abakan'ın kaynağındadır! Oyunlarının olduğu bir yer varsa Büyük Abakan'ın kıyılarındadır!" (BURNAKOV 2011: 111).

Su ile ilgili inanışlar birçok mitoloji kaynağında, "su ve kaos ilişkisi" şeklinde incelenmiştir.

şamanların koruyucu ve yardımcı ruhları olan tözler, Erlik tarafından şamana verilir; şamanın nasıl bir davul yapması ve nasıl bir zile sahip olması gerektiğine Erlik karar verir (BURNAKOV 2011: 11).

Erlik'in fiziksel özellikleri, ondan neden korkulduğunu gösterir niteliktedir. Erlik ile ilgili kaynakların çoğu, bu fiziksel özellikleri ve ayrıca Erlik'in diğer özelliklerini en iyi tasvir eden Şaman duası olarak şu duayı verir: *“Ey kara beygir üzerindeki Erlik! Kara kunduzdan bir yatağın var. Kalçan o kadar geniş ki hiçbir kucak kuşatamaz. Kudretli boynunu hiçbir kişi kuşatamaz. Kaşların karış genişliğinde, sakalların kapkara, yüzün kana bulanmış. Ey zengin Kan Erlik! Saçlar parlar, kıvılcım saçar. Sen kova olarak ölü kişi göğsü kullanırsın. Kişilerin kafatası sana bardak olur. Yeşil demirdir kılıcın, demirdendir kürek kemiğın. Kara yüzün kıvılcım saçar. Saçların dalgalanır. Çadırının kapısında birçok muhteşem tahtlar vardır. Topraktan bir sehpan vardır. Çadırının damı demirdir. Muazzam bir öküze binersin. Eyerini örtmek için bir atın derisi yetişmez. Elini uzatmakla bahadırları yıkarsın. Atın kolanını çekmekle hayvanları yuvarlarsın. Ay Erlik, babam Erlik, niçin halkı böyle takip edersin? Söyle, niçin onu mahvedersin? Senin yüzün her zaman kurum gibi karadır. Kömür gibi parlar, karadır. Ey Erlik, babam Erlik! Nesilden nesle uzun devirler içinde seni gece gündüz sayarız. Sen, nesilden nesle çok muhterem bir reissin!”* (RADLOFF 1994: 11-12)

Bir Hakas şaman duasında Erlik Han'a şöyle seslenilir: *“Kara, hızlı koşan ata binen, kara samur kürkü giyen, kara yılandan kamçı tutan, kara kaşlı gem vuran, kara uzun sakallı, kucak yetmez belli, karış yetmez yüzlü Erlik Han, yahşi özünl! Er adına uçup gel!”* (BURNAKOV 2011: 112).

Bu dualardan Erlik'in fazlasıyla heybetli ve güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda, onun vücut olarak dinç ama yaş olarak ihtiyar olduğu belirtilmiştir. Dizine veya yerlere kadar uzanmış çatal sakalı, kara gözleri ve kara kaşları, yine kara ama aynı zamanda dalgalı ve parlak saçları, yırtıcı hayvan dişine benzeyen ve kulaklarının arkasından dolanıp gelen bıyıkları, yassı kürek kemikleri ve korkunç, gür sesi Erlik'in en bilinen özellikleridir. Hakas Ulusal Bölge Çalışmaları Müzesi Arşivleri'nde bulunan Tenishev Yazması'nda, “Kocaman kırmızı gözleri ateşle yanmıştı. Uzun, çelik gibi güçlü dişleri parlıyordu. Elleri ve ayakları ayı

pençesiydi. Arkasından 5 kulaç büyüklüğünde kuyruk çıkardı.” şeklinde bir Erlik tasviri mevcuttur (BURNAKOV 2011: 112). Dokuz kancalı bakırdan bir oltası ve kargısı, yeşil demirden bir kılıcı, bronzdan kazanı, kara yılandan kamçısı, taştan bastonu, kara at takımları olduğu söylenen Erlik ya kara bir ata, ya kara bir öküze ya da kara bir boğaya biner.⁹⁰ Ölü insanların göğsünden kovası ve kafatasından kadehi olan Erlik, kızıl kanlı yemeğini ve akciğer kanından içkisini akşam kızılığında yer ve içer (ALEKSEYEV 2013: 68).

Başlangıçta Erlik’in kadın olduğuna inanan Sibiryalı toplulukları mevcuttur. Bunun temelinde anaerkil düzen, (şaman giysisinin bir kadın giysisine benzemesi baz alınarak) şamanın cinsiyet değiştirmesi ve ilk şamanın kadın olduğu inancı yatmaktadır. Kadınların doğurganlığı, onların toplum tarafından daha üst seviyede görülmelerini sağlarken temiz olmadıkları düşüncesi, onların sadece “kara şaman” olabileceği ve Erlik’e yalnız bu cinsten olan şamanların ulaşabileceği görüşünü ortaya çıkarmış olmalıdır.⁹¹ İlerleyen zamanlarda çağ atlatan bir buluş olan demirin işlenmesi, bütün sosyal düzeni değiştirmiş; kadınların kutsallık atfedilen doğurganlık gücü, erkeklerin demiri işleyecek güce sahip olmalarıyla önemsizleşmeye başlamıştır. Şamanizm unsurlarına renginden ve gücünden dolayı fazlasıyla sirayet eden demir, kadın şamanların yerini erkek şamanların almasına sebep olmuştur. Kadın olarak düşünülen Erlik ile erkek olarak tasvir edilen Erlik arası dönemde, onun cinsiyetine dair hiçbir anlatma bulunmadığından bu ara dönemde Erlik’in tek cinsiyetli mi yoksa cinsiyetsiz mi düşünüldüğü bilinmemektedir. Bayat onun, bütün androjen varlıklar gibi kutsal dişi ve erkek cinsiyetin bir birleşimi olduğunu söyler (BAYAT 2010: 79). Buna karşılık çalışmamızda incelediğimiz destanların tamamında Erlik, eril olarak tasvir edilmekte; bir kısmında onun karısından, çocuklarından hatta damatlarından bahsedilmektedir.

⁹⁰ Anohin, Erlik’in bir zamanlar bir ata bindiğini fakat bu atı bir kahramanın canını almak için tanrıya verdiği; tanrının da onu kandırarak kahramanın canı yerine ona kara bir boğa ve bir balta verip boğaya ters binmesini ve kamçı yerine bu baltayı kullanmasını söylediğini ifade eder. Altaylıların da bu olaydan dolayı Erlik’e kara boğa veya kara inek kurban ettiklerini belirtir (ANOHİN 2006: 21). Çalışmamızda yer alan destanların tamamı Anohin’in bu tespitini doğrular niteliktedir. Destanların hiçbirinde Erlik’in binit olarak at kullandığı görülmez. Bu destanlarda onun binit boğa ya da yaban öküzüdür.

⁹¹ Bayat, Türklerin kadın şamanlar için *utkan / udagan* şeklinde özel bir terim kullandıklarını ve bunun da şamanlık müessesesi için kadın şamanların başlangıçtan bu yana farklı bir yerde ve önemli olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. *Utkan / udagan*, “ateşi, ocağı koruyan” demektir. Potanin bu terim ile *ötügen / ötüken* arasında bir bağlantı kurmuştur. Bu da bize kadın şaman konusunda “yer ana”ya kadar götürebilecek derin mitolojik izlerin mevcut olduğunu gösterir (BAYAT 2010: 52-53).

Burada “ilk kadın şaman” a ilaveten “ilk şaman” ile ilgili bir bilginin verilmesi de gerekmektedir. Erlik’in “ilk şaman” olması ile bağlantılı olabilecek bir Yakut miti mevcuttur. Bu mite göre ilk şaman, inanılmaz güçlü ve kibirlidir. Kendini Yakutların tanrısından daha üstün görür ve ona başkaldırır. Bu nedenle Yakut tanrısı onu yakarak cezalandırır (ELIADE 2006: 94). Tanrının cezalandırdığı güçlü şaman ile tanrının cezalandırdığı kudretli Erlik arasında bağlantı kurmak mümkündür. Tanrı ilk şamanı yaktığında onun vücudu kara bir kurbağaya dönüşür ki şamanlara yeraltında eğitim ve şamanlık gücü veren kötü ruhların (şeytanların), bu kara kurbağadan oldukları söylenir (LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 126). Bir Kumandı anlatması ise Erlik ve ilk şamanın mücadelesinden bahseder. Bir zamanlar Erlik, orta dünyadadır. Bir süre sonra bu dünyanın insanlarını, günahkar olup olmadıklarına bakmaksızın yemeye başlar. Erlik’in bu kötülüğüne karşı koyan ilk şaman olmuştur. Onunla mücadeleye girer ve onu yenmeyi başarır fakat Erlik’in alev alev yanan ve sıcaklığı ile yakan, parlak gözlerini yok etmeyi başaramaz. Bunun üzerine onu yeraltına yollar ve ona orada kalmasını, bundan sonra sadece şamanların ona ulaşabileceğini ve yeraltına inip ona kurban getireceklerini söyler (ALEKSEYEV 2013: 73). Bu iki farklı anlatma, Türk Şamanist mitolojisinde Erlik’in kökeni hakkında tek bir bilginin olmadığını ve tek bir bilgi varsa bile bu bilginin zamanla, boylar arasında ve inanç sistemlerinin etkisiyle değiştiğini yeniden kanıtlar niteliktedir.

Radloff’un derlediği Altay yaratılış mitinde Erlik, Ülgen’in kendi halkının olduğunu görünce bu halkı Ülgen’den ister. Ülgen buna razı olmayınca da ölüleri yanına almak istediğini söyler. Ülgen buna da razı olmaz ve ona, yaratması için kut verir. O da bir kerpeten ile körük yapar. Sonra bir çekiç ve örs yaratır; eline çekici alıp örse her vuruşunda bir hayvan ortaya çıkar. Lvova ise Verbitsky’nin derlemesine işaret eder ve Erlik’in yeraltına yollandığında kendi göğünü ve yerini yarattığını; burayı demiri kızdırıp çekiç ile ona vurarak kötü ruhlarla doldurduğunu belirtir (LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 128). Yani Erlik, bu sefer de karşımıza “ilk demirci” olarak çıkar. Çekiç, örs, körük, maşa vb. demirci malzemelerini o yaratır; demiri kızdırır ve şekillendirir. Çalışmamızda yer alan destanların bir kısmında Erlik’in, yeraltına inen kahramanın karşısına engel olarak bir demirci ustası ustasını çıkarıyor olması bu bakımdan anlamlıdır. Bir Altay şaman duasında, yeraltına inen şaman ikinci *puudakta* (engelde) şunları söyler:

“Sallanan kara oyun yeri, kare şeklinde harman yeri; dört köşeli kutsal örs, sürekli açılıp kapanan kara kısıkaç, şingirdayan çekiç, gürleyen kara körük Erlik babamın eseri!” (ANOHİN 2006: 96-97)

Erlik, kişinin ölüm tarihini belirleme gücüne sahip değildir; o sadece ölüm zamanı gelmiş kişiye ölüm sebebini gönderir veya ölmesini istediği kişiye musallat olup ona bir hastalık veya musibet göndererek onun ruhunu yeraltına kaçırmaya çalışır. İnsanlarla ilgili kararı bir mahkeme kurup Ülgen ile birlikte verdiği ve verilen karar sonucu Erlik'in, *Aldaçı* adlı yardımcısını insanın ruhunu kendisine getirmesi için görevlendirdiği söylenir. Aldaçı, ruhu alıp Erlik'in huzuruna getirir. Burada ruh bir değerlendirmeden geçer ve günahları ile sevapları karşılaştırılır. Günahları ağır basan insanın ruhu Erlik'e köle olur ve yeraltında kalır. Bazı ruhların cezası sonsuza kadar sürmeyebilir; yaşadıkları dönemde yaptıkları bir sevap ya da sevaplar, onların ruhlarını sonsuz azaptan kurtarabilecek güçtedir. Bu sevap ya da sevaplar sonucu atalarının veya iyi insanların gökteki ruhları, kendi koruyucuları olan iyi ruhlarını (*yayuçlarını*), bu ruhları kurtarması için yeraltına gönderebilir ve iyi ruhlar da bu ruhları (sevaplarının derecesine göre) yeraltındaki kazanlarda batırıldıkları ziftten çekip çıkarabilir ya da o zifte batmalarına biraz olsun engel olabilir (RADLOFF 1994: 14).

Erlik'in oğulları ve kızları vardır. Oğullar onun elçileri; yeraltı bölgelerinin, nehirlerinin, göllerinin, denizlerinin yöneticileri; yeraltı halkı olan kötü ruhların başları; Erlik'in yolunda şamanın yol gösterenleri ve Erlik ile şamanın arabulucularıdır. Sayılarının yedi veya dokuz olduğu söylenir. Şor teplerinde onlar at üzerine oturan yedi adam şeklinde tasvir edilir (ALEKSEYEV 2013: 76). İsimleri *Taş Pilektü Mattır, Piy Karaş, Yes Pilektüü Kerey Kaan, Kömür Kaan, Padiş Piy, Şiñay Kaan, Padiş Kerey, Biy Yabaş, Demir Kaan* veya *Pay Maattır, Karaş, Kerey Kaan, Uçar Kaan, Yabaş Kaan, Kömür Kaan, Şedey Kaan* olarak kaynaklarda geçmektedir. Bu oğulların, Sibiryâ halkları tarafından koruyucu olarak benimsedikleri görülmüştür. Onlar, kötü ruhlar yurtlarına uğramasın diye bu oğullardan bir veya iki tanesini kendi kabileleri için koruyucu seçerek bunların *çaluularını* (tasvirlerini) yapıp kapılarının girişlerine asmışlardır. Erlik'in kabileleri koruyan oğulları, yurda girmeye ve kötülük yapmaya çalışan ruhları alır ve yeraltının eşiğindeki kaynayan demir kazanlara atar (DİLEK 2014: 77). Ruhlar, bu

kazanlarda sonsuza kadar kalır. Erlik'in kızları ise tamamen kötü karakterlidir; onların halklar için koruyucu hiçbir fonksiyonu bulunmamakla beraber onlar, şamanı da yolundan alıkoymak için ellerinden geleni yapar. Şamanın Erlik'e götürdüğü kurbanları ve şamanın tösterini çalmak için ona türlü oyunlar, yatak hileleri yapıp onun aklını başından almaya çalışırlar. Güçlü kara şamanlar onların oyunlarına gelmez ama oyunlarına gelen şamanlar da yok değildir; bu şamanlar kısa zamanda ölür. Onlar, Erlik'e giden yoldaki *puudaklarda* (engellerde) ortaya çıkarlar. Anohin onların *oyın yer* (oyun yeri) veya *yılgayaktuu sarı oyık edirgendüü kuu taktak* (kaygan sarı oyuk, harman yeri olan kuru, düz yer) şeklinde şaman dualarında geçen yerlerde yaşadıklarını ifade etmiştir (ANOHİN 2006: 10). Erlik'in kızlarının iki veya dokuz tane olduğu söylenir. Dokuz kız, muhtemelen Ülgen'in dokuz kızına karşılık gelebilmeleri için anlatmalara girmiştir. Adları bilenen kızları *Segis Köstüü Kıştey Ene* ve *Erke Solton*'dur. Altaylıların Maaday Kara Destanı'nda Erlik'in *Abram Moos Kara Taacı* adlı bir kızından daha bahsedilir. Cañar destanında ise bu kızın adı sadece *Kara Taacı* olarak verilir. Bu kız, Erlik'in bahsedilen iki kızından biri midir yoksa farklı bir kızı mıdır, bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Erlik'in kızları demir tırnaklı, demir ayaklı, çirkin, kara ama çekici olarak tarif edilir. Bu kızların tasviri, Alekseyev'in Anohin'den aktardığı bir şaman duasında şöyledir: “*Diz kapakları olmayan, kıvrak, donsuz, her tarafı açık, yapışkana benzer kara yüzlü, beş örülmüş saçları olan, utanmaz ve alaycı, yer yarığına benzer organlı, tepeye benzer göğüslü, oynak kalçalı, sallanan göğüslü Erlik'in dokuz kara kızı ...*” (ALEKSEYEV 2013: 69).

Gelmiş olan hastalıktan, gelmekte olan felaketlerden (doğal afetlerden), gelecek olan ölümden kurtulabilmek ve Erlik'in emriyle bunları gerçekleştirmek için musallat olan kötü ruhları uzaklaştırabilmek amacıyla Erlik'e kurban sunulur. Erlik'in her türlü kötü şeyi, kendisine kurban sunulmasını istediği için yaptığına inanılır. Kurban sunma görevini bir tek, yeraltına inebilen ve *mançaka* (şaman giysisine) sahip olan kara şamanlar gerçekleştirebilir. Onlar hastalıklı, eğri, yaralı, bir uzuvları eksik, kara kurbanları Erlik'e sunar. Harva, ona ve onun oğullarına sunulacak olan kurbanın kara bir boğa veya kara bir inek olması gerektiğini söyler (HARVA 2014: 285). Anohin ise Altaylılardan, ona at kurban edildiği bir şaman

duası derlemiştir (ANOHİN 2006: 95).⁹² Erlik'e kurban sunma töreni genellikle karanlık çöktükten sonra yapılır. Kurban sunumunun yapılacağı yer, Erlik'in hoşuna giden çalılık, bataklık tarzı yerler olabilir; kurbanın sunulacağı yönün kuzey⁹³ olması önemlidir. Bu yerin hazırlanışında iyi olmayan malzemeler kullanılır. Kurban sunma alanında kızılıcak, akdiken, çay dikenini gibi bitkiler etrafta bulundurulur çünkü Erlik'in bu bitkilerden rahatsız olacağına ve bu sayede kurban konusunda haris davranmayacağına inanılır (LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 158-159). Hazırlıklar tamamlandıktan sonra *mancakını* giyip davulunu ve diğer malzemelerini alan şaman, ayine başlar. İlk önce bir delikten / geçitten geçerek yeraltına iner ve Erlik'e giden kara yola girer. Bu yol *puudaklar*la (engellerle) doludur. Bu puudaklarda ovalar, dereler, nehirler, göller, denizler, çöller, uçurumlar bulunur; bu yeraltı şekilleri kara ve dehşet vericidir. Şaman bu puudakları bir bir aşmaya çalışırken Erlik'in oğulları (elçileri), kızları ve yeraltı hayvanları ile karşılaşır. Bütün puudakları aşmayı başarınca Erlik'in huzuruna çıkan şaman, ondan, oraya her ne sebeple gelmiş ise o konuda ve ayrıca kendisi için de merhamet ister; ona kurbanını sunar ve Erlik'in, kurban sunulan konudaki takdirini öğrenerek ritüeli sonlandırır.

Yakutlar yeraltı hükümdarı olarak Arsan Duolay'ı kabul eder⁹⁴. Onun, Erlik'e benzer fiziksel özellikleri (sakal vb.) vardır fakat Bayat, Erlik'in tasvirlerinden farklı olarak onun ağzının, tepesinde ve gözlerinin de şakağında olduğu bilgisini verir (BAYAT 2011: 338). Yine Erlik'ten farklı olarak Arsan Duolay'ın *Aan Daahın* adlı bir eşi olduğu anlatılmalarda yer almaktadır. Arsan Duolay'ın yedi oğlu vardır ve onlar, kötü ruhların idaresinden sorumludur. Her birinin kendi önderliğinde kabileleri mevcuttur. Tabii ki Arsan Duolay, bu oğulların ve onlara bağlı kabilelerin başı ve tek hükümdarıdır. Arsan Duolay, genel özellikleri bakımından da (kötülük

⁹² Bayat, Erlik'e kesinlikle bir at kurban edilemeyeceğini belirtmiştir (BAYAT 2011: 347) fakat Burnakov'un Katanov'dan aktardığı bir bilgiye göre Abakan kıyılarında yaşayan Tatarlar, sürüdeki en iyi atı seçer, onu Erlik Han'a adar ve bu kurbanı "ızlı" derdi (BURNAKOV 2011: 112).

⁹³ Kuzey, Sibiry Türklerinin mitolojik görüşlerinde "aşağı", "ters", "karanlık", "yanlış", "olumsuz" manalarına gelen bir ana yöndür. Kuzey yönünde bilinmez ve gizemli karanlıklar, keşfedilmemiş topraklar, ürkütücü ormanlar, dondurucu soğuklar mevcuttur; bu da Sibiry Türklerinin bu yön ile ilgili olarak olumsuz düşünmesine neden olmuştur. Onlar için bu yön, yeraltına geçişin muhtemel deliklerinin, mağaralarının, su kaynaklarının bulunduğu; kötü ruhların yeryüzüne dağılmaya başladığı yöndür.

⁹⁴ Dil araştırmaları Yakutların, Güney Sibiry Türk halkları ile bir olduğu dil grubundan yaklaşık 7. yy'de ayrılmış olma ihtimalini ortaya çıkartmıştır ki bu erken ayrılış, kültürler arası farka neden olmuş, Sibiry halkları yeraltı dünyasının hükümdarına Erlik derken bir tek Yakutlar onun Arsan Duolay olduğuna inanmıştır (ALEKSEYEV 2013: 291).

ve hastalık yayma) Erlik'e benzer. Kara bir boğaya binen Arsan Duolay hakkında pek fazla bilgi yoktur. Dilek, onun yeraltının en derin yerinde, örümceklerin dahi battığı bir bataklıkta yaşadığını ifade eder (DİLEK 2014: 27).

2.2. Yeraltının Kötü Ruhları ve Yeraltı Devi Celbegen

Türk Şamanist mitolojisinde *Erklig Kan süsin* (Erlik Han'ın orduları), *yir altınkılar* (yer altındakiler), *kıınçılar* (kıyııcılar), *ölütçiler* (öldürücüler), *tümengi töz* (yeraltı ruhu), *kara töz* (kara ruh), *kara neme* (kara şey), *yerdin neme* (yerin şeyi), *yaman körmöstör* (kötü ruhlar) gibi adlar verilen yeraltı ruhları mevcuttur. Bunlar Erlik'e tabii, karanlığın hizmetkârı olan ruhlardır ve yeryüzündeki insanların ruhlarını korkutmak, kovalamak, kaçırmak ve esir etmek; bedenden ayrılmış ve yolunu kaybetmiş ruhları aldatmak; insanlara hastalık ve felaket getirmek onların görevleridir. Kötü olmaları dışındaki en önemli özellikleri eğri, eklemsiz, parmaksız, gölgesiz, kör, kısır, obur, açgözlü, kavgacı ve kurnaz olmalarıdır.

Altay Türklerinin en bilindik yeraltı ruhları, "görünmez"⁹⁵ manasına gelen *körmös*lerdir. Altaylıların inanışına göre insanlar öldükleri zaman -istisnasız- körmöse dönüşür ve ölmeden önceki iyilikleri sayesinde veya kötülükleri yüzünden iyi ve kötü körmös olmak üzere iki gruba ayrılır. Yeraltı dünyasının korkunç sakinleri, kötü körmöslerden oluşan gruptur. Onlar insanların ruhlarına musallat olur ve bu durumdan insan ruhunu ancak bir şaman, körmöse / körmöslere kurban vererek kurtarır. Körmös, Ülgen'in isteği üzerine bir ruha sahip olan bebeğin Erlik'in isteği üzerine dünyaya gelmemesi için elinden geleni yapar; onun kötülüklerinden kurtulup doğmayı başaran bebeğin ise ömür boyu peşini bırakmaz.⁹⁶ Körmöslerin hayvan seslerini (kedi, baykuş vb.) taklit ettikleri söylenir ki bir insanın, onların çıkarttıkları hayvan seslerini duyması iyi değildir; bu, olumsuz

⁹⁵ "Görünmezlik" sıfatı aslında yeraltı ile yeryüzünün birbirinden ayrıldığını en iyi şekilde ifade edebilen sıfatlardan biridir. Görünmek ve görünmemek arasındaki ani değişiklik, bir yerden başka bir yere geçildiğinin kanıtıdır. Sibiryalı Türklerinin destanlarında, kahraman yeraltına indiğinde kötü ruhlar onu göremez ya da kötü ruhlar yeryüzüne çıktığında yaşayanlara görünmez. Altaylıların kötü ruha "körmös" demesinin sebebi de budur. Bu konu ile ilgili olarak bk. LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 102-103.

⁹⁶ İnsanın ömrü boyunca sol tarafında bir körmös (kötü ruh) ve sağ tarafında bir yayuçı (iyi ruh) ile dolaştığına inanılır. Bunlar, İslamiyette *kusursuz yazıcılar* olarak belirtilen ve Kaf Suresi'nin 17. ve 18. ayetinde "Üstelik, biri insanın sağ tarafında, biri sol tarafında oturmuş iki alıcı melek de (onun yaptıklarını) alıp kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın." şeklinde ifade edilen Kirâmen Kâtibîn melekleri ile benzeşmektedir (Bk. ELMALILI HAMDİ YAZIR, Kur'an-ı Kerim Yüce Meali, Şenyıldız Yayınevi, 2001, 445.).

bir şey olacağını habercisidir (LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 164). Tıpkı Erlik gibi onlar da dikenli bitkileri (kuşburnu, çay dikeni vb.) sevmezler; ayrıca gök gürültüsü ve şimşek onları korkutur. Ne zaman gök gürlerse ya da şimşek çaksa dağılıp gizlendiklerine inanılır (ANOHİN 2006: 31).

Bir diğer kötü ruh grubu *aynalardır*. Onlar için *ayna kan* tabirinin kullanıldığı da görülür ve onların sayıca çokluğu nedeniyle yeraltına *ayna yeri* de denilmektedir (BEYDİLİ 2005: 78). Körmösler gibi onlar da Erlik tarafından, insanların ruhunu çalmak ya da onları hasta etmek için gönderilir. Harva, Radloff'tan Şorların inancında, ölen aynaların, ölen insanların ruhlarını yediği bilgisini aktarmıştır (HARVA 2014: 295).

Aynalara çok benzeyen kötü ruh gruplarından biri de *azalardır*. İnsanlara hastalık verip onların ölümlerine sebep olurlar. Yeni doğmuş çocuklara musallat olup onların canlarını çalmaya çalışırlar ve bunun için Umay'a karşı koyarlar (DİLEK 2014: 35). Fırtına ve kasırga ile ilişkilendirilirler. Beydili, Kazan Tatarlarında fırtına çıktığı zaman onların "aza koptı" dediğini aktarmıştır (BEYDİLİ 2005: 82).

Fırtına ve kasırga ile ilişkilendirilen *üzütler* de kötü ruh gruplarındandır. Onlar, ölüm olayı yaşandıktan sonraki kırk gün, hayatta olduğu süre içerisinde yaşadığı eve girmek isteyen veya çok sevdiği akrabalarına yaklaşmaya çalışan ruhlardır. Artık ruh oldukları için onlardan, evlerine ve yakınlarına sadece kötülük ve felaket gelebileceğine inanılır. Bir şaman aracılığıyla bu ruhun kırk günlük arada kalmışlığı, huzursuzluğu giderilir; ruh, geri gelmemek üzere, bir şaman ayini ile yeraltına gönderilir. Sadece şamanın görebildiği üzütü yeraltına götürmesi ile ilgili anlatma şöyledir: "Üzütlerin ülkesine giden yolda Kançul ve Çaççul adlarında iki nehir vardır. Şaman, ruhu bu nehirlerden geçirir. Köprü yoksa ruhla yılanları birbirine bağlar ve onu karşıya geçirir. Kırmızı yılanı Çaççul Nehri'nden, kara yılanı Kançul Nehri'nden koyar. O, nehirlere ulaştığında ve karşıya geçirmeye hazırlandığında ruh, karşıya geçmekten korkar ve geri dönmek ister. Şamana yalvarıp 'Beni geri götür! Zamansız gittim!' der. Şaman, 'Madem böyle oldu, yapacak bir şey yok. Bu iki nehri geçmek gerekir. Nehirleri geçme zamanı geldi.' der. Ruh, 'Korkarım. Geçerken düşerim.' der. Daha sonra şaman bu ruhu nehirden

geçirmez; onu salla götürür. Akağaçtan yapılmış yarım salla Kançul nehrinden, yine akağaçtan yapılmış eğri ve tek taraflı salla da Çaçşul nehrinden götürür. Şaman nehri geçerken tırpanı veya baltayı kullanır. Şaman, ruhu yolcu edip geri geldiğinde baltayı ve tırpanı batıya doğru fırlatır. Ölen insanın botlarını da o yöne atar. Ateş yanıp söndükten sonra herkes evine gider. Gitmeden önce ateşi ayakları ile söndürürler ve şöyle derler: ‘Senin üç ayaklı sacayağını yıkarım, küllerini savururum.’ ” (LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 118-119). Harva, bir şaman ayininde şamanın ruha şu şekilde seslendiğini belirtmiştir: “*Sen nasıl bir ‘üzüt’, nasıl bir kötü kara ruhsun (Jäk)? / Her köşeye giriyor, her çalılığa saklanıyorsun / Bir hortum kılığında dolaşıyorsun / Rüzgarın ruhu olarak çekip git buradan ...*” (HARVA 2014: 296).

Erlik’in kara çamurdan veya demirden sarayı, *yutpa / cutpa* denilen korkunç canavarlar tarafından korunmaktadır. Onlar, Toybodım Nehri’nde *abra* denilen ruhlarla birlikte yaşayan saray muhafızlarıdır. Yeşil kalçaları, solgun göğüsleri, kayığa benzer çeneleri, çatal kuyrukları ve dört ayakları olduğuna inanılır (ANOHİN 2006: 5-6). Ölülerini yuttukları için onlara *yutpa / cutpa* denildiği düşünülür. Dilek, yeraltında *Ker Cutpa* adlı bir yeraltı yılanı olduğundan bahseder ve bu yılanın, insanları yutup içindeki karanlık alemde sakladığını söyler (DİLEK 2014: 104).

Yakutlarda da yeraltının değişik bölgelerinde, kabile şeklinde yaşayan ve çeşitli hastalıklara, felaketlere, ölümlere sebep olan ürkütücü ruhlar bulunmaktadır. Onlar ölmüş insanların ruhlarıdır ve yeraltının karanlığı, acımasızlığı ve uğursuzluğu, onların fiziklerine yansımıştır. En bilinenleri, Altaylıların körmöslerine karşılık gelebilecek olan *abaahı* ruhlarıdır. Tek gözlü, tek ayaklı, kel, aşırı çirkin ruhlar oldukları; şekil değiştirebildikleri; insanların aksine geri geri yürüdükleri; insan vücudu, böcek ve leş gibi kokan şeyleri yedikleri; kopuzun sesini sevdikleri onların bilinen özellikleridir (BEYDİLİ 2005: 16). Onlar insanın kutunu çalar; kutu çalınan insan hastalanır ve ölür. Çalınmış kutlar, ölüm suyuna atılır ve bu kutlar, bu sudan çıkıp yeryüzüne ulaşmak için uğraşır. Şamanlar bu suya bent kurarak onların yeryüzüne çıkışını engellemeye çalışır; çünkü onların yeryüzüne çıkması, bütün canlılara ölüm getirir (YILDIRIM 2000: 19). Abaahılardan kutları kurtarmak ve insanın vücuduna geri göndermek için şaman ayinleri düzenlenir; şamanlar

onlara kurban sunup kutu bırakması için dil döker. Abaahıların, başta şaman hastalığı olan menerik olmak üzere tüm hastalıkların kaynağı olduğu bilinir. Bu hastalıkları insanlara getirmelerinin yanı sıra onlar bu hastalıklar konusunda şamanı eğitenlerdir. Şaman olacak kişi, şaman hastalığına tutulduğunda bilincini ve vücuduna hakim olabileme özelliğini bir anda kaybeder ve bu durum yıllarca sürebilir. Bu esnada şamanı, abaahıların kaçırdığına ve onu yeraltındaki özel yerlerine götürdüklerine inanılır. Burada şamanın vücudu parçalara ayrılır; başı, bütün olan biteni görebileceği bir yere konulduktan sonra geri kalan vücut parçalarının her birine, bir hastalık tanıtılır ve o hastalığın iyileştirilmesi özelliği verilir. Şamana gerekli olan her şey öğretildikten sonra onun vücudu abaahılar tarafından eski haline getirilir ve serbest bırakılır. Abaahıların cinsel etkileri olduğuna inanılır. Bir şaman, rüyasında onlardan biriyle cinsel ilişki kurduğunu görürse o şaman, ayine hazır demektir fakat şaman eğer bir abaahıyı, bir ruhu yutarken görürse bu, şamanın gerçekleştireceği ayinin başarısız olacağına işaret eder ki şaman da böyle bir ayini asla yapmak istemez (DİLEK 2014: 13).

Yakutlar bir de *üör / yör* dedikleri kötü ruhların varlığına inanır. Genç insanların zamansız ölmüş ruhları, ailelerine çok bağlı insanların onları bırakıp gitmek istemeyen ruhları ve bu dünyada yapacak önemli işleri kalmışların ruhları gibi huzursuz ruhlar, *üöre* dönüşerek insanlara ve hayvanlara zarar verir. Harva, Seroschevski'den *üör*lerin kimi zaman kuşlar gibi bir arada dolaşıp avaz avaz bağırdıkları bilgisini aktarmıştır (HARVA 2014: 300). Dilek, gök tanrı tarafından kabul edilmeyen günahkar ruhun, doğaüstü güçlere sahip (şaman, cadı vb.) kişilerin ruhlarının ve özel bir şekilde diğer insanlardan (kötü anlamda) farklı olanların ruhlarının da *üöre* dönüştüğüne inanıldığını ve bir inanışa göre sadece gençlerin ve ergenlerin *üöre* dönüşebileceğini belirtmiştir. Ayrıca vücudunda bir eksik olan buzağı ya da atlar ile totem hayvanlarının da ruhlarının *üöre* dönüştüğüne inanıldığını söyler (DİLEK 2014: 196). *Üörden* kurtulmanın yolu da mutlaka bir şaman pratiğinden geçer.

Türk Şamanist mitolojisinde yeraltının kötü ruhlarına, *almıs* ve *şulmus* adı verilen ruhları da eklemek gerekir. Erlik'in tebaasından olan bu ruhlar hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler yetersiz olmakla beraber onların bilinen en önemli özellikleri yeryüzüne çıkıp insanlara rahatsızlık vermeleridir. Onların adına,

Bahaeddin Ögel'in *Türk Mitolojisi* kitabının "Yaratılış Destanları" bölümünde verilen ve Radloff'un derlediği Altay Yaratılış Destanı'nda rastlamak mümkündür: "... *Kutu alınca şeytan çekildi dünyasına / Şeytan yaptı bir körük, bir kerpeten yanına / Eline çekiç alıp vurdu örse bir defa / Tam çekicin altından fırladı bir kurbağa / Bir vurdu yılan çıktı, kıvrılarak kayboldu / Bir vurdu ayı çıktı, kaçıp toz duman oldu / Bir vurdu domuz çıktı, domuzun en vahşisi / Bir vurdu Albıs çıktı, kötü ruhun saçlısı / Bir vurdu Şulmus çıktı, kötülükleri saçtı ...*" (ÖGEL 2003: 462) Sibiryâ Türk coğrafyasında *almas*, *albıs*, *albas* gibi isimler de verilen almıs, Türk mitolojisindeki "al" olumsuzluğunun bir üyesidir⁹⁷. *Şulbıs*, *şulbus*, *şulbuş*, *çulmıs*, *çulme* gibi isimler verilen şulmus ise yeryüzüne çıktığında mağaraların karanlık yerlerini mesken tutan, şekil değiştirebilen, insanları aldatıp içlerine girebilen ve insanların akıl sağlıklarını kaybetmelerine neden olabilen bir yaratıktır (BEYDİLİ 2005: 530). Onlar, şulmus oldukları anlaşılana kadar insanlara faydalı görünürler fakat şulmus oldukları anlaşılınca onların zararları dokunur. Şulmuslar ile ilgili olarak Dilek, "Her gün altmış kişinin ciğerini ve yüreğini yer. Uyuduğunda burnundan iki baykuş çıkarak onu korur." bilgisini vermiştir (DİLEK 2014: 168). Şulmusların Moğol mitolojisindeki karşılığı olan *şulmas*ların tüm güçleri kızıl saçlarındadır ki bu da komşu coğrafyalarda bu kötü ruhun (almıs gibi) "al" inancı ve "al ruhu" ile ilgili olduğunu kanıtlar niteliktedir. Almıs - şulmusların vücutlarının bazı yerlerinin bakırdan olduğuna ve gözleri hariç her yerlerinin kıllarla kaplı olup korkunç göründüklerine inanılır. Şulmusların hem kadın hem de erkek olabildikleri inancı yaygındır. Kaynaklar şulmusların tek ve ters gözlü, küçük ve bakır burunlu olduklarını ve erkekleri kadın şulmusların, kadınları ise erkek şulmusların rahatsız ettiklerini yazar (ALEKSEYEV 2013: 96). Almısların dişleri ve tırnakları bakırdandır; onların bakır tırnaklarını göstermemek için ellerini uzun yenlerinin altından çıkarmadıkları ve bakır dişleri görünmesin diye gülmedikleri anlatılır. Ayrıca onların siyah giydikleri ve siyah bir ata binip ormanlarda dolaştıkları söylenir (DİLEK 2014: 18). Yeryüzünde almıs - şulmuslarla baş edebilecek tek güç, yeraltı ruhları ile mücadele edebilen şamanların gücüdür.

⁹⁷ "Al", Türk mitolojisinde olumlu bir anlama sahipken zaman içerisinde olumsuz anlam da kazanmıştır. Bu rengin olumsuzluğu güneyin, gücün, ateşin ve kanın simgesi olması dolayısıyla daha çok Erlik'e ve yeraltına işaret etmesinden ileri gelir. Bu nedenle Türk mitolojisindeki birçok kötü ruh, isminin başına "al" alır: Al ruhu, al karısı, albastı, almıs vb.

Sibiryaya Türklerinin inanışlarında ve anlatmalarında adı geçen yeraltı üyelerinden biri de Celbegen'dir. İnsan biçimli ama korkunç görünüşlü, merhametsiz bir dev olan Celbegen, Erlik tarafından yaratılmıştır. Sibiryaya coğrafyasında onun adının *Celbege*, *Celbeğen*, *Çelbegen*, *Çilbigen*, *Celven*, *Elbegen*, *Yelbegen*, *Yelbeğen*, *Yelbigen*, *Yilbegen*, *Yilbeğen*, *Yilbuke* şeklini aldığı görülür; Kuzey Sibiryaya doğru ilerledikçe ona *Yel Moos*, *Kara Moos* da denildiği tespit edilmiştir (TÜRKER 2012: 82). Ayrıca "cel / yel" yani "kötü ruh" ile başlayan adı dolayısıyla Türk coğrafyası anlatmalarındaki *Calmavuz*, *Celmoguz*, *Celmoğuz*, *Calmoviz*, *Celmavız*, *Yalmavuz*, *Yelmavız*, *Yelmoguz*, *Yelmünüz*, *Yalmavız*, *Yelmogus*, *Jelmoguz*, *Jalmaus* adlı kötü ruh ile de bağlantılı olduğu düşünülmüştür (İNAYET 2007: 15-16). Ögel onun üç, yedi veya on başlı olduğunu, insan eti yiyen bir yamyam şeklinde tasvir edildiğini, onunla birlikte en çok siyah ve sarı rengin kullanıldığını belirtir (ÖGEL 2002: 561). Onun da almıs - şulmuşlar gibi kıllarla kaplı olduğu söylenir; sakalları çok uzundur. Celbegen yeraltına iniş çıkışlarını yeraltı geçitlerinden yapar. Yeryüzüne çıktığı zaman, yeraltı gibi karanlık olan ormanlarda yaşar. Yeraltında doksan dokuz köşeli bir yurdu olduğuna inanılır. İnsan yemek dışında kurbağa ve yılan yiyerek beslendiği de söylenir (BEYDİLİ 2005: 618). Anlatmalarda erkek olduğu anlaşılan Celbegen'in bir de ailesi vardır; bu ailenin bilinen iki üyesi, kendisi gibi bir dev olan altmış altı başlı karısı ve Şimeldey adlı kız kardeşidir⁹⁸. Celbegen'in Ay ve Ay'ın şekilleri ile bir ilgisi olduğu düşünülür. Ay tutulmasının olduğu zaman aralığında Ay ile sürekli mücadele içerisinde olan Celbegen'in Ay'ı yuttuğuna inanılır ve Ay'ın kurtulabilmesi için Sibiryaya Türkleri, Ay'a doğru ok atar ve demir şingirdatarak Celbegen'in rahatsız olmasını sağlar. Celbegen, Erlik tarafından, Erlik'in yarattığı diğer kötü ruhlar gibi yeraltına insan getirmekle görevlendirilir ve bu nedenle yeryüzüne gönderilir. Dilek'in aktardığı bir mite ise Celbegen'in görevi dünyayı yok etmektir. Bu mite göre Erlik onu dünyayı yok etmek üzere yeryüzüne gönderince Ülgen de Ay'ı yeryüzüne gönderir. Ay'ın çekim gücü karşısında Celbegen, Ay'a tutunup kalır (DİLEK 2014: 50). Böylece aralarındaki sonsuz mücadele başlar. Bu mücadelede

⁹⁸ Şimeldey kardeşlerden Şor destanlarında bahsedilirken Altay Türklerinin anlatmalarında "Şimildey" adlı bir kötü ruha rastlanır. Şimildey de Şimeldey kardeşler gibi dişidir. Dilek, onun yeraltı dünyasına ve cehenneme hükmettiğini; cadı veya kadın şaman gibi düşünüldüğünü; uzun, bakır bir gagası olduğunu; uçabildiğini ve gerek olduğunda uçup gökyüzünde saklandığını belirtmiştir (DİLEK 2014: 168).

Celbegen galip gelmeye başladıkça Ay'ın karanlık yüzü, yenilmeye başladıkça da Ay'ın parlak yüzü artar.⁹⁹

2.3.Yeraltının Coğrafi Özellikleri

Türk Şamanist mitolojisinde yeraltı coğrafyası, boş bir kara delikteki bilinmezlikten ibaret değildir; Şamanist Türkler bu koca deliği, yerin en dibine kadar kat kat oluşturmuştur ve bu katları, tıpkı yeryüzündeki düzene benzeyen bir düzen ile kurmuştur. Şamanist Türklerin mitolojik anlatmalarında “yeraltı” kelimesi yerine şu ifadeleri kullandıkları görülür:

Altay: *altığı / altığı oroon, alıs cer* (uzak yer)

Yakut: *ketit ütügen* (geniş cehennem), *cöllörü ütügen* (cehennem), *allara adaydı / doydu, üeden tüsege* (cehennemin dibi), *tömörköy*

Tuva: *songu kızığ* (kuzey diyarı)

Hakas: *ayning, kunning harağı körbes çir* (Güneş'in ve Ay'ın gözünü görmez yer)

ayne çäri (aynanın / şeytanın yeri)

tügençi tam çir altı (alttaki dünyanın son katı)

harahsı çir (karanlık yer)

Kaçın, Sagay: *uzut çir, uzut yer* (ölenlerin toprağı)

Teleüt: *ol yer* (o yer)

(LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 116)

Yeryüzündeki yaşam hakkını doldurmuş olan insanların ruhları, Erlik ile irtibata geçmesi gereken şamanlar ve destan kahramanları, yeraltının katlarını gözümüzün önünde canlandırabilmemiz için birer vesile olmuştur. Onların yeraltına yaptıkları yolculuklar, yeraltına inişin bir geçitten, delikten, çukurdan, akarsu ağzından, dağ altından veya yerin altına açılan bir kapıdan yapıldığını gösterir. *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, Kainat ve Zaman,*

⁹⁹ Fiske, Ay'ın üzerindeki şekillerle ilgili olarak eserinde *Aydaki Adam* mitini ve İzlanda'da yaygın olarak bilinen Jack ve Jill hikayelerini vermiştir. Bu hikayelerde Celbegen mitinde olduğu gibi Ay'da yaşamaya mahkum edilmiş ve sırtında bir sürü sopa taşıyan bir adamla, bir kovada su getirirken Ay tarafından omuzlarına aldıkları sopayla kaçırılan iki çocuğun durumları anlatılır. Aynı eserin ilerleyen bölümlerinde yazar, mitin Samoan Adaları'ndaki bir varyantını da yorumlamıştır. Mite göre, Ay'daki kara benekler, kadın figürüdür. Bir zamanlar bir kadın çekiçle bir şeyler çakarken Ay çıkar. Kadın, Ay'ı meyveye benzetir; ondan aşağı inmesini ve çocuğuna kendisinden bir parça ısıttırmasını söyler. Ay bu harekete çok öfkelenir ve kadını, çekici ve çocuğu yer. Ay'ın karnında hâlâ onları görmek mümkündür (FISKE 2006: 40-41/165).

Nesneler Dünyası adlı eserde verilen şu bilgi önemlidir: “Geleneksel dünya görüşünde *dar boğazlar, geçitler, nehirler, pınarlar ve mağaralar*; başka bir ifadeyle gerçek yeryüzü düzeyindeki sapmalar özellikle kaydedilmektedir. Çünkü burada dünyaların etkileşimi, yakınlaşması ve karşılıklı değiş tokuşu gerçekleşmektedir.” (LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 37) Bu değiş tokuşu (boyut değiştirmeyi) sadece ölümlerin ruhları, şamanlar ve destan kahramanları gerçekleştirebilir; onların dışında bir tek kişi bu geçitlerden geçip yeraltına inemez. Geçitten geçtikten hemen sonra karanlık başlar; bu karanlık, yeraltının uğursuz, pis ve ağır havasıyla doludur. Ortama iğrenç bir koku hakimdir¹⁰⁰. Zaman kavramı olmayan bu yer, kaosun merkezidir. Ölüm, hastalık, acı ve kötülük buradan yeryüzüne çıkmaktadır. Buranın güneşi ve ayı bile solgun, silik ve sönük görünmektedir¹⁰¹. Madenleri demir ve bakırdır. Kara dağlar, kızıl çöller, kan gölleri, kaynağına doğru akan gözyaşı ırmakları; girenin bir daha çıkamayacağı, çirkin ormanlar¹⁰² ve her şeyi içine çeken bataklıklar, yeraltının en belirgin fiziki özellikleridir.

İnanışa göre başlangıçta yeraltı dünyası yoktur fakat Erlik'in yeraltına sürülmesi ile birlikte yeryüzünden ters yöne bir genişleme başlamıştır ve yeryüzünün bir devamı olarak yeraltı oluşmuştur. Bu tersine hareket, yeryüzünde düz olan her şeyin yeraltında ters olmasına neden olmuştur. Bunlar çoğunlukla fiziksel tersliklerdir; örneğin ağaçların kökleri yukarı doğrudur ve ırmaklar tersten akar, güneşin doğuş ve batış yönleri tersinedir, mevsimler tersine seyredir.

Yeraltı *puudaklar* (engeller) ile doludur. Bunlar açılır kapanır geçitler, çarpışan kayalar, geçit vermeyen nehirler, ateş denizi, kara göl, kara oyun (Erlik'in kızlarının bulunduğu yeraltı bölümü), ses geçirmez uçurumlar, kaynayan kazanlar ve saç teli kadar ince olan, at kılından, dar köprü gibi engellerdir. Ayrıca çok

¹⁰⁰ Yeraltına inen kahraman, yeraltının kötü ruhları tarafından görülmez; çünkü onun görünürlüğü, yeraltına inmesi ile beraber son bulmuştur. Fakat kötü ruhlar kahramanı kokusundan tanır; çünkü o, yeraltına ait olmadığı için onlardan ve ortamdan farklı kokar.

¹⁰¹ Yakutlarda yeraltının kertikli aya ve güneşe sahip olduğu; orada ağaçların ve otların demirden ve iğrenç oldukları söylenir (ALEKSEYEV 2013: 63).

¹⁰² Hakas destanlarında yeraltı dünyası tarif edilirken onun gevrek söğütler ile dolu olduğu söylenir. Ayrıca Erlik'in sarayına giden yolda duran at kazıkları da bu söğüt cinsindedir (LVOVA, E.L., İ. V. OKTYABRSKAYA vd. 2013: 114). Akarsu ve göl kenarlarındaki ıslak, rutubetli, balçık toprakları seven bu ağaç türünün yeraltı-su ilişkisine bir örnek olarak verilebileceği açıktır.

sayıda canavar da zaman zaman engelleri geçmeye çalışanları durdurmak için ortaya çıkar. Geçilen her bir engel, Erlik'e bir kat daha yaklaşılmmasını sağlar.

Yeraltının kapısı, iki bekçi köpeği ve bir kapıcı ile birlikte tasvir edilir. Bu kapıcı genellikle bir kadın olarak anlatılır. Şaman, Erlik'e ulaşabilmek için kapıcıya çeşitli hediyeler götürüp onu kandırmaya çalışır. Köpeği ve kapıcıyı aşan şaman ya da kahraman (yeraltının girişinde) kaynayan kazanları görür. Bu kazanlara ölen günahkar ruhlar atılır. Kazanlarda zift kaynamaktadır ve ölünün ruhu, yeryüzünde işlediği günahların ağırlığı ile bu zifte batar. Zift, günahı az olanı, günahı fazla olandan daha az içine çeker. Bu ruhların, ataların veya diğer iyi kişilerin ruhları tarafından kurtarılma olasılığı vardır. İyi ruhlar, kendi *yayuç*larını yardıma göndererek onun, azap gören ruhu kaynayan ziftten çıkartmasını veya bu ruhun zifte tamamen batmasını engellemesini sağlar (RADLOFF 2012: 30).

Güney Sibirya Türk halklarının anlatmalarına göre yeraltının 7, 9, 17, 18 veya 100 katı vardır ve Erlik, Erlik'in oğulları, Erlik'in kızları, kötü ruhlar ile ölümler bu katlarda meskûndur. Ölümlerin ruhları burada kabileler halinde, aile şeklinde yaşar; üreyemezler ama her yeni gelen ölü ruhu ile birlikte çoğalırlar. Yeraltının tarlalarını ekip hayvanlarını yetiştirirler. Yeraltının katları inildikçe ölümler ile dolu bu mekanda tarlaların yerini işkence alanları alır. Buraya inebilen şamanın veya kahramanın dehşet görüntüleri ile karşılaştığı anlatılmaktadır. İnsan hayatta ne suç işlemiş ise (en küçükünden en büyüğüne) yeraltı dünyasında onun cezasını misliyle çeker; bu da yeraltı dünyasının çeşitli katlarında ürkütücü işkence görüntülerinin olmasına sebep olur. Her suçun bir karşılığı vardır; örneğin iftira etmiş insanlar, dillerinden asılır veya hayatında bir kez dahi olsa birinden herhangi bir şeyi saklamış, ona vermek istememiş olanlar öldükten sonra o şeyin yakınında olur ama sonsuz kere ona ulaşmayı denese de başarılı olamaz. İntihara kalkışanlar, katiller, dolandırıcılar yeraltının diplerinde korkunç cezalara çarptırılır.

3. BÖLÜM

SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA YERALTI UNSURLARININ TAHLİLİ

3.1. Üç Dünyanın Bütünlüğü ya da Ayrışmazlığı

İncelemeye esas aldığımız Sibiryalı Türk destanlarında anlatım biçimi değiştiği, anlatılan hikaye de uzayıp kısaldığı halde metnin özü ve olay örgüsü aynı kalmaktadır. Bizde ortak bir metinden çeşitlenmiş izlenimi uyandıran bu destanlar aynı özelliklere sahip tek bir kahramanın farklı isimlerle ortaya konmuş ve temelde aynı olayları içeren maceralarından başka bir şey değildir. Ortak kültür ve geleneğin oluşturup şekillendirdiği bu metinler arasındaki benzerlik ve müştereklikler o kadar fazladır ki bunların birbirinden bağımsız olarak oluşmuş olmaları fikri temelsiz gelmektedir. Sibiryalı sahası Türk destan geleneği içerisinde kahramanın yeraltı ve Erlik ile mücadelesini konu edinen destanlar çıkarılırsa mitik açıdan geriye çok yavan bir geleneksel metinler dünyası kalır.

Sibiryalı Türk destanlarında gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı dünyaları tam anlamıyla birbirlerinden ayrılmış durumda olmadıkları gibi gökyüzü ve yeraltı dünyaları, yeryüzündeki mitik destanî hayatın bir parçası hatta yalıtılmış olmaktan uzak tamamlayıcısı niteliğindedir. Metinlerin başlangıcında anlatıcıların ifadelerine göre destanlarda geçen olaylar, dünyanın yaratılışının henüz tamamlandığı bir döneme işaret eder. Yani yaratılış öncesi ve yaratılış zamanına dair kaos etkisinin devam ettiği, dünyalar arasındaki ayrışmanın kesin çizgilerle olmadığı ve yaratılmış her şeyin kendi işlevine uygun olarak ilk kez işlemeye başladığı bir dönem. Bu dönem, Huban Arıç destanının başlangıcında şöyle anlatılır: *Yer ilk kez damarlar saldıığında, köklerini salıp ağaçlar büyüdüğünde, demir ilk kez işlendiğinde, bütün yer üstü güzel yaratıldığında, dağların ak karlı dorukları oluştuğunda, ak denizler aktığında, ak dumanlar yayılıp Ay'ın gözünü kapadığında; Ay'ın, Güneş'in gözü yeryüzünü aydınlattığında, insanlar (halklar) yürümeye başladığında, burnundan soluk alıp ayaklarına bastığında, bulut ardından Güneş görüldüğünde, buz altından su aktığında, kepçe çekilerek göller oluştuğunda...* İşte böyle bir zamanı anlatan destanların birçoğunda kahraman, her üç dünyaya ait özellikler taşır ve her üç dünyayla da uyumludur. Hiçbirinde disharmonik bir

tutum, davranış ya da algı bozukluğu içine girmez. O, mikrokozmos, makrokozmos ve metakozmos arasında gidip gelir. Bu gidip gelme esnasında, yaşam ve ölüm güçleri arasında olan kahraman, yaşamsal gücün yanında yer almakla birlikte alt dünyaya karşı yeryüzü ve üst dünya arasında dengeleyici bir güçtür. Bu destanlar, kahramanın şahsında bütün insanlığı esir alıp yok etmek isteyen yeraltı güçlerinin en sonunda yine kahraman tarafından yenilgiye uğratılmasıyla ilgilidir. Sosyopsikolojik açıdan bakıldığında ise onun zaferi, yeraltına karşı duyulan korkuyu azaltan özellikler içerir.

Aslında kahramanın yeraltıyla mücadelesinin yeraltı ve kahraman arasında olmadığı, aksine bunun gökyüzüyle yeraltının mücadelesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Cañar destanında Erlik'in kızının kılığına girmiş olan Cañarçı'nın, Erlik'in karısına söylediği şu sözlerde açıkça görülmektedir: *Ağabeyim Sokor Kara şöyle dedi: Babam Erlik Biy bu kez Tanrı Üç Kurbustan'ı yenerim, dedi.* Destanlardaki mücadelenin Erlik ve Üç Kurbustan (haliyle Ülgen) arasında olduğu aynı destanda Erlik'in ağzından şöyle verilir: *Tanrı Üç Kurbustan, kinlenmezi kinlendirdin! Ölümün benim elimden olacak! Basılmazı bastığın için başını ben kopartacağım. Bahadır Cañar'ı yaratarak düzenimi bozup dağıttın! Cañar'ı öldürerek seni de yok edeceğim.* Ayrıca destanın ilerleyen bölümlerinde Erlik, bu defa Üç Kurbustan'ı yeneceğine ve Ak Carık'ı (yeryüzünü, aydınlık dünyayı) yöneteceğine dair kendi kendine söz verir. Erlik'in bu düşüncesi destanın sonraki bölümlerinde onun ağzından şöyle dile getirilir: *Biz Ak Carık'a çıkarız. Yeraltı ülkesiyle Ay'lı Güneş'li Altay'ı ben yönetirim. Tanrı Üç Kurbustan'ı yok ederek hepsini ben yönetirim.* Onun bu sözlerini göklerden duyan Üç Kurbustan şöyle cevap verir: *Ak Carık'ın halkına huzur vermeyen açgözlü şeytanlarıyla Cañar'a saldırıp sayısız şeytanlarını aralıksız gönderdin. Ama eziyetli ölümün Cañar'ın elinden olacak!* Nihayet destanda Cañar ve yanındakiler Erlik'e karşı zafer kazanınca Üç Kurbustan gökyüzünden yeraltına doğru şöyle seslenir: *"Beni yok edip Ak Carık'ı yönetmeyi amaç edinen Erlik, hiçbir zaman Ak Carık'a çıkamayacaksın. Şimdi Cañar'a yenildiğini anlamış olmalısın!*

Erlik'in amacı, yeryüzünün yönetimine hakim olmaktır. Bu durum Cañar destanında Erlik'in ağzından şu mısralarla dile getirilir: *Ben, Tanrı Üç Kurbustan'a kinlenerek yetenekli Cañar'ı yensem, Ak Carık'ın üstünde her şeye hakim olup*

yeryüzünü yönetiriz! Bu ifadeler yeryüzündeki kahramanlarla yeraltının güçleri arasındaki mücadelenin özünde Erlik'in Üç Kurbustan'a karşı yeryüzüne hakim olup onu yönetme düşüncesinin yattığını göstermektedir. Üç Kurbustan ve ona bağlı unsurlar bu mücadeleye doğrudan katılmak yerine insan-kahramanları destekleyerek katılır. Destanın ilerleyen bölümlerinde Erlik, Üç Kurbustan'dan korkmadığını şu sözlerle dile getirir: *Yetenekli Cañar ile sonsuza dek düşman olduk. İlk iki zafer onların, üçüncüsü ise bizim olacaktır. Ben, Tanrı Üç Kurbustan'dan da korkmam!*

Destan kahramanlarından herhangi biri, sahip olduğu özellikleri veya eylemleri bakımından diğer destanlardaki benzerlerini temsil etme hakkına sahiptir. Biri hakkında konuşulup hüküm yürütülürken esasında diğerleri hakkında da konuşulmuş olmaktadır. Orta ve üst dünyalar ortak akıl, kabul, anlayış ve amaçta birleşir. Kahramanın yeraltı güçleriyle savaşı öyle görünse de yalnız ona özgü tekil bir savaş değildir. Bu savaşta üst dünyanın tanrıları ve onların orta dünyadaki uzantıları (bilhassa iyeler) perde arkasında kahramanın yanında yer alır. Karşılarında ise alt dünya vardır. İncelediğimiz destanların mitik dünyası bizi insanlaştırılmış bir tanrılar dünyasına götürür. Kahramanın yeraltıyla mücadelesini konu edinen destanlarda da insan dışında insanî özellikler taşıyan ve orta dünyadan ayrışmamış tanrısal alanlar mevcuttur. Bu üç dünya, kahramanın temsil ettiği insanın da içinde yer aldığı bir bütünlük arz eder. Kahraman tanrısal alanla özdeş değildir ama onunla uyumu çok güçlüdür. Onda içkin bulunanları tanrı / tanrısal varlıklar işler hale getirir. O, hem insansı hem de tanrısal özellikler göstermesi bakımından tanrılar arasında kalmış gibidir. Destan kahramanın her üç dünya ile kan bağıyla bağlı olduğunu ortaya koyan en ilginç örnek Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında mevcuttur. Bu destanda kahramanın biri gökyüzünde, diğeri yeraltında yaşayan iki kardeşi vardır. Olayların akışı sırasında kahraman gökyüzündeki kardeşinden yardım alır. Kahramanın yeryüzündeki eylemlerinden, savaşlarından üst ve alt dünyaların da haberi olur. Birçok destanda örneğine rastladığımız durum, Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında oldukça belirgindir. Adı geçen destanda baba - oğul kahramanların düşmanlarıyla yaptıkları savaştan çıkan ses, gökyüzündeki Ülgen ve yeraltındaki Erlik tarafından duyulur. Tanrılar yeryüzündeki durumdan haberdar olunca üst dünya genellikle başlangıçta buna kayıtsız kalır fakat yeraltı hemen müdahil olur. Çünkü kahramanın savaştığı

unsur, yeraltının yeryüzündeki uzantısı, temsilcisi ya da elçisidir. Bu destanda Erlik, duyduğu seslerin neden kaynaklandığını anlamak için yeraltı cehenneminden yeryüzüne açılan ağızdan bakarak kahramanı lanetler. Kağan Kes destanında da kahraman arkadaşlarıyla birlikte yeraltı mahluklarına karşı yeryüzünde savaşırken yedi kulaklı bir köpek yeraltından çıkarak kahramanın iki arkadaşını kaçıırıp yeraltına indirir. Buna mukabil yeraltıyla verilen mücadelede üst dünya, kahramanın zaman zaman yardım aldığı yer, zaman zaman da sığınma yeri olarak karşımıza çıkar. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında kahraman, düşman saldırılarından kurtarmak için oğlunu Üç Kurbustan'ın gökyüzündeki dünyasına göndermek ister. Bunun için de atının kuyruğundan kopardığı kollarla yeryüzünden gökyüzüne uzanan bir yol yapar. Yeryüzü, yeraltından çok gökyüzüne yakın ve onun koruması altındadır. Yakut destanlarında yeryüzünün *ayıı siriger* (ayıı dünyası, ayıı yeri) şeklinde adlandırılması bunun en açık ispatlarından biridir. Culuruyar Nurgun Bootur destanında yeryüzündeki düzeni tehdit eden Arsan Doulay'a karşı gökyüzünden iki kardeş (Nurgun Bootur ve Aytalı Kuo) elbise, at, hayvan sürüleri ve araç gereçler ile donatılarak bir bulutun üzerinde, Tanrı Ürüñ Aar Toyon'un himaye ve gözetiminde yeryüzüne indirilir. Sıra dışı bir örnek olarak Altın Sırık destanında ise yeryüzü ve yeraltı kahramanlarının ortak düşmanlarına karşı işbirliği içinde oldukları görülür. Bu destanda kahramanın doğumuna, yeryüzünde yaşayanların sevindiği kadar yeraltındakiler de sevinir çünkü her iki dünyayı da haraca bağlayan Kağan Sulazı'dan kendilerini ancak onun kurtaracağını bilirler. Öyle ki destanın sonunda Altın Sırık, *Ak Carık* adı verilen yeryüzüyle yeraltının tek kağanı olur. Yeryüzünden bir insanın her iki dünyayı haraca bağlaması, Kağan Arğo Ablalı Kağan Mergen destanında da görülür. Bu destanda kahraman, haraç toplayan Kara Mükü'nün sarayını basarak onu öldürüp orta ve alt dünyaları kurtarır.

Ak ve aydınlık dünya yani yeryüzü, yeraltında bulunanların / ruhların çıkıp yaşamak istedikleri bir yerdir. Huban Arığ destanında yeraltından kaçarken kahramanı yakalayamayan Dokuz Kara Üzüt (kızlar) onun arkasından şöyle seslenir: *Ulu güçlü Huban Arığ, geçip ölenlerin ülkesinden, ana yurduna geri dönüyor. Elli hilesi olmayan bizler gibileri bunu yapamayız. Buradan ayrılamayız. Yaşın uzak, yaratanın yüksek olsun. Yolun açık, yaşamın mutlu olsun. Önünde Ay ışısın, ardında Güneş parlansın. Sonsuz yaşamın, aşınmaz yurdun olsun.* Bu

ifadelerden anlaşılacağı üzere yeraltındaki üzütlere, yeryüzündeki yaşama dönme / kavuşma isteği içinde oldukları gibi her ne kadar yeraltı hakimlerinin hizmetinde bulunuyor olsalar da içten içe kahramanın şahsında yeraltına karşı yeryüzünün başarısını isterler.

İnsan olarak destan kahramanı, nesne olarak at direği (*çakı* - Altay; *serge* - Yakut; *sarçın*, *teek*, *çeçpe* - Hakas) ve coğrafi unsur olarak başta Toybodım olmak üzere bazı nehirler ve dağlar, her üç dünyayla da ilişki halindedir. Kan Sulutay destanında kahramanın yurdu, yeraltı nehri olan Toybodım'ın yeryüzündeki uzantıları olan dokuz nehrin kavşağında bulunmaktadır. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında ise kahramanın yurdunun akarsuları yeraltına inerek Toybodım'a katılır. Gökle yerin, yeryüzüyle yeraltının fiziki olarak birleşmesi en güzel şekilde Huban Arığ destanında ifadesini bulur. Bu destanda yerle göğün birleştiği, *tünük* adı verilen yer, yeraltına açılan geçidin bir yanından *gökle yerin birleştiği yere varmışlar. Gök kara yere ok gibi atılarak kara yerle çarpışmaktadır. Kara yer ise göğe doğru yükselip ulu gürültü ve patlamalar çıkarmaktadır*, şeklinde anlatılırken diğer yanından ise *tünükten (birleşme yerinden, geçitten) öte vardılar. Sert rüzgar girmekte, sert kasırga oynamakta; kara yerin balçığını kara göğe dek çıkarmaktadır. Atılarak akan Ak Deniz, kıyısından aşır yayılmakta, dik duran ak karlı zirve ise kum ve taş gibi ezilmektedir*, şeklinde anlatılıp tasvir edilmektedir.

Yeraltıyla yeryüzünün fiziksel bağını temsil eden *kahramanın atını bağladığı direğin* boğum sayısı, onun gücünü ve zenginliğini yansıtır. Destanlarda anlatıldığına göre çakının yeraltında kalan kısmına yeraltı dünyasının tanrıları, yeryüzündeki kısmına destan kahramanı, gökyüzünde kalan kısmına ise yukarı dünyanın tanrıları atlarını bağlar. Bu yönüyle at direği, her üç dünyayı birbirine bağlayan müşterek bir unsur olarak karşımıza çıkar. Hatta kahramanın tanrılarla birlikte aynı direğe at bağlaması, onu bir ölçüde tanrı seviyesinde düşünmemizi bile gerektirir. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında kahramanın altmış boğumlu *çakısının* alt ucu yerin yedi kat altına inmekte, üst ucu ise göğe saplanmış vaziyette durmaktadır. At direğinin her üç dünyayla irtibatlı ve tanrısal olduğunu gösteren örneklerden biri Er Sogotoh destanında mevcuttur. Yakutçada at direğinin adı *serge* olmasına rağmen destanda Kömüs Kıırıktay'ın at direğine *toyon serge* denildiği dikkati çekmektedir. Sergenin *tanrı*, *yönetici* anlamlarına

gelen *toyon* kelimesiyle birlikte kullanılması anlamlıdır. Maaday Kara destanında kahramanın at bağladığı çakısının yeraltındaki kısmına Aybıstan (Erlık), gökyüzündeki kısmına ise Üç Kurbustan'ın atlarını bağladığı anlatılır. Cañar destanında da destan kahramanı Cañar'ın bronzdan yapılmış at direğinin üç dünya ile ilişkisi şöyle anlatılır: *At direği ise Ay'a ve Güneş'e karşı parlayıp tanrı Üç Kurbustan'la ilişkiymiş. Üst ucu Üç Kurbustan'ın at direği, orta kısmı yetenekli Cañar'ın at direği, alta (yeraltına) inen kısmıysa Bos Erlık'in at direğiymiş.* Şulmus Şunu destanında ise altın ve ateşten mürekkep bir direk olarak tasvir edilen çakı, *cer-teñeriniñ kindigidir* (yer ve gökyüzünün göbeğidir). Kahraman onu yerinden çıkarınca yeryüzünü ateş kaplar. Aynı destanda Kaldan Kağan'ın sarayının önünde altın, gümüş ve bronzdan yapılmış üç çakının varlığından bahsedilir. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında ise yeraltında iki çakının bulunduğu, yeraltı şeytanlarının yeryüzünden çaldıkları ganimetleri burada üleştikleri anlatılmaktadır.

Yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü bütünlüğünü / ayrışmazlığını anlatan unsurlardan biri de *iptir*. Altın Sırık destanında kahramanın otağı bir ip ile göğün üçüncü katına bağlıdır. Kahraman ve ailesi bu ip vasıtasıyla üst dünya ile ilişki halindedir. Aynı destanda kahramanın at bağladığı direğin, yerin otuzuncu katında köklendiği ve buradan yeryüzüne ve gökyüzüne ulaştığı anlatılır. Erlık ve yeraltı güçlerine karşı savaş halinde olan kahraman, mücadelesi boyunca gökyüzü veya onun yeryüzündeki temsilcileri olan *iyelerin* himayesi altındadır. Hatta Tanrı gökyüzünden yeryüzüne bakarak kahramanı izler, gerektiği hallerde ona yardımını ulaştırır. Bununla birlikte kahramanın bazı isteklerini gerçekleştirmek için daha çok ayın *dolunay* zamanında çeşitli yollarla gökyüzüne yükselip Tanrı'yla görüştüğü destanlar da mevcuttur. Onun için Tanrı'ya ulaşmak ve onunla görüşmek hiç de zor değildir. Bazı destanlarda gökler yerine ortalık yerde duran bir Tanrı'yla karşılaşılır. Şulmus Şunu destanında Tanrı bir çölün ortasında ve korumasızdır. Kahraman onun iki kaşının arasındaki beni kılıcıyla keserek çalar. Bunun üzerine Tanrı da onu lanetler. Bu destanda Şulmus Şunu ile Tanrı Üç Kurbustan arasındaki konuşma, bir tanrıyla insan arasındaki konuşmadan ziyade şaşırtıcı bir şekilde iki denk varlığın konuşması hatta birbirine meydan okuması niteliğindedir. Buna rağmen aynı destanda Temene Koo'nun Üç Kurbustan karşısındaki tavrı, Şulmus Şunu'dan farklılık gösterir. O, arz makamının huzurunda olduğunun farkındadır ve

Tanrı'dan yardım almak suretiyle de bunun karşılığını görür. Kahramanın gökyüzü tanrılarıyla çatışması, Huban Arığ destanında şaşırtıcı bir şekilde görülür. Destanın kadın kahramanı gökyüzü tanrılarına meydan okuyarak onları gücendirir; henüz onlar saldırmadan gökyüzüne çıkarak onlarla savaşır ve galip gelir. Destan, kahramanın gökyüzü güçleri karşısında bile üstünlüğünü göstermesi bakımından ilginçtir. Altın Sırık destanında ise Üç Çayaçı, bir taygadaki kayın ağacının altında sanki hiç işleri yokmuş gibi öylece durur. Böyle durumlarda tamamlanmamış bir Tanrı olgusuyla karşı karşıya kalırız. Tanrı'yla görüşen kahramanın istekleri içerisinde ondan çocuk istemesi başta gelir. Ak Biy destanı, bünyesinde buna ait belirgin özellikleri taşıyan destanlar arasındadır. Kahraman, Erlik karşısında ne kadar hakaretimiz bir üsluba sahipse destanlardaki ifadesiyle bir parçası olarak yaratıldığı Tanrı karşısında da o kadar edepli bir üslup ve tavır içinde olması gerekirken bazen bunun tersi bir durumla karşılaşılır. Kahramanın Tanrı'yla iletişimde özel bir dil yoktur. Ak Biy destanında doğan çocuklarının canları sürekli olarak Erlik tarafından alınan Ak Biy, Üç Kurbustan'a, "Verirken çocuğu niçin sağlam vermiyorsunuz? Yaratırken çocuğu niçin sağlam yaratmıyorsunuz?" şeklinde şikayetlenir. Fakat her durumda basit bir intikam alma duygusundan uzak, insanlık ve ak dünyadaki yaşam için kutsal bir mücadelenin içinde olan kahraman, tanrısal iradenin bir parçasıdır ve Tanrı da kahramanın destekçisidir. Öyle ki başarıya ulaşması için ona gökyüzünden yardımcı nesnelere gönderir. Ak Biy destanında Altın Koo, düşmanlarından ölümcül bir yara alınca Üç Kurbustan ona gökyüzünden ilaç, yay ve bronz oku bir beze sarılı olarak indirir. Bunlar sayesinde Altın Koo zafere ulaşır. Altın Tayçı destanında ise Sarı Çelbegen'e yenilmek üzere olan kahramanın üzerinde ılık bir rüzgar esince Altın Tayçı'nın gücüne güç katılır; o, Sarı Çelbegen'i öldürür. Kahramanın bedenini sarıp ona güç veren rüzgarı gönderen elbette Tanrı'dan başkası değildir. Kan Sulutay destanında ise içinde bulunduğu durumu anlamayan kahramana göklerden ilahî bir ses yardım eder. Erke Koo'da olduğu gibi bazen de tanrısal unsurlar, kahramanın düşmanıdır. Bu destanda Erke Koo, Tanrı'nın oğlu Temir Kize ile savaşa girip ordusunu yok ederek onu da öldürür. Bu durum dünyaların iç içeliğini gösterdiği gibi kahramanın bu dünyalar karşısındaki üstünlüğünü ortaya koyması bakımından da dikkat çekicidir. Kahramanın göksel unsurlarla savaşması, Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında da görülür. Bu destanda (tek örnek olarak) gökyüzü sakinlerinden Gök Oğlu Temir Möge, göğün kuzey tarafından gelerek kahramanın yurdunu

yağmalayıp eşi Say Kuu'yu kaçıırır. Olumsuz unsurun (Temir Möge) göğün kuzeyinden geliyor olması bize onun gökteki iyi tanrılarla ilişkisinin olmadığını düşündürür. Çünkü Türk şamanist mitolojisindeki yön anlayışına göre göğün kuzey tarafında kötü ruhlar bulunmaktadır. Fakat yine de bu akıl yürütme bir ölçüde kesinlik kazanmayıp boşlukta kalmakta ve bize Erke Koo destanı örneğinde görüldüğü gibi göksel unsurların da zaman zaman kahramana zarar verdikleri düşüncesini hissettirmektedir. Han Hülük, göğün kuzeyine çıkarak Temir Möge'yi öldürüp kaçırılan eşiyile birlikte halkı ve servetini de alarak yurduna döner. Han Hülük, destan boyunca üç kez daha göğün kuzeyine çıkar. Her üçünde de amacı, hastalanan bir yakını için gökten ilaç alıp getirmektir.

Ak Biy destanında olduğu gibi bazı durumlarda kahramanlar, Tanrı'ya akıl ve öğüt vererek yol gösterir; Tanrı da onların dediklerini yapar. Ak Biy destanı aynı zamanda Erlik ve Ülgen'in sınırlı sayıda karşı karşıya geldiği destanlardan biridir. Bu destanda Ak Biy, Tanrı Üç Kurbustan'a, Erlik yanına gelince onu nasıl kandıracağını anlatır. Kahramanın tavsiyelerine göre hareket eden Üç Kurbustan'ın Erlik'i kandırması neticesinde destanın sonunda iki tanrının ayrışması, Altay Yaratılış Miti'ne göndermede bulunularak şöyle anlatılır: *Üç Kurbustan'ın kendisini kandırdığını, Erlik Biy daha yeni anladı. Acı acı bağırdı. "Bundan sonra birbirimizin evine girmeyelim, kapımızı açmayalım, birbirimizle görüşmeyelim. Yaşlılar benim olsun, gençlerse senin." diye tükürerek yeraltına indi. Ondan sonra Erlik Biy ile Üç Kurbustan birbirlerinin evine girmez olup ikiye ayrıldılar. Ay'lı Güneş'li Altay'a, gökyüzü ülkesine Erlik çıkmaz oldu. Yeraltı ülkesine Üç Kurbustan inmez oldu.*

İncelemeye esas alınan destanlarda Ülgen'in yeryüzündeki hayata müdahil olmadığı ama bunun aksine Erlik'in kötülük (hırsızlık, yağma, insan kaçırma vb.) amaçlı olarak yeryüzündeki hayata müdahil olduğu görülmektedir. Erlik'in bu müdahalesi, yardımcılarını vasıtasıyla daha çok kahramanın yakınlarından birini (eşi, çocuğu, kardeşi vb.) yeraltına kaçırmaları şeklinde ortaya çıkar. Ak Tayçı destanında Erlik, destan kahramanı Ak Tayçı'nın kardeşini daha delikanlılık çağı gelmeden yeraltına kaçırmıştır.

Üç dünyanın birlikteliğinin ilginç örneklerinden biri Erke Koo destanında mevcuttur. Bu destanda Erlik'in üç oğlunun dış canları yeraltında Erlik'in sandıklarının birinde sakladığı üç kurt yavrusu, atlarının dış canları ise gökteki Tanrı'da bulunan üç yumurtadır. Kahraman ve atı, bunları elde edip öldürmek suretiyle Erlik'in üç oğlunu ve onların üç atını öldürmüş olur. Üst dünyanın, orta ve alt dünyalar arasındaki ilişkiye müdahil olduğu destanlardan biri Kağan Kes destanıdır. Bu destanda kahraman ve yeraltı dünyası sakinlerinin arasında yapılacak yarışın adil olması için Tanrı gökyüzünden yazılı bir not indirir. Ayrıca destanda, yapılan yarışın yeryüzünde başlayıp yerin yetmiş kat altında devam etmesi ve göğün yetmişinci katına dek sürmesi de dünyaların ayrılmazlığı konusunda verilecek örneklerden biridir.

Üç dünya arasında ortak olan unsurlardan biri *Şamanlık (kamlık)* ve ona bağlı unsurlardır. Güney Sibiry Türk destanlarında, yeraltında Erlik'e hizmet eden güçlü kamların varlığı anlatılırken Kuzey Sibiry Türk destanlarında yeraltı ve gökyüzü dünyalarının *udagan*larının (kadın şamanlarının) karşı karşıya geldiği görülür. Culuruyar Nurgun Bootur destanında Nurgun Bootur, Arsan Doulay'ın oğlu Timir Iyista Hara ile çarpışırken her ikisinin de *udagan* olan ablaları, kardeşlerine yardıma gelir. Elbette galip gelen, gücünü göklerden alan *udagandır*. Er Sogotoh destanında ise yeryüzünde doğan kahramanı üst dünyanın kadın şamanı Ayı Cargıl gökyüzüne, tanrıların yanına götürür. Bu destanda gökyüzü ile yeryüzü arasında araçlar, üst dünyaya ait kadın şamanlardır. Nitekim, Er Sogotoh'un oğlu Kömüs Kırıktay'ın da babası gibi gökyüzüne alınıp orda eğitildiğini yeryüzü sakinlerine, turna kılığına bürünmüş bir kadın şaman haber verir. Er Sogotoh destanında yeraltının dişil şamanı Uot Kudustay şöyle tasvir edilir: *Yılana benzer bir şey, yuvaya benzer geçitten kıvrılarak çıkar gibi oldu. Arkası inceler gibiymiş, üstü genişler gibiymiş. İnsan desen değil, Saha desen şüpheli. Uranhay desen farklı. Hayvan desen insan gibi, insan desen hayvan gibi. Balık desen hayvan gibi, hayvan desen balık gibi görünümlü. Dikkatlice baktığında ensesinde de gözlü gibiymiş, alnında da bir gözlü gibiymiş, önünde de ağızlı gibiymiş...* Bu kadın şaman, yeryüzünün sıradan iyeleri bir yana, yer iyesi Aan Alahsın Hotun'dan bile daha güçlüdür. Şulmus Şunu destanında ise kamlar, Erlik'i yeryüzüne çıkartacak kadar güçlüdür. Bu destanda kızının ölümüne üzülen Kaldan Kağan, yedi kamına ayin yaptırmak suretiyle Erlik'i yeryüzüne çıkartır. Kamların çağrısına kayıtsız

kalmayıp yeryüzüne çıkan Erlik, bu duruma öfkelenerek Kaldan Kağan'ı da alıp tekrar yeraltına döner. Ölöştöy destanında, kahramanı bulmak için Kubakayçı adlı bir kam yeraltından yeryüzüne çıkar. Fakat o kahramanı ararken tabiatta görülen değişikliklerden korkarak büyü yoluyla tekrar yeraltına iner. Kamların yeraltından çıkması motifi, Maaday Kara destanında da görülür. Bu destanda Erlik'in kızı, kocası Kara Kula'yı tedavi etmesi için yeraltından Tordoor Kam adlı bir kamı yeryüzüne çıkartır. Yeraltının bu kamı, Kara Kula'nın Kögüdey Mergen tarafından öldürülmesini engelleyemez. Altay destanlarından Cañar destanında kahramanla savaşan Erlik, mücadelenin içine kendine bağlı kam ve büyücüleri katar. Destanda yeraltı kamları, *su* ve *taş kamları* olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrımı, gücünü sudan ve taştan (topraktan) alan kamlar olarak anlamak gerekir. Kamlar mancak (kam giysisi) giyimli, *tarmaçı* adı verilen büyücüler ise kara giyimli olarak tasvir edilir. Ayrıca aynı destanda Erlik'in bir oğlunun adının Kara Mancak olması da yeraltı ve kamlık ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. İncelediğimiz destanlar içinde kamlıkla ilgili en ilginç unsur, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında mevcuttur. Bu destanda Altay iyesi olan tavşanın bir bataklıkta kahramanın yurdunu kamlayarak lanetlediği anlatılır. Fakat destanın ilerleyen bölümlerinde anlaşılır ki bu tavşan bir iye değildir ve yeraltından Cebelek'in emriyle yeryüzüne çıkmıştır. Kahraman karşısında olumsuzluk içinde olan tavşan motifine Tanaa Herel destanında da rastlanır. Bu destanda bir tavşan, kahramanın öldürdüğü düşmanlarının etrafında dönüp onları dirilterek kahramanı zor durumda bırakır.

Yeraltı ve yeryüzü dünyalarının ortak unsurlarından biri de *iyelik*dir. Yeryüzünde bulunan yer, dağ, su, ateş vb. iyelerinin karşılıkları yeraltında da vardır. Yeryüzü iyeleri kahramana yardımcı olurken yeraltı iyeleri Erlik'e bağlı olup kahramanla savaş halindedir. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında kahraman yer iyesi sarı ayıya, göl iyesi gök boğaya ve Altay iyesi ak tavşana hükmeder. Yurdunda olan felaketleri niçin önlemedikleri hakkında onları sorgular. Er Sogotoh destanında kahraman(lar), yeraltındaki ateş denizi gibi iyelerle savaş halindeyken orta dünyanın iyesi Aan Alahsın Hotun gibi iyelerden de yardım alır. Bu iyelerin içlerinde çoğunluğunun dişil olması dikkat çekicidir. Öyle ki, Hariacılaan Bergen bir kayın ağacının altında dua ettikten sonra Aan Alahsın Hotun toprağın altından beline kadar yeryüzüne çıkar. O, destanda sırtına dökülen sarı saçlarıyla güzel biri

olarak tasvir edilir. Hariacilaan Bergen onun göğsünden süt emer. Er Sogotoh destanında yer iyeleri ne *ayıya* ne de *abaahıya* benzer. Kahramanın yeraltına inerken karşılaştığı *dağ iyesi*, kıvrılıp sallanarak yürüyen, yarı nefesli, yarı sözlü olarak tasvir edilir. O, geçit vermek için kahramandan kurban ister. Maaday Kara destanında kahraman doğduğunda onu, yeraltı güçlerine karşı dişil Altay iyesi koruması altına alır. Destanda bu iyenin bir elinde bakır, diğer elinde ise pirinçten bir asa taşıdığı anlatılır. Kahramanın iyenin koruması altında olduğu işlenen destanlardan en ilginç olanı Cañar destanıdır. Bu destanda kız kardeşi yeraltına kaçırılan Cañar, *Cer Kindigi Enem, el yetmeyen yerden yardım ulaştırın, ses ulaşmayan yerden sesimi duyun*, diye dua ederek Cer Kindigi Enezi'den (kelimesi kelimesine "yer göbeğinin anası"ndan) yardım ister. Bu iyeden yardım isteme destan boyunca sıkça görülür. Kahramanların kendisinden yardım istemesine Cer Kindigi Enezi her seferinde akıl verip yol göstermek ve sihirli nesnelere vermek suretiyle olumlu karşılık verir. Hatta onun yardımı, ölen kahramanı diriltmesinin ötesinde kahramanla tanrı arasında vasita olması şeklindedir. Cer Kindigi Enezi destanda altın ve gümüş giysiler içinde tasvir edilmektedir. Ona bakmak, Güneş'e bakmak kadar güçtür. Onun biniti, yetmiş boynuzlu bir tekedir. O, Ak Kaya'nın içinde yer alan ova genişliğindeki altın sarayında yaşayıp altın bir tahtta oturmaktadır. Onun bulunduğu yerde her türlü kıymetli taş mevcuttur. Burada o kadar çok altın ve gümüş vardır ki onların aydınlığı, Ay'ın ve Güneş'in aydınlığına denktir. Yine burada hiçbir zaman sararmayan ağaçlar bulunmaktadır. Destanda Cer Kindigi Enezi'nin yaşadığı bu yer ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir: *Burası, üzerinde hiçbir iz olmayan Ak Kaya'dan girişi olan, ak bir saraydır ve çok sayıda anahtarı olan bir kilit açılarak bu sarayın içerisine girilir. Güzel taşların parıltısı içerisini Ay ve Güneş gibi aydınlatır. Kaynak suları akıp durur. Altay'ın altmış, yeryüzünün yetmiş çeşit çiçeği burada rengarenk açmıştır. Kadife gibi ovalarında her türlü hayvan otlamaktadır. Güzel ötüşlü kuşlar her yandadır. Koyun başı büyüklüğündeki guguk kuşu da burada ötüp durmaktadır.* Bu tasvir ile karanlık, loş, kasvetli bir yer olan ve zehirli suların olduğu, korkunç hayvanların ve canlıların bulunduğu yeraltı karşılaştırıldığında ortaya çıkan tezat açıkça görülür. Aynı destanda Cer Kindigi Enezi'ye bağlı olan ve kahramana yardımcı unsur olarak görülen, Altay iyesi bir guguk kuşu mevcuttur. Bu kuş, olacakları önceden bildirmek suretiyle kahramana yardım eder; ona savaş atı ve giysisi verir. Cañar destanında yeraltı iyelerinden de bahsedilir. Erlik'in hüküm sürdüğü yeraltında

bulunan kurtlu sarı denizin iyesinin sürekli kamlayan Taş Kam, geçit vermeyen bataklığın iyesinin ise kara bir ayı olduğu belirtilir.

Yeraltı ve yeryüzü dünyalarının ayrılmazlığıyla ilgili olarak üzerinde durulacak bir başka husus, *evlilik*dir. Evlilik gibi kahramanın gündelik hayata dair başka heves ve istekleriyle mitik dünyadaki savaşı at başı gitmektedir. İkisi arasındaki sınırı çizmek hiç de kolay değildir. Buna karşılık onun sosyal ve maddi çevresi bize üzerinde derinleşemeyeceğimiz kadar az malzeme verir. Estés'in masallardaki evlilikler için söyledikleri, incelediğimiz destanlar için de geçerlidir: *Destanlardaki evlilikler, arzulanan yeni bir durumu (statüyü), psişenin açılmak üzere olan yeni bir tabakasını temsil eder* (ESTÉS 2013: 60). Destanlarda evlilik, dört yönlü olarak karşımıza çıkar. Birincisi kahramanların gökyüzündeki tanrıların kızlarıyla yaptıkları evlilik, ikincisi kahramanların yeryüzündeki yöneticilerin kızlarıyla yaptıkları evlilik, üçüncüsü yeraltı varlıklarının yeryüzündeki kadınlarla yaptıkları evlilik, dördüncüsü ise yeryüzündeki olumsuz yöneticilerin yeraltının yeryüzündeki temsilcileriyle yaptıkları evlilikdir. Ayrıca yeryüzündeki yöneticilerin kızlarını evlendirmek için yaptıkları yarışlara yeraltını temsil eden güçlerin, gökyüzünde tanrıların kızlarını evlendirmek için düzenledikleri yarışlara yeryüzü kahramanlarının katılmaları, üç dünyanın ayrılmaz bütünlüğünü gösteren belirgin örneklerdendir. Burada farklı olan, gökyüzündeki yarışlara yeraltı sakinlerinin katılmıyor olmasıdır. Yukarıda sıralanan evliliklerden ilkinde verilebilecek en güzel örnek, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında mevcuttur. Bu destanda Kan Altın, Ülgen Biy'in kızı Altın Çaçak ile evlidir ve onlar, yeryüzünde yaşar. Kahramanlar üst dünyaya ait genç kızlarla evlenirken yeraltı bahadırlarının yeryüzündeki kadınları kaçırmak için yeraltında onları kendilerine eş yapma konusunda çok istekli oldukları görülür. Er Sogotoh destanında olduğu gibi yeraltının güçlü abaahılarından biri yeryüzüne çıkarak kahramanın yeraltındaki kızıyla evlenmek için uygun bir aday olduğunu söyler. Destanın ilerleyen bölümlerinde Er Sogotoh, Tunalıkan Kuo'yu yeryüzüne çıkarıp onunla evlenir. Kahraman macerasına başladığı andan itibaren yalnızca gerçek dünyanın değil, mitik alemin de bir parçası olur. Tanrılar, olağanüstü varlık ve nesnelere, sihir ve büyüyle birlikte aşk ve evlilik de bu alemin bir parçasıdır. Erlik aristokrasinin üst katmanında yer alan erkeklerin bir kısmı yeryüzünden kadınlarla evlidir veya onlarla evlenmek ister. Bunun örneklerinden biri Ak Tayçı destanında kendini gösterir. Bu destanda

Erlik'in yardımcılarında Temir Kağan'ın eşi yeryüzünden kaçırılarak yeraltına indirilmiştir. Aynı destanda Erlik'in yedi oğluna eş olmaları için yeraltına kaçırılan yedi güzel genç kızın varlığından da bahsedilir. Huban Arığ destanında yeraltının mitik figürleri olan Üzüt Han ve Çir Han'ın oğulları yeryüzünde, Sarığ Han'ın kızını evlendirmek için düzenlediği yarışlara katılır. Kağan ArĖo Ablalı Kağan Mergen destanında ise yeraltının dişil ruhlarından biri olan şebeldey yeryüzüne çıkarak destanın kahramanı Kağan Mergen ile evlenmek ister. Kağan Mergen bu teklifi kabul etmek istemeyince şebeldey onu sihir ve büyüyle yeraltına indirip onunla evlenir, hatta ondan bir çocuk sahibi olur. Er Sogotoh destanında, Arsan Doulay'ın yeraltındaki en yaşlı ve en güçlü bahadırı olan Taas Caantaar Dara Buuray, yeryüzünden kaçırdığı bir kadınla yeraltında evlenmiştir. Yeraltına kaçırılan kadınlar, kahraman yeraltına indiğinde ona yardım eder. Buna karşıt olarak kahramanların gökyüzündeki Tanrıların kızlarıyla evlenmek istemeleri, hatta tanrı kızlarını bir şekilde kaçırap yeryüzüne indirmeleri ya da tanrıların kızlarını evlendirmek için düzenledikleri yarışlara katılmaları, üç dünyanın evlilikler yoluyla da bağlı olduğunu gösterir. İncelediğimiz destanlar içerisinde dikkat çekici bir husus da yeraltı kadınlarının yeryüzünden inen kahramanlara duyduğu cinsel ihtiras ve aşk duygusudur. Er Sogotoh destanında yeraltının güçlü kadın şamanlarından biri olan ve aynı zamanda yol iyesi olan Uot Çolboodoy, kahramanın yeraltına kaçırılan eşinin kılığına girerek onunla birlikte olur ve ondan hamile kalır. Bu birliktelikten Hariacılaan Bergen adlı bir çocuk doğar. Uot Çolboodoy aşkla bağlandığı Er Sogotoh'un uğruna ağabeyi Uot Urbalcın'ın ölümüne bile neden olur. Bu destanda annesinin yeraltına, babasının ise yeryüzüne ait olması nedeniyle Hariacılaan Bergen, yeraltı ve yeryüzü dünyalarının ortak unsuru olarak karşımıza çıkar. O, babasının ilk görüşte yaşadığı şaşkınlıkta olduğu gibi ne *abaahıya* ne de *ayıya* benzer. Fakat babasının yanında yer alarak onunla birlikte yeraltına karşı mücadele edip babasıyla beraber yeryüzünde yaşamayı tercih eder. Hatta destanın ilerleyen bölümlerinde Hariacılaan Bergen'i Ürüñ Ayı Toyon gökyüzüne aldirtarak onun bir *abaahı* değil, bir *ayı* olduğunu ve evleneceği kızın kim olduğunu bildirir. Yeryüzündeki olumsuz yöneticilerin, yeraltının yeryüzündeki temsilcileriyle yaptığı evlilik türüne örnek olarak Ölöştöy destanında Moñıs Kağan'ın yedi şeytanın ablası olan Kas Mañday ile yaptığı evlilik ve yine Moñıs Kağan'ın kızı Altın Topçı'yı yedi şeytanın kaynı olan ve yeraltında yaşayan Kara Bökö'nün oğlu Temir Bökö'yle evlendirmek istemesi

örnek olarak gösterilebilir. Bu tip evlilikler yoluyla yeraltı ve yeryüzünde bir akrabalık bağı kurulmuş olmaktadır. Evlilikler yoluyla yeraltıyla kurulan bu bağ, fiziki olarak da mevcuttur. Ölöştöy destanında, Moñıs Kağan'ın otağında yeraltına açılan bir delik vardır ve kağan bu delik vasıtasıyla yeraltıyla irtibat halindedir. Benzer bir evlilik Maaday Kara destanında karşımıza çıkar. Bu destanda yeryüzünün olumsuz kağanlarından biri olan, kahramanın düşmanı Kara Kula'nın, Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı'yı kendisine eş olarak aldığı anlatılır. Aynı destanda Erlik'in oğlu Kuvakayçı, Kögüdey'in evleneceği genç kızla evlenmek ister; ablasıyla birlikte bu kıızı yeraltına kaçıtır. Yeraltında yaşayan erkeklerin, destanın kadın kahramanlarına aşık olduğu duruma en iyi iki örnek, Huban Arığ destanında mevcuttur. Bu destanda yeraltından çıkarak Huban Arığ'a aşık olan ve onun tarafından öldürülen Kögüdey Mergen'in son sözleri olarak söyledikleri dikkate değerdir. Bu sözler, diğer Türk destanları da dahil, benzerleri içerisinde anlam içeriği bakımından en dikkate değer olanlarıdır: *Güzelim gözlerini bırakıp ayrılmak ne kadar da zor. Çiçek kadar güzel topraktan ayrılmak ne kadar da güç. Senin gelmeni beklerim. Senin varmanı beklerim. Bu dünyada yaşam bir oyun. Bu dünyada yaşam çileli. Gerçek yaşam öte dünyada. Çilesiz yaşam da orada olacak.* Kögüdey Mergen, ölümü yeryüzünde aşık olduğu kadının elinden gerçekleşen mitik bir kahraman; ancak aşkını ve kavuşmaya dair umudunu, beklentisini gerçek dünya olarak nitelediği *Üzütler Ülkesi'*ne öteleyen, ötelemek zorunda kalan bir aşıktır. Destanın ilerleyen bölümlerinde Huban Arığ ile evlenmek isteyen Ay Mirgen de ölürken son sözleri olarak benzer şeyler söyler: *Ay'lı, Güneş'li yerin üstünde Huban Arığ'ı eş olarak alamadım. Ak Üzüt ülkesine vardığında gerçek hayatı yaşayacağız. Gelmeni bekleyeceğim.* Hem Kögüdey Mergen hem de Ay Mirgen son sözlerinde gerçek dünyayı bir oyun yeri olarak, ruhlar alemini ise gerçek dünya olarak vurgulayıp umutsuz her aşık gibi kendilerini vuslata erecek bir beklemenin avuntusuna teslim ederler.

Evliliğin önemi Cañar destanında da belirgin bir şekilde görülür. Bu destanda kahramanın evlenmek için olumlu ve olumsuz doğaüstü güçlerden izin ve yardım alması gerektiği üzerinde durulur. Hem Erlik hem de yeryüzü iyelerinden Cer Kindigi Enezi, destan kahramanı Cañar'ı, evlenmeye karar verdiğinde kendilerinden izin almadığı için öfkelenip azarlarlar. Cer Kindigi Enezi, Cañar'a, "Kiji alatani oyun emes (evlenmek oyun değildir)." diyerek sitem eder. Çünkü

kahramanın evliliği sonraki eylemlerinde olayların akışını belirleyecek bir unsur olacaktır.

Üç dünyanın ayrılmazlığı konusunda Yakut destanlarını diğer Sibiryalı Türk destanlarından farklı kılan bir yön vardır. Erlik ve ona bağlı olanlar, yeryüzündeki kağanları, onların halklarını, hayvanlarını ve eşlerini yeraltına kaçırdıkları Yakut destanlarında Arsan Doulay gökyüzüne bağlı ve tanrı sınıfına mensup *ayıyı* da kaçırdıkları yeraltına götürebilmektedir. Culuruyar Nurgun Bootur ve Er Sogotoh destanlarında kahraman, yeraltına indiğinde bu *ayı* sınıfını da kurtarır.

Destanlarda üst dünya ile alt dünya, yeryüzünde olup biteni takip edip birbirlerinden haberdar oldukları gibi birbirlerinde olan bitenden ve hatta planlanan şeylerden de bilgi sahibidirler. Cañar destanında kahramanın Ay Kağan'ın kızını almak için yola çıktığında atı Cal Ceeren'in ayak sesleri Erlik tarafından duyulur ve Erlik sakalını yolup gözüne kan toplanmış şekilde, tehditkar bir ifadeyle şöyle söyler: *Üç Kurbustan'dan hisseli, Cer Enezi tarafından yaratılmış, Cañar ile Cañarçı'nın atları su iyesinden, kendileri ise ateş ruhundan yaratılmıştır. Benden yardım istemeden Ay Kağan'ın kızını almak için yola çıktı. Dur bakalım Cañar! Zafer benim olacaktır.* Erlik böyle diyerek damatları üç şulmusu yanına çağırır ve onlara, Cañar'ın Ay Kağan'ın Altın Tana adlı kızını almasını engelleyip onu zehirli okla öldürmelerini, Cañarçı'yı ise Kara adlı oğluna eş olarak getirmelerini emreder. Böylece kahramanla Erlik arasındaki savaş başlamış olur. Er Sogotoh destanında alt dünya sakinleri, üst dünyanın kendilerini yok etmek için planlar yaptığını ve bu amaçla Er Sogotoh'u üst dünyada eğittiklerini bilirler. Tam tersi bir örneğe yer veren Culuruyar Nurgun Bootur destanında ise üst dünyadakiler, yeraltı sakinlerinin orta dünyayı yok etmeyi planladığından haberdar oldukları için göğün dokuzuncu katından Nurgun Bootur'u yeryüzüne indirirler. Bu destanlarda yeraltı dünyası ve başta Erlik olmak üzere bu dünyanın sakinleri ayrıntılı olarak tasvir edilirken üst dünya ve oranın sakinleri konusunda ayrıntılı tasvirler mevcut değildir. Yalnızca Er Sogotoh destanında Ürüñ Ayı Toyon'un sekiz ciltli bir kitabının bulunduğu, ihtiyar olduğu ve konuşurken sesinin kabus görüp uyuyan yaşlı bir köpek gibi çıktığı anlatılır.

Üç dünya arasındaki *elçiler* de bu dünyaların ayrılmazlığının bir parçasıdır. Er Sogotoh destanında yeraltından çıkan Taas Caantaar Dara Buuray, kahramanın anne ve babasına gelerek oğullarını yeraltı ile yapılacak olan savaşa göndermemeleri gerektiğini söyler. Aynı destanda gökyüzünden elçi olarak inen üç ayı, kahramanın kiminle evlenmesi gerektiğini bildirerek tekrar gökyüzüne çıkar. Yine bu destanda gökten inen üç turna, Hariacilaan Bergen'i Tanrı'nın gökyüzüne çağırıldığını söyler.

3.2. Erlik

Erlik ve ona bağlı unsurlar (yeryüzündekiler ve yer üstündekiler), kahraman ve onun yurdu için en önemli tehdit unsurlarıdır. Kahramanın yurdunun bekçi ve koruyucuları olan hayvanlar (genellikle iki köpek, iki kuzgun, iki ayı vb.) yeraltından gelecek bir tehde karşı sürekli olarak teyakkuz halindedir. Erlik yeraltında, özelliklerine uygun, kendine özgün dünyasındadır. Her şey kendi türünde bir şeyden ortaya çıkar, ilkesinden yola çıkarak denilebilir ki, başta çocukları olmak üzere kendisine bağlı olan her unsur (zehirli sarı deniz, kara dağ, bataklık, zalim ve açgözlü yöneticiler vb.) Erlik'in bir ya da birkaç özelliğini bünyesinde taşır. Bu nedenle, Erlik'in anlaşılabilmesi için bunların da tek tek anlaşılması gereklidir. Yani Erlik, her şeyi kendisine çekip yok eden bir bataklık, yaklaşan her şeyi öldüren zehirli bir deniz, zalim ve açgözlü bir kağandır. O, saldırganlığın doğasında bulunan bütün özelliklere sahiptir. İncelediğimiz destanlarda tam ve mutlak bir şekilde tamahkarlığın, hırsızlığın, haydutluğun, vahşiliğin, tiranlığın ve çirkinliğin sembolü olarak sunulur.

Şamanist inanca sahip Türk toplumları, Erlik başta olmak üzere inancın içinde olumsuz olduğuna inanılan varlıkların adını doğrudan anmazlar çünkü telaffuz edilen kelime, onu söyleyenin düzenini etkiler. Güç ve anlam, adı oluşturan sözcüğün içinde gizlidir. Ölöştöy destanında Erlik ve yeraltı hakkında kötü konuşan Erkin Koo'ya annesi böyle konuştuğu takdirde kötü ruhların gazabına uğrayacağını ve öleceğini söyler: *Erlik Biy'in yeri hakkında kötü sözler söyleme! Kötü ruhlar saldırır. Onun hakkında kötü söyleme! Ecel vaktin gelir.*

Destanlarda Erlik ile ilgili tasvirler daha çok yüz hatlarında yoğunlaşır. Şulmus Şunu destanında kamların dilinden Erlik *düz ve kara yüzlü, dağınık kara saçlı, bitişik kara kaşlı, kara sakallı* ve *göl gibi gözlü* olarak tasvir edilir. Kan Sulutay destanındaki tasviri ise şöyledir: *Erlik Biy, pehlivan haliyle demir sarayının içindeki, başköşedeki tahtında, kırk ayı postundan yapılmış yatağındadır. Yanaklarının sakalı omuzlarını aşmış, çenesinin sakalı memesini geçmiştir. Üzüntüden iki gözünden kan dökülmüş halde altmış atın kürek kemiğini sağ yanına yığıp almış...* Er Samır destanında bıyığı memelerinden, sakalı omuzlarından aşan ve iki gözü deniz gibi olan varlık şeklinde tasvir edilir. Bunlara ek olarak Öloştöy destanında onun uzun tırnaklı ve geniş elli olduğundan bahsedilir. Ak Biy destanında Altın Koo'nun kız kardeşi, yorulup bitap düşmüş ağabeyinin görünümünü Erlik'e benzetir: *Ağabeyim Altın Koo'nun yakışıklılığı gitmiş. Yüzüne çirkinlik gelmiş. Er görünümü gitmiş. Yüzü Erlik'e dönmüş.*

İncelediğimiz destanlarda *Erlik'in oğullarından* ve *kızlarından* da söz edildiği görülmüştür. Bu destanlarda onlar için sabit bir sayı verilmemiştir. Erke Koo destanında Erlik'in üç oğlu ve kızı vardır; Ak Tayçı destanında ise Erlik'in yedi oğlu ve kızı olduğundan bahsedilir. Destanların tamamında bu oğulların ve kızların adlarına (tam olarak) yer verilmeyip tasvirleri de ayrıntılı bir şekilde yapılmamıştır. Maaday Kara destanında Erlik'in bir kızının adı verilir: Abram Moos Kara Taacı. Bu kız, yeryüzünde Erlik'e bağlı kağanlardan biri olan Kara Kula ile evlidir. Kendisinin kocasını öldüren Kögüdey Mergen ile evlenmek ister ve Kögüdey Mergen'in evlenmek istediği Altın Küskü'yü kaçırarak bir dağın içindeki taş saraya kapatır. Kögüdey Mergen ile evlenme isteği gerçekleşmeyen Abram Moos Kara Taacı, yeraltından yeryüzüne getirdiği davarını kara kuma, kalabalık halkını ise kömüre dönüştürerek tekrar yeraltına iner. Destanda Abram Moos Kara Taacı'nın tasviri ayrıntılı bir şekilde yapılır: *Erlik Biy'in sevimli kara kızı, Abram Moos Kara Taacı, bu kızımıyş. Baykuş tüyünden başlıklı, puhu kuşu tüylerinden paltoluydu. Çuval gibi paltosu sallanıyor, akağaç kabuğundan kam tefini de yüklenmişti. Bakır kazan gibi bakır küpeli, bakır çaydanlık gibi bakır burunluydu. Güneş'ten uzak yüzü, karanlık gece gibiydi. Karanlık gece gibi düşünceli, Kara Taacı gelin böyleydi. Erlik Biy'in bu nazlısı, ölmüş yılandan dizginli, diri yılandan kamçılıydı. Hırıltıyla kahkaha atar, yerlere yatarak türkü söylerdi. Şuh kahkahalar atar, tiz sesiyle uzun hava okurdu. Hayvanları kamçıyla sürer, tokmakla halk yönetirdi. Ölü yılandan*

dizginlerini aşığı yukarı şaklatır, canlı yilandan kamçısını koluna dolardı. Aynı destanda Erlik'in bir oğlunun da adı verilir: Kuvakayçı. O, Kögüdey Mergen'in evleneceği genç kızla evlenmek ister. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında da Erlik'in Sokor Şulmus adlı oğlundan bahsedilir. O, yeryüzüne çıkararak iki kağan kardeşten biri olan Katan Kuuçin'ı öldürür. Kan Sulutay destanında Erlik'in adları verilmeyen üç kızından ve Şulmus Kara adlı oğlunun varlığından bahsedilir ki Şulmus Kara, destanın kahramanı Kan Sulutay tarafından öldürülür. Altın Sırık destanında Erlik'in yeni doğmuş iki oğlunun adı geçer: Torulvasta Ton Molot ve Çarılvasta Çaş Molot. Bu çocukların yeni doğmuş olmasının vurgulanması, esasında destanın üreticisi olan Şorların zihninde yeraltıyla ilgili bilgilerin sabitlenmediğini, aksine yenilendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Cuduruyar Nurgun Bootur destanında yeraltı dünyasının hakimi, alt dünya ruhlarının sekiz soyunun başçısı olan Arsan Doulay Ogonñor'dur. İnsanlara çeşitli felaketler musallat eder. İsminin sonundaki *Ogonñor* kelimesi *dede, reis* anlamlarına geldiği gibi aynı zamanda itibar unvanıdır. Eşinin adı da Adagalaah Ala Buuray Emeehsin olarak geçer. Yeraltının bu dişil hakiminin adındaki *Adagalaah* kelimesi *ayağı bukağılı* veya *tahta çizmeli* anlamlarına gelir ki, ikincisi daha uygundur. Destanda (kendi ağzından verilen ifadeye göre) dokuz oğlu, sekiz kızı vardır; ancak onlardan sadece bir oğluya bir kızının adı verilir: Timir Iyista Hara ile Itık Hahaydaan. Timir Iyista Hara, kız kardeşini kaçırdığı destan kahramanı tarafından öldürülür. Itık Hahaydaan ise yeri geldiğinde yeraltı güçlerine yardım eden kadın şaman olarak dikkati çeker. Er Samır destanında Erlik'in kızının adı Sarı Koron'dur¹⁰³. Kahraman yeraltına indiğinde onu, kara dağın eteğinde, kara bulutla çevrelenmiş, kara çamurdan yapılmış sarayında esrik bir halde görür. Cañar destanında ise Erlik'in yedi oğlu ve üç kızından bahsedilir fakat destan boyunca onun çocuklarının tamamı aktif olarak mücadelenin içerisinde yer almadığından onlardan bazılarının adları zikredilmez. Kızlarının adları *üç taacı* olarak geçer: Kara Taacı, Küreñ Taacı ve Sarı Taacı. Taacılar içinde destanda en aktif olanı Kara Taacı'dır. O, *dağınık kara saçları ayaklarına kadar uzanan, bütün bedeni kırışıklıklarla kaplı, insandan başka görünümlü, iki gözü iki kan topu gibi, korkunç azı dişleri olan biri* olarak tasvir edilir. Oğullarından adı geçenler ise Kara Mancak ve Erke Kara'dır. Erke Kara, kahramanın evlenmek istediği kızı kendisine eş yapmak için yeryüzüne

¹⁰³ Sarı Koron: Sarı zehir.

çıkar. Destanın ilerleyen bölümlerinde Erlik'in bu oğlunun adı Celim Kara Uul olarak da geçer. Aynı destanda Erlik'in *üç şulmus* damatları da zikredilir fakat destanda onlardan ancak birinin adı geçer: Temir Bökö.

Bazı destanlarda *Erlık'in* eşinden de bahsedilir. Bu destanlardan biri, Ölöştöy destanıdır. Bu destanda Erlik'in eşinin adı Abakay Taacı olarak geçer ve onun tasviri şu şekilde yapılır: *Dağınık kara saçlı, pasaklı kara görünüşlü, iki memesi kova gibi, ikisi de kaplı. Bir örgüsünün ucuna demir tokmak bağlanmış, bir örgüsünün ucuna bakır tokmak bağlanmış yere sürünüp duruyordu.*

Kan Ceeren ve Kan Altın ile Ak Tayçı destanlarında olduğu gibi diğer destanların tamamında da *Erlık'in* binitinin kanatlı kara boğa olduğu anlatılır. *Sahip olduğu sihirli nesnelere* arasında sihir yaparak fırlattığında düşmanını tutmaya yarayan *dokuz kancalı bakır oltası* mevcuttur. Bu ifadelerden aynı zamanda Erlik'in sihir (büyü) yapma gücüne de sahip olduğunu anlaşılmaktadır. Ölöştöy destanında Erlik, tükürerek büyü yapmak suretiyle kahraman Erkin Koo'yu güçsüz kılmaya çalışır. Ayrıca Erkin Koo'nun eşi Caraa Çeçen'e de büyü yapan Erlik, onu eşine düşman yapıp onun eşini öldürmesini sağlar. Kan Sulutay destanında Erlik, kahramanın atının arkasından *doksan iki parçalı dökme demirden kasesini* sihir (büyü) yaparak atar fakat kase ata ulaşmadan düşerek parçalanıp kırılır. Bu durum, Erlik'in sihir (büyü) konusunda her zaman çok da başarılı olmadığını gösterir. Onun bu özelliği, sağlığı ve kandırılmaya yatkın olmasıyla birlikte düşünülünce tanrısal özelliklerin, kendisinde tamamlanmayıp yarım kaldığını ortaya koymaktadır.

Ak Tayçı ve Ölöştöy destanlarında *Erlık'in* sahip olduğu eşyalar arasında *doksan kulaçlık bir halatı* vardır ki o bununla, kaçmaya çalışanları yakalar. Erlik'in eşyaları, Kan Sulutay destanında da aşağı yukarı aynıdır: Kaçanı tutmaya yarayan yetmiş kancalı olta, fırlatıldığında kaçanı arkasından vuran (bir tür bumerang özelliğine sahip) doksan iki parçalı dökme demirden kase, oğlunun ve atının dış canlarının içerisinde bulunduğu iki adet demir ve altın sandıkla birlikte içinde insanları kaydattığı sekiz kulplu bronz kazan. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında da Erlik'in eşyaları arasında dökme demirden bir güzü, yedi kulplu

bakır kazanıyla bakır bir kargısının olduğundan bahsedilir. Şulmus Şunu destanında ise onun taştan yapılmış bir bastonu olduğu belirtilir.

Alday Buuçı destanında *Erlık'in yurdu*, Kıza Nehri'nin yeraltına inen ağzında, bir mağarada bulunur. Genellikle taştan yapıldığı ifade edilen sarayının çevresi hırçın deniz gibi bir gölle çevrilidir. Bu sarayın kapısı kurbağa, eşiği ise yılan şekillidir. Kan Sulutay destanında, Erlık'in yurdunun etrafını kara bir denizin çevrelediği anlatılır. Ak Tayçı destanında ise Erlık'in sarayının tasviri yapılırken bu sarayın önünde sürekli açılıp kapanan bir geçidin¹⁰⁴ olduğu; sarayın kapısının yedi kat bakırdan, sarayın kendisinin ise demirden yapıldığı anlatılır.

Erlık yeraltında olmasına rağmen *yeryüzünde olan biteni sezer*. Bu nedenle Cañar destanında o, kahramana öfkelidir. Cañar, kendisine tabi olmamıştır ve yapacağı işlerde kendisinden izin almayıp yardım istememiştir. Bu durum destanda şöyle anlatılır: *Benim adımları anıp, benden alkış, yardım istemeyip Ay Kağan'ın kızını almaya gidiyor*. Kahraman da Erlık'in kendisine düşmanlık etme sebebinin ondan izin almaması olduğunun farkındadır. Bu durum Cañar'ın ağzından destanda şöyle dile getirilir: *Açgözlü Erlık'ten yardım, merhamet dilemedim. O da bu yüzden bana kinlenip evimi, yurdumu dağıtarak ak malımı sürüp halkımı esir alıp eziyet etti. Tek kız kardeşimi kara büyüyle bağlayıp, yeraltına indirip işkence etti. Ve siz Üç Şilemirler, hak ettiğinizi benden alacaksınız. Sizden korkmuyorum. Bana karşı geldiğinizde ölümünüz elimden olacak. İnsan başından kadehli, insan kanı içeceksiniz. Yavrulu kişiyi yavrusundan ayıran, yurtlu kişiyi yurdundan ayıransınız. İnsan eti azıklı, insan kemiği odunlu şeytanlar, payınızı benden alacaksınız*.

Erlık *şekil değiştirme becerisine* sahiptir. Şulmus Şunu destanında yeryüzündeki yedi kamın ayın yapıp Erlık'i çağırması üzerine o, sıçana dönüşerek yeryüzüne çıkar. Alday Buuçı yeraltına inince ondan korkan Erlık, köpek yavrusuna dönüşür. Sibiry Türk destanlarında Erlık'in, kahraman karşısında aciz kaldığı sıkça görülür. Öyle ki Alday Buuçı destanında Erlık korkudan, kahramana ölümsüzlük bağışlar. Erlık güçlü, korkunç ve çirkin olmasının yanı sıra zaafı

¹⁰⁴ Campbell, bütün dünya mitolojilerinde, bu açılıp kapanan geçitlerin yaşam ve ölüm, güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük gibi "karşıtlık çiftleri" olduğunu; herhangi bir yolunun bu karşıtlıkların arasında kaldığını fakat kahramanın mutlaka bu karşıtlık engelini geçtiğini söyler (CAMPBELL 2013: 106).

olan, korkak bir varlıktır; genellikle onun, kahramanla yüzleşince korkuya kapıldığı görülür. Hatta o, daha kahramanla karşılaşmadan, kahramanın atının ayak seslerini duyduğunda bir tanrıya yakışmayacak derecede korkuya kapılır. Kahramanın karşısında, tasvirlerinde korkunç görünen ve baş edilmesi güç olan mitik bir varlık olmaktan çıkarak gülünç hatta acınacak hale dönüşür. Destanların sonunda ise göklerdeki Tanrı'ya ve onun yeryüzündeki temsilcisi ya da yansıması olan kahramana yenilmiş, belirsiz bir güçten başka bir şey değildir. Kahramanın üstünlüğü karşısında Erlik'in çoğu kez gülünç duruma düşmesine örnek olarak Erke Koo destanı verilebilir. Bu destanda kahramanın atı, yeraltına indiğinde birkaç kez şiddetli bir rüzgar çıkartarak Erlik'in yurdunu dağıtır. Sonunda Erlik'in kızları, babalarını ağaç yığınlarının altında gülünç ve perişan bir vaziyette bulur. Erlik, kendi yakınları tarafından kandırılacak kadar da saftır. Ölüştöy destanında onun oğlu olduğunu söyleyen Kan Mergen'e inanır ve yeraltı bekçilerinden olan Kodrañ Baatır, Erlik'i kandırarak onun sihirli halatını elinden alır. Erlik'in saflığı ve kandırılması, Kan Sulutay destanında da görülür. Bu destanda Erlik, Kan Sulutay'ın öldürülüp öldürülmediğini bilemez; sarayına girenin, küçük kızının şekline dönüşmüş olan kahramanın atı Kannañ Ceeren olduğunu anlayamaz ve nihayet bu at tarafından kandırılarak oğlu Şulmus Kara ve atının dış canlarını ona teslim eder. Cañar destanında da Erlik'in kızı Kara Taacı'nın şekline dönüşmüş olan kahraman, Erlik'i kandırmayı başarır. Erlik'in bu özelliği, esasında onun tanrılık sıfatıyla bağdaşmaz niteliktedir ve böyle düşünmemiz için de geçerli sebepler vardır. Kan Sulutay destanında olduğu gibi kahraman, Erlik'i bir tanrıdan çok dengi olan bir varlıkmiş gibi görür. Bu destanda yurdunu tehdit eden Erlik'e kahraman, "*Kağansız halkı almak için mi, otlakçısı olmayan sürüyü almak için mi gelip duruyor Erlik Biy? Gücünü görelim bakalım!*" diye seslenir.

3.3. Yeraltı Varlıkları

Destanlarda yeraltı varlıkları, genellikle olumsuz davranışları ve çirkin görünüşleriyle tasvir edilir. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında Erlik'in damadı Koo Şilti'nin tasviri şöyle yapılır: *Yeraltında doğup toprak ve yosundan yaratılmış. Göbeksiz yiğitmiş, kirpiksiz gözlüymüş. Katran gibi kara yüzlü, dağınık kara saçlıymış. Yerine geçecek oğlu, kazan asacak kızı yokmuş. Zalim, kötü şeytanmış.* Ton Aralçın Han destanında yeraltında bulunan iki mitik varlık olan

Adıgır Kana Mangıs ve Hüler Mangıs'ın tasviri yapılır. İlki uyuduğu zaman onun alnının ortasından iki boğa, ikincisi ise uyuduğu zaman onun burun deliklerinden iki yılan çıkar. Boğalar ve yılanlar öldürüldüklerinde Mangıslar da öldürülmüş olur. Ak Tayçı destanında Erlik'in yardımcılarında Temir Bökö'nün kızı, her yanı kurtlanmış biri olarak tasvir edilir. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında Erlik'in bahadırı Kan Kapçıkay sık orman gibi sakallı, tek gözlü, eklemsiz, ensesinden boynuzlu, üç ağızlı, üç kuyruklu ve burnunun üstünde başka bir burun daha bulunan, sakalı saldırgan itin kuyruğuna benzeyen, saçı dul gelinin dağınık saç örgüsü gibi olan bir yaratık; Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı çaydanlık gibi burunlu, bakır kazandan yapılmış küpeli ve altın dişli bir varlık; aynı destanda, yeraltının üçüncü katında bulunan iki yılan ise yedi ve altı başlı birer canavar olarak tasvir edilir. Kahraman yılanları öldürünce onların içinden zehirli, sarı bir sıvı çıkarak yeraltına yayılır.

Erlik ve yeraltındaki canlılar, ışık başta olmak üzere yeryüzünde kutsal kabul edilen unsurlara karşı zayıf ve dirençsizdir. Ak Tayçı destanında kahramanın sihirli incisiyle yeraltını aydınlatan ışığına ve guguk kuşuna dönüşen kahramanın ötüşüne Erlik ile onun yedi oğlu ve kızı dayanamaz ve onlar, yerin altlarına doğru kaçar.

Yakut destanlarında yeraltı varlıkları, Arsan Doulay ve onun birincil dereceden yakınları ile *abaahı*lardır. Bunların tasvirleri arasında büyük farklar yoktur. Culuruyar Nurgun Bootur destanında Arsan Doulay'ın oğlu şöyle tasvir edilir: *El çırparken iki eli, tahta birbirine çarpmış gibi ses çıkarır; elleriyle istediği her şeyi kendisine çekebilir. Kara yüzlü ve diğer abaahılar gibi tek gözlüdür.* Sihirli ipe sahip olmaları bakımından Altay destanlardaki Kodrañ Baatır ile Yakut destanlarındaki Alıp Hara arasında bir benzerlik mevcuttur. Culuruyar Nurgun Bootur destanında yeraltının büyücüsü Alıp Hara şöyle tasvir edilir: *Üç kat başlı, yedi çatal kuyruklu, yüzü alaca bulacalı, batırmak için yedi iğneli, karnı üzerinde sekiz ayaklı olan; abaahı görünüşlü, üç defa kıvrıldıktan sonra toparlanarak yatmakta olan suratsız, görünür görünmez şekilde olan Alıp Hara...* Bu tasvirde karşımıza çıkan *abaahı*lar, Yakut mitolojisi ve inanç sisteminde önemli bir yer tutar. En geniş tasvirleri Er Sogotoh destanında mevcuttur. Bu destanda tasvirleri yapılan üç *abaahı*nın (Harabil Abaahı Uuola, Taas Caantaar Dara Buuray, Buor

Kudustay) ortak özellikleri şunlardır: Gölge şeklinde dolaşırlar. Genellikle ayakları dizlerinden itibaren çatallaşmış bir ayağı iki olur. Göğüslerinin tam ortasından çıkmış üçüncü bir kol, alınlarında ise tek göz vardır. Saçları ise kuru bir ormanın ters çevrilmiş hali gibidir. Abaahıların bedenlerindeki en zayıf noktaları, enseleridir. Kahraman abaahıyı ancak ensesine vurduğu kılıç darbesiyle öldürebilir. Er Sogotoh destanında kahraman Kömüs Kırıktay, yeraltının en yaşlı ve güçlü abaahısını ensesine vurduğu kılıç darbesiyle öldürür. Abaahının burnu, kabız adamın arkasına benzer. Hapşırıldığında yüzünden düşen kirler, köpek eniğine dönüşür. O kadar uzun dillidir ki, dili boynuna üç kez dolanabilir.

Öldürülen yeraltı mahluklarının parçalarından yeryüzünün şekillenmesi ve yeryüzündeki bazı unsurların oluşması veya değişmesi de destanlarda görülür. Er Sogotoh destanında, kahramanlar tarafından öldürülen abaahıların büyük kemikleri, yeraltındaki eğrilikleri düzeltirken küçük kemikleri ise bataklıkları ve çukurları doldurur. Han Mirgen destanında yeraltına inen kahraman karşısında aciz durumda kalan Od Han'a annesi yardıma gelir. Kahramanın atı, Od Han'ın annesini ağzında çiğneyip yok ederek yeryüzüne püskürtür. Onun püskürttüğü ucubenin parçalarından yeryüzünde dikenli alıç ağacı oluşur. Destanların etiyolojik özellikler taşıyan bu kısımları bize, Altay Yaratılış Miti'ndeki Erlik'in tükürdüğü topraktan yeryüzündeki tepe ve dağların oluşumunu hatırlatır. Kan Sulutay destanında, yeraltı geçidinin ağzını bekleyen ve Erlik'e bağlı dişil bir iye olan Cebelek Emegen, kahraman tarafından öldürülünce yeryüzünü yangın kaplar. Destanın ilerleyen bölümlerinde Kan Sulutay, Erlik'i yarı beline kadar toprağa gömünce yeraltının kara dağı ortadan ikiye ayrılır, yeraltının kara denizi kıyılarından taşar. Cebelek figürüne Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında da rastlanır. Bu destanda dişil Cebelek, yeraltının iyisi olarak anlatılır. Destandaki ifadelerle göre altmış yaşında ve yetmiş başlıdır. O, kahraman yeraltındayken yurdunu lanetleyip mahvolmasına sebep olur fakat destanın sonunda anlaşılır ki, Cebelek dolaylı yoldan kahramana yardım etmiştir.

Kahraman tarafından öldürülen yeraltı varlıklarının içinden yılan, kurbağa, örümcek, börtü böcek vb. çıkararak etrafa dağılır. Buna örnek olarak *Andalma Muus*'u vermek mümkündür. Altay anlatmasına göre Andalma Muus, Erlik'in yarattığı, kocaman dilli bir yaratıktır. Denize yaklaşan insanları diliyle çekip alır. Bir

gün göksel bir varlık olan Türün Muzıkay, onu dilinden yakalar ve kendine doğru çeker. Andalma Muus sudan çıktıkça sular yeryüzünü kaplamaya başlar. Türün Muzıkay bir taraftan yeryüzünde sel olmasın diye bu suları içer; diğer taraftan da Andalma Muus'u ayağından çekip karaya çıkartır. Onu taştan taşa vurur; Andalma Muus'un renkleri, taşları boyar. Etlerini de küçük küçük doğrar; bu etler börtü böcek, örümcek ve sinek şekline dönüşerek yeryüzüne yayılır (DİLEK 2014: 22). Ölöştöy destanında Erkin Koo, Erlik'in bahadiri Sokor Kara'yı öldürünce onun içinden sarı bir yılanla kara bir kurbağa çıkar. Bunlar aynı zamanda Sokor Kara ile atının dış canlarıdır. Kahraman sarı yılanı öldürünce Sokor Kara, kara kurbağayı öldürünce ise atı ölür. Aynı destanda Kan Mergen, yeraltının Temir Ceek'ini öldürünce onun içinden sarı ve kara kurbağalarla birlikte sarı ve kara ayılar, gök ve kara boğalarla yılan şekilli şeytanlar çıkar. Cañar destanında ise yeraltı mahlukları ölünce cesetlerinin büyük parçalarının kurbağalara, küçüklerinin yılanlara, kaşık kaşık kanlarının ise börtü böceğe veya kelebeklere dönüştüğü anlatılır.

Cañar destanında Erlik'in kahramanla savaşmak için domuzu ve keçiyi yaratması anlatılırken deve, yılan, kurbağa, kelebek ve arı* gibi hayvanların da yeraltına ait unsurlar oldukları üzerinde durulur. Nihayet yeraltına karşı zafer kazanıldıktan sonra Cañar halkına yaptığı konuşmasında yeraltından çıkan domuz, keçi ve devenin halkın besleyeceği hayvanlar olmasını, yılan ve kurbağa gibi hayvanları öldürmenin iyi olduğunu, onları öldürenin kırk günahının bağışlanacağını, arıları görenin öldürmesi gerektiğini, keleklerin ise ölmüş insanların ruhu olduğunu bu yüzden onlara zarar verilmemesini, kamlardan ise hastalıklardan kurtulmada faydalanılması gerektiğini söyler. Cañar bu konuşmasıyla aslında iki dünyaya ait unsurların birlikte yaşaması gerektiği üzerinde durur.

Yeraltı mahluklarının yemekleri, börtü böcek ve haşarat cinsinden tiksindirici yiyecekler olarak tasvir edilir. Bunun en belirgin örneği, Er Sogotoh destanında görülür. Kahramanı yemeğe davet eden yeraltının dişil abaahısının sofrasında kızartılmış zehirli kertenkele, her çeşitten pişirilmiş börtü böcek ve kurbağalar

* Destanda kahramanın gücü karşısında çaresiz kalan Erlik, domuz ve keçiyi yaratır. Ölen yeraltı yaratıklarının içinden yılan ve kurbağalar çıkar, kanları ise kelebeğe dönüşür. Ayrıca yeryüzüne çıkmak isteyen yeraltı yaratıkları, kelebek ve arı şekline dönüşür.

vardır. Tabaklar baykuş, kepçe kuzgun, kaşıklar puhu kuşu kafası, bıçaklar ise karga çenesinden yapılmıştır.

Yeraltı mahluklarının eşya, takı ve süslenme tarzları da buldukları yerle uygunluk gösterir. Er Sogotoh destanında yeraltının dişil abaahısı olan Kısıkydaan Kuo, gençlerin kaval kemiğinden yapılmış süsler takar; onun saçları kısa demirden olup kuru bir ormanın kökünden koparılmış görüntüsünü vermektedir.

Yeraltı varlıkları yeryüzüne şiddetli bir fırtına eşliğinde çıkar. Er Sogotoh destanında üst dünya varlıkları, Er Sogotoh doğunca onu yaşlı anne babasından alır ve gökyüzünde ona eğitim vermeye başlar. Bir gün yeryüzünde şiddetli bir rüzgar eser, fırtına çıkar ve çok kar yağar. Er Sogotoh'un anne ve babası ne olduğunu anlayamaz. Birden dışarıda, kanatlarıyla göğün yarısını kapatan bir kartalın durduğunu görürler. Bu kartal, yaşlı çifte, adının Taas Caantaar Dara Buuray olduğunu, yeraltının elçisi olarak geldiğini ve oğulları Er Sogotoh'un gökyüzünde, yeraltını yok etmek için eğitildiğini; onlardan anne ve baba olarak bu duruma engel olmalarını istediğini söyler. Destanın devamında, Er Sogotoh'un huzurlu bir şekilde yurdunda yaşamını sürdürdüğü bir gün şiddetli bir rüzgar eser, ardından bir fırtına çıkar ve bu sırada Er Sogotoh'un kızı Tunalikaan Kuo, alt dünyaya kaçırılır.

Güney Sibiry sahası Türk destanlarında adı en çok geçen mitik figür, Celbegen'dir. Yeraltından yeryüzüne çıktığına inanıldığı için olumsuz tavır ve davranışlarla tasvir edilir. Destanlarda baş sayısının genellikle yedi ve katları (yetmiş ya da yetmiş yedi) olduğu söylenen Celbegen, Ay Mögö destanında üç başlıdır. Altın Taycı destanında kahraman, babasının malını ve hayvanlarını çalan Celbegen'e karşı savaşır galip gelerek onu öldürür. Aran Taycı destanında Celbegen, kahramanın yaşadığı yere, üzerinde tehdit mektubu olan bir ok gönderir. Bunun üzerine Aran Taycı, onun bulunduğu yere giderek yedi başını da kesip Celbegen'i öldürür. Huban Arığ destanında kahraman Celbegen ile değil ama onun *Çilbey* adlı kızıyla mücadele eder. Altın Ergek destanında Celbegen, kahramanın yanında yer alanlara yardım etmek istese de üç kardeş tarafından yedi başı kesilerek öldürülür. Bu destanda Celbegen'in Altın Dağ'ın dibinden çıkıyor olarak anlatılması, onu olumluyan bir durumdur. Cañar destanında da

Celbegen başlangıçta olumsuz, fakat sonradan olumlu işleve sahip bir yeraltı unsuru olarak karşımıza çıkar. Aslında Celbegen Erlik'in, kahramanın önüne koyduğu engellerden biridir. Fakat Erlik'in kendisine hakaret edip aşağılaması üzerine Celbegen, Erlik'e karşı gelerek Cañar'ın yanında yer alır ve onun Erlik'e karşı başarı kazanmasında önemli bir rol oynar. Cañar destanında ve diğer destanların birkaçında daha Celbegen'in yeraltından çıkarak yeryüzündeki bir kızla evlenmek istediği ve bu kız için düzenlenen yarışlara katıldığı da görülür. Şor destanlarında Celbegen'in kız kardeşi olan Şibeldey / Şimeldey'den bahsedilir. Bazı destanlarda tek kız kardeş şeklinde verilirken bazı destanlarda Celbegen'in birden çok Şibeldey / Şimeldey kız kardeşi olduğu dikkati çeker. Altın Sırık destanında yeraltına doğru yola çıkan Altın Sırık, sarı çöle vardığında doksan kulaç kara baldırlı, korkunç *Kara Şimeldey*'i görür. Kara Şimeldey'in çatal başlı, kara kamçılı, kıl yüzlü *Kıl Şimeldey* kız kardeşi de buradadır. Kağan Kes destanında kahraman, atını yeraltında bir yarışa götürmek üzere yola koyulur ve yolda *yetmiş dişi Şibeldey*'i görür. Kartıga Pergen destanında dokuz kat yeraltından *Tebir Şibeldey* gelir ve kahramanın canını almaya çalışır ancak başarılı olamaz. Bu esnada kahramandan hamile kalır ve yeraltında bir erkek çocuk doğurur.

3.4. Yeraltının Genel Özellikleri

İncelemeye esas alınan destanlar içinde yeraltıyla ilgili (ancak bir araya getirildiklerinde) ayrıntılı tasvirler vardır. Türk şamanist mitolojisi ve destanlarında yeraltı, yeryüzünün kötülük ve olumsuzluklarla bezenmiş çökelti halindeki izdüşümünden başka bir şey olmadığı gibi mat, donuk ve fensiz bir dünyadır. Destanlarda yeraltı, uyumlu ama bir araya geldiklerinde iyi işlemeyen parçalardan oluşan bir bütünlüğe sahiptir. Culuruyar Nurgun Bootur ve Er Sogotoh adlı Yakut destanlarında *Nerilir Nes Nüöttügen* veya *Üç Nüken Üöden* şeklinde adlandırılan yeraltı ve yeraltı cehennemi şöyle tasvir edilir: *Burası yarım Ay'lı ve yarım Güneş'li bir yermiş. Kakımın pis kokusu gibi fena kokulu, gelinciğin kuyruğunu diktiği gibi kara ateşin fokur fokur yukarı doğru kaynadığı yer boyunca ilerleyip gitmiş. Sekiz gözlü Kan Denizi'nin fokur fokur kaynayan yerine ulaşmış. Ucu bucağı bilinmez, kenarı köşesi görünmez, geçidi olmayan ulu denizlere vardığında atı birdenbire durmuş.* Culuruyar Nurgun Bootur destanında, cehennemdeki Ateş Denizi'nden

göğün dokuzuncu katına kadar yükselen bir Buz Dağı'nın varlığından haber verilir. Bu dağ, yeraltıyla gökyüzü arasında bir bağ gibidir. Destanda bu dağın tasviri Cılga Toyon'un ağzından şu şekilde yapılır: *Üç yerinden boğumlu, yedi yerinden girdaplı, büyük Ateş Denizi'nin ortasından filizlenip büyümüş, dokuzuncu kat göğün en zirvesine ulaşmış, pürüzsüz buzdan bir tepe var. Sicim gibi olsa da bağırsız, iplik gibi olsa da bağlantısız, Güneş'in aksi yönünde bir tepe.* Yakut destanlarında yeraltı ve cehennem ayrıca kasvetli, balık çorbası gibi, kurt ulumalarının duyulduğu, Güneş'in aksi yönünde duran bir yer olarak tasvir edilir. Buradaki Ateş Denizi'nin alevleri üç günlük uzaklıktan bile görülecek ve göğün dokuzuncu katına ulaşacak kadar büyüktür. Burada her şeyi içine çeken, örümceğin bile saplandığı, kara kanın sürekli kaynadığı, kakım gibi pis kokulu bir bataklık ve içine aldığı her şeyi öldüren bir ölüm suyu vardır. Er Sogotoh destanında Kömüs Kıırıktay yeraltına inince buranın tasviri, anlatıcı tarafından şöyle yapılır: *Ağaçlı, otlu dünya... Kertik Güneş'li, kertik Ay'lı... Pişmemiş balık çorbası gibi karanlık puslu dünyalı... Pişmemiş göl balığı çorbası gibi sisli, dumanlı dünyalı... Boğa büyüklüğünde zıplayıp koşan solucanlı, sıçrayıp koşan böcekli, tek ayakla koşan karıncalı... Koşuşturup duran abaahlı, gölge gibi dolaşan ruhlu... Dokuz çardak tepesinde ayın yapıp oynaşan kadın şamanlı... O tepelerden geçmişti. Yedi hileli engeli aştı.*

Buna mukabil diğer Sibiryalı grubu Türk destanlarında yeraltı tasvirleri daha yüzeyseldir. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında yeraltı şu şekilde tasvir edilmiştir: *Ay'ı, Güneş'i belli olmayan, karanlık yermiş. Ağacı, taşı tutulmayan bataklık yermiş. Böylece giderken görülür ki, anlatılmayacak kadar düz ovalıkmış.* Bazı destanlarda da yeraltının tamamı değil, ancak kahramanın yeraltında bulunduğu kısım(lar) tasvir edilir. Han Mirgen destanında kahraman, ateşin efendisi Od Han ile savaşmak için yeraltına indiğinde anlatıcı bu yeri şöyle tasvir eder: *Ateşli bir dağ silsilesinin olduğu, ateşin akıp durduğu ve yumuşak küleriyle her şeyi içine çeken bir yer.* Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında ise yeraltı oldukça karanlıktır. İki nehir akar ve Erlik'in sarayı, bu iki nehrin birleştiği yerde bulunur. Ayrıca yeraltında kara renkli su halinde akan bir dere vardır ki atı, kahramana bu derenin, insanların gözyaşlarından oluştuğunu söyler. Bu dere, destanda adı verilmesede, Toybodım Nehri olmalıdır.

Sibiryaya Türk destanlarında yeraltına inen kahraman, cehennemde ceza çekenleri görür. Bu insanların çektiği cezalar, onların hayattayken işlediği suç ve günahlarının karşılığıdır. Reel dünyada kötülük yapan, öte dünyada cezasını ona göre çeker. Bu durum belli ölçüde Türk şamanizminin ahlaki ölçütlerini yansıtır.¹⁰⁵ Cehennem tasvirleri konusunda Maaday Kara, Huban Arıç ve Alday Buuçu destanı önemlidir. Alday Buuçu destanında çeşitli cezalara çarptırılmış insanların cezaları ve bu cezaları almalarına sebep olan suçları şöyle açıklanır: Hayattayken başkalarına dil uzatan insanlar, demir bir çengel ile dillerinden duvara asılmış vaziyette durmaktadır; hayattayken başkalarına kötü gözle bakan insanlar, gözlerinden çivilenerek çengelle duvara asılmıştır; yaşarken sürekli kavga eden çiftler yeraltının karanlık dünyasında da bir kayanın üzerinde sürekli kavga etmekle cezalandırılmıştır; orta dünyada iken sürekli kız çocuğu doğuran bir kadın ise bir göğsüyle çocuk, diğer göğsüyle yılan emzirmek gibi bir cezaya çarptırılmıştır. Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında ise cehenneme inen kahraman, burada cezaya çarptırılmış ve acı çeken insanlar görür; kıl bir ipe binen ve sırtı delik deşik olmuş bir adam, yaşarken başkalarının mallarına zarar verdiği için bu cezaya çarptırılmıştır. Ayağına diken battığı için ağlayan bir lama ise yaşarken dua ve kitap bilmediği halde bildiği yalanını söylediği için bu cezaya maruz kalmıştır. Kan Sulutay destanında olduğu gibi bir kısım destanda ise cehennemde ceza çekenlerin ayrıntılı tasviri yapılmaz; bu konuda bir ya da birkaç örnek ancak verilir. Adı geçen destanda kahramanın yeraltına inen atı, burada ölmüş atların kafatasını kendisine at yapıp binen, kurumuş kaburgaları ise örerek kendisine kamçı yapan bir kişiyle karşılaşır. At, bu kişinin hayattayken bindiği hayvanlara eziyet eden kişi olduğunu anlar. Ölmüş olanların öbür dünyadaki durumlarıyla ilgili olarak ilginç bir örnek, Huban Arıç destanında mevcuttur. Bu destanda yeraltına inen Huban Arıç, burada Ak Üzüt ülkesinde yargılanmak için bekleyen babasının yanında, onun altın tüylü köpeğinin ruhunu da görür. Kahramanın burada, yargılanacaklar arasında köpeğinin ruhunu da görmesi, insanların dışında hayvanların da yeraltında yargılandığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Türk şamanist mitolojisinde yeraltının kaç kattan ibaret olduğu kaynaklarda değişik sayılarla ifade edilmektedir. Bu durum Sibiryaya Türk destanlarında da aynı

¹⁰⁵ Benzer ahlaki ölçütler, Hint *Puranalarındaki* cehennem tasvirleri ile Çin ve Japon mitolojisindeki tasvirlerde de mevcuttur.

şekildedir. Bir boyun farklı destanlarında dahi yerin katları değişiklik gösterir. İncelediğimiz Yakut destanlarında yeraltı katlarıyla ilgili olarak herhangi bir sayı verilmezken Şor destanlarında yeraltı katlarının sayısı hakkında bilgi mevcuttur. Şor destanlarından Ak Kağan'da, yeraltının yüz katlı olduğundan bahsedilir. Altın Sırık destanında ise kahramanın at bağladığı direğinin yerin otuz kat altında köklendiği, kahramanın doğumunu haber vermek için doksan kat yeraltında bir boru çalındığı anlatılır. Yine Şor destanlarından Aran Taycı'da yerin yedi katlı, Kağan Kes destanında ise yetmiş katlı olduğu anlatılır. Kan Sulutay, Maaday Kara ve Şulmus Şunu destanlarında olduğu gibi Altay destanlarının tamamında yeraltı yedi katlı olarak anlatılır. Erlik de en alttaki yedinci kattadır. Kahramanın çakısı yerin yedinci katına kadar iner ve buradaki kısmına Erlik, binitini bağlar. Yeraltının katlarıyla ilgili olarak en ayrıntılı bilgiler, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında vardır fakat burada kahraman, yedi katlı olduğu bildirilen yeraltının ancak dördüncü katına kadar iner. Bu nedenle okuyucu / dinleyici yeraltının beşinci, altıncı ve yedinci katlarıyla ilgili bilgi sahibi olamasa da ilk dört katta nelerin olduğunu öğrenme imkanına kavuşur. Buna göre yeraltının birinci katında Erlik'in yardımcısı Cer Ceñes, ikinci katında yine Erlik'in yardımcısı Kan Kapçıkay, üçüncü katında yedi ve altı başlı olan iki yılan, dördüncü katında ise üçüncü katta karşısına çıkan iki yılanın sarayı, bu saraylarda yaşayan eşleriyle birlikte Cebelek ve Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı vardır. Huban Arığ destanında ise yerin kırk katlı olduğu anlatılır. Bu destanda yerin dokuzuncu katıyla ilgili önemli tasvirler yapılır: *Dokuz kat yerin altında, kızıl alevli ateş göğe kadar uzanmaktaymış. Kara yeri kazılıp kalmış, kara balçığı nemli kalmış. Yeşil ot kırılıncaya kadar tepilmiş. Kaygan balçığı nemli kalmış. Er kemiği gibi kaya yığılmış.*

Yeraltı ve onunla ilgili unsurların (kişi, hayvan, nesne vb.) tasvirlerinde kullanılan renkler genellikle sarı, kızıl ve karadır. Altay destanlarında yeraltına bağlı bir unsur olan Celbegen, genellikle sarı renkle birlikte anılır. Yakut destanlarında abaahıların alınlarının ortasında bulunan tek gözleri kızıldır. Er Samır destanında Erlik'in damadının adı Kara Bökö, kızının adı Sarı Koron'dur. Onun yeraltındaki kara sarayı kara dağın eteğinde, kara bulutla kuşatılmıştır. Yeraltındaki hayvanlar da genellikle sarı ve kara renk ile tasvir edilir. Ölöştöy destanında kahramanın öldürdüğü Erlik'in bahadırı Sokor Kara'nın içinden sarı yılan ve kara kurbağa çıkar. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında olduğu gibi

yeraltı yılanlarının içinden çıkan zehirli sıvı hep sarı renklidir. Aynı destanda, yeraltı bahadurlarının eşyaları kızıl renkli olarak tasvir edilir.

İncelediğimiz destanlarda yeryüzü ve gökyüzüyle ilgili madenler içinde en çok altın, gümüş, bronz ve demirin adı zikredilir. Kahramanların kişisel eşyaları daha çok altın ve gümüştür. Yeraltı ve ona bağlı unsurlar anlatılırken ise adı en çok geçen madenler demir, bakır ve bronz; en az geçen maden ise altındır. Buna karşılık yeryüzü ve gökyüzüyle ilgili olarak ise en çok altın, gümüş ve bronz madenlerinin adları zikredilir. Demir, yeryüzünde ve yeraltında ortak maden olarak en çok adı geçendir. Yeraltıyla ilgili maden isimleri daha çok Erlik'in sarayında, onun sahip olduğu eşyalarda ve özel isimlerde geçer. Ak Tayçı destanında Erlik'in sarayının kapısı yedi kat bakırdan, sarayın kendisi ise demirden yapılmıştır. Yine aynı destanda Erlik'in dokuz kancalı oltasının bakırdan yapıldığı belirtilir. Kan Sulutay destanında ise Erlik'in sahip olduğu eşyalar arasında altın ve demir sandıklar, dökme demirden kase ve bronz kazan vardır. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında Erlik'in güzü ile sarayının önündeki harmanın dökme demirden, yedi kulplu kazanı ve kargısının da bakırdan yapıldığı anlatılır. Ölöştöy destanında Erlik'in sarayı ve masasının taştan, sarayının kapısı ve eşiğinin bakırdan, sandığının dökme demirden, sarayının anahtarının yetmiş dilli ve bakır olduğundan bahsedilir. Kökin Erkey destanında yeraltı sakinlerinden Celbis Sokor'un sarayı dokuz sayısı ve demir madeniyle tasvir edilir: Sarayın dokuz kat dökme demirden yapılmış kapısının dokuz ayrı kilidi vardır. Yeraltı varlıklarının adlarının önünde genellikle demir sıfatı vardır: Timir İyista Hara, Temir Kaan, Temir Ceek, Temir Bökö vb. Maaday Kara destanında Erlik'in kızı tasvir edilirken onun yüzü, bakır tencere (göz) ve bakır çaydanlığa (burun) benzetilir.

4. BÖLÜM

SİBİRYA TÜRK DESTANLARINDA KAHRAMAN VE YERALTI

4.1. Kahramanın Özellikleri

Kahramanın özelliklerden bahsedebilmek için öncelikle onun macerasını genel hatlarıyla bilmek, daha sonra bütünden parçaya hareket etmek gerekir. İncelediğimiz destanların olay örgüleri küçük bazı farklara rağmen temelde aynı olup ana epizotları bakımından şu şekildedir:

1. Kahramanın doğumu
2. Ad alması
3. Atının, silahlarının ve giysilerinin bağışlanması
4. Bir yakınının (genellikle eş ya da kız kardeş) yeraltına kaçırılması
5. Yolculuğa hazırlık safhası
6. Yeryüzündeki engelleri aşması
7. Evleneceği kızla tanışması
8. Yeraltına açılan geçide ulaşması
9. Yeraltına inışı
10. Yeraltındaki engelleri aşması
11. Erlik'in sarayının önündeki engelleri de aşarak ona ulaşması
12. Erlik ile savaşı
13. Zaferi ve Erlik'e yemin ettirmesi
14. Kaçırılan yakınınını ve esir alınan halkları kurtarması
15. Yeryüzüne çıkışı
16. Evlilik ve toyu

“Kahraman, hepimizin içinde saklı duran, yalnızca bilinmeyi ve yaşama katılmayı bekleyen tanrısal yaratıcı ve kurtarıcı imgenin simgesidir.”¹⁰⁶ diyen Campbell, onun varoluş nedeni olan macerasını şöyle özetler: Kahramanın mitolojik macerası *ayrılma*, *erginlenme* ve *dönüş* olmak üzere üç bölüme ayrılır. O, bilinmeyene gidip güçlüklerle mücadele ederek onları yok etmeye çalışır; aynı

¹⁰⁶ CAMPBELL 2013: 51

zamanda erginlenme sürecini tamamlayarak kendini kusursuz kahramana dönüştürür. Onun macerası, yeryüzünde veya yeraltında olabilir; fakat maceranın geçtiği bu yer mutlaka zorlu bir yer olmalıdır. Bu macera sırasında onun ilk karşısına çıkan, koruyucu (yardımcı) bir figürdür; bu genellikle yaşlı bir kadın ya da erkek şeklindedir. Bu figürün, bu yolculuktaki esas görevi, kahramanın hem kendisi için hem de toplum için doğruyu yapabilmesi amacıyla ona yol göstermektedir. Bu nedenle o, kahramana büyülü formüller gösterir, nasihatler verir ve engelleri aşabilmesi için ona sihirli nesnelere temin eder. Koruyucu (yardımcı) figür ile olan görüşmesinden sonra kahraman yola koyulur ve bilinmeyene doğru ilerler. Bir geçide (eşiğe) varır. Burası çöl, deniz, orman gibi tehlikeler içeren bir yerdir ve kahraman burada canavar ve dev gibi olağanüstü, kötü figürlerle ya da çekici, ayartıcı güzellerle (ki onlar da kötü figürlerdir) karşılaşır. Kahraman buradaki olumsuzlukları aşarak yoluna devam eder ve tam olarak karanlığa (bilinmeze) dalar. Bu, kahramanın yeniden doğuş sürecidir. Bu süreç, içe doğru (dikey) bir hareket şeklindedir (yeraltına inme, balinanın ya da ejderhanın karnına girme vb.). Bu süreçte kahramanın karşısına çıkan engeller, onun tam bir dönüşüm yaşayacağını kanıtıdır; kahraman, insani özellikleri bırakıp mükemmelleşecektir. Campbell'ın "sınavlar yolu"¹⁰⁷ dediği bu kısım başladığında kahraman ve onun koruyucu (yardımcı) güçleri (zor zamanında yetişen, olağanüstü varlıklar ya da sihirli nesnelere) kötülüklerle karşı mücadelelerini verir ve onların karşısında üstünlük gösterir. Böylece kahraman, macerasının sonuna gelmiş olur. Bu yolun sonunda "kız-kadın-anne-ilahe" kavramlarıyla açıklanabilen tanrıça ile karşılaşan kahraman, ardından "baba-tanrı" figürü ile görüşür ve erginlenme sürecini tamamlayıp zafer kazanır. Bu karşılaşma ve görüşmelerde kahraman, anne ile "var olur"; baba ile "var olmak" kavramını yenip ölümsüzleşir (CAMPBELL 2013: 219). Artık dönüş sürecine geçen kahramanı karanlık güçler, bu sefer de dönüş yolunda rahat bırakmaz. Bu yolda da kahramanın birçok engel ile karşılaştığı görülebilir. Bu engelleri aşarken kahramana yine koruyucu (yardımcı) güçler eşlik eder. Yolculuğun sonuna gelen kahraman artık iki dünyanın (yani mevcut, yaşadığı mekanın ve gidip de geldiği yerin) yenilmezi ve sözü geçeneğidir. Bir süre gittiği yerlerin etkisinden kurtulmak için kendi mekanında, ailesiyle birlikte dinlenmeye çekilen kusursuz kahramanı artık yeni maceralar beklemektedir.

¹⁰⁷ CAMPBELL 2013: 113

Sibirya Türklerinin epik karakterli destanlarının tamamında *kahramanın yaratılıştan gelen iki yönlü bir doğası* vardır. İnsan oluşu ve yeryüzüyle bağlı doğası onun sınırlılıklarını, gökyüzü ve tanrılarla irtibatı ise sınırsızlıklarını ortaya koyar. “*Destanın önemi, bizzat savaş işlevinin kendinde değil, tek tek her savaşçının ‘aristeia’sındadır.*” (HUIZINGA 2010: 91) Yani kahramanın kendi doğasına özgü yaratılış ve erdemindedir. Onun alinyazısı dünyevi değil, ilahidir. Kahramanın başlangıçta bilinçli olmaktan uzak, doğaçlama olduğu izlenimi uyandıran yeraltıyla mücadelesinin amacı; kendisinden başlayarak yakın çevresi, hakimiyet alanı ve genelde Erlik ile onu temsil eden güçlere karşı yeryüzünün esenliğini güvenceye almaktır. Yeraltı ve onun yeryüzündeki temsilcileri olan güçlerle mücadelede kahramanlık bizatihi başarı için yeterli bir nitelik değildir. Destan kahramanı kendine özgü, bildik dünyasının çemberinin dışına çıkarak bilmediği bir dünyanın mekanizması ile karşı karşıya gelip daha üst bir düzleme geçer. O, girdiği yeni düzlemde içkin vasıflarıyla evrensel düzenin korunması, insanın yeryüzündeki hayatının rutin seyrinin tesisi için mücadele verecektir. Nüfuz alanının dışında vereceği mücadelesinde, yaratılışında var olan özelliklerinin yanı sıra bizzat tanrılar veya tanrısal güçler tarafından aşama aşama ihtiyaç duyduğu özelliklerle donanır ve böylece o, başka bir varlık haline gelir: Genç, yakışıklı, uçar ve güçlü bir delikanlıdan yavaş yavaş etik değerlere sahip, ağırbaşlı, bilge, inançlı ve adil bir yöneticiye dönüşür. Macerasında tecrübe kazanıp olgunlaşan kahraman, kendine özgü davranışlar sergilemeye başlayıp çevresiyle etkileşimde hakim unsur olur ve sonunda insanlığın en yüksek mertebesine ulaşır. Erginleşme süreci boyunca fiziki gücünün artmasının yanı sıra duygusal kavrayışı ve önsezileri de gelişir. Kahramanın sahip olduğu özellikler şahsında bir arada düşünüldüğünde o, Tanrı'nın özeti ya da yeryüzündeki uzantısı gibi görülür. Atının, savaş giysisinin ve silahlarının önceden hazırlanmış olması, kahramanın Erlik ile mücadele için tanrısal irade tarafından seçildiğini gösterir. Bu seçilmişlik onu, Erlik karşısında eşit hatta üstün kılar. Onun kaderi böyle hükme bağlanmıştır. Başlangıçta kahraman için irade dışı olan her şey iradenin sınırları içine çekilir. Sır katına yükselerek dünyaya ait olmaktan çıkıp yeryüzüyle göklerin karışık bir figürü haline gelir. O, artık bütün insanlığı içinde barındıran bir çekirdektir ve Tanrı nazarında insan denen varlığın ağırlık merkezidir. Kahraman, mücadeleye başladığı andan itibaren gerçek hayat durur ya da gerçek hayatla yeraltı dünyası arasında bir sınır çizmek imkansız hale gelir; yeraltı dünyasından

ve ona ait şahıs ve unsurlardan bilinen, tanıdık bir şeymiş gibi söz edilir. Fakat bu tanıdıklık / tanışıklık, farklı değerlere sahip dünyaların etki alanlarına ait sınırların ayrıştırılması ve ayrı tutulması gereken bir tanıdıklıktır. Aşağıda sıralanan özelliklerine bakıldığında insani olanların tamamı, tanrısal olanların da bir kısmı kahramanda bir araya gelip filizlenerek onu sıradanlığın ötesine taşır. Kahramanın bu özelliklere nasıl kavuştuğu sorulmaz; sorulsa da metinlerin hiçbirinde bunun cevabı yoktur. Ancak muğlak bir şekilde bu özellikleri ona Tanrı tarafından bağışlanmış, denilebilir. Mükemmel tamamlanmışlığı neticesinde kahraman artık tanrısal nitelikleri yansıtır hale gelir ve macerası da kutsal eylemlerin bütünüdür. Aşağıda sıralanan özellikleri, kahramanın sıkı dokunmuş bir bütün (sentez) olduğu gerçeğini ortaya koyar. Zafere ulaşmasını sağlayan da sahip olduğu özelliklerinin toplam etkisidir. Bunlardan birinin eksikliği, sonucu olumsuz etkilemese de kahramanın tökezlemesine neden olacaktır.

Kahramanın yeraltı ile mücadelesini konu edinen destanların özelliklerinden biri, yeraltıyla mücadelenin sırasıyla dede, oğul ve torunun *kalıtsal* bir bütünü şeklinde olmasıdır. İncelemeye esas aldığımız destanlarda karşımıza iki türlü kalıtsallık çıkar: Birincisi atalardan kahramana kalan, ikincisi ise geleneğin içindeki bütün kahramanlardan miras olarak geçen. İkincisine Cañar destanındaki geleneksel kalıtsallık örnek olarak verilebilir. Bu destanda yeraltıyla mücadelenin destancılık geleneğinde yer alan diğer destan kahramanlarından Cañar'a tevarüs etmiş olduğu üzerinde durulur. Erlik'i yenen kahraman, kendisinden önce onunla savaşmış diğer kahramanlarla (Maaday Kara, Ölöştöy, Altay Buuçay gibi) bir araya gelir ve zaferi aslında hepsi birlikte kazanır. Fakat Cañar bu kahramanların özelliklerini bünyesinde toplayan ve hepsinden üstün bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Aynı destanda mücadelenin, ailenin kadın ve erkeklerinin tamamının verdiği bir mücadele olduğu Cañar'ın ağzından şu şekilde dile getirilir: *Üç Kurbustan tanrımızın bizi yaratma gücüyle, Cer Kindigi Enem'in sözüyle bizler, yeraltına karşı, kız kardeşim, oğlum, yeğenim, kızım, torunum ve dört damadımınla birlikte Erlik Biy'e karşı savaştık. Kalıtsallık*, Sibiry Türk destanlarının hemen tamamında Cañar destanında olduğu gibi *dede-oğul-torun* üçlemesi veya *baba-oğul (kız)* halinde görülürken Erke Koo destanında *dayı-yeğen* veya Er Samır ya da Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında olduğu gibi *ağabey-kardeş* kalıtsallığı şeklindedir. Kahramanın tavırlarını da bu kalıtsal özellikler biçimlendirir.

Yeraltıyla mücadeleyi kalıtsal olarak sürdüren kuşaklarda bir veya bazen ikinci olanlar son halka değildirler ya da halkayı tamamlamazlar. Halkayı ancak birinci ve ikinci kuşağı aşan, tanrı ya da doğaüstü güçlerden aldığı yardımlarla yetkinleşen üçüncü kuşak tamamlar. Onlara rehberlik yapıp destek veren öncüllerinin (atalarının) onları önceleyen tecrübeleri ön açıcıdır. Kahraman, yeraltına yaptığı yolculuğunun ve macerasının her aşamasında erginleşmenin de yeni bir aşamasını yaşar. Yeraltıyla mücadelenin kalıtsal olarak sürdüğü destanlarda erginlenme, tek bir kahraman olgusunun içinde ama birden fazla kuşakta gerçekleşen bir durumdur. Kahramanın yeraltıyla kalıtsal (baba-kız) macerası sonrasında erginlenmesini en iyi şekilde Huban Arığ'ın annesinin sözleri ifade etmektedir: *Canım balam Huban Arığ, çocuk yaşta giden özün, olgunlaşmış döndün. Tok ve semiz malını alıp geldin. Ata yurdunu şimdi yönet. Onurlu halkını geri getirdin. Ana yurdunu şimdi sahiplen.* Bu sözlerden anlaşıldığı üzere destanın kadın kahramanı, yeraltına inip geri çıkmak suretiyle başarı gösteren Huban Arığ, artık yurdunu yönetecek ve halkını sahiplenecek vasıflara da haiz olmuştur. Annesi onun hanlığını halkına şu sözlerle duyurur: *Hanın yerine hanlık edecek olan benim kızım Huban Arığ'dır. O, han giyimini şimdi kuşanır. Beyin yerine şimdi geçer. Beylik giyimini şimdi giyer. Huban Arığ'ın sözlerine kulak verip onları yerine getirin.* Yeraltıyla savaşın kalıtsal olarak devam ettirilip tamamlandığı destanlardan biri olan Huban Arığ'da mücadele, baba ve kızın (Huban Arığ) ölmesiyle birlikte destanın kadın kahramanı olan Huban Arığ'ın sonradan doğmuş iki amcası tarafından tamamlanır.

Sibiry Türk destanlarında kahramanların temel özelliklerinden biri de *şekil değiştirmedir*. Şekil değiştirme sadece kahramana mahsus bir özellik de değildir. Onun atı, yakınları ve düşmanları da sık sık şekil değiştirir. İncelemeye esas aldığımız destanlarda şekil değiştirmeye ilgili unsurlar şu şekil şekilde tasnif edilebilir:

A1. Kahramana Bağlı Şekil Değiştirme

A1.a) Kahraman *insana* dönüşür (Küçük bir çocuk, yaşlı bir kadın, halktan biri vb.).

A1.b) Kahraman *hayvana* dönüşür (Guguk kuşu, kartal, aladoğan, şahin, serçe, kaz, kuğu, suna, ördek, balık, ayı, karınca, sinek, tavşan, porsuk, tilki, sıçan, sığın vb.).

A1.c) Kahraman *yeraltı varlığına veya kötü ruha* dönüşür (Erlık'in kızı, abaahı, üzüt vb.).

A1.ç) Kahraman *kozmetik unsura* dönüşür (Yıldız vb.).

A1.d) Kahraman *tabiat unsuruna* dönüşür (Rüzgar, göl, duman, çiçek, taş, diken, pelin otu vb.).

A1.e) Kahraman *nesneye* dönüşür (Çakmak taşı, kayış, makas, ok, mızrak, kıl, köpük vb.).

A1.f) Kahraman *dilenci / pejmurde görünümlü tasa / tastarakaya* dönüşür.

A2. Kahramanın Kendisinin veya Atının Bir Uzunun Şeklini Değiştirmesi

A2.a) Kahraman saç telini kendine dönüştürür.

A2.b) Kahraman saç telini bahadır, at vb. bir canlıya dönüştürür.

A2.c) Kahraman atının yele ve kuyruk kıllarını canlı (bahadır, at vb.) ya da cansız (kılıç vb.) bir nesneye dönüştürür.

A3. Kahramanın Bir veya Birden Fazla Canlının Şeklini Değiştirmesi

A3.a) Kahraman canlıyı / canlıları, cansız bir nesneye dönüştürür (Atını çakmak taşına, hayvanları arpaya, evleneceği kızı yüzüğe, halkını ve hayvanlarını küpeye vb.).

A3.b) Kahraman canlıyı / canlıları başka bir canlıya dönüştürür (İnsanları karıncaya vb.).

A4. Kahramanın Nesnelerin Şeklini Değiştirmesi (Kılıcını altın bir kavağa, incilerini ise güneşe vb.)

B. Kahramanın Atının Şekil Değiştirmesi

B.a) Kahramanın atı, başka bir hayvana dönüşür (Bozkurt, sıçan, serçe, boğa, arı, kedi, sinek vb.).

B.b) Kahramanın atı, başka bir canlıya dönüşür (Erlık'in kızı vb.).

B.c) Kahramanın atı, cansız bir nesneye dönüşür (Kıl, kayış vb.)

C. Yeraltı Unsurlarının Hayvana Dönüşmek Suretiyle Şekil Değiştirmesi (Kurbağa, yılan, arı, kelebek vb.)

Şekil değiştirmenin en çok görüldüğü destanlardan birisi Cañar destanıdır. Bu destanda kahramanla birlikte atı, yakınları ve yeraltına ait unsurların hemen tamamı şekil değiştirebilmektedir. Destanda ilk olarak Erlık'in damatları olan üç şulmuş, yeryüzüne çıktıklarında *üç yılan*a dönüşür. Destanın kahramanı Cañar, yeraltına inerken karşısına çıkan ilk engeli aşmak için iki köpeğini eline alıp sallamak suretiyle *iki kuçuğa (eniğe)* dönüştürür. Yeraltına inen Cañar, silkinerek yaşlı bir kadına dönüşür. Destanın ilerleyen bölümlerinde kahramanın kız kardeşi Cañarçı sırasıyla *tavşana*, *porsuğa* ve *Erlık'in kızı Kara Taacı'nın şekline* dönüşür. Bununla birlikte kahraman, atının yelesinden ve kuyruğundan yüzer kılı *yüz ata* ve *yüz kılıca* dönüştürdüğü gibi bu atları ve kılıçları kullanması için de kendi saçından kopardığı yüz saç telini *yüz bahadıra* dönüştürür. Kahramanın atının da düşman yurdunda etrafı kolaçan etmek veya tanınmamak için sıçan, boğa, arı ve kediye dönüştüğü görülür. Erlık'in kızı Kara Taacı ise destan boyunca yılan ve kurbağaya dönüşür.

Ölöstöy destanında kahramanın annesi, oğlunun yeraltına inmesini engellemek için şekil değiştirerek onun yoluna çıkar. O, sırasıyla *tilki* ve *tavşan* kılığına girerek oğluna engel olmaya çalışsa da bunda başarılı olamaz. Sonra bir makası *dağa*, saçlarını da sık bir *ormana* dönüştürür ama yine oğlunun yeraltına inmesine engel olamaz. Kahramanın şekil değiştirmesi durduğu yerde titreyip silkinme veya Yakut destanlarında olduğu gibi yere yatıp üç kez yuvarlanma ya da sırtüstü düşme suretiyle olurken başka bir şeyin şekil değiştirmesi, kahramanın o şeyi eline alıp sallaması yoluyla olur. Kahraman, yabancı bir yurda girmeden,

özellikle de evleneceği kız için düzenlenen yarışmalara katılacağı zaman kimliğini gizlemek amacıyla *tas / tastarakay* kılığına girer. Bu şekilde yabancı yurda giren tastarakay destanlarda çamurda oturan, salya sümüklü, pis kokulu ve insanların kendisinden iğrenip uzak durduğu birisi olarak tasvir edilir. Bu durumuyla yarışmalara katılan kahraman sonuçta her bir yarıştan galip çıkıp kaderinde kendisine eş olarak yazılmış kızla evlenmeye hak kazanır. Ölöştöy destanında *tas* ya da *tastarakay*ın yaptığı işler; hasta tedavi etme, halkı eğlendirme, söz atışması yapma, sihir ve büyü yapma, fal bakma şeklinde sıralanır.

Ak Tayçı destanında yeraltına inip Erlik'in sarayına ulaşan kahraman *guguk kuşuna* dönüşür. Altın Sırık destanında kahraman, evlendiği Altın Torgu'yu *yumurtaya* dönüştürerek cebine koyar. Culuruyar Nurgun Bootur destanında iki kez şekil değiştiren kahraman ilkinde abaahıların etkisinden arınmak için yeraltında bulunan Ölü Suyu'nda *turna balığına*, ikincisinde ise yeraltı büyücüsü Alıp Hara'nın büyüleri için *abaahıya* dönüşür. Alday Buuçı destanında kahraman, atını *aşık kemiğine* dönüştürerek cebine koyar. Yeraltına indiğinde ise burada geçit vermeyen suyu aşmak için sırasıyla *ördek, suna, kaz, kuğu* ve *köpüğe* dönüşür. Ölöştöy destanında Kan Mergen, *sineğe* ve *kızıl tilkiye* dönüşür.

Destanlarda kahraman, kendi şeklini değiştirebildiği gibi başka nesne ve canlıların da şekillerini değiştirebilme kabiliyetine sahiptir. Ak Tayçı destanında kahraman, kılıcını altın yapraklı bir *kavağa*; incilerini ise Güneş'ten daha parlak bir *ışığa* dönüştürür. Er Sogotoh yeraltına inen geçidin ağzındaki yedi aslanı aşmak için atını *çakmak taşına*, kendisini ise *üç köşeli çelik oka* dönüştürür. Aynı destanda Er Sogotoh'un oğlu Kömüs Kırıktay da yeraltına açılan deliğe gitmek için atını *çakmak taşına* dönüştürür, kendisi ise bir *aladoğana* dönüşür. Geçide ulaştığında *oka* dönüşür. Yeraltına indiğinde ise abaahılarla kavga edeceği yere, *ak dumana* dönüşerek gider. Yine bu destanda Hariacılaan Bergen, Tanrı'nın daveti üzerine gökyüzüne çıkmak için *aladoğana* dönüşür. O yeraltında, yer üstünde ve yolculuk için birkaç kez daha *aladoğana* dönüşür. Hariacılaan Bergen eşini kaçıran yeraltı abaahısının evine girmek içinse *üç köşeli çelik bir mızrağa* dönüşür.

Maaday Kara destanında da şekil değiştirme, kahraman Kögüdey Mergen ve atının sıkça faydalandıkları özelliklerinden biridir. Bu destanda hızlı yol almak için kahraman *kartala*, atı da *bozkurda* dönüşür; sonrasında ise kahraman ve atı, mitik bir geyik olan andalbayı kandırmak için *sığına* dönüşürler. Destanın sonunda ise Kögüdey Mergen gökte *Büyükayı takımyıldızını oluşturan yıldızlardan birine*, eşi de *Kutup Yıldızı*'na dönüşür.

Kan Sulutay destanında hem kahraman hem de atı şekil değiştirme özelliklerine sahiptir. Kahramanın atı, destanda dört kez şekil değiştirir: İlkinde yeraltındaki bataklığı aşmak için bir *kıla* dönüşür, ikincisinde tanınmamak için *Erlük Biy'in küçük kızına*, üçüncüsünde yeraltına inmek için bir *kayışa*, dördüncüsünde ise yeraltında bir *sineğe* dönüşür. Bu destanda kahraman, daha çok canlı ve cansız nesnelere şeklini değiştirmesiyle dikkat çeker. Kan Sulutay ilk olarak atının kuyruk ve yelesinden kopardığı ellişer teli *genç kız ve delikanlılara*, matarasını da çoğaltarak *yüz mataraya* dönüştürür. Ayrıca destanın ilerleyen bölümünde elli aygırı şekil değiştirip sağ cebine, elli fıçı içkiyi de yine şekil değiştirip sol cebine koyar.

Katan Kökşin ile Katan Mergen destanı da şekil değiştirme motifinin sık görüldüğü destanlardan biridir. Bu destanda da kahramanın, atın ve düşmanların şekil değiştirdiği görülür. Destanda ilk olarak kahramanlar ve düşmanlarıyla birlikte atlarının *kartala* dönüşerek kavgaya gökyüzünde devam ettikleri anlatılır. Kahramanın atı, düşmanın yurduna girerken bir *serçeye*, ölen sahibini emniyetli bir yerde saklamak için bir *sıçana* ve yeraltına indiğinde bir *sineğe* dönüşür.

Huban Arığ destanı farklılık gösteren şekil değiştirme motiflerini bünyesinde taşıyan destanlardan biridir. Destanda kahramanın köpeği yeraltına inince bir *alpa* dönüşür. Huban Arığ yeraltında tanınmamak için yeraltının hakim güçlerinden biri olan Hara Moos'un yeğeni olan *Haan His'a*, yeraltı engellerini aşmak için *şahine* ve saçının bir telini *kendisine*, kendisini de bir *çiçeğe* dönüştürerek üç kez şekil değiştirir. Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris ise önce bir tabiat olayı olan *rüzgara*, daha sonraysa bir *göle* dönüşür. Destanda Huban Arığ, yeraltındaki engellerle karşılaşınca atını *kuma* dönüştürür. İlerleyen bölümlerde Huban Arığ, kendisiyle zorla evlenmek isteyen Ah Molat'ın yurduna gittiğinde tekrar saçından bir teli *kendi*

şekline, kendisini ise bir *sineğe* dönüştürür. İkinci kez yeraltına indiğinde ise tanınmamak için *üzüte* dönüşür. Destan boyunca Huban Arığ'ın tanınmamak için zaman zaman *sıradan bir insanın* şekline dönüştüğü de olur.

Şekil değiştirmenin en az görüldüğü destanlara örnek olarak Kan Ceeren Atlı Kan Altın ve Han Mirgen destanları verilebilir. Bu destanların ilkinde kahraman yeraltına indiğinde *küçük bir çocuğa* dönüşmek ve sarı zehir halindeki nehirden korunmak için *taşa* dönüşmek suretiyle yalnızca iki kez şekil değiştirir. Han Mirgen destanında ise kahraman iki kez tanınmamak için *tas / tastarakay* kılığına girer ve bir kez de evleneceği kızı *yüzüğe* dönüştürür. Kağan Kes destanında da kahraman, eşini *yüzüğe*¹⁰⁸ dönüştürüp cebine koyarak yola çıkar, destanın ilerleyen bölümlerinde ise bir kağanın halkını ve hayvanlarını *iki gümüş küpeye* dönüştürerek cebine koyduğu görülür. Atını bulmak için *sarı bir sineğe* dönüşür. Buna mukabil yeraltındaki Kara Kağan'ın iki oğlu, *iki sıçana* dönüşerek yeryüzüne çıkar. Kahramana yardımcı olan yaşlı kadın ise *guguk kuşuna* dönüşerek kendi yurduna döner.

Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında kahraman ve atı düşman yurtlarına geldiklerinde Han Hülük kendini bir *dikene*, atını ise *tezeğe* dönüştürür. Düşmandan korunmak içinse sırasıyla *balık*, *şahin* ve *karıncaya* dönüşürken düşmanı da kendisini *balık*, *kartal* ve *üç ayıya* dönüştürür. Ton Aralçın Haan destanında Tanrı Kurbustu Haan'ın kızı Toolay Çeçen *kuşa* dönüşerek gökyüzüne çıkar. Kahraman ise kendisini *pelin otuna*, atını ise *dışkıya* dönüştürür.

Hava durumunu değiştirme de kahramanın belirgin özelliklerinden biridir. Ak Tayçı destanında kahraman, yeryüzünde Erlik'in engelleri olarak karşısına çıkan yüz genç kız ve yüz delikanlının, parmağından kan çıkarıp kargısına sürmek suretiyle düşürdüğü şiddetli soğuktan donarak öldüğünü görür. Şulmus Şunı destanında kahraman, Temene Koo'nun yurduna beş gün boyunca bütün canlıları dondurup öldürecek bir soğuk indirir fakat destanda onun bunu nasıl başardığı anlatılmaz. Boktu Kiriş, Bora Şeeley destanında kahramana yardımcı olmak için onun yerine yaya yarışına katılan Er Sayın Uluatı'yı, Tevene Kara Möge'nin dokuz

¹⁰⁸ Yüzüğe dönüştürme motifi Şorların Ak Kağan, Altın Sırık ve Kağan Argo Ablalı Kağan Mergen destanları ile Altaylıların Cañar ve Temene Koo destanlarında da mevcuttur.

hizmetçisi sarhoş eder ve onun sızmasına neden olurlar. Bora Şeeley bu durumu dürbünü ile görür. Yada taşını çıkartıp bir ırmağın suyuna koyar. Birden şiddetli bir rüzgar çıkar ve ardından da yağmur başlar. Bu yağmur, Er Sayın Uluatı'yı ayıltır. Er Sayın Uluatı, dokuz hizmetçiyi yakalayıp yere çalar ve yarışa devam eder. Maaday Kara destanında ise kahraman hava durumunu değiştirmek istediğinde doğarken elinde bulunan iki yada taşını kullanır. Kögüdey Mergen bu taşları sadece hava durumunu değiştirmede değil, düşmanlarını öldürmede de kullanır: Kendisini yemeye gelen kurt ve kuzgunları, Erlik'in kızının üzerine saldığı deve ve boğayı bu taşları fırlatarak öldürür. Erke Koo destanında ise kahramanın yeğeni sahip olduğu yada taşını Güneş'e karşı tutarak kar yağdırır ve çıkardığı selle Erlik'e bağlı olanların kanlarını yeryüzünden temizler. Huban Arığ destanında olduğu gibi bazen kahramanlar, hava durumunu değiştirmek için olağanüstü güçleri bulunan nesnelere sahip olmak zorunda değildir. Hava durumunu değiştirmek, onların doğuştan sahip oldukları özelliklerden biridir. Bu destanda Huban Arığ iki kez hava durumunu değiştirir: ilkinde Sarı Üzüt ülkesindeki geçidi bekleyip ölülerin ruhlarını kontrol eden dokuz sarı kız ve dokuz sarı delikanlıyı, aşırı sıcak çıkarıp uyutarak geçer; ikincisinde ise düşmanın yurdunu etkisiz hale getirmek için hava durumunu değiştirir. Bu durum destanda şöyle anlatılır: *Huban Arığ altmış yordamını düşünüp elli yordamını evirdi. Üç gün üç gece ulu yağmur yağdırdı. Ulu yel, ulu kasırga oynatıp ulu gök gürültüsü çıkardı. Ulu dağlar yerinden silkelendi. Ulu sular şırıldadı. Üç günün ardından bulutsuz, güneşli gök ortaya çıktı. Ulu sıcak başladı. Yönetilen halk ve semiz mal, ulu sıcağa ve ulu ayaza dayanamadan ulu uyku bastırıp oraya buraya yatarak, gözlerini yumup horlayarak derin uykuya daldılar.* Her iki durumda da kahramanın hava durumunu değiştirdikten sonra onun düşmanlarının uykuya dalması yoluyla etkisiz hale gelmesi, ortak unsur olarak karşımıza çıkar.

Epik Türk destan geleneğinde kahramanın önemli özelliklerinden biri de *hiç çocukları olmamış yaşlı bir anne babanın çocuğu olarak dünyaya gelmesi ve hızlı bir şekilde büyümesidir.* Bu, Sibiry Türk destanlarında sıkça görülen bir husustur. Ak Tayçı destanında kahraman günler içinde büyüyerek bir yiğit haline gelir. Kan Sulutay destanında kahraman sekiz başlı yılanın otuz memesini emip yedi köşeli taşta yatarak hızla büyümüştür. Culuruyar Nurgun Bootur destanında kahraman, göğün dokuzuncu katında doğar ve iki yaşındayken kahraman görünümü kazanır.

Er Sogotoh'da destanın ikinci nesil kahramanı olan K m s Kırıkta , her gün yeni bir ya ına basacak şekilde hızlı büyür.  l  t y destanında Erkin Koo iki günde anne, altı günde baba der. Bir ay içinde ise konu up ko maya ba lar. Olağanüstü doğumlar içinde en ilginç olanı Erke Koo'nun doğumudur. Destanda Erke Koo,  akmak taşından sızan sudan doğar / ortaya çıkar. Erke Koo iki gün sonra anne, altı gün sonraysa baba deyip kaba kuvvetini gösteren eylemlerde bulunur. Kahramanın doğumdan sonra hızlı bir şekilde büyümesi yani reel zamanla uyumsuzluğu hayatının her safhasında görülen bir durumdur. Onun *alp uykusu* yıllara yayılacak kadar (altmış, yetmiş yıl) uzundur; d  manlarıyla kavgası   , yedi, dokuz yıl hatta Kan Sulutay destanında olduğu gibi evlenmek istediği kızı d n r olması bile üç yıl; düğünü ise üç, yedi ya da dokuz yıl sürer. Kahraman, canlılık ve gücünü uzun süren alp uykusu sayesinde muhafaza eder ya da uzun yıllar süren savaşlardan sonra eski gücünü ancak uyuduğu alp uykusu sayesinde geri kazanır. Alp uykusu, kahramanların maceralarında geleceği görmeleri bakımından da önem taşır. Kahramanlar genellikle kutsal ağaçların altında uyuduklarında gelecekle ilgili rüyalar görür. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında kahraman, alp uykusundaki rüyasında, düşmanların yurduna saldırı halinde olduklarını görür. Destanın ilerleyen bölümlerinde kahraman yine alp uykusunda evleneceği genç kızı (Altın Tana'yı) görür.

Kahramanın inanç boyutu da kahramanın önemli özelliklerinden biri olarak dikkati çeker. İncelememize temel teşkil eden metinler, geleneksel kalıplar içinde  killenmi  destan ile inanç sisteminin i  içe girdiği metinlerdir. Göklerden yardım olarak Erlik'le karşı karşıya gelen kahramanın savaşı, dinsel bir dava niteliği taşır. Bu destanlarda yer alan ve inancı  r nt leyen kutsallara dair unsurlar, hayatın gerçekleri karşısında ciddi olmayan tahkiyeli metni ciddi hale getirir. Her kahramanlık destanında olduğu gibi, incelediğimiz destanlarda da, kahramanın gücü sınıanır; fiziksel gücü, cesareti, metaneti ve zekasıyla birlikte inancı ve manevi gücü. Bütün toplumlarda, özellikle ilkel kültürde duaya d n  m  s z n hayati bir işlevi vardır. Kahramanların maceraları boyunca sık sık Tanrı'ya dua ederek saçı saçma ve bez bağlama gibi inanç unsurlarına ait uygulamaları yerine getirdikleri görülür. Ayrıca Ak Biy destanında olduğu gibi Tanrı'nın gökyüzündeki sarayına ulaşan kahraman, Tanrı'yla görüşmeden önce onun sarayının etrafında dönerek dua eder. Kutsal mekanları tavaf etme, Türk  amanizminin temel

unsurlarından biridir: Yolcular da dağ geçitlerinde düzenlenmiş *ovoo* / *obooların* etrafında doğudan batıya doğru döner. İncelemeye esas aldığımız destanlarda kahramanın bizzat katıldığı şamanistik uygulamalar da yapılmaktadır. Bunlar arasında Yakut Türklerinin *arañas* adını verdiği şaman cenaze töreni dikkat çekicidir. Altın Sırık destanında kahraman, girdikleri savaşta düşman tarafından öldürülen Altın Çıltıs ve Altın Şappa'yı tabuta yerleştirdikten sonra altın çamın tepesine bırakarak bu çamın etrafını üç gün boyunca tavaf eder. Altın Tayçı destanında da kahraman ölen babası ve annesi için altın bir tabut yapar; bu tabutu demir kavağın üstüne koyar. Aynı durum Şor destanlarından Ay Mögö destanında da görülür. Bu destanda da Kızıl Tas, öldüğünde cenazesinin dokuz çamın başına kaldırılmasını ister. Böyle yapılırsa çamın dibinden kendisi gibi bir Kızıl Tas'ın doğacağını haber verir. Onun bu dediği gerçekleşir.

Kahramanlar önemli işleri yapmadan önce mutlaka dua eder. Er Sogotoh'un yeraltına inmeden önce ateş iyesi Alu Tuygun ile yer iyesi Aan Alahsın Hotun adına saçı saçıp dua ettiği görülür. Şamanist inancın uygulamaları içinde saçı önemli bir yer tutar. Destanlarda da kahramanların sıklıkla saçı uygulaması yapmaları dikkat çekicidir. Onlar, kutsal mekan ve iyelere saçı saçtıkları gibi Er Sogotoh destanında olduğu üzere yeraltı iyelerine de saçı saçar. Bu destanda Harıacılaan Bergen, öldürdüğü bir kadın şamanın parçalarını ve öldürdüğü bir abaahının kalbini yeraltındaki Ateş Denizi'nin iyesine saçı kurbanı olarak sunar. Er Samır destanında ise kahraman yeraltında karşılaştığı bütün engelleri süt saçıp, bez bağlayıp dua ederek aşar. Saçı saçma, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında da görülen bir unsurdur. Bu destanda kahraman, yeraltında saçtığı saçının Ülgen için olduğunu özellikle belirtir. Cañar destanında yeraltından yeryüzüne çıkan kahraman, ateş yakıp alaslanarak atası olan ak taygasına, anası olan ak talayına (suyuna), Cer Kindigi Enezi'ye, Üç Kurbustan kудayına, ağaçlı taşlı Altay'ına ve Ay'lı Güneş'li gökyüzüne dua eder. Bu alaslanma ve dua, yeraltından çıktıktan sonra kahramanın kendisini ve atını kötülüklerden arındırdığı kadar kutsallarına şükür mahiyetini de taşımaktadır.

Fiziksel olarak kahramanın *ayırt edici* bir özelliği vardır. O, bedeninde tanrısal bir simgeyle doğar. Bu durum Türk destanlarının ana metinlerinde de mevcuttur. *Yeni doğan Oğuz'un ağzı kırmızıdır. Manas'ın ise eli kanlıdır. Cengiz*

de avucunda bir kan pıhtısı ile doğar (BAYAT 2006: 148). Ak Tayçı destanında kahramanın belirgin özelliği, sağ koltuğunun altındaki bendir. Bu özellik Maaday Kara destanında, Kögüdey Mergen'in iki kürek kemiğinin ortasında bulunan ve başparmak büyüklüğünde olan kara ben ile de örneklenir. Bu çocuğun tüm göğsü baştan aşağı saf altın, tüm sırtı ise baştan aşağı saf gümüştendir. Aynı zamanda Kögüdey Mergen doğduğunda onun elinde iki yada taşı vardır. Bu taşlardan biri yedi, diğeri dokuz köşelidir. Ölöştöy destanında ikinci nesil kahraman Erkin Koo bir elinde kan, diğesinde ise yada taşı tutarak doğar. Erke Koo destanında ise kahramanı belirgin kılan özellik, kuyruk sokumunda bulunan büyük bir bendir. Yine bu destanda kahramanın yeğeni Erke Möndür, bir elinde kazan diğesinde yada taşı tutarak doğar.

Kahramanın *sihir (büyü) yapma özelliği* mevcuttur. Ak Tayçı destanında kahraman, yeraltında yapılan düğüne davet edildiği halde kendisi gitmek istemeyip başka bir atı sihirle kendi atı kılığına sokarak gönderir. Ton Aralçın Han destanında kahraman sihir yaparak dokuz kat gökkuşağı oluşturur ve bu yolla gökyüzüne çıkar; bir kızıl yol oluşturup bu yolla yeraltına iner. Erke Koo destanında kahramanın ve atının tükürmek yoluyla sihir gücüne sahip olduğu görülür. Bu destanda Erke Koo, anne ve babasının yüzüne tükürerek onları derin bir uykuya daldırır. Atı ise yere üç kere tükürerek Erlik'in üç kızının aklını başlarından çıkarır. Destanın ilerleyen bölümlerinde yine bu at, sihir yoluyla kuvvetli bir rüzgar estirerek Erlik'in yurdunu dağıtır. Tükürmek yoluyla sihir (büyü) yapma motifi, Kartıga Pergen destanında da görülür. Bu destanda Kartıga Pergen, biri yeraltında biri yeryüzünde doğmuş iki oğlunun yüzüne tükürerek onları kendisine benzetir.

Kahraman her ne kadar Tanrı tarafından yaratılmış ve olağanüstü güçlere sahip olsa da, erginleşmeye ulaşmadan önce çeşitli *zaaflar* taşır ve zaman zaman *uyarılmaya* ihtiyaç duyar. Kahramanın bu özelliğini açıklarken Campbell, "Mitoloji aşırı erdemli insanı en büyük kahraman saymaz." der (CAMPBELL 2013: 58). Bir kısım metinde kahraman, başlangıçta mücadele için gönüllü bir eylem sergilemekten kaçınıp *istikrarsız, adamsendeci, keyfe keder* bir tavır takınır. Ona görev ve ödevlerinin bir başkası tarafından hatırlatılması gerekir. Fakat onun başlangıçta yaşadığı bu tereddüt, erdemden ve mücadele ruhundan yoksun

olduğu anlamına gelmez. Er Samır destanında yeraltına kaçırılan eşini kurtarmakta isteksiz görünen kahraman, babası tarafından sert şekilde uyarıldığında ancak ödev ve sorumluluklarını hatırlar. Bu uyarıyla harekete geçen kahramanın davranışları kendisinden beklenmeyecek bir düzeye çıkar ve artık hiçbir şey eklemenin mümkün olmadığı ideal ölçüye ulaşan kahraman, bu düzeye çarpıcı bir şekilde ayak uydurur. Kahramanın zaafı içerisinde *korku* da zaman zaman görülen insani vasıflarından biridir. Maaday Kara destanında kahraman, yurdunun Kara Kula tarafından saldırıya uğrayacağını öğrenince korkuya kapılıp ağlar. Alday Buuçı destanında Han Buuday, gücü ve becerisiyle birçok güçlüğün üstesinden gelmiş olmasına rağmen eşini kurtarmak için yeraltına indiğinde Erlik'in bağırması üzerine ödü patlayarak korkudan ölür. Kahramanın *kibre kapılması* ve *sarhoşluğu* da zayıflıkları arasında yer alır. Huban Arığ destanında kahraman (Huban Arığ), kazandığı başarılar neticesinde elde ettiği özgüvenle adeta zafer sarhoşu olur ve içkiyi çok içtiği bir sırada gökyüzü ve yeraltı tanrılarına / güçlerine şu sözlerle meydan okur: *Engin dünyanın üstünde, kara toprağın altında, kızıl kır atımın önünde gidecek at yoktur. Huban Arığ'ı kara yerden kapıp kaldırarak atabilecek alp yoktur. Alt dünyadaki Yedi Yaratan'dan, yedi kat üstünlüğünü bilirim. Üst dünyada yaşayan Dokuz Yaratan'dan dokuz kat yazgı üstünlüğünü bilirim.* Bu sözlerden sonra Huban Arığ, kendisine gücenen gökyüzü güçleriyle savaşmak için göğe çıkar. Gri ve Sarı Işık ülkelerindeki güçlerle savaşarak zafer kazanarak yeryüzüne iner. *Yeraltı mahluklarıyla mücadele eden kahraman, zaman zaman onların tesiri altında kalır.* Er Samır destanında kahraman, yeraltına inip çıkan fakat aklını kaybeden ağabeyi Katan Mergen'i çalılarla döverek kendine getirir. Culuruyar Nurgun Bootur destanında, abaahılarla yaptığı mücadeleler sonucu onlara dönüşmeye başlayan kahraman, turna kılığına girerek yeraltındaki ölüm suyunda üç gün yüzdükten sonra üzerindeki abaahı etkisinden kurtulur. Ak Biy destanında babası oğlunu kendine getirmek için başına bastonuyla vurunca Altın Koo kendisine gelir, hatta onun görünümünü değiştirir: *Altın bastonunu başının ortasına gıcirtıyla "tak" diye vurdu. Babası başının ortasına vurunca Altın Koo bahadır babasını görür görmez, gülmezdi, güldü. Konuşmazdı, konuştu. Yüzüne güzellik geldi. Çirkinliği gitti. Er görünümü girdi. Erlik görünümü çıktı.* Olayların başlangıcında kahramanın yapısındaki tezat, destanlarda, başka şekillerde de karşımıza çıkar: Alday Buuçı destanında olağanüstü güce sahip Han Buuday, kendisine akıl verip yol gösterenleri dinlemeyip düşmanın zehirli yemeğini

Yiyerek aklını kaybeder ve yüzlerce askerini öldürür. Er Sogotoh destanında ise yeraltının dışıl şamanlarından birinin oğlu olarak dünyaya gelen Hariacilaan Bergen yeryüzüne çıktuktan sonra yeraltının tesiriyle kendisinde *asabiyet* halleri görülür. O, bu hallerinden ancak yukarı dünyada Ürüñ Ayı Toyon ile görüştüktan sonra kurtulur.

Kahraman mücadelesi boyunca *olağanüstü varlıklardan yardım alır*. O, yardım aldığı bu doğaüstü güçlerle uyum halindedir. Ak Tayçı destanında kahramanı doğar doğmaz bir *kurt* alıp büyütür; sadece büyütmele kalmayıp ona, mücadelesinde ihtiyaç duyacağı silahlarla birlikte bazı eşyaları da verir ve yapması gerekenleri söyler. Kan Sulutay destanında kahraman, yeraltındaki *sekiz başlı yılanın* otuz memesini emerek büyür ve aynı zamanda savaşa gireceği zaman yine bu yilandan süt emerek güç kazanır. Yılanın yeraltında bulunması ve oradan çıkarak kahramanı emzirmesi, Kan Sulutay'ın bir ölçüde yeraltıyla ilişkili olduğunu ve gücünü de oradan aldığını gösterir. Yakut destanlarında, kahramana yolculuğunda *şimşek* ve *yıldırım* eşlik eder. Öyle ki Er Sogotoh destanında kahraman ikinci kez yeraltına inerken sekiz güçlü fırtına, dört korkunç bora, yıldırım ve şimşek de onunla gelir. Er Sogotoh destanının ikinci kuşak kahramanı Hariacilaan Bergen'i yeraltına inerek orada vereceği mücadele için orta dünyanın iyisi Aan Alahsın Hotun hazırlar. Hariacilaan Bergen gökyüzüne çağrılır ve orada onu Ürüñ Ayı Toyon karşılar. Ona, onun bir abaahı olmayıp ayı olduğunu ve kaderinde Kıs Sariadıman Kuo ile evlenmek bulunduğunu söyler. Bunun üzerine yurduna dönen Hariacilaan Bergen, kutsal kayın ağacının yanında orta dünyanın iyisi Aan Alahsın Hotun'a dua edip ondan yardım diler. Dışıl iye, kayın ağacının dibinden göğüs ucu görünene kadar çıkar; bunu gören Hariacilaan Bergen, hemen atılıp onun göğsünden süt emer. Aan Alahsın Hotun da onu alkar. Aniden bir at belirir ve Hariacilaan Bergen'e kısmetindeki kız olan Kıs Sariadıman Kuo'yu alt dünya bahadırlarından Taas Kudustay'ın kaçırdığını söyler. Hariacilaan Bergen bu ata bindiği gibi şimşek ve yıldırım eşliğinde yeraltına iner.

Tanrının kızıyla evlenen kahraman motifi, destanlarda kahramanın özelliklerinden birini daha göstermesi bakımından önemlidir. İncelediğimiz destanlarda bazı kahramanlar, gökyüzündeki Tanrı'nın kızıyla evlenir. Tanrı bu evliliğe rıza göstermez ve evlilikler genellikle kahramanın, Tanrı'nın kızını hile

yoluyla kaçırmaması neticesinde gerçekleşir. Alday Buuçu destanında kahramanın atı Çeeren Demir, üst dünyadaki Tanrı Han Hurbustu'nun küçük kızını kaçırmak için Alday Buuçu'ya getirir ve o da oğlu Han Buuday ile bu kızı evlendirir. Fakat kız, yeryüzüne uyum sağlayamaz ve kahraman tarafından üst dünyaya geri gönderilir. Bu duruma örnek olan fakat diğer destanlardan farklı olarak üst dünya tanrısının rıza gösterdiği evliliklerden biri, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında görülür. Bu destanda kahraman, Ülgen Biy'in kızı Altın Çaçak ile evlidir. Ülgen, damadına sihirli iki kaval hediye ettiği gibi o yeraltındayken yanına gelen kızına, yeraltı güçlerinin, damadının yurduna zarar vereceğini de bildirir.

Ölüyü diriltme ve emçilik de kahramanın özelliklerinden biridir. Alday Buuçu destanında kahraman Han Buuday, öldürdüğü üç erkek kardeşi, anneleri ona yardım ettiği için diriltir fakat destanda bunu nasıl yaptığı anlatılmamıştır. Aynı destanda Han Buuday, düşman tarafından oklanıp yaralanan kardeşlerini ve babasını *bitkilerle* tedavi eder. Altın Tayçı destanında kahraman kullandığı bir *bez parçasını*, dokuz yıl önce ölen birinin üzerinde sallayarak ölüyü diriltir. Üzerinde bez parçası sallayarak ölüyü diriltme, Han Mirgen destanında da görülen bir motiftir. Bu destanda Toolay Mirgen, Han Mirgen'i diriltmek için *altın başörtüsünü* üzerinde altı kez sallar, *üç çatal başlı kamçısıyla* da başına üç kez vurur. Böylece Han Mirgen dirilir. Ton Aralçın destanında, kahramanın eşi Toolay Çeçen ona biri beyaz, diğeri kızıl iki örtü verir. Bu örtülerin beyaz olanı ile kahraman, ölülerin kemiklerini bulacaktır; kızıl örtü ile de daha önce kahraman tarafından yıkılan alt dünya evinde bulunan şamdan ve bu şamdanın kenarındaki sade yağ görünür kılınacaktır. Ton Aralçın ölülerin kemiklerine şamdanın kenarındaki sade yağı sürerek ölüleri diriltir. Er Sogotoh destanında Kömüs Kırıktay, ölmüş babasının cesedini parçalayarak *dirilik suyuna* koymak suretiyle onu diriltir. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında kahramana Ülgen tarafından verilen *iki kavalın* sihirli özelliklerinden biri de ölüyü diriltiyor olmalarıdır fakat Kan Altın, destan boyunca kavalların bu özelliklerini hiç kullanmaz. Bütün destanlarda dirilenler daha güçlü, daha yakışıklı / güzel ve daha mutlu bir şekilde kendilerine gelir. Kahramanlar, çeşitli yollarla başkalarını sağaltabildikleri gibi kendilerini de *sağaltma* yeteneğine sahiptir. Er Sogotoh destanında, yeraltında eşinin kılığına giren dişi bir abaahıyla cinsel birliktelik yaşayan kahraman kendine geldiğinde bedeninin yarım kaldığını fark eder. Bunun üzerine yine bedeninden akıttığı *hayat suyunu* kendine sürerek

kendisini iyileştirir. Anlaşıyor ki kahramanın bedeni, özünde şifa verici özelliklere sahiptir. Er Samır destanında kahraman, yeraltına inen ağabeyini Ay ve Güneş'ten aldığı *ilaçlarla* diriltir. Aynı destanda kahraman, yeraltına kaçırılan ve Erlik'in damadı tarafından gözleri oyulan Sokor Kağan'ın gözlerini yerine yerleştirir. Böylece Sokor Kağan ilk halinden on kat daha iyi görmeye başlar. Ölöştöy destanında ise Kan Mergen, ölmüş babası Erkin Koo'yu, dedesinin ve babaannesinin yardımıyla diriltir. Bu diriltme, ölmüş bedenin parçalanmış uzuvlarını çamurla bir araya getirmek suretiyle yapılır. Kan Sulutay destanında ise kahraman, yeraltında yaralanan atını matarasındaki *kutsal kaynak suyuyla* iyileştirir. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında da Katan Mergen, destan boyunca üç kez ölen kardeşi Katan Kökşin'i (ikisinde kendisi ve üçüncüsünde atı olmak üzere) *şifalı otlardan* yapılan ilaçlar ve *arjan suu* (kutsal kaynak suyu) ile diriltir. Kahramanın hangi otları kullanarak ilaç yaptığı destanda anlatılmaz ama kaynak suyuyla ölüyü yıkayıp aynı sudan ona içirmek suretiyle diriltme işlemini gerçekleştirdiği belirtilir. Aynı destanda Katan Kökşin, düşmanlarının zehirli okuyla yaralanan yeğenini yine şifalı otlar ve kaynak suyuyla tedavi edip iyileştirir. Boktu Kiriş, Bora Şeeley destanında Boktu Kiriş, düşmanları Amırğa Kara Moos'un öldürdüğü kardeşini yıkar, temizler ve ona kendi kanını sürüp onu iyileştirebilecek bir ot yedirir; bunun üzerine Bora Şeeley dirilir. Destanda Boktu Kiriş de ölür; onu da göksel üç prenses, ölüyü diriltten şallarıyla diriltir. Destanlarda kahramanların sadece ölen yakınlarını diriltmekle kalmayıp hayvanları da dirilttikleri görülür. Huban Arıç destanında, nasıl yaptığı anlatılmamış olsa da kahraman, köpeğini diriltir. Destan kahramanı hastaları sağaltmak için bazen ilaç yapacağı unsurlara ihtiyaç duyar. Han Şilgi Atlı Hün Hülük destanında kahramanın, hastalanan kardeşini iyileştirmek için göğün kuzeyinde bulunan mitik boğanın ciğer ve yüreği ile yine göğün kuzeyinde bulunan develerin sütünü alıp getirmesi gerekir. Bu destanda ölüyü diriltme kahramana değil, ikincil dereceden şahıslara has bir özellik olarak karşımıza çıkar. Destanda ölen kahramanı yakınları diriltir: Onlar bunu, *arjaan* adı verilen kutsal pınar suyu ve *ardıç* ile yıkılarak ölü'nün üzerinden üç defa atlamak suretiyle gerçekleştirir. Bunu yaparken taktıkları bileziği efsunlarlar. Tanaa Herel destanında da hem kahraman hem bir tavşan hem de kızıl bir tilki, ölüleri diriltme gücüne sahiptir. Kahraman, Hün ve Ay Haanların eşlerinden aldığı *örtülerle* ölen atını diriltir. Tavşan ve tilki ise kahramanın

öldürdüğü düşmanların *etrafında dönerek* onları diriltmek suretiyle kahramana zarar verir.

Tanrı tarafından bahşedilen ya da tanrısal kahraman özelliği ile destan kahramanı, Altay destanlarındaki tabiriyle tanrıdan *cayalgalu* veya *bıçılğaludur*; yani kahraman, Tanrı'nın bir parçasıdır ve özelliklerini ondan almıştır. Kısacası o, *tanrısal*dır. İnsanın en üstün ideallerini temsil eden kahraman, Cañar destanında olduğu gibi nihayet dünyanın sınırlarını aşarak tanrısal alana (Güneş'e) geçer. Maaday Kara destanında kahramanın kendisi dağ ruhu Tuu Celbis'ten, atı ise su ruhu Suu Celbis'ten yaratılmıştır. Kahramanın atının da sahibi gibi tanrısal olduğu destanlardan bir diğeri, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanıdır. Bu destanda kahramanın atı, yer iyesi Ceerenkey'in yavrusudur. Culuruyar Nurgun Bootur destanında yeraltı güçlerine karşı yeryüzündeki düzenin devamını sağlamak için orta dünyaya gönderilen iki kardeş, göğün dokuzuncu katında doğmuştur ve onlar, gökyüzü sakinleridir. Gökyüzünde ve tanrılar sınıfına mensup olan kahraman Nurgun Bootur'un kaderi bizzat kader tanrısı Cılğa Toyon tarafından dört uçlu, sekiz köşeli, şeffaf kader taşına taze kanla yazılmıştır. Diğer bir Yakut destan kahramanı olan Er Sogotoh ise doğar doğmaz gökyüzüne, tanrıların yanına çekilerek orada eğitilmiştir. Ak Biy ve Altın Sırık destanlarında kahramanlar, babalarının istekleri üzerine ailelerine Tanrı tarafından bağışlanır. Ak Biy destanında kahramanın babası gökyüzüne çıkarak Tanrı'yla orada görüşür. Ak Sırık destanında ise kahraman, Üç Yaratıcı'yı, üzerindeki her şey altın ve ipek olan eşsiz bir tayganın tepesindeki altın kayın ağacının dibinde bulur.

Sibiryaya Türk destanlarında *kahramanın dünya düzenini tesis etmesi* ve Erlik tarafından esir alınmış *halkları özgürlüğüne kavuşturması*, onun mücadelesinin ana unsuru hatta ruhudur. Kahramanın yolculuğunun ve kavgasının inceliklerine bakıldığında denilebilir ki o, Tanrı tarafından yeryüzünde, Tanrı nizamını tesis etmek için yaratılmış ve donatılmıştır. Yeryüzünde tanrı nizamını tesis etmesi, onun kavgasının en temel çizgisidir. Kahraman kendi yaşamına olduğu kadar bütün insanlığın yaşamına sahip çıkmak, kendi ve yakın çevresinin olduğu kadar yeraltına karşı bütün insanlığın haklarını korumakla yükümlüdür. Onun mücadelesi yalnızca yaşam alanını koruma, elindekilere sahip çıkma, varlık ve soyunu devam ettirme mücadelesi değil, aynı zamanda yeraltının kötülük ve etkilerinden

arındırılmış bir yeryüzü yaşamı tesis etme mücadelesidir. O, yeraltının tesirinden uzak, kendi doğası içinde her şeyiyle mükemmel bir dünyayı tesis etme amacı güder. Erlik'in kahramana sataşmasının özünde Ülgen'e karşı yeryüzünde üstünlük ve güç sahibi olma arzusu vardır. Tıpkı Yaratılış Miti'nde olduğu gibi, ondan daha üstün ya da en azından ona eşit olmak ister. Bunun için de yeryüzünde Ülgen'i temsil eden kahraman ile mücadeleye girer. Altın Sırık destanında kahraman, yeraltı ve yeryüzünü haraca bağlayan Kağan Sulazı'ya karşı zafer kazanarak yeryüzündeki düzeni tekrar tesis eder. Aran Taycı destanında ise kahraman, yeraltı unsurlarının yeryüzünden yağmalayıp yeraltına indirdikleri zenginliği tekrar yeryüzüne çıkararak *halka dağıtır*. Kahramanın halkları özgürlüğe kavuşturması ve dünya üzerinde nizamı tesis etmesi en açık şekilde Ölöştöy destanında anlatılır. Bu destanda eşini kurtarmak için yeraltına inen Erkin Koo'ya eşi Caraa Çeçen yalvararak yeryüzüne geri çıkmasını söylediğinde Erkin Koo, yalnız onu değil, bütün insanlığı kurtarmak için yeraltına indiğini söyler: *Yalnız senin için değil, genç nesil için geldim. Dünyadaki insanlar için öç almaya geldim.*

Kahraman düşmanı uyurken veya arkasından öldürmeyecek kadar *merttir*. Er Sogotoh destanında kahraman, yeraltının en yaşlı ve en ünlü abaahısı olan Taas Caantaar Dara Buuray'ı uyurken öldürmeyi kendine yakıştırmaz; naralar atarak onu uyandırır ve kavgaya davet eder.

Kahramanın *müzikal becerisi* olağanüstüdür. Bu olağanüstülük onu, dünyanın diğer toplumlarında gördüğümüz benzerlerinin (Fareli Köyün Kavalcısı, Yunan mitolojisindeki sirenler, Orpheus, Apollon vb.) seviyesine yükseltir. İskoçyalı bir müzisyen için söylenen "*Müziği ile bir balığı sudan çıkarabilir, bir bakirenin göğsünden süt sağabilir.*" (FİSKE 2006: 46) ifadesi Maaday Kara, Cañar, Huban Arığ ve diğer destan kahramanları için de geçerlidir. Onun müzik aleti çalıp şarkılar söylemesi, özenle kurgulanmış diğer kutsal eylemlerinin yanında fazla dikkat çekici olmamakla birlikte söylediği şarkılar, bir duygunun dışı vurumunun ötesinde tabiat ve onun unsurlarına etki gücünü yansıtıp onlarla ilişkisini ortaya koyması ve müziğin gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Bunun en iyi örneklerinden biri Maaday Kara destanında mevcuttur. Destanda zaferden dönen Kögüdey Mergen'in kaval çalıp türkü söylemesi şöyle anlatılır: *Başparmağı ile kaval çalıp*

havalı bir türkü söyledi. Kıvrak türküyü söyleyince sedir ağacında tomurcuklar açıldı. Havalı türküyü söyleyince taşların başında çiçekler açıldı. Yaz mevsimli Altay'ına, yaz türküsü yayıldı. Kış mevsimli Altay'ına, kış türküsü yayıldı. Benzer ifadeler, diğer destanların hemen hemen tamamında mevcuttur. Kahramanın türküsüne tabiat, bütün unsurlarıyla coşku halinde eşlik eder; öyle ki yuvalı kuşlar yuvalarını terk edip kahramanın peşinden uçar. Kan Sulutay destanında ise kahraman, *doksan telli topşuur ve dokuz dilli ağız kopuzu* çalar. Kahramanın kullandığı topşuurun aslında iki telli, ağız kopuzunun da tek dilli olduğu düşünülürse ondaki müzik enstrümanı kullanma becerisinin ne ölçüde olağanüstü olduğu açıkça görülmektedir. Bununla birlikte kahramanın eylemleri ve müzik, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında başka bir boyutta karşımıza çıkar. Bu destanda Kan Altın, Ülgen tarafından kendisine verilen biri altın, diğeri gümüş olan iki *kavala* sahiptir. O, bu kavalları çaldığında yeraltında yaşayanlar çok rahatsız olur. Hatta Erlik'in duyduğu rahatsızlık, sağır olacak kadar ileri derecededir; bu yüzden o, yeraltından yeryüzüne bir savaş başlatmaya karar verir. Burada hem enstrümanın göksel olması hem de müziğin etkileyici gücü önem taşımaktadır. Müziğin çağlar boyunca insanın hayatında eğlence, neşe, mutluluk ve sağlıkla ilişkilendirildiği ve bunların yeraltı dünyası için uzak kavramlar olduğu düşünülürse Erlik ve yeraltında yaşayan diğer canlıların, kahramanın iki kavalının sesine verdiği tepki daha iyi anlaşılır. Öyle ki destanda yeraltına inmeye hazırlanan kahramana eşi niçin yanına sadece kavallarını alıp da silahlarını almadığını sorunca Kan Altın'ın cevabı, müziğin yeraltı güçlerine karşı üstünlüğünü anlatır niteliktedir: *Yeraltı dünyasının insanına atacak silah ne gerek? Altın kavalın sesi onları öldürür, dedi. Yeraltının insanına kılıç, kargo ne gerek? Onlar gümüş kavalın sesinden kırılıp kalır, dedi.* Adı geçen destanda Kan Altın, tıpkı Orpheus'un yeraltında lirini kullanması gibi bütün engelleri iki kavalını çalarak aşar. Bir farkla: Orpheus'un müziği etkileyici, Kan Altın'ın müziği ise öldürücüdür. Üstelik Kan Altın, yeraltına inerken savaş giysileri yerine ipek giyimler giyer. Bu, onun destanda örtülü bir şekilde anlatılan sanatçı yönüne de uygun düşer.

Kahramanların *giysileri* de başta fiziki özellikleri olmak üzere onların bazı özelliklerini yansıtır. Kahraman doğar, çabucak büyür, ayaklanınca ad ister ve alır, alp uykusu uyur ve uykudan uyanır, atını görür ve ardından giyimini, silahını bulur ya da bunları birinden veya birinin yardımıyla alır (Kahramanın asıl macerası bütün

bu basamaklar tamamlandıktan sonra başlar). Bütün destanlarda kahraman, atıyla ve savaş giysileriyle birlikte yaratılmıştır. Ak Tayçı destanında kahramana giysilerini, onu bulup büyüten Ak Kurt verir. Bu giysiler altmış yetmiş düğmeli, siyah, ipek bir pantolon; Ay ve Güneş nakışlı, ipek bir gömlek; dokuz kat bronz tabanlı altın bir çizme; bir pehlivanın gücüne dahi dayanabilecek, yırtılmaz bir üstlük ve altın bir paltodan oluşur. Ak Tayçı'nın giysileri, onun gücüne güç katar. Maaday Kara destanında Köğüdey Mergen'e Altay iyesi, altmış iki düğmeli bir şalvar; yetmiş iki güneş gibi parlayan, gümüş gibi sedef rozeti olan bir gocuk; altmış sekiz bağcıklı, altın ve bronz işlemeli bir kürk; Güneş'e benzer yıldızlı, bronz ve altından bir kemer; altmış sekiz kat topuklu, altın bir çizme; Ay'a benzer, yıldızlı, altın ve bronzdan bir başlık ve bir bronz bir de altın eldiven verir. Ölöştöy destanında Ölöştöy ile Altın Topçı'nın bir çocukları olur. Onlar, Erkin Koo adını verdikleri çocuklarına savaş giysisi, at ve sıkıntıya girdiğinde kullanması için de bir ok verir. Tanaa Herel destanında da kahramana giysilerini ailesi (babası) verir. Bayan Toolay destanında kahraman, kendisi için hazırlanan giysileri bir kayada bulur; giysilerini giyince küçük bir çocuktan bir yiğide dönüşür. Benzer şekilde Boktu Kiriş, Bora Şeeley destanının kahramanı Boktu Kiriş de giysilerini bir mağarada bulur. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında ise kahramanın giysisi, destanı dinleyen, okuyan veya inceleyen kişiye farklı bir ipucu vermektedir. Bu destanda kahramanın eşi, kocasının giysilerinin yıpranmışlığına bakarak onun yeraltında kalma süresini (yedi yıl) hesaplar ve şöyle der: *Uzak yola gittiği için bahadırın vücudu yorulmuş. Savaşlara girdiği için ipek içliği çürüyerek eteğine doğru yırtılmış. İpek üstlüğü örtünmekten, yakasından başlayarak yırtılmış. Sarı yaban kürkünden borkü çürüyüp bozulmuş.*

Kahramanın *liderlik* özelliği de onun belirgin vasıflarındandır. Kahraman mücadelesinde kararlı bir lider özelliği sergiler. Cañar destanında Erlik'in oğlu canını bağışladığı takdirde babası Erlik'in kahramana sonsuz bir yaşam vereceğini söylese de o, bu teklifi kabul etmez. Cevabı kararlılığın gösterdiği kadar manidardır da: *Ben ölümden korkup düşmana satılmam. Canımın derdine düşüp senin gibi bir ite baş eğmem. Özgürlüğüm için kötü mahluklarla savaşıp ölürüm. Şeytanlarla savaşıp halkım için ölürüm.* Kahramanın liderlik vasfı, en çok savaşmaya giderken halkıyla vedalaşması sırasında söylediği veda sözlerinde ve halkının da onun bu sözlerine karşılık olarak söylediklerinde açıkça ortaya koyar.

Bunun en güzel örneği Huban Arıĝ destanında mevcuttur. Bu destanda Hara Han yeraltına inmek için yola çıkmadan önce halkına şöyle seslenir: *Güzel gözlü yerli halkım, yabancı ülkeye gidiyorum. Ağır çileyi ben çekeceğim. Düşman ülkesine ben gidiyorum. Zor çileyi ben çekeceğim. Ata yurduma dönünceye dek huzurlu ve sağ yaşayın. Aç kişi kalmasın, atsız kişi dolaşmasın. Ana yurduma dönünceye kadar sağ ve esen yaşayın. Birisi “ben üstünüm”, birisi “ben en güçlüyüm” diye aşırı düşünceye kapılmasın. Irakta yurdu olan halkla düşman olmadan dostça geçinin. Öksüz balayı er edin, öksüz kulunu mal edin. Kulunun ayağını tökezletmeyin ...* Hara Han'ın ardı sıra yurdundan ayrılan Huban Arıĝ da halkına şu sözlerle hitap eder: *Kimse açlıkta kalmasın. Yemeğin en iyisini yiyin. Giyimsiz ve kuşamsız kalıp da kimse kötü giyimler giymesin. Giysinin en iyisini giyin. Para için kimse sömürülmesin. Kimse halkı baskı altında tutmaya kalkmasın. Tek kulunu at yapın. Kimsesiz çocuğu er yapın. Kulunun ayağını tökezletmeden sağ salim yaşayın. Tayın ayağını yormadan iyilik ve düzen içinde yaşayın. Birlik ve beraberlik içinde olun. Yakın yurtlardaki halka düşmanlık etmeden dostça ve barış içinde yaşayın.* Hara Han ve Huban Arıĝ'ın bu sözleri, diğer destanlarda kahramanların yurtlarından ayrılırken halklarına söylediği veda sözlerinin tipik birer örneğidir. Bütün bu sözlerde kağan-kahramanlar, halklarına esenlik, barış, zenginlik vb. diler. Aynı zamanda bu sözlerde, kahramanların halklarına duydukları derin sevgi de açıkça görülür. Halkının Huban Arıĝ'ı uğurlaması ise destanda şöyle anlatılır: *Halkı Huban Arıĝ'a bakıp gözyaşları ve üzüntü içinde şöyle dediler, “Kırda biten otlar keşke kurumasaydı. Sevgi içinde doğan Huban Arıĝ tabuta yatmasaydı hiçbir zaman. Yeşerip serpilen ağaçlar sararmasaydı hiçbir zaman. Güzel sesli doğan Huban Arıĝ şarkı söylesin her zaman. Ülker Yıldızı altında yazgısı ve şanssı açık olsun her zaman. Ağzından çıkan sesin asla kesilmesin.”* Halkının Huban Arıĝ'ı tabiat unsurları ve Ülker Yıldızı ile özdeşleştirdiği görülür ki bu özdeşleştirme ve bu iyi niyet içeren uğurlama sözleri dua niteliği taşıyıp halkın yöneticilerine duydukları sevgiyi samimi bir dille ifade eder.

Bu başlık altında son olarak yeraltında doğan kahramanlardan bahsedilebilir. Kahramanın, bazı yakınlarının ve atının yeraltında doğumu ile ilgili motif, kahramanın özellikleri arasında sayılabilir. Sibiryaya Türk destanlarında bu tür doğumlardan bahsedilmektedir. Bu destanlardan biri, Tanaa Herel destanıdır. Bu destanda kahramanın atı, alt dünyada doğduğu için çok güçlüdür. Ak Kağan

destanında yeraltına kaçırılan Altın Sabak bir erkek çocuğu doğurur. Destanın ilerleyen bölümlerinde Altın Sabak'ın oğluna Aba Kulak adı verilir. Aba Kulak destan boyunca birçok kahramanlık gösterir. Huban Arığ destanında da kahramanın kardeşi Han Hartığa'nın yeraltında doğduğu anlatılır; o, Tanrı'ya karşı gelmiş zalim ve güçlü yaratılışlı biridir. Yeraltında doğum motifinin görüldüğü bir diğer destan ise Kartıga Pergen destanıdır. Bu destanda Kartıga Pergen ile savaşmak için yeraltından çıkan Şebeldey, onunla kavga ederken hamile kalır ve çocuğunu yeraltında doğurup ona Altın Merik adını koyar. Çocuk yeryüzünde babasıyla yaşamak istese de Kartıga Pergen buna razı olmaz. Yeraltında doğum motifini tespit ettiğimiz son destan ise Kağan Arğo ablalı Kağan Mergen destanıdır. Bu destanda yeraltının dışıl ruhu Şebeldey, destan kahramanı Kağan Mergen'i sihir (büyü) yoluyla yeraltına indirip orada onunla evlenir ve bir erkek çocuk doğurur. Doğan çocuk, yeraltı ve yeryüzünün tek hakimi olmak ister fakat Kağan Mergen'in orta dünyadaki eşinden olan oğlu, bu çocuğu öldürülür. Bu durum, yeryüzünün yeraltına üstünlüğünü gösterir.

Yukarıda sıralanan özelliklerin tamamı yaratılışında pek çok erdemi bünyesinde barındıran kahramana giydirildiğinde onun için *insan ama tanrı* ya da *tanrı ama insan* demek mümkündür.

Çizelge 4.1. Kahramanın özellikleri

<p style="text-align: center;">KAHRAMANIN ÖZELLİKLERİ</p>	<ul style="list-style-type: none">• İki yönlü doğası (yeryüzü ve gökyüzü ile olan bağlantısı)• Kalıtsal özelliği (dede-baba-oğul, ağabey-kardeş, dayı-yeğen)• Şekil değiştirebilmesi (tabiat olayına, yeryüzü şekline, hayvana, bitkiye ve nesneye dönüşebilme ve birini veya bir şeyi bunlara dönüştürebilme)• Olağanüstü doğumu (çocuğu olmayan yaşlı ana babadan doğma, yeraltında doğma vb.)• Hızla büyümesi• Çok uzun bir ömre sahip olması (alp uykusu, kavgalar, savaşlar, yeraltında geçirilen süre vb.)• Atı, giysileri ve silahları• İnanç boyutu (dua, saçı, bez bağlama, tavaf, cenaze töreni)• Zaafları ve uyarılma ihtiyacı• Elde bir kan pıhtısı veya yada taşı tutarak doğması• Vücudunda bir ben gibi ayırt edici fiziksel özelliğinin bulunması• Lider, mert ve tanrısal kahraman oluşu (bireyin, halkın ve dünyanın düzenini tesis etme becerisi) <p>vb.</p>
--	--

4.2. Kahramanın Sahip Olduğu Olağanüstü, Sihirli Nesnelere ve İşlevleri

Kahraman, macerası boyunca kendisine yardımcı olacak, olağanüstü güçler taşıyan çeşitli nesnelere sahiptir. Destanların bir kısmında kahramanın bunları nasıl edindiği anlatılmaz fakat büyük bir kısmında bu nesnelere kahramana bizzat Tanrı tarafından verildiği gibi, babası ya da yeryüzündeki olağanüstü güçlere sahip varlıklar tarafından da verildiği görülür. Kahramanın sahip olduğu olağanüstü nesnelere içinde ön plana çıkan, *sihirli bir ok*dur. Kahraman bu oku sabah akşama ya da akşamdan sabaha kadar çeker. Öyle ki kahramanın parmağı bu çekişten kopacak gibi olur. Ok yaydan fırladığında ise ateş çıkar. Maaday Kara destanında Kögüdey Mergen, Altay eezi tarafından kendisine verilen *kastak* adlı okla Erlik'in engeli olan dağı darmadağın ederek yıkar. Alday Buuçu destanında kahramana babası, yerin ve göğün yedi birleşen yerinde anahtar olarak kullanması için yedi bronz ok verir. Huban Arıç ve Aran Taycı destanlarında kahramanların sahip olduğu sihirli oklar, iletişim ve haberleşme vasıtası olarak da kullanılır. Huban Arıç destanında toy için veya başka bir amaçla gönderilen davet mektuplarının *hosto* adı verilen sihirli oka bağlanıp yollandığı anlatılır. Kan Sulutay destanında kahraman, bu okla yeraltı geçidinin ağzının iyisi olan Cebelek Emegen'i tam kalbinden vurarak öldürür. Ok o kadar hızlıdır ki, bir aylık yolu bir adımlık mesafeymiş gibi alır. Er Sogotoh destanında kahramanın oku ve yayı, göksel varlıklar tarafından yapılarak ona verilmiştir. Bu ok, Hakas destanlarında kahramanın sahip olduğu *hosto* oku ile Altay destanlarındaki *kastak*, *albin-cilbin kıybır ok*, *kanattu ok* veya *tındu oktan* başka bir şey değildir. Destanda okun kimler tarafından ve ne amaçla yapıldığı şöyle anlatılır: *Ce he he! Kitien-imien dünyasının sert ağacındansındır. Hamaan-imien dünyasının akağacından yontulmuşsun. Tumaan-imien dünyasının kayın kabuğuyla sarılmışsın. Ciribine balığının kılığından yapıştırıcıyla yapıştırıldın. Ala Tuygun özenerek yapmıştır. Kustuk Kuturuk titizce kurutmuştur. Haydi, abaahı oğlunun kaba yerinden girip beyaz omuriliğine saplan. Alt dünyaya inip doğurduğu çocuklarına hara hapsir olup dur.* Bu mısralarda yer alan *Kitien-imien*, *Hamaan-imien* ve *Tumaan-imien* dünyaları, kahramanların ok ve yayları için gerekli olan ağaçların (karaçam, akağaç, kayın) temin edildiği mitolojik ülkelerdir (ERGÜN 2013: 185). Bunları yapan, ateş iyisi olan *Ala Tuygun* demirci ve yukarı dünyadaki *Kustuk Kuturuk* demircidir.

Ölöstöy destanının üçüncü nesil kahramanı Kan Mergen, dedesinden aldığı sihirli oklar sayesinde yeraltından çıkan kuzgun ve atları öldürdüğü gibi, yine dedesinden aldığı ve ışık saçan bir başka sihirli ok sayesinde de annesini Erlik'in yaptığı büyüden kurtarır.

Avcı, akıncı Türklerin bir araya gelmelerinde, yükselmelerinde, devlet kurmalarında okun rolü büyüktür. Ok ile ilgili rüyalar görme, "dünya devleti" olma, toprağı ok ile üleştirme, bir boyun (kabilenin) bir ok ile temsil edilmesi, okun elçilik sembolü olması gibi çeşitli unsurlar, Türk devlet geleneğinde ve kültüründe okun önemine dikkati çekmektedir. Bizim burada dikkati çekmek istediğimiz nokta ise ok ile davet, haber ve mesaj gönderme yani ok ile haberleşmedir. Türklerde kağanların, kendisine tâbi beyleri görüşmeye, toplantıya, savaşa vb.'ye çağırırken onlara birer ok gönderdiği bilinir. Bu okların taşıdıkları mesaj, üzerlerine kazınmış kısa bir yazıdan ya da kendilerine bağlı olan bir tüyden, kumaştan veya metal parçasından, okun kendisinin veya ucunun renginden anlaşılabilir (GÖKSU 2010: 991-993). Ok ile haberleşme örneğine Huban Arığ destanında rastlanır. Hakas destanlarında "hosto" adı verilen, olağanüstü güce sahip, hem yeryüzünde hem de yeraltında etkili bir oktan bahsedilir. Huban Arığ'da bu ok, Kök Nincil tarafından Huban Arığ'a gönderilir. Kök Nincil, hostoya bir mektup bağlamıştır. Bu, destandaki tek örnek değildir; hosto aracılığıyla mektupla haberleşme, destanda ikinci kez Kök Nincil'in toy davetinde görülür. Davet mektubunu Kök Nincil, Huban Arığ'a hostoyla gönderir; Huban Arığ da aynı hostoya iliştirdiği bir mektupla Kök Nincil'e cevap verir. Ok üzerine yazılı bir yazı ile destan kahramanına haber gönderme örneklerinden biri de Şorların Aran Taycı destanında mevcuttur. Bir gün Aran Taycı'ya bir ok gelir ve bu okun üzerinde, yedi başlı Celbegen'in, kahramanın yardımcısı Altın Mökö'yü bugün yarın öldüreceği yazılıdır. Bunun üzerine ay alaca atlı Aran Taycı otuz gök dibinin ardındaki otuz halka doğru yola çıkar ve yedi başlı Celbegen'i bulup onun başlarını keser. Altın Mökö'yü de kurtarır.

Çeşitli *bezler* ve *örtüler* de kahramanın sahip olduğu olağanüstü nesnelere dendir. Bez parçaları, Şamanist inançta önemli bir yere sahiptir. Sibiryalı Türklerinin tamamı inançları gereği dini pratiklerin bir parçası olarak çeşitli şekillerde bez bağlarlar. Bağlanan bezlere *salama* (Yakutça), *calama* (Altayca), *çalama* (Hakasça) vb. adlar verilir. Ayrıca davulu olmayan şamanların bez parçası

veya yelpazeyle ayin yaptıklarını da belirtmek gerekir. Alday Buuçu destanında kahraman, bir kocakarının kendisine verdiği bezler ile karşılaştığı canavarın yakıcı ve dondurucu boynuzlarını tutar. Altın Tayçı destanında ise kahraman, dokuz yıl önce ölen birisini üzerinde bez sallayarak diriltir. Han Mirgen destanında Toolay Mirgen, Han Mirgen'i diriltmek için anne ve babasından almış olduğu *altın başörtüsünü* üzerinde sallar ve yine anne babasından almış olduğu *üç çatal başlı kamçıyla* Han Mirgen'in başına vurur. Bez parçasıyla ölüyü diriltme motifi, Tanaa Herel destanında da görülür. Bu destanda Tanaa Herel, Hün Haan'ın (Güneş Kağan'ın) eşinden aldığı gümüş, Ay Haan'ın (Ay Kağan'ın) eşinden aldığı altın işlemeli sihirli örtülerle ölmüş atını iki kez diriltir. Burada Güneş'in gümüş, Ay'ın ise altın madenleriyle ilişkilendirilmiş olması, Türk mitolojisindeki Ay ve Güneş'in sembolik algılanmalarıyla uyumlu olması bakımından dikkat çekicidir.

Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında göğün kuzey kısmında bulunan ve boynuzlarından biri yakıcı şekilde sıcak, diğeri ise dondurucu şekilde soğuk olan boğanın boynuzlarını tutmak için kahraman, yaşlı bir kadından *sihirli bezler* alır. Yaşlı kadın, kahramana, boğanın yakıcı boynuzunu tutmak için beyaz bir bez, dondurucu boynuzunu tutmak içinse kırmızı bir bez verir. İşlevsel olarak bakıldığında bezlerin renklerinin, boynuzların özellikleriyle zıtlık teşkil etmesi (yakıcı boynuz için beyaz, dondurucu boynuz için kırmızı bez) dikkate değerdir.

Huban Arığ destanında kahramanlar, dikkat çeken dört sihirli nesneye sahiptir: *hosto* adı verilen *ok*, sihirli *bez* parçası, üç başıyla üç kulpu olan *taş* ve *kistik* adlı *hançer*. Bunlardan ilki olan *hosto oku*, çok hızlı gidip hedefi tam isabetle vurma özelliğine; sihirli bez parçası, ona bakana yeraltı ve yer üstünde olan biten her şeyi göstermesi özelliğine; üç başı ve üç kulpu olan taş, onu atanı gitmek istediği yere anında göndermesi özelliğine ve *kistik* adlı hançer ise istenildiğinde kahramana yardımcı olacak bir bahadıra dönüşme özelliğine sahiptir.

Destanlarda belirtilen olağanüstü / sihirli nesnelerin en önemlilerinden biri *sudur kitabıdır*. Buda'nın ve burkanların vaazlarını içeren ve Burkancılığın el kitabı olan *nom*, *nom sudur*, *sutra* kitapları, Uygur döneminde *sudur* adıyla Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Bu kitaplar da Türk destanlarına, geçmiş ve gelecekte haber veren kutsal kitaplar olarak girmiştir. Altay destanlarında bu kitaplar için

sudur biçik, biçig / biçik, ereken, samara, oygor biçig, taş knige ifadelerinin de kullanıldığı görülmektedir. Destanlarda *Ay Sudur* ve *Kün Sudur* şeklinde, kendisi ile birlikte “Ay” ve “Güneş” kelimeleri de kullanılır ki bu, sudur kitabının ne derece kutsal olduğunu açıklar niteliktedir (ÇEVİK 2011: 241-242). Bu kitap, kahramanın kaderiyle birlikte içinde bulunduğu durumun ve gelecekte karşılaşacağı durumların yazılı olduğu bir kitaptır. Yalnız kahraman değil, Cañar destanında olduğu gibi yer ana Cer Kindigi Enezi ve Güneş’in hakimi Kün Kağan, hatta Erlik başta olmak üzere yeryüzü ve yeraltındaki düşmanlar bu kitaba sahiptir; fakat yeraltı varlıklarının sahip oldukları kitapların adları destanlarda genel olarak *kara sutra* şeklinde geçmektedir. Sudura sahip olan herkes, zor durumlarda veya önemli kararların öncesinde bu kitaba bakma ihtiyacı duyar. Sudur genellikle sayısız şekilde kilitlenmiş sandıkta muhafaza edilir. Kahramanın ve gökyüzü şahıslarının sudurları, altın bir sandıkta muhafaza edilirken yeraltı sakinlerinin sudurları, dökme demirden sandıkta bulunmaktadır. Kitabın bu şekilde muhafaza edilmesi, sahibi için taşıdığı önemi gösterir. Kan Sulutay ve Katan Kökşin ile Katan Mergen destanlarında kahramanın kitabının altmış altı anahtarlı, altın işlemeli sandığın içinde olduğu anlatılır. Sudurun şekli ve hacmiyle ilgili olarak destanlarda çok fazla bilgi mevcut değildir. Ölöştöy destanında bu kitabın kırk iki sayfalı olduğu belirtilirken Ak Biy destanında saman sarısı renkli olduğu anlatılır: *Yüz anahtarlı altın sandığı aldı. Yüz anahtarı sağlı sollu çevirdi. Altın sandığı açtı. Kutsal altın kitabını (sudur) alıp (onun) saman sarısı sayfalarını çevirdi. Sarı kitabı okuyup ...*

Maaday Kara destanında Erlik’in kızı Abram Moos Kara Taacı sudur kitabına bakarak gelecekte nelerle karşı karşıya kalacaklarını öğrenir. Fakat bu destanda olduğu gibi sudurda bazen her şey yazılı değildir. Destanda, yurdunda neler olduğunu anlamak için sudur kitabına bakan kahraman, kitapta hiçbir şey göremez fakat dürbünüyle baktığında düşmanların yurdunu basmaya geldiğini görür. Destanın ilerleyen bölümlerinde bu kitabın adı *samara biçik* olarak geçer. Kögüdey Mergen samara biçikten, evleneceği kızın kim olduğunu ve onun yurduna nasıl gidebileceğini öğrenir.

Sudurlar, kahramanlara genellikle babalarından miras olarak kalır ve iktidarın sembolüdür. Kahramanın, babasının yerine geçmesi gerektiği zaman geldiğinde bu kitap, babadan oğula geçer. Bu nedenle Kan Sulutay ve Katan

Kökşin ile Katan Mergen destanında kardeşler, babalarından kalan sudura sahip olmak için tartışır: *Katan Mergen, “Dur, dur ağabeyim” dedi. “Babamın kutsal kitabını bana ver de okuyayım. Altay’ı çepeçevre görüp bakayım ağabeyim.” dedi. Katan Kökşin öfkeyle konuştu, “Babamın altın kitabının bende kalması gerekli. Babamın yerine ben kağan oldum. Kutsal, altın kitabı ağabeyin öldüğünde ancak alırsın. Halkı, milleti ben öldüğümde ancak yönetirsin.”* Kahramanlar bu kitaba ancak ihtiyaç anlarında müracaat eder; onu daha önceden açıp okumazlar. Kan Sulutay destanında kahraman, yurduna Erlik’in saldıracağını son anda kitaba bakarak öğrenir.

Ölöstöy destanında Erke Koo, eşi Caraa Çeçen’i yeraltından geri getirebilmek için Erlik’e gitmeye karar verir. Caraa Çeçen’in annesi Ermen Çeçen, Erke Koo’nun yolculuğu için kırk iki katlı sudur kitabına danışır. Bu kitap bir sandıkta saklanmaktadır. Ermen Çeçen bu kitaptan Erke Koo’nun, Erlik’in yolunda karşılaşacağı engelleri ve bu engelleri nasıl aşması gerektiğini okur.

Şulmus Şunı destanında kahraman, Temene Koo ile evlenebilmek için onun babası Cepten Kaan’ın isteklerini yerine getirmeye çalışır. Bu isteklerden biri, Üç Kurbustan’ın iki gözünün ortasında bulunan ve kadeh büyüklüğünde olan bendir. Şulmus Şunı, bu beni alıp Cepten Kaan’a götürebilmek için mücadele ederken Üç Kurbustan’ın gönderdiği şeytanlardan biri, Şulmus Şunı’nın yurdunda, hamile bir canlının içine gizlenir. Bunun üzerine Şulmus Şunı, yurdundaki bütün hamile canlıları öldürür. Bu sırada kutsal kitaba bakıp onu günlerce okuyan Şulmus Şunı, yurdunda bir tane hamile canlı kaldığını, onun da ablası olduğunu bu kitaptan öğrenir. Bunun üzerine babası Kaldan Kağan, Şulmus Şunı’yı, ablasının canını almaması için bir kuyuya attırır. Destanın ilerleyen bölümlerinde sevgilisi Temene Koo, Şulmus Şunı’yı her yerde arar ama bir türlü bulamaz. Onun nerede olduğunu bulabilmek için son çare kutsal kitaba danışır ve böylece Şulmus Şunı’nın yerini öğrenir.

Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında yeraltının dördüncü katına kadar inen kahraman, burada ne kadar kaldığını sudura bakarak öğrenir. Bu yönüyle sudurların kahramanlar tarafından adeta zaman sayacı olarak kullanıldığını da görürüz.

Tanaa Herel destanında kahraman ve beraberindeki yiğitler bir yolculuğa çıkar. Yolculuk boyunca uğrayacakları yerlerin hanları olan Hün Haan, Ay Haan, Şulbus Haan ve Pat Patpalçın Haan, kendilerine ait sudur kitaplarına bakarak bu yiğitlerin, yurtlarına geleceklerini ama onlara bulaşmamak gerektiğini önceden görür ve bunun için onları yurtlarında yeme-içmeye davet ederler.

Erelzey Mergen, Haragalzay Mergen Alışkılar destanında Erelzey Mergen, komşusu ve düşmanı olan Kapşılday Mergen'in karısını hastalıktan kurtarmak için güneyde yaşayan, boynuzları sıcak, acımasız gök boğa tepegözün yüreğini ve ciğerini getirme amacıyla bir yolculuğa çıkar. Gök boğa onun gelişini ve kendini öldürmek istediğini sarı kitaba bakarak görür.

Hakas destanlarında sudurun yerini bir bez parçasının aldığı dikkati çeker. Huban Arığ destanında Hara Han, destan boyunca yeryüzü ve yeraltında neler olup bittiğini anlamak için sihirli bir bez parçasına bakar.

Dürbün hemen hemen bütün destanlarda kahramanın sahip olduğu sihirli nesnelere biridir. Sudurdan faydalandıkları dürbün vasıtasıyla da kahramanlar çok uzaklarda neler olup bittiğini görüp kendilerinden uzakta gerçekleşen olaylardan haberdar olabilmektedir. Doğal olarak dürbün, yaşanmakta olan zamanla ilgili olay ve gelişmelerden kahramanı haberdar ederken sudur kitabı sayesinde gelecekte de bilgi alınmaktadır. Alday Buuçı destanında Han Buuday, babasından aldığı dürbünü sıklıkla kullanır. Ayrıca bu destanda bilinmeyen bir şeyi öğrenebilmek için kutsal kitaba da sıklıkla başvurulur. Han Mirgen destanında bir dürbüne sahip olan Toolay Mooray onunla yalnız yeryüzünü değil, yeraltını dahi en ince ayrıntılarına kadar izleyebilmektedir. Aldın Kurgulday destanında devesi kaybolan kahraman, devenin nerede olduğunu bulmak için dürbün kullanır.

Geçmişte ve yaşanan anda neler olduğunu gösterme gücüne sahip nesnelere biri de Kağan Kes destanında görülür. Bu nesne bir *kutudur*. Destan kahramanı Kağan Kes, düşmanı Kuu Kızı'ndan küçük bir altın kutu alır. Bu kutu, geçmişte ve bugün olanları gösterme özelliğine sahiptir. Kağan Kes bu kutuda, yurdunun ve ailesinin zorda olduğunu görür. Yurduna dönmek için hemen

harekete geçen Kağan Kes'in yolunu bulmasında yine bu sihirli kutu ona yardım eder.

Yada taşı da kahramanın sahip olduğu sihirli nesnelere arasındadır. Kahraman doğarken bu taş elinde olarak doğar ve macerasının ilerleyen bölümlerinde hava durumunu değiştirmek istediğinde yada taşını kullanır.

Sibiryaya Türk destanlarındaki diğer olağanüstü, sihirli nesnelere şöyledir: Ak Tayçı ve Er Samır destanlarında kahramanlar, yeraltı karanlığını aydınlatan gümüş ve inciden yapılmış *sihirli küpelere* sahiptir ve yeraltına indiklerinde bu küpeleri atlarının kulaklarına takarak yollarını aydınlatırlar. Culuruyar Nurgun Bootur destanında ablası yoluyla kahramana göklerden verilen *kamçı* sayesinde kahraman, yeraltının sihirli ipini çözdüğü gibi yine ablası sayesinde göklerden indirilen *kutsal su* ile kahramanın gücüne güç katılır. Ton Aralçın Haan destanında Açıtı adındaki bir bahşı, atıldığı her şeyi ustalıkla yakalayan *altmış kulaçlık bir kementi* kahramanın on beş lanetli arkadaşına verir. Bu on beş arkadaş, bu kementle Tanrı Kurbustu Han'ın Toolay Çeçen adlı güzel kızını yakalar; kahraman Ton Aralçın bu kızla evlenir. Ölöştöy destanında Erkin Koo'ya sözlüsünün annesi bir kap dolusu *sinek* verir. Bu sinekler Erkin Koo'nun içine girip tekrar dışarı çıkarak onu kara büyüden kurtarır. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında kahraman, eşinin babası olan Tanrı Ülgen'den aldığı biri altın diğeri gümüş olan sihirli iki *kavala* ve eşinin verdiği sihirli *içkiye* sahiptir. Kavalların sesleri yeraltı mahluklarını ürkütüp uyutur; sihirli içki ise içildiğinde içeni istediği şekle dönüştürür. Destan, efsane ve masallarda ayrıca, içinden savaşçı çıkaran sihirli nesne motifi mevcuttur; bu motif Ton Aralçın Haan destanında, etrafında her dönüldüğünde içinden yüz asker çıkaran bir *şamdan* şeklinde görülür.

İnceleme imkanı bulduğumuz destanlar içerisinde sihirli nesnelere en fazla bulunduğu destan Cañar destanıdır. Destanda kahramanlar bu sihirli nesnelere Cer Kindigi Enezi ve Kün Kağan gibi mitik unsurlardan alır. Alınan nesnelere içerisinde en dikkat çekici olanlar şunlardır: altın yüzük, bronz giysi, dürbün, sudur, arçuul (örtü), kargı, tabak, mızrak, makas, sihirli matara, sihirli ağ, pantolon, eldiven, kamçı, kurut ve süt. Cer Kindigi Enezi'den alınan sihirli nesnelere arasında en fonksiyonel olanı altın yüzüktür. Bu yüzüğün işlevleri arasında şunlar sayılabilir: 1.

Yeraltındakiler tarafından yapılan büyüü bozma 2. Yeraltı mahluklarının dış canlarının bulunduğu sandığın kilidini açma 3. Erlik'in engelleri olan geçit vermeyen mekanlardan geçit yapma 4. Yeraltı karanlığını aydınlatma 5. Yere bırakıldığında ortaya yiyecek çıkarma 6. Yada taşı görevi görme¹⁰⁹ 7. Canlı ve cansız varlıkların şeklini değiştirme 8. Bilinci yerine getirme. Cer Kindigi Enezi'nin verdiği sihirli nesnelere arasında bulunan pantolon sayesinde kahraman yeraltındaki yangınlardan korunur; eldiven sayesinde yeraltı mahluklarının dış canlarını tutarken zarar görmez; kamçı sayesinde yeraltında bulunan Erlik'in engeli zehirli sarı denizi geçer; sihirli ağı kullanarak ise yeraltından yeryüzüne çıkmaya çalışan kötü ruhları yakalar.

Destanlarda kahramanlar ve şahıslar kadrosunun kullandıkları sihirli nesnelere işlevleri ve bu nesnelere kimlerden almış oldukları bir tablo halinde aşağıda verilmiştir. Tekrardan kaçınmak için bu tabloya destanların tamamı dahil edilmemiş, diğerlerini de temsil kabiliyetine sahip olanlar bu tabloda belirtilmiştir:

¹⁰⁹ Yada taşı olarak bilinen bazı taşların (yeşim taşı, kaş taşı vb.) yüzük taşı olarak da kullanıldığı dikkate alındığında yüzüğün hava durumunu değiştirmeye yarayan bir unsur olarak destanda yer almış olması anlaşılır hale gelmektedir. Burada Divanü Lugati't-Türk'teki "Kimin yanında kaş taşı olsa, onu yıldırım yakmaz." atasözünün de yüzüğün destandaki işlevine uygun düştüğünü belirtmek gerekir.

Çizelge 4.2. Kahramanlar ve şahıslar kadrosunun kullandıkları sihirli nesnelerin işlevleri ve bu nesnelere kimlerden almış oldukları hakkındaki çizelge

Destanın Adı	Nesnenin Adı	İşlevi	Kimden Alındığı
Alday Buuçu	Yedi Bronz Ok	Yerle Göğün Birleştiği Yerin Anahtarları	Baba
Aran Taycı	Ok	Haber Verme	Arkadaş
Ak Taycı, Er Samır	Gümüş, İnci Küpeler	Yeraltı Karanlığını Aydınlatma	-
Alday Buuçu	İlaç	Çocuk Sahibi Yapma	Açıtı Lama
Er Samır		Ölüyü Diriltme	Ay ve Güneş
Alday Buuçu	Bez	Sıcağa ve Soğuğa Karşı Dayanıklı Olma	Kocakarı
Altın Taycı		Ölüyü Diriltme	-
Culuruyar Nurgun Bootur	Kamçı Kutsal Su	Esir İnsanları Bağlayan Sihirli İpi Çözme Güç Artırıcı	Kahramanın Gökyüzü Sakini Olan Ablası
Er Sogotoh	Ok	İlahi Varlıklar Tarafından Yapılmış, Abaahıları Öldürmede Etkili	Ala Tuygun (Ateş İyesi) ve Kustuk Kuturuk (Göksel Demirci)

Ölöştöy	Bir Kap Dolusu Sinek	Kahramanı Kara Büyüden Kurtarma	Ermen Çeçen (Kahramanın Kayınvalidesi)
	Ok	Yeraltından Çıkan Dokuz Kuzgun ve Yedi Kara Kurdu Öldürme	Dede (Ölöştöy)
	Ok	Kişiyi Yeraltının Büyüsünden Kurtarma	Dede (Ölöştöy)
	Bronz Kama	Kişiyi Yeraltının Büyüsünden Kurtarma	Dede (Ölöştöy)
Maaday Kara	Yada Taşı	Hava Durumunu Değiştirme	Tanrı
	Ok	Erlık'in Engeli Olan Dağı Yıkma	Altay Eezi
Ölöştöy	Yada Taşı	Hava Durumunu Değiştirme	Tanrı
Kan Sulutay	Ok	Yeraltı Geçidinin Ağızındaki Cebelek Emegen'i Öldürme	-
	Kutsal Kaynak Suyu	Tedavi Edip İyileştirici	-
Katan Kökşin İle Katan Mergen	Pipo	Yeraltı Karanlığını Aydınlatma	-
	Tındu Ok	Altı Geyiği Aynı Anda Vurma	-
	Kutsal Kaynak Suyu	Tedavi Edip İyileştirici	-

Kan Ceeren Atlı Kan Altın	İki Kaval Su	Ölüyü Diriltme, Sönen Ateşi Yakma ve Hayvanları Çoğaltma Şekil Değişirme	Ülgen Biy Ülgen'in Kızı Olan, Kahramanın Eşi Altın Çaçak
Huban Arıĝ	Sihirli Ok Üç Başlı, Üç Kulplu Taş Bez Hançer	Çok Hızlı Gidip Hedefi Tam Vurma, Hızlı Haber Ulaştırma Bu Taşı Atanın Attığı Yere Anında Gitmesini Sağlama Yeraltı ve Yer Üstünde Her Şeyi Gösterme Kahramana Yardımcı Olan Bir Bahadıra Dönüşme	Kök Nincil Han Hartıĝa (Kahramanın Amcası)
Han Mirgen	Köstik (Dürbün) Altın Başörtüsü Üç Çatal Başlı Kamçı	Yeraltı Dahil Olmak Üzere Her Yerde Olan Biteni Gösterme Ölüyü Diriltme	- Anne ve Baba
Han Şilgi Atlı Han Hülük	Bez Büyülü Altın İp Bilezik	Göksel Boğanın Yakıcı ve Dondurucu Boynuzlarını Tutma Sağaltıcı İlaçların Temin Edileceği Haan Hereteti'yi Ve Bödene Kuşunu Öldürme Ölüyü Diriltme	Yardımcı Yaşlı Kadın - -
Tanaa Herel	Altın ve Gümüş İşli Örtü	Ölüyü Diriltme	Hün Haan ve Ay Haan'ın Eşleri

Ton Aralçın Haan	Kement Şamdan Beyaz ve Kızıl Renkli İki Bez	Atıldığı Zaman İstenen Her Şeyi Yakalama Etrafında Dönüldüğünde Her Dönüşünde İçinden Yardımcı Yüz Asker Çıkarma Ölüyü Diriltme	Açıtı Bahşı Kahramanın Eşi
Kağan Kes	Altın Kutu	Geçmiş ve Olayların Olma Anındaki Durumları Gösterme	Kuu Kızı
Cañar	Altın Yüzük Bronz Giysi Sihirli Bez Kargı Mızrak Kaval Kurut ve Süt Pantolon Eldiven Mızrak Makas	Büyüyü Bozma, Karanlığı Aydınlatma, Kilidi Açma, Yiyecek Çıkarma, Şekil Değiştirme, Hava Durumun Değiştirme, Geçit Yapma, Bilinci Yerine Getirme Göğe Yapılan Yolculukta Kahramanı Koruma Yiyecek Çıkarma, Kahramanı Görünmez Kılma Binit Olarak Kullanma, Gelecekte Haber Verme Büyü Bozma, Öleni Diriltme Binit Olarak Kullanma Kahramanın Gücünü Yerine Getirme Yangından Koruma Kötü Ruhların Etkisinden Koruma Ölüyü Diriltme Kamların ve Büyücülerin Büyüsünü Bozma	Cer Kindiği Enezi Kün Kağan

4.3. Kahramanın Yeraltına İniş Sebepleri

İncelediğimiz destanlar içerisinde kahramanı yeraltına inmeye mecbur bırakan çeşitli sebepler vardır. Bunların başında *kaçırılan eş veya yakını kurtarmak* gelir. Bu durum, ondan sonra gelecek felaketlerin ya da kahramanın yaşayacaklarının tohumudur. Erlik ya da yardımcıları tarafından yeraltına kaçırılan kadınları, Erlik'ten daha çok yakınları kendilerine eş yapmak ister. Erlik'in amacı ise genel olarak bu kadınları kendi hizmetinde kullanmak veya yakınlarına eş yapmaktır. Erlik, bu isteğini Ölöştöy destanında şöyle dile getirir: *Güneşli yerin çocuğunu gelin etmek için hevesle aldım. İhtiyarladığımda kazan astırmayı düşündüm.* Kaçırılma anında kahramanın yurdunda bulunmaması, kriz zamanını hazırlar. O, hangi sebeple yeraltına inmiş olursa olsun, daha önce *yeraltına kaçırılmış kişi veya halkları da kurtarmak* suretiyle mücadelesine sosyal bir anlam kazandırmış olur. Destanların bir kısmında ise kahraman yeraltına birden fazla sayıda ve ayrı sebeplerle iner. Culuruyar Nurgun Bootur destanında kahraman yeraltına üç kez iner: Birincisinde yeraltına kaçırılan kız kardeşini kurtarmak için, ikincisinde orta dünyanın bahadırlarını yeraltında tutsak eden Uot Uhutaakı ile savaşıp tutsakları kurtararak yeryüzüne çıkarmak için, üçüncüsünde ise evleneceği kızın yeraltı büyücüsü Alıp Hara tarafından yeraltında esir tutulan erkek kardeşini kurtarmak için. Erke Koo destanında da kahraman iki kez yeraltına iner: Her ikisinde de amacı, yeraltına kaçırılan anne babasıyla birlikte halkını kurtarmaktır. Bu destanda kahramanın atı da tek başına yeraltına iner; onun amacı ise yeryüzüne musallat olan Erlik'in üç oğlunun dış canlarını yeraltından alıp yeryüzüne çıkarmaktır. Kahramanın atının yeraltına tek başına indiği destanlardan biri de Kan Sulutay destanıdır. Bu destanda da kahramanın atı, Erlik'in yeryüzüne musallat ettiği yardımcısının dış canını Erlik'ten alıp yeryüzüne çıkar. Alday Buuçı destanında kahramanın yeraltına iniş sebebi, Erlik Lovun'un oğlu tarafından yeraltına kaçırılan eşini kurtarmaktır. Kaçırılan eşi kurtarmak için yeraltına inme, Katan Kökşin ile Katan Mergen ve Maaday Kara destanlarında da görülen bir durumdur. Aynı durum Aran Taycı destanında da mevcuttur. Bu destanda da Erlik'in avanesinden Çılan Mongus, kahramanın hamile olan karısını yeraltına kaçırmıştır. Ölöştöy destanında Erkin Koo, Erlik tarafından kaçırılan sözlüsünü, aynı destanda Kan Mergen ise annesini kurtarmak için; Kökin Erkey destanında da kahraman Celbis Sokor tarafından kaçırılan kız kardeşini kurtarmak için yeraltına

iner. Culuruyar Nurgun Bootur destanında kahramanın yeraltına inmesinin sebebi, kendisi avdayken kız kardeşinin, Arsan Doulay'ın oğlu Timir Iyista Hara tarafından yeraltına kaçırılmasıdır. Kahramanın eşinin, kız kardeşinin veya bir yakınının Erlik tarafından kaçırılması, onun mahremiyet alanına müdahale olmakla birlikte yeryüzünün kurulu düzenine karşı da bir saldırdır. Eşi başta olmak üzere kahramanın yakınları, kahraman evde yokken (genelde avdayken) kaçırılır. Ak Kağan ve Er Sogotoh destanları hariç, incelediğimiz destanlarda yeraltından bir taciz olmadığı sürece kahraman yeraltına inip savaştır. Er Sogotoh'da *gökyüzünde eğitilen kahraman, hazır olduğunda yeraltına inerek savaştır*. Ak Kağan destanında ise destanın kadın kahramanı Altın Tana, *yeryüzüne hayvan çıkarmak* amacıyla yeraltına iner. Yeraltını yedi defa dolaşır ve çok fazla hayvanla birlikte yeryüzüne çıkar. Destandaki ifadelerden anlıyoruz ki yeraltı, yeryüzü kahramanları için bir zenginlik ifade ettiği gibi aynı zamanda yeraltının hayvanları, yeryüzüne uyum sağlama kabiliyetine de sahiptir.

Kahramanı yeraltına inmeye, Erlik ve yardımcılarıyla savaştırma zorlayan sebeplerden biri de onun *yurdunun yeraltı güçleri tarafından saldırıya uğramasıdır*. Kahraman ya bu saldırıyı önceden engellemek ya da saldırının sonrasında kendisinden alınanları geri almak için yeraltına iner. Cañar destanında kahramanlar, hem kaçırılan yakınlarını kurtarmak hem de Erlik'in bütün gücüyle yeryüzüne yapacağı saldırıya karşı koymak için yeraltına iner. Kan Sulutay destanında Erlik, destan kahramanının yurdunu yağmalaması için yardımcısı Şulmus Kara'ya şöyle emir verir: *Tepelikteki ak malının ne kadarını sürüyorsa hepsini alıp getir. Yurdundaki halkının hepsini esir alıp getir. Kan Sulutay'ın kendisini ise kızıl kanını dökmeyen, ruhunu canından ayırmadan benim kapıma getir*. Erlik'in bu niyetine Kan Sulutay şöyle cevap verir: *Altı atanın başını ye. Yedi ananın döşünü ye. Uzun kuyruk inekte, utanmaz alın Erlik'te olurmuş. Görkemli Altay'ıma Erlik'i bastırmam. Az da olsa halkımı Erlik'e esir etmem*. Kan Sulutay, bu niyet ve öfkeyle yeraltına iner. Yeraltından gelecek saldırıyı engellemek amacıyla kahramanın yeraltına inmesi, Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında da görülür. Bu destanda kahraman, eşinin babası Ülgen tarafından kendisine verilen altın ve gümüşten yapılmış iki kavalı çalınca yeraltı sakinleri çok rahatsız olup yeraltında duramaz hale gelir ve Kan Altın'ın bu kavalları çalmasını engellemek için yeryüzüne çıkmaya karar verirler. Kan Altın ise onlar yeryüzüne çıkmadan

yeraltına iner. Han Mirgen destanında kahramanın yeraltına iniş sebebi, yeraltında bulunan ateşin efendisi Od Han'ın savaşçılarıyla birlikte yurduna saldırmasıdır.

Kahramanı yeraltına inmeye mecbur bırakan sebeplerden biri de *yeraltına inmiş büyük kardeşe yardım etmektir*. Bu durum, incelediğimiz destanlar içinde Er Samır ve Katan Kökşin ile Katan Mergen destanlarında görülür. Her iki destanda da kardeş anlaşmazlığı mevcuttur. Suçlu ve haksız olan büyük kardeş (Er Samır, Katan Mergen) olmasına rağmen küçük kardeşler (Katan Mergen, Katan Kökşin) ağabeylerine yardım etmek için yeraltına iner.

Huban Arığ destanında kahramanın babası Hara Han yeraltına, *kırk yıl önce orada yaşamaya mahkum ettiği Hitay Arığ'ın durumuna bakmak* için; kızı Huban Arığ ise iki kez indiği yeraltına birincisinde kaçırılan annesiyle halkını kurtarmak, ikincisinde ise yeraltında savaşmak için iner. Bu inişlerinde Huban Arığ ilkinde dokuz gün, ikincisinde ise altı yıl yeraltında kalır.

Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında ise kahraman, *hastalanan kardeşine ilaç yapımında kullanmak* için, bir lamanın tavsiyesiyle, yeraltında bulunan Ejen Han'ın iki kuzusunu almak amacıyla yeraltına iner.

4.4. Kahramana Yardımcı Varlıklar

Kahraman başlangıçta neyi, nasıl yapacağına dair yardım almak zorundadır. Aldığı yardımlar, kahramana kim olduğunu; neleri, nasıl yapması gerektiğini ve sonunu işaret eder. Başlangıçta ne yapacağını bilmez halde ve belirsizlikler içinde olan kahraman, yolunu ancak bu yardımlar sayesinde bulur ve yolunda ilerleyebilir. Yardımcılar, kahramanın sahip olduklarının farkına varmasına, onlara yenilerinin eklenmesine ve nihayet uygun zamanda onların nasıl kullanılacaklarına dair kahramana bilgiler verir. Yardımcılar içinde özellikle iyeler, kahramanın gücünün ve mücadelesinin kutsanmasını / kutsallığını temsil eder. Bazı destanlarda aldığı yardımlar, kahramanın hazıra konan biri olarak algılanmasına da neden olacak türdendir. Onun olağanüstü doğumu, doğarken atının, savaş giysisinin ve silahlarının hazır olması vb. kahramanın, mücadelesine uygun bir öge olarak yaratıldığının işaretidir. Ne olursa olsun kahraman, yardım

almadığı sürece insani olarak yapabileceklerinin ötesine geçemez. Yardımcısız kalan kahraman neredeyse bütün güçlerinden yoksun kalmış ve yenilmeye mahkum durumdadır. Huban Arığ destanında, yeraltının en güçlüsü olan Hara Moos'u öldüren Huban Arığ, Altın Hus adlı *yardımcı bahadırı* ve her mücadelesinde yanında bulunan *köpeği* olmayınca yeraltının sıradan bir alpi tarafından öldürülür. Bu durum, kahramanın gücünü büyük ölçüde ona yardım edenlerden aldığını göstermektedir. Epik karakterli Sibiry Türk destanlarında kahramanın en büyük yardımcısı, şüphesiz diğer Türk destanlarında olduğu gibi, *atıdır*. Fakat Huban Arığ destanında olduğu gibi kahramanın köpeği, atının önüne geçecek derecede kahramanın yardımcısı ve yol göstericisidir¹¹⁰. Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında, kahraman savaşmaya giderken yurdunu iki köpeğine emanet ettikten sonra yola çıkar.

Sibiry Türk destanlarının önemli hayvan motiflerinden biri de *kartaldır*. Yunan, İskandinav, Kızılderili, Mezopotamya gibi dünya mitolojilerinde büyük, hızlı, güçlü ve adaletli bir hayvan olduğu için özellikle adı geçen kartal, bu nitelikleriyle Türk mitolojisinin de kutsal, koruyucu, yardımcı, sağaltıcı, taşıyıcı, haberci, elçi ve avcı figürüdür. Yakutlarda dünya ağacının, Altaylarda demir kavak ağacının tepesinde oturan çift başlı kartal inancı mevcuttur. Kartal, uçma özelliğinden dolayı gök, gök tanrı ve gök olayları ile ilişkilendirilir. Er Sogotoh destanında yeraltına inen Hariacilaan Bergen'e mitolojik kartal olan *Dalan Öksökü* (çift başlı kartal) yol gösterir. O aslında, Hariacilaan Bergen'in annesi Uot Çolboodoy'un şekil değiştirmiş halidir. Uot Çolboodoy, destanın daha önceki kısımlarında, destan kahramanı Er Sogotoh'un karşısına yine kartala dönüşerek çıkan yeraltı abaahısı, kadın şamandır. Onun, Er Sogotoh'a da yardım ettiği bilinir. Ayrıca bu destanda, Taas Caantaar Dara Buuray adlı yeraltı elçisinin de bir öksökü olduğundan bahsedilir ve bu öksökü, destan kahramanının karşısına sıklıkla çıkar.

¹¹⁰ Dünya mitolojilerinde ve Türk mitolojisinde köpek, insanların algılayamadığı şeyleri algılama, dikkatli ve yol gösterici (kılavuz) olma özellikleri ile ön planda olan bir hayvandır. Yunan mitolojisinde anlatılan Odysseus'un köpeği Argos ve Hades'in yüz başlı köpeği Kerberos ile Hint mitolojisindeki Sarame ve onun iki yavrusu olan Sarameyalar, mitolojilerde geçen köpeklerin en bilinenleridir. Bunun dışında Sümer, Mısır ve Çin mitolojilerinde olduğu gibi köpek başlı tanrıların ve halkların anlatıldığı mitolojiler de mevcuttur. Türk mitolojisinde dikkate değer ilk köpek örneğinin Yaratılış Miti'nde yer aldığını söylemek mümkündür. Bu mitte Ülgen, insanları yarattıktan sonra onların başına, Erlik onlara zarar vermesin diye, bekçi olarak bir köpek bırakır. Türk mitolojisinin birçok masal ve efsanesinde koruyucu ve yol gösterici köpek motifine rastlanır.

Bilici ve sezici insanlar, yaşlı erkek ve kadınlar, yeryüzünden yeraltına kaçırılmış olanlar ve iyeler gibi doğaüstü güçlere sahip varlıklar, kahramana yardım eden diğer varlıklar arasında sayılabilir. Bu yardımcıları, kahramana, ihtiyaç duyacağı sihirli bir nesneyi vermek suretiyle yardım ettikleri gibi akıl da verirler. Uyarıcı ve öğüt verici yardımcıları arasında kahramanların eşleri ön plandadır. Cañar destanında kahraman, oğlu Ölbös Cayar'a genel olarak kadınlar ile, özelde ise kendilerine yakın kadınlar ile ilgili olarak şunları söyler: *Ablan ve eşin ikimizden daha iyisini bilir. Düşünce ve akıl onlardadır, savaşmak ise bizde*. Destanların birçoğunda *kahramanların eşleri*, kocalarını gelecek tehlikeler karşısında önceden uyarır, hikmetli sözler söyleyip onlara öğütler verir. Onlar fedakar, bilici ve sezici tiplerdir. Esasında sezgi, erkekten çok kadına has bir özelliktir; bu nedenle bir felaketi kahramandan önce eşinin sezmesi, kadının yaratılışına uygundur, denilebilir. Maaday Kara ve Huban Arığ destanlarında yurtlarının düşmanlar tarafından işgal edileceğini önceden sezen eşler, kahramanları yaklaşan tehlikeye karşı uyarır. Kahramanların çevresinde gelişen olayların içinde genellikle yer alan bu eşler, destanların birçoğunda gördüğümüz gibi yeraltına kaçırılmaları ile kahramanın macerasının başlama nedenleridir. Bu duruma düşen eşler, kocalarının kendilerini kurtarmak için yeraltına inip zarar görmesini istemezler; kahramanın yeryüzünde rahat ve huzurlu yaşaması hususunda bir mektup yazarak bu mektubu kahramana bırakırlar. Er Samır destanında Erlik'in damadı Kara Bökö tarafından yeraltına kaçırılan Altın Tana, kocasına durumunu bildiren bir mektup yazar. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında da yeraltına kaçırılan Altın Sırğa, kocası Katan Kökşin'e mektup yazarak bu mektubu bir taşın altına bırakır. Her iki destanda da eşler, yeraltına kaçırıldıklarını fakat kocalarının zarar görmemeleri için peşlerinden gelmemelerini ister. Aynı durum Huban Arığ destanında da mevcuttur. Bu destanda kahramanın yurdunu düşman basınca eşi Hıyan Arığ bir mektup yazıp bırakarak kahramanı durumdan haberdar eder. Aldın Kurgulday destanında da yine kahramanın eşi, bir taşın altına onun için bir not bırakır ve bu notta, doğunun hakimi yedi başlı Adıgır Kara tepegözün onları kaçırdığını ama eşinin, peşlerine düşmemesi gerektiğini söyler. Eşlerin destanlardaki bu olumlu özelliklerinin yanı sıra Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında olduğu gibi olumsuz olarak sunulduğu destanlar da mevcuttur. Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında kahramanın eşi Say Kuu, kocasının düşmanı Kögeldey Mergen'i adeta yoldan çıkarır ve onunla işbirliği yapmak suretiyle kocasına ihanet edip

kocasını öldürmeye çalışır. Boktu Kiriş, Bora Şeeley destanında kahramanın göksel üç eşinden ikisi, kötü eşlerdir; onlar, Boktu Kiriş'in kardeşi Bora Şeeley'i öldürürler. Destanın sonunda hem Boktu Kiriş hem de göğün üç kağanı, bu iki eşi cezalandırır. Aynı zamanda destanın bir yerinde Boktu Kiriş'in üç eşinin Boktu Kiriş'e bir not yazarak bu notta başlarına gelenleri ve Boktu Kiriş'in yurdunu kimin yağmaladığını yazdıkları da görülür.

Kahramanın eşi dışında, *ailesinde veya yakın çevresinde olan, sıradan ama bir kısmı olağanüstü özelliklere sahip kişiler* de kahramana yardım eder. Er Samır destanında kahramana yeraltına indiğinde nelerle karşılaşacağı ve nasıl davranması gerektiği konusunda akıl veren, onun kayınbiraderidir. Huban Arığ destanında kahramanın dedesi Altın Kris, torununu karşılaşacağı tehlikeler karşısında uyardıktan sonra rüzgara dönüşerek gözden kaybolur. Kökin Erkey destanında kahramanın kız kardeşine aşık olan Añçı Mergen, kız kardeşini yeraltından kurtarmak isteyen Kökin Erkey'e yeraltıyla mücadelesinde yardım eder ve sonuçta aşık olduğu kızla evlenir. Erke Koo destanında ise sahipsiz kalan Erke Koo'yu, Kögüdey Mergen yanına alıp sahiplenerek onu büyütür.

Culuruyar Nurgun Bootur destanında yeraltına inip bu dünyanın mahlukları ve abaahıları ile mücadele edecek olan Nurgun Bootur ile kız kardeşi Aytalı Kuo, Ürüñ Aar Toyon tarafından gökyüzünden yeryüzüne indirilir. Ürüñ Aar Toyon, bu kardeşlere İeyehsit Hotun'un çeyiz vermesini ve Uottah Cöhögöy'ün atlar bahşetmesini ister ki adı geçen bu varlıklar da *gökyüzü sakinleridir*. Nurgun Bootur'un *ağabeyi* Mölsüt Böğö de bir gökyüzü sakinidir ve iki kardeşin deneyimleyeceği zor mücadele için onları, Mölsüt Böğö hazırlar. O, yeryüzünde kardeşleri için bir yurt kurup kutsal ateşlerini yakar ve onlara çeşitli nasihatlerde bulunarak gökyüzündeki yerine geri döner. Destanın devamında Aytalı Kuo, Arsan Doulay'ın oğlu Timir İyista Hara tarafından yeraltına kaçırılır. Ürüñ Aar Toyon, Kün Erbiye adlı bir göksel varlığı Nurgun Bootur'u uyarması için gönderir. Kün Erbiye, Nurgun Bootur'a, kız kardeşinin nerede ve kiminle olduğunu, acele etmezse onun abaahıya dönüştürüleceğini söyler. Destanın devamında Ayı Umsuur ve Ürüñ Uolan adlı iki göksel varlık daha Nurgun Bootur'a yardım için Ürüñ Aar Toyon tarafından gönderilir. Bu destanda kahramanın *kadın şaman olan ablası* da zor zamanlarında onun yanındadır; o, kahramanla gökyüzü arasında köprü işlevi

görür. Kahraman, Timir İyista Hara ile uzun bir kavgaya tutuşur; iki taraf da bir türlü galip gelemmez. O zaman Nurgun Bootur, ablasını yardıma çağırır. O, Nurgun Bootur'a gökyüzünden kutsal su atar; kahraman bu suyu içerek güç kazanır. Kendi şaman davulunu, kardeşine yardım etmek amacıyla iki kez gökyüzünden atar. Ateş Denizi'ne düşen Timir İyista Hara'yı bulmak için abla, demir turna balığına dönüşür ve bu denize dalar. Başka bir yeraltı mücadelesi sırasında da kardeşine sihirli bir kamçı verir.

Din adamı olarak *kamlar*, kahramana yardımcı olan kişiler arasındadır. Huban Arığ destanında yeraltına inen geçidin iyesi olan dokuz tefli Tolğay Kam yeraltına nasıl ineceğini soran Hara Han'a teflerinin her birini sırasıyla kullanıp kamlayarak yardımcı olur. Alday Buuçu destanında kahramana Tölee Şınar ve Bele Şınar adlı, din adamı özelliklerine sahip iki kardeş yardım eder. Onlar kahramana karşılaşacağı zor durumları önceden haber verip bunları aşma yollarını da öğretir.

Destanlarda kahramana yardımcı olan *yaşlı kadın ve erkek* arketipleri mevcuttur ve bunlar genellikle iki işleve sahiptir: Sihirli nesneyi / nesnelere kahramana iletmek ve ona akıl / öğüt vermek. Alday Buuçu destanında bir *kocakarı*, destan kahramanı Han Buuday'ın karşılaşacağı Kara Kula adlı tepegözü yenmesi için ona sarı ve gök renkli iki bez verir. Bu bezlerden sarı olanı tepegözün yakıcı boynuzunu, gök olanı ise dondurucu boynuzunu tutmasını sağlayacaktır. Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında, destanın ilerleyen bölümünde büyümlü güzellikteki bir genç kıza dönüşecek olan kocakarı, kahramana sihirli nesnelere ve öğütler vererek yardımcı olur. Yardımcı kocakarı arketipi en ilginç şekliyle Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında Cebelek olarak karşımıza çıkar. Bu destanda yeraltına inen kahramana ihtiyar kadın ve ihtiyar erkek kılığında görünen Cebelek, ona tavsiyelerle birlikte boğa başlı sopasını verir. Destanın sonunda ise öküz, keçi, sarılık ve domuz sürülerini yeryüzüne çıkarıp bunları halka dağıtır. Kendisi de bir yaban horozuna dönüşerek uzaklaşıp gider. Culuruyar Nurgun Bootur destanında abaahıların etkisinde kalan kahramanın bu etkiden nasıl kurtulacağını (üç gün ölüm suyunda yıkanması gerektiğini) ona, yaşlı bir kadın söyler. Maaday Kara destanında yetmiş yaşında, giyimsiz; bir elinde bakır, diğer elinde pirinçten iki asa taşıyan yaşlı kadın şeklinde tasvir edilen *Altay eezi*, Maaday Kara'nın çaresizlikten

dağ başına bıraktığı oğlunu besleyerek ona yardım eder. Öloştöy destanında kahramana yardım eden yaşlı kadın, Cañar destanındaki Cer Kindigi Enezi gibi, içinde çeşitli hayvan ve bitkilerin bulunduğu geniş bir yaşam alanına sahip bir mağarada yaşamaktadır. Bu mağaranın kapısı olan kaya, kadının elindeki bastonun vurulmasıyla açılıp kapanır. Han Mirgen destanında kahraman, yardımcı *yaşlı karı koca* tipiyle karşılaşır ki bu, destanlarda sıklıkla karşılaşılan bir durum değildir. Bu destanda Kan Pozırah adlı at, sahibinin biri kız diğeri erkek olan iki çocuğunu, yeraltının saldırılarından korumak için Ak Dağ'daki Ak Kaya'nın içinde bulunan yaşlı bir çifte getirir. Onlar da bu çocukları bir anda büyütüp delikanlılık çağına gelecek hale getirir. Çift, bununla da kalmayıp onlara ad adayarak at ve silah sıylayıp onların birer savaşçı olmalarını sağlar.

4.5. Kahramanın Karşılaştığı Engeller ve Bu Engelleri Aşma Yolları

Yolculuğu başlangıçta agonik görünen kahraman reelden mitik olana hemen geçemez, çeşitli engellerle karşılaşır. Kahramanın karşılaştığı engeller, Erlik'e kurban sunan şamanın, kurbanı ona ulaştırmak için yeraltına yaptığı yolculuk sırasında karşılaştığı engellerle benzer nitelikler taşır (Bk. 2. bölüm). Destanların tamamında benzerlik gösteren bu engelleri, Erlik'in yeryüzündeki engelleri ve yeraltındaki engelleri olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür.

4.5.1. Erlik'in Yeryüzündeki Engelleri

Yolculuğu boyunca Erlik, kahramanın önüne yeryüzünde çeşitli engeller çıkarır¹¹¹. Erlik'in yeryüzündeki engelleri kahraman için bir ara geçiş, ısındırma özelliği taşır. Buradaki engellerle mücadelesinde kahraman, bir ara aşama yaşar / geçirir. Erlik'in hem yeryüzü hem de yeraltındaki engelleri mekanik bir düzende karşımıza çıkar. Kahramanın bu engellere karşı sınır tanımayan öfkeyle verdiği mücadele adeta yeraltında vereceği mücadele için bir ön hazırlık safhasıdır.

¹¹¹ Ton Aralçın Haan destanında olduğu gibi bazı destanlarda kahramanların çeşitli yollarla gökyüzüne çıktıkları da görülür. Kahraman yeraltına inerken olduğu gibi bu yolculuğunda da bazı engellerle karşılaşır. Kahramanın gökyüzüne yolculuğu tezimizin sınırları dışında kaldığı için onunla ilgili unsurları incelememize dahil etmedik. Fakat gökyüzündeki engellerin neler olduğu konusunda Ton Aralçın destanında yer alanları, en azından karşılaştırma imkanı sağlayacağından burada vermeyi de uygun bulduk. Ton Aralçın Haan'ın gökyüzüne çıkarken önüne çıkan engeller sırasıyla şunlardır: 1. Kahramanı öldürmek isteyen iki köpek 2. Kahramanın atını pençelemeyi düşünen Haan-Hereti (kartal) kuşları 3. Ayak ve dişleri kılıçlı iki erkek deve 4. Kızgın kor halinde demirden yaratılmış kişi

Yeraltına inmeden yer üstündeki engelleri aşan kahraman özgüven kazanır. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında olduğu gibi bu engellerin Erlik ile ilişkisi açık bir şekilde ifade edilir. Kahraman onlara *Erlık biydiñ şilemirleri* (Erlik Biy'in şeytanları) veya *Erlık biydiñ elçileri* (Erlik Biy'in elçileri) olarak hitap eder. Bu engeller yeryüzünde Erlik'e bağlı olan yöneticilerle de ilişkilidir. Onlar, Erlik'e akrabalık bağıyla bağlı zalim kağanlardır. Adı geçen destanda kahramanın düşmanı olan Karatı Kağan, yeryüzünde Erlik'e bağlı kağanlardan biridir. Baba-oğul kahramanlar onunla savaşa girince Erlik'in oğlu Sokor Şulmus da ona yardım etmek için yeryüzüne çıkar. Aynı destanda kahramanın yeryüzündeki düşmanı olan Eki Toş adlı kardeş de Erlik'in damadı Koo Şilti'nin kardeşidir. Koo Şilti yeraltında meskun iken onlar yeryüzünde yaşar. Cañar destanındaki Kara Kula Kağan, Erlik'e bağlı yöneticiler için belirgin bir örnek teşkil eder. Onun için Cañarçı, "Bos Erlik'ten hisseli olarak yaratılmışsın." der. Destandaki anlatıma göre bu kağan, yeraltında yaratılmış olmakla birlikte Erlik adına yeryüzünde hüküm sürmektedir.

Maaday Kara destanında Erlik'in damadı olan Kara Kula'nın altı engeli vardır. Hepsi hayvan olan bu engeller sırasıyla şunlardır: Yeryüzünü taşıyan iki balina, iki sarı yılan, yedi yaban domuzu, hörgüçlü iki deve, iki erkek kara ayı ve yerin efendisi olan yedi kara kurt. Sonrasında Kara Kula'ya ulaşmak için yol alan kahramanın önüne tabiat unsurlarından oluşan üç engel çıkar: Geçit vermeyen Kara Dağ, kendisine yaklaşan herkesin ölümüne sebep olan *koron sarı talay* (zehirli sarı deniz) ve süsüşen iki boğa gibi sürekli birbirine doğru açılıp kapanan iki kara dağ. Ak Tayçı destanında engel, yüz genç kız ve yüz delikanlıdır. Bu engeli kahraman, şiddetli soğuk düşürerek hava durumunu değiştirmek suretiyle aşar. Alday Buuçı destanında kahraman yolculuğu sırasında Erlik'in yeryüzündeki engellerinden olan ve Altay mitolojisinde kötü olarak karşımıza çıkan Albıs ve Şulmus kağanlarla karşılaşır. Kahraman bu engelleri kendisine yardımcı olan bilici ve sezici özelliklere sahip Tölee Şınar ile Belee Şınar'ın tavsiyelerine uyararak aşar. Aynı destanda kahraman, yeraltına inmeden önce geçit vermeyen Kızaa Nehri'ni ve kıl köprüyü¹¹² aşmak zorunda kalır. O, ancak atının ve yanında bulunan bilici ve

¹¹² Kıl köprü engeline özellikle Tuva destanlarında rastlanır. Alday Buuçı destanında Han Buuday'ın karşısına Erlik'in bir engeli olarak kıl köprü ve ağaç kabuğu köprü çıkar. Aldın Kurgulday destanında kahraman, yaşlı bir çoban ile karşılaşır ve bu çoban ona, biri kıl diğeri ağaç kabuğu iki köprüden bahseder. Kıl köprü yiğitler için, ağaç kabuğu köprü diğer insanlar içindir. Aldın Kurgulday, kıl köprüyü geçmeyi

sezici kardeşlerin yardımıyla bunları aşarak yeraltına iner. Er Samır destanında kahraman ilk olarak Erlik'in yeryüzündeki ilk engeli olan altı ve sonrasında dokuz kardeşi fiziki gücüyle yener ve onlardan, başlarına geleni gidip Erlik'e anlatmalarını ister. Kahramanın bu isteği altı ve dokuz kardeşin, Erlik'in yeryüzündeki temsilcileri ya da engelleri olduğunun açık bir göstergesidir. Bundan sonra Er Samır, Erlik'in yeryüzündeki tabiat engelleriyle karşılaşır. Bunlar sırasıyla geçit vermeyen Ak Dağ ve ters akan bir denizin kıyısındaki Kara Dağ'dır. Kahraman, Ak Dağ'ı okuyla parçalamak suretiyle, Kara Dağ'ı ise dağ iyesinin ona geçit vermesiyle aşarak yeraltına iner. Cañar destanında yeraltına inmek için yola çıkan kahraman, yeraltına açılan geçide ulaşmadan Erlik'in yeryüzünde oluşturduğu üç tabiat engeliyle karşılaşır: *Sarı koron talay* (geçidi olmayan zehirli sarı deniz), *sarı tayga* (geçidi olmayan sarı tayga) ve *karañuy cer* (geçidi olmayan sisli, karanlık yer). Kahraman bu engelleri, Cer Kindiği Enezi'nin kendisine verdiği yüzüğü kullanmak suretiyle aşar.

4.5.2. Erlik'in Yeraltındaki Engelleri

Yeraltının hakim güçleri, kahramanın kendilerine ulaşmak için yola çıktığını bilip onu engellemek için yeryüzündeki ve yeraltındaki kendilerine bağlı güçleri harekete geçirirler. Kahramanın yolculuğu boyunca karşılaştığı engeller, onun yolunu çıkmaza dönüştürmeye çalışır ya da onu geri dönmeye mecbur bırakmak ister. Onun yeraltında karşılaştığı engelleri göl, dağ, deniz, kaya vb. coğrafi özelliklere sahip olanlar, hayvanlar, olağanüstü yaratıklar ve kişilerden oluşan engeller olmak üzere dört gruba ayırmak mümkündür. Yeraltındaki kişiler, Erlik'e bağlı aristokrasidir: Onun kız ve erkek çocukları, damatları ve en iyi bahadırları gibi. Bunlar Erlik'e, ölüme kadar sadık kalmaya adeta yeminlidir. Kahraman bu engelleri çeşitli yollara başvurarak aşar.

başarır. Boktu Kiriş, Bora Şeeley destanında üç kız kardeş, Kara Mangıs'ın elinden kaçarken hırçın kara denize kadar gelir ama bu denizi geçecek bir geçit bulamaz. Bu sırada denizin içinden, bu denizin efendisi Sarıg Kundus çıkar. Kızlar, Sarıg Kundus'u över ve bu Sarıg Kundus'un çok hoşuna gider. Kızların hırçın denizi geçebilmeleri için Sarıg Kundus, onlara kıl bir köprü kurar; kızlar da bu köprüden geçerek hırçın kara deniz engelini aşmış olur. Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında Han Hülük ve atı Han Şilgi, yeraltında, büyük bir uçurumun geçidinde ağaç kabuğu ve kıl iki köprü görür. Han Hülük bu köprüden geçmeyi başarır.

Erlik'e ulaşmak isteyen kahraman yeraltına indiğinde, Erlik'in sarayına varmadan önce bazı engeller ile karşılaşır. Bu engeller genellikle iki kuzgun, yedi sarı gelin, kaşınan iki deve ve bataklık gibi hayvanlardan ve insanlardan oluşan canlılar ile bazı tabiat unsurlarıdır. Hayvan engellerden biri olan deve, Altay Türk mitolojisinde Ülgen tarafından yaratılan ata öykünmek suretiyle Erlik tarafından yaratılmıştır. Bu yüzden Erlik'in yeryüzüne çıkardığı şeytanlardan biri olarak kabul edilir (DİLEK 2014: 180) ve destanlarda yeraltı engeli olarak karşımıza çıkar. Diğer bir hayvan engel ise kuzgundur. Onun hakkında Türk mitolojisinde genel anlamda olumlu ve olumsuz olmak üzere iki türlü yaklaşım vardır. Altay destanlarında kuzgun, yeraltında Erlik'in engellerinden biri olmasının yanında hem kahramanın hem de Erlik'in yurdunun gözetleyicisidir. Yakut mitolojisinde ise Ulu Toyon'un oğlu olarak bilindiği için kutsal kabul edilir. Yakut boylarından Horinlerin atası olduğu ve onun insanlara iyi niyet, sınırsız akıl ve derin düşünce kabiliyeti verdiği de düşünülür. Hakas inanç ve folklorunda da kuzgun hem saygı duyulup kutsanılan hem de bir takım batıl inançlar çerçevesinde kendisinden korkulan bir kuştur. Hakaslar, onu öldüreni lanetleyeceğinden korktukları için kuzguna ateş etmez. Hakas inançlarına göre kuzgun sır ve öngörü sahibi olduğu gibi insanların kaderini belirleyici ve öbür dünyadan haber getirici olarak da kabul edilir. Kuzgun genellikle olabilecek talihsizlik, düzensizlik ve ölüm gibi olaylarla ilişkilendirilir; evin alçağında uçup öten kuzgunun felaket ve kötülük getireceğine inanılır. Ölümün siyah kuzgun kılığında yerleşim yerlerine geldiğine ve yakın zamanda ölecek kişinin evinin yukarısında dönerek uçtuğuna veya eve yakın bir yere konduğuna inanılır. Kuzgun sesi duyan Hakaslar, gelecek belayı önlemek için "Büyük gaga bizden uzak dur, bize kendi kuyruğunla görün!" şeklinde dualar eder. Kuzgun aynı zamanda diğer Sibiryaya grubu Türk destanlarında olduğu gibi Hakas destanlarında da yeraltının hakimi Erlik'in, kahramanın önüne çıkardığı engellerden biri, elçisi veya bekçisi olarak da görülür. Ayrıca Hakas şamanlarının teflerinin üst kısmında biri erkek, diğeri dişi olan iki kuzgun tasviri bulunmaktadır. Onlar, şamanın habercisi olarak kabul edilir (BURNAKOV 2010: 346-362).

Cañar destanında yeraltına inen kahraman (Cañarçı), Erlik'e ulaşmak için onun sarayına varmadan ve sarayının önünde olmak üzere iki grup engeli aşmak zorundadır. İlk gruptaki engeller göz isteyen iki kuzgun, ip isteyen yedi sarı gelin, kaşınan iki deve, geçit vermeyen bataklık, kara kütük, bütün canlıları hatta ölülerin

kemiklerini bile örsünde döven demir ustası ve üzerinde insan kemiklerinden yapılmış köprü bulunan kurtlu sarı denizdir. İki kuzgun, kahramanın gözünü oymak istese de kahraman, daha önce avladığı geyiklerin gözlerini vererek onları aşar. Yedi sarı gelin ise kahramanın atını öldürüp damarlarını kendilerine ip yapmak ister. Kahraman yine daha önce avlamış olduğu geyiklerin damarlarını yedi sarı geline paylaştırıp onları memnun ederek bu engeli de aşar. Kaşınan iki deveye kaşınmaları için yeryüzünden getirdiği iki direği verir. Bataklık ve diğer engelleri ise şekil değiştirerek (yılan, sinek ve kamaşa dönüşerek) aşar. Yeraltının hayvanlardan oluşan engelleri (iki kuzgun ve iki deve), kahramanın yaptığı iyiliğe karşılık vererek onun yanında yer alıp Erlik ve yeraltının düzenine karşı gelirler.¹¹³ Nihayet Erlik'in sarayına ulaşan kahraman burada iki köpek ve her şeyi içine çeken çamur engeliyle karşılaşır. Destanın ilerleyen bölümlerinde yeraltına inen kahramanın karşısına çıkan engeller farklılık gösterir. Yeraltına ikinci kez inen kahraman, bu kez Erlik'in yurduna ulaşmadan önce beş engelle karşılaşır: İp isteyen yedi sarı gelin, Erlik'in savaşçılara kargı ve silah yapan demir ustası, yeraltı kütüğünün dibinde durup yeraltı kam ve büyücülerine alkış söz söyleyen dokuz kız, kurtlu sarı denizin iyisi olan Taş Kam ve iyisi kara ayı olan, geçit vermeyen bataklık. Kahraman bu engelleri saf değiştirip yanında yer alan Celbegen'in yardımıyla ve şekil değiştirerek aşar. Aynı destanda yeraltına inen Bodoy Baatır ise diğer destanlarda görülmeyen engellerle karşılaşır: Ona ilk olarak Erlik'e bağlı yılanlar ve kurbağalar engel olmak ister; sonrasında o, üç yavrulu kazın saldırısı ile karşılaşır.

Ak Tayçı destanında kahramanın Erlik'e ulaşmak için aşması gereken beş engel vardır. Bunlar sırasıyla şunlardır: Kucaktan geniş boyunlu, dişleri bir kulaçtan uzun, iki gözü ateş gibi olan kurt; kan sarısı ayı; altmış kulaç uzunluğunda, alt dudağı yeri, üst dudağı baca deliğini yalayan yılan; eti, kemiği belirsiz, yer göbekli Barın Bökö; altmış kulaç azı dişli Arslan Bahadır.

Alday Buuçı destanında yeraltına inen kahraman Han Buuday, Erlik Lovun'un sarayına ulaşmak ve oradan tekrar yeryüzüne çıkmak için çeşitli engellerle karşılaşır. Bunlar tabiat unsurlarından oluşan engellerdir: İlk engel, Erlik

¹¹³ Engellerin, kendilerine yaptığı iyiliğe karşılık saf değiştirip vefa göstermek suretiyle mücadelesinde kahramanın yanında yer almaları, başka destan metinlerinde de mevcuttur.

Lovun Han'ın sarayının hemen arkasında bulunan hırçın deniz gibi göldür ki bu gölü kahraman, suda yüzen kuşlara ve köpüğe dönüşerek aşar. İkinci engel, Horan Dalay Denizi'dir. Kahraman bu engeli, iki büyük dağı yerinden söküp bu denizin üzerine yerleştirmek suretiyle yaptığı yoldan geçerek aşar. Üçüncüsü ise geçit vermeyen kayadır. Bu engeli, atını olduğundan daha hızlı koşturmak suretiyle aşar.

Er Samır destanında yeraltına inen kahraman, Erlik'in sarayına ulaşmadan önce sırasıyla Kara Deniz ve Kara Çöl'den oluşan tabiat engelleriyle birlikte karanlık, fırtına koparan yetmiş yedi kütüğü, bataklığa dönüşen kuyu suyunu, üzerinde kıl bir köprüden başka geçidi olmayan bir ırmağı ve nihayet Erlik'in sarayının önündeki biri altı, diğeri sekiz gözlü iki köpeği aşarak Erlik'e ulaşır. Kahraman karanlığı, atının kulaklarına taktığı küpeler ile; diğeri engelleri ise bez bağlayıp süt saçarak ve dua ederek aşar.

Ölöstöy destanında yeraltına inen Erkin Koo, burada sırasıyla şu engellerle karşılaşır: Kendisinden ip isteyen yedi kız, kuşak isteyen beş delikanlı, göz isteyen iki kuzgun, onu öldürmek isteyen iki yılan ile Erlik'in bahadırı Sokor Kara. Bu engellerden sonra ise kahraman tabiat unsurlarından iki engelle daha karşılaşır: kara bataklık ve kurtlu kara ırmak. Yedi kızını, beş delikanlıyı ve iki kuzgunu, istediklerini dönüşte temin edeceğine dair söz vererek geçen Erkin Koo, yılanları ve Sokor Kara'yı öldürür. Son iki tabiat engelini ise atının gücüyle aşar. Dönüş yolunda ip isteyen yedi kıza Sokor Kara'nın damarlarını, kuşak isteyen beş delikanlıya öldürdüğü yılanların deri ve gözlerini vermek istese de onlar, bunların yeraltı mahluklarına ait olduklarını söyleyip bunları almak istemezler ama Erkin Koo'nun yoluna da engel olmazlar. Erlik'in bu engelleri, Erkin Koo'dan sonra yeraltına inen oğlu Kan Mergen'e de engel olmaz. O, önüne çıkan bataklığı saçından bir tel koparıp, kurtlu kara ırmağı ise parmağından kan akıtıp yol yapmak suretiyle aşar. Fakat babasının karşılaşmadığı bir engel onun yoluna çıkar. Bu, dokuz zirvesi olan ve zirvelerinin ortasında bir göl bulunan Kañay Dağı'dır. Kan Mergen bu dağı avucundaki yazıyı okuyup yürüyerek aşar. Bu destanda Erkin Koo ikinci kez yeraltına indiğinde o da farklı engellerle karşılaşır. Bunlardan biri Erlik'in sarayında bulunan, izinsiz yeraltına inenleri kendi etrafında dönmek suretiyle parçalayarak öldüren *temir ceek* (demir şeytan) adındaki kesici metaldir. İkincisi

kara ırmağın geçidinde duran Kodrañ Bahadır; üçüncüsü dokuz kollu, yedi gözlü Moomo adlı örümcek; dördüncüsü ise üstünden uçan kuşların bile öldüğü zehirli *sarı koron talaydır*.

Kan Sulutay destanında kahraman yeryüzünde değil ama yeraltında bazı engellerle karşılaşır. Bu engeller ve engelleri aşma yolları, diğer Altay destanlarıyla benzerlik gösterir. Engeller şunlardır: Her şeyi içine çeken bataklık, geçit vermeyen kurtlu kara deniz, göz isteyen iki kara kuzgun, damar isteyen ve birbirine benzeyen üç gelin, dokuz tepede oynayan Erlik Biy'in üç kızı.

Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında da kahraman yeryüzünde engellerle karşılaşmasa da yeraltının ilk dört katının her birinde bir engelle karşılaşır. Bunlardan ilk ikisi Erlik'e bağlı bahadırlar (Cer Ceñes ve Kan Kapçıkay), üçüncüsü canavar görünümlü ve çok başlı iki yılan, dördüncüsü ise Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı'dır. Kahraman bu engellerin hepsini Ülgen'in kendisine verdiği sihirli iki kavalı çalma, kılık değiştirme veya olağanüstü gücü sayesinde aşar.

Kahramanın yeraltında karşılaştığı engeller konusunda en sistematik örnekler Huban Arığ destanında mevcuttur. Bu destanda, kahramanın karşısına yeraltında yedi engel çıkar. Bunlar sırasıyla şöyledir: 1. Kara Üzüt ülkesinin girişinde bulunan ve yüzerek dokuz günde geçilemeyecek kadar hızlı akan nehir (Huban Arığ burada akçesi¹¹⁴ olanların nehri geçtiğini, olmayanların ise nehri geçemeyip ağlaştıklarını görür. Huban Arığ, bu nehri şahine dönüşerek aşar.) 2. Sarı Üzüt ülkesinin girişindeki Sarı Deniz 3. Sarı Üzüt ülkesindeki geçidi bekleyerek ruhların ölü olup olmadıklarını kontrol eden dokuz kara kız ve dokuz kara delikanlı (Huban Arığ bu engeli gökten kara bulut indirip şiddetli rüzgar çıkartarak aşar.) 4. Sarı Üzüt ülkesinin girişindeki Sarı Deniz 5. Ak Üzüt ülkesinin girişinde bulunan ve alevleri göğe yükselen Ateş Denizi 6. Ak Üzüt ülkesindeki geçidi bekleyerek ölü ruhlarını sınamalarla kontrol eden dokuz delikanlı ile dokuz kız (Birinci sınama, kül üstünde koşmadır ki bu engeli Huban Arığ, saçının telini kendi şekline, kendisi de bir çiçeğe dönüştürerek aşar. İkinci sınama, ruhun bir

¹¹⁴ Ölülerin yeraltında demir paraya sahip olmaları inancı, Yunan mitolojisinde de görülen bir durumdur. Yunan mitolojisinde ölülerin yeraltında rahat yolculuk yapmaları için dillerinin üstüne *obolos* adı verilen demir bir para konmaktadır ki ölülerin kayıkçısı Kharon, bu parayı almadan onların geçmesine izin vermez. Çin'de de öbür dünyaya geçişin bedelini ödemeleri için ölülerin yanına para bırakıldığı bir dönem yaşandığı bilinmektedir.

kamışın üstünde oturmasıdır ki bu engeli de Huban Arıĝ, saç telini kamışın üstüne oturarak aşar.) 7. Ak Üzüt ülkesinin girişinde halkı yargılayan bakır zırlı alplar

Tanaa Herel destanında da kahramanın yeraltında karşılaşacağı engeller açık olarak sıralanmıştır: İki kara deve, iki ala saksağan, iki kara kuzgun, el ve ayakları delik deşik olmuş iki oğlan, elleri yaralı iki kız, otlamaları için bırakılan iki kısrak, yalçın kızıl patika, kara çamur denizi ve yılanın bile geçemeyeceği sık orman. Kahraman diğer destanlarda olduğu gibi bu destanda da canlı engellerin isteklerini karşılayıp onları memnun ederek; patika, deniz ve ormanı ise bez bağlayıp çay saçarak aşar. Kahramanın canlı engelleri hoşnut etmesi, bu engellerin dönüşte kahramana engel olmamasını sağlar.

Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında kahraman yeraltına değil ama göğün kuzeyine (yeraltı ile eşdeğer) yaptığı yolculukta diğer destan metinlerindeki örnekleriyle benzerlik arz eden bazı engellerle karşılaşır. Bunlar destanda sırasıyla şu şekilde verilmiştir: Geçit vermeyen orman, sarp kayalık, iki kara kuzgun, iki kara delikanlı, iki sarı kadın ve iki kara deve. Kahraman bu engelleri iki kuzguna, daha önce avlamış olduğu hayvanın gözlerini; iki kara oğlana, onlara oyuncak olması için avladığı hayvanın aşık kemiklerini; iki sarı kadına, kendilerine ip yapmaları için avladığı hayvanın sinirlerini; iki uyuz deveye ise kaşınmaları için tahta vererek aşar. Yani bu engeller, mahrum olup ihtiyaç duydukları ve onları memnun edecek maddi bir unsuru vermek yoluyla aşılmıştır. Bu durum, incelemeye esas aldığımız metinlerin neredeyse tamamında bu şekildedir.

Diğer Sibiry Türk destanlarına nazaran Yakut destanlarında yeraltındaki engeller, sistematik ve belirgin olmaktan uzaktır. Kahraman yeraltına her inişinde farklı engellerle karşılaşır. Er Sogotoh destanında, yeraltında kahramanın önüne çıkan ilk engel, Harabil Abaahı Uuola adlı bekçiyle onun dokuz demir yiğididir. Kahraman onları fiziksel gücüyle öldürerek yoluna devam eder. İkinci engel Taas Caantaar Dara Buuray'ın, elinde demir kızgın tava taşıyan kızıdır. O, kahramanı, avutucu sözlerle kızgın tavasına düşürüp öldürmek istese de Er Sogotoh bu engeli tavanın üstünden atlayarak aşar. Yeraltına ikinci inişinde ise kahraman, ne oldukları belli olmayan dokuz hileli burnu ve yedi sinsi tuzaklı burnu zorluk yaşamadan aşar. Fakat kahramanın bunları nasıl aştığı destanda anlatılmaz.

4.6. Kahramanın Yeraltına İniş ve Yeraltından Çıkış Yolları

Destanlarda kahramanın yeraltına indiği yerler, reel ile mitik olanın kesişme noktası olduğu gibi başta Erlik olmak üzere yeraltı varlıklarının yeryüzünde neler olup bittiğini gözledikleri bir tür pencere mahiyetindedir. Aynı zamanda burası iyi ile kötünün, yaşayan ile ölünlün ve dünya ile cehennemin arasındaki yoldur. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında Erlik, yeryüzünde nelerin olup bittiğini *cer taminiñ oozı* (yeraltı cehenneminin ağzı) şeklinde adlandırılan bu geçitten bakarak anlar. Destan kahramanları da yeraltına bu geçitten iner ve yeraltından çıkarken yine bu geçidi kullanarak yeryüzüne ulaşır. Fakat destanda geçitle ilgili ayrıntılı tasvirler olmadığı gibi kahramanların bu geçidi nasıl kullandıkları da anlatılmamıştır; geçidin büyüklüğü ve geçitle yeraltı arasındaki mesafe, destandaki bazı ifadelerden tahmin edilebilir. Kahraman, geçitten geçip yeraltına indiğinde bu geçit önce kazan, sonraysa iğne deliği kadar görünür. İncelemeye esas aldığımız metinlerin genelinde kahramanın yeraltına nereden ve nasıl indiği ayrıntılı olarak anlatılırken Erke Koo destanında olduğu gibi bazı destanlarda ise bu husus üzerinde hiç durulmaz. Ak Tayçı destanında kahramanın yeraltına nasıl, ne şekilde ve hangi yolla inip çıktığı anlatılmaz. Alday Buuçı destanında ise kahraman, çamur ve bataklıklarla dolu Kızaa adı verilen *nehrin ağzından* yeraltına iner. Aynı şekilde Altın Sırık destanında da yeraltına, altmış tayganın bozkırındaki nehirden inilir. Yakut destanlarında yeraltına inen ve kuzeyde bulunan geçidin özel bir adı vardır: *Timir Culuo Aattık, Culurğa Hara Aattık* veya *Hara Culuo Aattık*. Culuruyar Nurgun Bootur destanında kesilen boğanın boğazına benzetilen bu geçit demirden, kaygan ve düz olarak tasvir edilir. Hatta Culuruyar Nurgun Bootur'daki ifadelere göre, pişmemiş balık çorbası gibi ve kasvetli olmasının yanı sıra bozkurt postunu yukarı asmış gibi azametli ve derin, kara ve pürüzsüzdür. Diğer bir Yakut destanı olan Er Sogotoh'da, yeraltına inen eğri ve korkunç geçidin dünyanın sonunda bulunduğundan ve orayı yedi aslanın beklediğinden bahsedilmektedir. Kahraman üç köşeli çelik bir oka dönüşerek yedi aslanın ağzından girip terslerinden çıkmak suretiyle onları öldürür ve geçitten yeraltına iner. Aynı destanda bu geçidin *Aartık İçite* adlı bir iyesinin olduğundan bahsedilir.¹¹⁵ Bu iye, Er Sogotoh'un oğlu

¹¹⁵ Geçit iyesi; Mezopotamya, Mısır ve Yunan mitolojilerindeki kapı bekçileri ile benzeşmektedir. Mitolojilerde bu bekçileri geçmek için onlara, onları tatmin edecek bir şey vermek gerekir ki Er Sogotoh destanında da geçit iyesi, destan kahramanından kurban ister.

Hariacılaan Bergen yeraltına inerken ondan kurban ister. Hariacılaan Bergen de ona kurban olarak atının yelesinden bir tutam kıl kesip yine atının sol kulağından çıkardığı ateşi sunar. Destanda bu geçit ayrıntılı olarak şöyle tasvir edilir: *Dokuz turna boğazını uzatıp çekmiş gibi, altı yaşındaki erkek yilkının damak boğumunu koymuş gibi uzanan eğri, korkunç yol boyunca baktığında yedi aslan karşıda ağızlarını açıp durduklarından, hiçbir yandan geçer yol olmadığı anlamıştı...*

Yeraltı geçidinin iyeli olması, Altay destanlarında da görülen bir durumdur. Kan Sulutay destanında yeraltına açılan geçidin ağzına varmadan yetmiş kulaçlık bakır bir geçit vardır ve bu geçidi dişil bir mitik varlık olan *Cebelek Emegen* beklemektedir. Kahraman ancak onu öldürdükten sonra yeraltına iner. Bu destanda yeraltına açılan geçitten ise *köjögölü cer oozı* (perdeli yeraltı ağzı) olarak bahsedilir. Kahramanın atı bu geçitten bir kayışa dönüşerek yeraltına iner. İyeli yeraltı geçidine Tanaa Herel destanında da rastlanır. Bu destanda yeraltı iyelinin *eğri kara çadırılı kara kadın* olduğu belirtilir. Katan Kökşin ile Katan Mergen destanında ise yeraltına inip oradaki düşmanı yendikten sonra yeryüzüne çıkmak isteyen kardeş kahramanları yeryüzüne çıkarmamak için Erlik, boğasını geçide bırakır. Bu boğayla birlikte güçlkle yeryüzüne çıkmayı başaran kardeşler, ardıc ağacı parçalarıyla boğayı kanı çıkana kadar dövdükten sonra bir daha yeryüzüne çıkmayacağına dair boğaya yemin ettirip onu tekrar yeraltına indirirler.

Ölöştöy destanında yeraltına açılan geçidin ağzı *açılar-cabılar* olarak geçer. Diğer Altay destanlarında da geçidin ağzına genellikle bu adın verildiği görülür. Bu geçitten Er Samır destanında *cer oozı* (yer ağzı) veya *cer-tamınıñ oozı* (cehennemin ağzı); Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında ise *ceş tamı* (cehennemin ağzı) olarak bahsedilir fakat Yakut olonholarında olduğu gibi geçidin ayrıntılı tasviri yapılmaz.

Cañar destanında kahramanlar yeraltına *cer tamınıñ oozı* veya *cerdiñ oozı* adı verilen geçitten iner. Destandaki ifadesine göre *cer tamınıñ oozı*, üç ormanlık zirvenin ortada bulunanında yer alır. Her yanı kaplayan insan kemiklerinden dolayı buraya ulaşmak neredeyse imkansızdır. Kahraman yeraltına inerken bu geçit önce kazan, sonra kase, en sonunda ise iğne başı kadar; yeryüzüne çıkarken de bunun tam tersi görünür. Deliğin bu şekilde görünmesi, geçidin uzunluğunu gösterir.

Destanın ilerleyen bölümlerinde ise Bodoy Baatır yeraltına *cerdiñ oozi* adı verilen geçitten iner. Bu geçit, altı meşelik ormandadır.

Maaday Kara destanında Kögüdey Mergen'in yeraltına ilk inişi, Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı'nın yaptığı büyü'nün etkisiyle olur. Destanın bu bölümünde kahramanın yeraltına nasıl ve nereden inip çıktığı anlatılmaz. O, aklını yitirmiş halde kendini birden yeraltında bulur. Bir kartala dönüşerek yeraltına inen atı, onu tekrar yeryüzüne çıkarır.

Hakas destanlarında yeraltına açılan geçidin adı *tünük* olarak verilmiştir. Huban Arığ destanında bu geçidin üzerinde bulunan ve kapak vazifesi gören bir dağın varlığından bahsedilir. Bu dağın bulunduğu yer destanda şöyle tasvir edilir: *Yırtıcı hayvanın ayak basmadığı, kanatlı kuşun uçmadığı, yerli halkın dolaşmadığı, Ay ve Güneş aydınlığının görülmediği yerin kapağı olan dağ*. Aynı destanda kırk kat yeraltına inen geçit ise *Ulu Yol* olarak adlandırılır ve şu şekilde tasvir edilir: *Kırk kat yerin altına Ulu Yol uzanmaktadır. Ulu Yol'un yanında dokuz başlı kara kaya durmaktadır. Kara kayanın önünden is ve gaz fokurdayıp kaynayarak göğe çıkmakta, Ay ile Güneş'in gözünü kapatmaktadır*. Bu ifadelerde geçen dokuz başlı kara kaya, Altay destanlarındaki açılıp kapanan kayaların işlevine sahiptir. Aynı zamanda geçitte iki de koruyucu (geçit iyesi) vardır: Altmış çatal boynuzlu bir boğa ve Tolğay Kam. Kahramana (Hara Han'a), geçidi nasıl kullanacağını dokuz başlı kayanın içinde bulunan dokuz tefli Tolğay Kam'dan öğrenmesi gerektiğini boğa söyler. Tolğay Kam'ın bulunduğu kayanın içine giren kahraman, kam tarafından iyi karşılanıp ondan rehberlik alır. Huban Arığ ikinci kez yeraltına inerken farklı bir yöntem kullanır: Göğe kadar uzanan bir karaçamı başından tutup eğince yer yarılar ve Huban Arığ birden kendisini yeraltına açılan geçidin başında bulur.

Han Mirgen destanında yeraltı geçidinin ağzı için kullanılan *tünük* kelimesi anlam olarak keçe veya ağaç ayılların tepesinde bulunan açıklığa verilen isimdir. Destanda anlatıldığına göre *tünükte* ulu bir yel esmektedir ve burada *üzüt* ve *çik* adı verilen kötü ruhlar bulunur. Bunlar, kahramanın tünüğe geldiğini görünce ıslık çalıp kaçışmaya başlar. Yeraltı kahramanlarının ıslık yoluyla korkularını ifade etmesi veya bir şekilde ıslık sesiyle ilişkili olmaları, Huban Arığ destanında da görülür. Bu destanda kahramanın yeraltına indiğini gören kötü ruhlar çığlık atıp

ıslık çalarak kaçar. Bu durum Hakasların geleneksel inançlarında da ifadesini bulmuştur. Onlar çocuklarının ıslık almasına izin vermez; birisi ıslık çalarsa kötü Şeyler olacağına, ıslık alanın öleceğine ve hastalanacağına inanırlar.

Han Şilgi Atlı Han Hülük destanında kahramanın yeraltına nereden ve nasıl indiği anlatılmamakla birlikte yerle göğün birleştiği yerde yani geçidin olduğu yerde çarpışan kayaların bulunduğundan bahsedilir.

Kağan Kes destanında yeraltına açılan bir geçidin varlığından bahsedilmez. Kahraman kaçırılan arkadaşlarını, yere vurarak açtığı yarıktan yeraltına inmek suretiyle kurtarır.

Kahramanın yeraltından nasıl ve ne Şekilde çıktığının üzerinde ise hemen hiç durulmaz. Kan Ceeren Atlı Kan Altın destanında yerin dördüncü katına kadar inen kahramanın atı koŐturarak ancak yedi günde yeraltından çıkar; Huban Ariğ destanında ise yeraltındaki ateşlerin dumanları arasından uçarak kahramanın yeryüzüne çıktığı anlatılır.

İncelediğimiz destanlarda yeraltına inenler, onların yeraltına iniş sebepleri ve iniş yolları, tekrardan kaçınmak amacıyla destanların tamamı verilmeden, bir tablo halinde aşağıda belirtilmiştir:

Çizelge 4.3. İncelenen destanlarda yeraltına inenler, onların yeraltına iniş sebepleri ve iniş yolları hakkında

Destanın Adı	Yeraltına İnen(ler)	İniş Sebebi	İniş Yolu
Alday Buuçı	Han Buuday Han Buuday'ın Babası Alday Buuçı	Kaçırılan Eşi Kurtarma Oğul ve Gelini Kurtarma	Nehir Ağzı (Kızaa Nehri)
Ak Kağan	Altın Tana	Yeraltından Hayvan Çıkartma	-
Altın Sırık	Altın Sırık	Yeraltı Halkını, Kağan Sulazı Adlı Yiğitten Kurtarma	Kırk Aşitli Kağan Tayganın Dibi
Culuruyar Nurgun Bootur	Nurgun Bootur	Yeraltına Kaçırılan Kızkardeşi Kurtarma Yukarı Dünyanın Bahadırlarını Esaretten Kurtarma Evleneceği Kızın Erkek Kardeşini Yeraltındaki Esaretten Kurtarma	<i>Timir Culuo Aattık</i> (Demirden Yapılmış, Kaygan, Düz Geçit)
Maaday Kara	Kögüdey Mergen	Büyüyle Yeraltına İndirilme	-
Er Sogotoh	Er Sogotoh	Orta Dünyayı Yeraltı Saldırısından Koruma (İlk İniş) Yeraltına Kaçırılan Eşini Kurtarma (İkinci İniş)	Dünyanın Sonunda Bulunan, Yedi Aslanın Koruduğu, Eğri ve Korkunç Geçit

Er Sogotoh	Kömüs Kıııktay	Annesini Kurtarma (İlk İniş) Yeraltına Kaçırılan Eşini Kurtarma (İkinci İniş)	Dünyanın Sonunda Bulunan, Yedi
	Harıacılaan Bergen	Ağabeyine Yardım Etme (İlk İniş) Evleneceği Fakat Yeraltına Kaçırılmış Olan Genç Kızı Kurtarma (İkinci İniş)	Aslanın Koruduğu, Eğri ve Korkunç Geçit
Er Samır	Er Samır	Yeraltına Kaçırılan Eyini Kurtarma (Birinci İniş) Yeraltına İnen Ağabeyini Arama (İkinci İniş)	<i>Cer Tamınıñ Oozı</i> (Cehennem Ağzı)
	Katan Mergen	Ağabeyine Yardım Etme	
	Altın Ergek	Ablasını Kurtarma	
Ölöştöy	Erkin Koo	Kaçırılan Sözlüyü (Caraa Çeçen'i) Kurtarma (Birinci İniş)	<i>Cer Ooozi</i> (Yerin Ağzı); <i>Açılar - Cabılar</i> Adlı Geçit
	Kan Mergen	Kaçırılan Eşi (Caraa Çeçen'i) Kurtarma (İkinci İniş) Annesini Kurtarma	
Kökin Erkey	Kökin Erkey ve Eniştesi Añçı Mergen	Kaçırılan Kız Kardeşi/Sevgiliyi Kurtarma	<i>Cer-Tamınıñ Oozı</i> (Yeraltı Cehennemine Ağzı)
Kan Sulutay	Kahramanın Atı Kannañ Ceeren	Şulmus Kara ve Atının Dış Canlarını Erlik'ten Alma	<i>Köjögölü Cer Oozı</i> (Perdeli Yer Ağzı)
	Kan Sulutay	Yeraltına Kaçırılan Halkını Kurtarma	

Erke Koo	Erke Koo Erke Ceeren (Kahramanın Atı)	Yeraltına Kaçırılan Ailesini ve Halkını Kurtarma (İki Kez) Erlık'in Üç Oğlunun Dış Canlarını Alma	<i>Ceş Karanıñ Oozı</i> (Kara Deliğın Ağızı)
Katan Kökşin ile Katan Mergen	Katan Kökşin Katan Mergen	Kaçırılan Eşi Kurtarma Ağabeyine Yardım Etme	<i>Cer Tamınıñ Oozı</i> (Yeraltı Cehenneminiñ Ağızı)
Kan Ceeren Atlı Kan Altın	Kan Altın	Yeraltı Saldırısını Engelleme	<i>Ceş Tamı</i> (Cehennemin Ağızı)
Huban Arığ	Hara Han Huban Arığ	Yeraltına Hapsettiği Hıtay Arığ'ın Durumuna Bakma Yeraltına Kaçırılan Annesini ve Halkını Kurtarma (Birinci İniş) Yeraltına Kaçırılan Dedesi ve Halkını Kurtarma (İkinci İniş)	<i>Tünük</i>
Han Mirgen	Çaas Han	Yeraltındaki Od Han'ın Babasının Yurduna Saldırması	<i>Tünük</i>
Han Şilgi Atlı Han Hülük	Han Hülük	İlaç Yapımında Kullanmak İçin Ejen Han'ın İki Kuzusunu Alma	Çarpışan Kayaların Bulunduğu Geçit
Tanaa Herel	Tanaa Herel	Şan Haan'ın Erlık'e Verdiği Geri Alma	Yer Ağızı
Ton Aralçın Haan	Ton Aralçın Haan	Kurbustan Han'ın Verdiği Sorumluluğu Yerine Getirme	Kahramanın Ortaya Çıkardığı Kızıl Yol

Kağan Kes	Kağan Kes	Yeraltına Kaçırılan Arkadaşlarını Kurtarma	Yere Vurmak Suretiyle Açılan Yarık
Kağan Arğo Ablalı Kağan Mergen	Kağan Mergen	Yeraltına Kaçırılan Kız Kardeşini Kurtarma	-
Cañar	Cañar Cañarçı Bodoy Baatır	Yeraltına Kaçırılan Kız Kardeşi Kurtarma Yeraltı Saldırılarından Korunma ve Bu Saldırlara Karşılık Verme	<i>Cer Tamınıñ Oozı; Cerdiñ Oozı</i>

4.7. Erlik'e Karşı Zafer

İnsan, tanrı değildir. Fakat eğer eline güç geçirirse tanrıların karşısına dikilebilir, onların egemenliğine karşı durabilir (ERDEMLİ 2015: 113). Uzun ve zorlu yolculuklar, çetin mücadeleler ve girdiği ölümcül savaşımlardan sonra Erlik ile müthiş karşılaşma anında kahraman bir duygu patlaması yaşar; onun kahramanlık güçleri kabarıp taşar. Dinmez bir öfke doğar içinde ve mücadelesinin her aşaması bu öfkeyi körükler. Dudaklarından taşmış bir çağlayan gibi dökülen sözcüklerinde yaşadığı kederin, acının, öfkenin ve kızgınlığın her tonu mevcuttur. Buna rağmen kahraman, Erlik'e karşı nihai zaferi kazandığında genellikle onu öldürmez hatta yaralamaz. Kendinden alınanları geri alıp yeryüzüne çıkar. Engelleri aşır kendisine ulaşan kahraman karşısında yaşlı Erlik, bir kötürüm kadar savunmasızdır. Fakat biliyoruz ki, tanrılar ölümsüzdür; bu yüzden hiçbir kahraman Erlik'i öldürmez, öldüremez. Onu aşağılar, ona eziyet eder, onun yaptıklarından pişmanlık duymasını sağlar ama onu öldürmez.¹¹⁶ Bazı destanlarda ise ona bir daha yeryüzüne çıkmaması için yemin ettirir. Bu durum onu yok etmekten daha çok denetim altına alma amacı taşır. Bunun en güzel örneklerinden biri Ak Tayçı destanıdır. Bu destanda Erlik'i yenerek onu yeryüzüne çıkaran kahraman, zaferinin işareti olarak onun kara boğasının boynuzlarını kesip onu çalılarla döver, onun yüzüne kendi resmini çizer ve bir daha yeryüzüne zarar vermemesi için ona yemin ettirip Erlik'i yeraltına geri gönderir. Sonrasında ise yeryüzünden yeraltına açılan deliğin ağzını, üzerine Kara Dağ'ı oturtmak suretiyle kapatır. Aynı durum Cañar destanında da mevcuttur. Erlik yeryüzünde kahramana yenilir ve bunun üzerine Cer Kindigi Enezi, bütün bahadırlardan kargılarını ateşe tutup sonra da kızgın kargılarla Erlik'in alnına kendi suretlerini resmetmelerini ve bir daha yeryüzüne çıkmayacağına dair Erlik'e yemin ettirmelerini ister. Bahadırlar, Cer Kindigi Enezi'nin dediğini yapar. Erlik de bir daha yeryüzüne çıkmayacağına dair yemin eder. Erlik'i dört yanından tutan bahadırlar, onu yeraltına fırlatıp atar. Daha sonra dört bahadır ağaçlı, kayalık bir dağ yerinden söküp getirerek yeraltı deliğinin ağzını iyice kapatır. Aynı destanda daha önce bu delik, meşelik bir dağ ile kapatılmış fakat yeraltı varlıkları bu deliği açıp yeryüzüne çıkmayı başarmıştır. *Yeraltı deliğinin ağzını kapatma*, Han Mirgen destanında da görülür. Bu destanda,

¹¹⁶ Destanların tamamında kahraman, Erlik'in damadı gibi ikinci dereceden yakınlarını öldürürken Erlik'e, onun oğullarına ve kızlarına eziyet ettiği halde onları öldürmez.

yeraltında Od Han'a karşı verdiği mücadeleyi kazanan kahraman, yeryüzüne çıktuktan sonra yeraltına açılan ve *tünük* adı verilen geçidin ağzını kapatır. Kahramanın Erlik'e yemin ettirmesi, Kan Sulutay destanında da görülür. Kendisini döven Kan Sulutay'a karşı koyamayan Erlik, kahramanın vereceği cezaya da teslim durumundadır. Erlik'i yenen kahraman, kendisine ve yurduna zarar vermeyeceğine dair Erlik'e söz verdirip Ay'a ve Güneş'e karşı yemin ettirir: *Âh âh Kan Sulutay, bir daha adını anmam. Kızıl canıma zarar vermezsen Ay'lı Güneş'li Altay'ına hiçbir zaman baş uzatmam. Ak yoluna hiçbir zaman çıkmam. (Yeter ki) Sert kemiğimi ufalama, ihtiyar canıma kıyma!* Aynı destanda kahraman tarafından yeryüzüne çıkarılan Erlik'in çaresizliği ve bu çaresizlikten kaynaklanan yalvarıp af dilemesi de şöyle anlatılır: *Âh âh Kan Sulutay, bir daha adını anmam. Önünden asla geçmem. Yeryüzünün yetmiş kağanına yenilmeyecek kadar güçlü ol. Altay üstünün altmış kağanından daha güçlü ol! ... Âh âh Kan Sulutay, öldürme de öldürme...* Erlik'in kahraman karşısındaki korkusunu anlatan bu sözlerden daha etkileyici olanı, bunları söylerken onun iki dizinin de titriyor olmasıdır. Bu destanda kahramandan önce yeraltına inen atı¹¹⁷ Kannañ Ceeren'in, Kan Sulutay adına Erlik'e meydan okuması da ilginç ifadeler içerir: *Kan Sulutay bahadırda babanın bir alacağı mı kaldı? Ananın bir eskisi mi kaldı? Yıldan yıla iz izleyip de rahat halkı ne diye esir aldın? Atın terini kurutmayıp, erin bedenine rahat vermeyip de ne diye dadanıp durdun? Kara Boro atlı Kañkay Kara Baatır'ın atıyla kendi canlarını hemen versin! Vermezse kendim gelirim. Bedenini lime lime parçalarım. Kanını kaşık kaşık dökerim diye Kan Sulutay emretti, dedi Kannañ Ceeren.* Atın Erlik'e karşı söylediği bu sözlerde hesap sorma, emir ve tehdit bir aradadır. Fakat bütün bunlar aslında, bir Tanrı'ya karşı ağza alınmayacak sözlerdir.

Erlik'e karşı verdiği savaşta dünyanın düzenini belirleyen bir zafer kazanan kahraman, bazı destanlarda onu yeryüzüne çıkarır, kendi damgasıyla damgalayıp çalılarla döverek bir daha yeryüzüne çıkmayacağına dair ona yemin ettirir. Benzer durum Erlik'e tabi olanlara karşı da uygulanır. Ak Tayçı destanında kahraman, Erlik'in tabiiyetinde olan Ok Cılan'ı yendikten sonra da yeryüzüne zarar vermemesi için ona yemin ettirir: *Bahadır Ak Tayçı, otuz başlı bahadır Ok Cılan'ın baldırına yazı yazdı. Alnına mühür vurdu. Kargı başını koklatıp yemin ettirdi. Kılıcın ucunu*

¹¹⁷ Kahramanın atının tek başına yeraltına inmesi örneğine Erke Koo destanında da rastlanır.

*yalatıp*¹¹⁸ *yemin ettirdi*¹¹⁹. Ölöştöy destanında yeraltından çıkan kahraman, Erlik'in engelleri olan yedi kıza, beş delikanlıya, iki kuzguna ve Erlik'in bahadırlarından Bos Kara'ya, yeryüzünden geleceklere engel olup zarar vermeyecekleri konusunda kamçısının başını yalatarak yemin ettirir.

Er Samır destanında Erlik'le karşı karşıya gelen kahraman onun sakalından çekip yolar, kamçısıyla nasırlı etine vurarak onu dört kazığa bağlayıp kamçılama devam eder. Erlik bunların hiçbirine karşılık veremez, acziyet içindedir. Ağabeyinin nerede olduğunu öğrenen kahraman, Erlik'i öylece bırakarak yeryüzüne çıkar. Çıkarken de yeraltına kaçırılan kağanları ve onların halklarını da kurtarır. Yeraltına inişinin asıl amacı kaçırılan yakınını kurtarmak olan kahramanın yeraltı güçlerine karşı zafer kazandıktan sonra, esir alınıp yeraltına indirilmiş kağanları ve onların halklarını da kurtararak yeryüzüne çıkarması, Sibiryaya Türk destanlarında görülen bir durumdur. Kökin Erkey destanında kahraman, kız kardeşiyle birlikte, esir alınıp yeraltına indirilmiş halkları da kurtarır. Bu durumun görüldüğü bütün destanlarda kurtarılan halklar, kahramana sevgi, saygı ve bağlılık sözleriyle minnetlerini dile getirir.

¹¹⁸ Alday Buuçu destanında da Alday Buuçu, oğlunu ve oğlunun arkadaşlarını kurtarmak için Dag İrgek ile mücadele eder. Yenileceğini anlayan Dag İrgek, Alday Buuçu'nun okunun başını yalayarak bundan sonra ona dost olacağına dair ant içer.

¹¹⁹ Türklerde kılıç ve kargı gibi silahlar üzerine yemin etme, bireyin kendisiyle, bir kişiyle veya bir toplulukla anlaşma yaptığının en önemli göstergelerinden biridir. Türk kültüründe başta demir, sonrasında da demirden yapılmış kılıç kutsal kabul edilmiştir. Destan kahramanlarından gerçek Türk imparatorlarına, halkın normal bireyinden o halkın beyine / kağanına kadar herkesin, bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair, kılıç gibi kutsal saydığı bir nesne üzerine yemin ettiği bilinmektedir (DURMUŞ 2011: 102-103). İncelediğimiz destanlar içinde Cañar destanında Bodoy Baatır ve diğer kahramanların dost olmak için kılıç başı yalayarak yemin ettikleri anlatılır. Destanın ilerleyen bölümlerinde ise Altay'ı yöneten kağanlar toplanır ve Cañar'ın sözlerine sadık kalacaklarına dair bıçak başı yalayarak yere eğilip yemin ederler.

5. BÖLÜM

SİBİRYA TÜRK DESTANLARININ ÖZETLERİ

5.1. AK BİY DESTANI (ALTAY)

Eşi Altın Targa'yla birlikte yaşayan ve bir kağan olan Ak Biy, ihtiyarlık çağı geldiği halde hiç çocuk sahibi olamamıştır. Bu yüzden o, Üç Kurbustan'a gidip ondan çocuk ister. Ak Biy, Üç Kurbustan'a dolunay zamanında, kayın ağacına ak süt saçıp ak bez bağlayarak gider. Üç Kurbustan'ın ak sarayını üç defa dönerek dua edip içeri girer ve ona isteğini söyler. Üç Kurbustan, ona bir çocuk bağışlayacağını fakat çocuğun er yaşına gelene kadar toprağa basmaması gerektiğini, aksi halde öleceğini söyler. Gerçekten de Ak Biy'in bir çocuğu olur fakat çocuk toprağa basınca bir arslan dişi tarafından ısırılarak ölür. Ak Biy, tekrar Üç Kurbustan'a çıkarak durumu anlatıp ondan yine çocuk ister. Üç Kurbustan, Ak Biy'e bir çocuk daha bağışlar fakat bu kez de çocuğun sudan uzak durmasını, aksi halde öleceğini söyler. Bu çocuk da kazan içindeki suya düşerek ölür. Ak Biy, üçüncü kez Üç Kurbustan'a çıkıp çocuk ister. Üç Kurbustan ona yine bir evlat bağışlar, bu çocuğun da zorda kalmadıkça Üç Kurbustan'ın adını anmaması gereklidir. Bu üçüncü çocuğa bir ihtiyar, Altın Koo adını verir.

Büyüyen Altın Koo anne ve babasına evlenmek istediğini söyler. Annesi kutsal kitaba bakınca oğlunun kaderinde Cüs Kezer'in tek kız kardeşiyle evlenmesinin gerekli olduğunu okur. Bunun üzerine Altın Koo, Cüs Kezer'in yurduna gitmek için yola çıkar. Cüs Kezer'in yurduna ulaşan Altın Koo, tastarakay kılığında yurda girer. Yapılan bütün yarışmaları kazanıp kızla evlenmeye hak kazansa da Cüs Kezer, Altın Koo'nun şerefine verdiği yemekte onu zehirleyip kız kardeşini Kalcu Mize adlı bahadıyla evlendirir. Altın Koo ise kendisine içirilen zehri kusarak ölümden kurtulur. Bu arada Altın Koo'nun yurdunda bir kız kardeşi doğar.

Altın Koo ile Kalcu Mize arasında bir savaş başlar. Altın Koo bu mücadelede yenilmeye başlayınca atının kendine hatırlatmasıyla Tanrı Üç kurbustan'ın adını anar. Tanrı da ona gökten bazı ilaçlarla birlikte ok ve yay indirir. Altın Koo, Tanrı'nın gönderdiği ilaçları içip güçlenir ve yine Tanrı'nın gönderdiği

oku atarak Kalcu Mize ve ordusunu bu tek okla öldürüp, yok edip yurduna döner. Kardeşi, onun görünümünü Erlik'e benzetir. O yurduna dönünce Cüs Kezer, hayvanlarının ve servetinin yarısıyla birlikte kız kardeşini de yanına alıp Altın Koo'nun yurduna gelir. Altın Koo onları yurda almak istemez. Babasının, bastonuyla başına vurur ve Altın Koo kendine gelir; Cüs Kezer'in yurduna girmesine izin verir. On yıl süren bir düğünle Altın Koo, Cüs Kezer'in kız kardeşiyle evlenir.

Altın Koo'nun daha önce ölmüş olan Çımalan Koo ve Temene Koo adlı iki kardeşi, Erlik'ten Altın Koo'yu da yanlarına getirmesini ister. Bunun üzerine Erlik, Altın Koo'nun canını istemek üzere Üç Kurbustan'a gider. Altın Koo'nun eşi bu durumu sezip kocasını uyarır ve Erlik'ten önce Üç Kurbustan'a ulaşmasını ondan ister. Atı Ak Sur da Altın Koo'yu uyarır ve aynı şeyleri ona söyler. Altın Koo, gökyüzündeki Üç Kurbustan'ın yanına çıkmadan önce at sütü sağıp ak bez bağlar ve dolunay zamanı göğe çıkar. Üç Kurbustan'ın sarayının etrafında üç kez döner, sarayın kapısı açılır ve içeri girer. Erlik'ten önce Üç Kurbustan'a giden Altın Koo, canını Erlik'e vermemesi için ona yalvarır. Erlik onun yanına geldiğinde Üç Kurbustan'ın, Erlik'in atını ve kamçısını elinden almasını söyler ve yurduna geri döner. Altın Koo gittikten sonra Erlik, Üç Kurbustan'ın yanına gelir ve Üç Kurbustan'dan Altın Koo'nun canını ister. Üç Kurbustan da bu canı Erlik'e vermek için bir şartı olduğunu söyler ve Erlik'in atını ve kamçısını ondan ister; yerine de bir boğa ve bir balta vermeyi teklif eder. Ona, boğa yorulduğu zaman baltayla alnına vurursa boğanın daha da güçleneceğini söyler. Üç Kurbustan'ın şartını ve teklifini kabul eden Erlik, yeraltı ülkesine geri dönmek üzere yola koyulur. Yolda boğa garip davranmaya başlar. Erlik de balta ile boğanın başına vurur; boğa ölür. Üç Kurbustan tarafından kandırıldığını anlayan Erlik, o günden sonra Üç Kurbustan ile görüşmemeye karar verir.¹²⁰

5.2. AK TAYÇI DESTANI (ALTAY)

Eşi Altın Topçı ve bahadırı Uzun Kıdat ile yurdunda yaşayan Ak Bökö ihtiyarlık çağına ulaşmıştır. Onun gençlik zamanında doğan ilk oğlu delikanlı olmak

¹²⁰ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: TDK Yayınları.

üzereyken Erlik tarafından yeraltına kaçırılmış fakat Ak Bökö'nün Erlik'le savaşıacak gücü olmadığından o, bu durumu çaresizlik içinde kabullenmiştir. Ak Bökö avlanmaya çıktığında altmış kulaç kuyruklu ak bir kurt gelerek ona saldırır ve canının karşılığında yeni doğan oğlunu ister. Ak Bökö kabul eder fakat yurduna dönüşte halkı ve bahadırlarıyla birlikte Ak Kurt ile savaşa hazırlanır. Nihayet Ak Kurt gelir ve Ak Bökö'nün halkıyla bahadırlarını yenerek çocuğu kaçıtır. Ak Kurt çocuğu kara bir dağdaki saraya getirip marallara emzirtir. Çocuk iki günde anne, altı günde baba der, beşikten inip demir oturağa oturunca demir oturağı parçalar ve hızla büyür. Ak Kurt, Ak Tayçı adını verdiği çocuğa atını, giysilerini ve silahlarını getirip verir. Ak Kurt, Ak Tayçı'ya çeşitli tavsiyelerde bulunarak Teñeri Kaan'ın kızıyla evlenmesi için onu uğurlar.

Yola çıkan Ak Tayçı sırasıyla yüz genç kız ve yüz delikanlı ile karşılaşır. Onlara babasının Ak Kurt olduğunu ve ancak şiddetli bir soğğun kendisini öldürebileceğini söyleyerek yoluna devam eder ve bir kavak ağacının dibine gelir. Atası Ak Kurt'un verdiği pirinç kargıya parmağından kan çıkarıp sürerek şiddetli bir soğuk düşürür. Bir çukur kazarak bu çukurun içine girip uyur. Uyandığında ağaçların başınca kar yağdığını ve denizlerin diplerine kadar donduğunu görür. Kargıyı ateşe tutarak tekrar havayı ısıtır. Geldiği yoldan geri dönüp yolda gördüğü bir kızı da yanına alarak Ak Kurt'un yanına gider. Yolda daha önce karşılaştığı yüz genç kızın ve yüz delikanlının donarak öldüğünü görür.

Ak Kurt, Ak Tayçı'nın getirdiği kızın Teñeri Kaan'ın kızı Altın Tana olduğunu, gerçek anne ve babasının da Altın Topçı ile Ak Bökö olduğunu söyleyerek onun anne ve babasının yurduna gitmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca Ak Kurt, Ak Tayçı'ya yolda donarak ölen yüz genç kız ile yüz delikanlının Erlik'in yeryüzüne gönderdiği insanlar olduğunu da bildirir.

Ak Tayçı babasının yurduna gelir. Anne ve babası onun kendi oğulları olduğunu sağ koltuğunun altındaki benden anlar. Halk içinde anlatılamaz bir sevinç yaşanır. Gençlere, onlara layık bir toy düzenlerler. Toy devam ederken Ak Tayçı'nın atı gelerek Erlik Biy'in yardımcısı Temir Kaan'ın elçisi Elçe Ködükey Kara Uul'un geldiğini haber verir. Elçe Ködükey Kara Uul, Ak Tayçı'yı Temir Kaan'ın kızı Erke Karakçı'nın düğününe davet etmek için gelmektedir. Ak Tayçı düğüne kendi

gitmek istemez fakat sıradan bir atı sihirle kendi atına dönüştürerek yarışlara katılması için gönderir. Erlik'in elçisi yolda üzerine bindiği atın belini kırıp öldürünce bu kez Temir Kaan Sokor Kara adındaki ikinci elçisini gönderir. Ak Tayçı, düğüne kendisinin katılacağını söyleyerek Sokor Kara'nın sürdüğü seksen tekerlekli arabaya binince araba paramparça olur. Bunun üzerine Ak Tayçı arabaya koşulan sekiz boynuzlu boğaya biner, Sokor Kara da yaya olarak Temir Kaan'ın yurduna doğru yola çıkar. Fakat yolda Ak Tayçı, kargısıyla Sokor Kaan'ı öldürerek Temir Kaan'ın yerin yedi kat altında bulunan evinin kapısına fırlatıp atar ve yurduna geri döner. Bu duruma sinirlenen Temir Kaan, Ak Tayçı'yı yeraltına getirmesi için yeraltından Çañmak Bökö bahadırını gönderir. Ak Tayçı onu da öldürerek yeraltına fırlatıp atar. Bunun üzerine atı, Erlik ve Temir Kaan'ın Ak Tayçı'yı öldürmek için sözleştiklerini haber verir. Bu haberi alan Ak Tayçı hazırlanıp Ak Kurt'un yurduna gider.

Ak Tayçı başından geçenleri Ak Kurt'a anlatır. Ak Kurt ona, onlar yer üstüne çıkmadan Ak Tayçı'nın yeraltına inmesini ve başı her sıkıştığında da kendisini çağırmasını söyleyerek savaş sırasında giyinmesi için kötü bir palto, kötü bir eldiven, kötü bir pantolon ve kötü bir ayakkabı verir. Ak Tayçı yurduna dönerek eşi, anne babası ve halkıyla vedalaşıp yeraltına inmek için yola çıkar.

Yeraltına inen Ak Tayçı, karanlığı aydınlatmak için atının iki kulağına iki gümüş inci takar ve Temir Kaan'ın yedi katlı sarayına ulaşır. Altın eşiği adımlayıp içeri girer ve Temir Kaan'la yüzleşir. Temir Kaan'ın eşi yeraltı halkına mensup biri değil, yeryüzünden getirilmiş biridir. Ak Tayçı, Temir Kaan'a düğüne katılmak istediğini söyler. Temir Kağan, Ak Tayçı'ya, yolunun üzerinde sırasıyla ak, gümüş ve kara taş sarayların çıkacağını, düğünün kara taş sarayda olduğunu söyler. Atı, kağanın kendisine tuzak hazırladığını söyleyerek Ak Tayçı'yı uyarır. Ak Tayçı ak saraya girer, burada Temir Kaan'ın kızını görür. Ak Tayçı, bütün vücudu kurtlanmış kızın yüzüne tükürerek gümüş saraya gider. Gümüş sarayda yeryüzünden esir alınıp getirilmiş yedi güzel genç kız vardır. Bunlar yeraltı kağanlarının çok zalim olduğunu, Ak Tayçı'nın onlarla baş edemeyeceğini ve yeryüzüne çıkması gerektiğini söyleyip onu uyarırlar. Bu uyarıları dikkate almayan Ak Tayçı, kara taş saraydan içeri girer. Onu engellemek için sırasıyla kurt, ayı, yılan, Barın Bökö ve Arslan Bökö adlı pehlivanlar gelir. Ak Tayçı bunların hepsini

öldürüp tekrar Temir Kaan'ın sarayına döner. Temir Kaan'ı öldürür. Ona karşı gelen Temir Kaan'ın oğlu Ok Cılan'ı da Ak Kurt'un verdiği giysileri giyip gücüne güç katarak onu yener ve bir daha yeryüzüne zarar vermemesi için ona yemin ettirir. Onlar karşılıklı kavgadayken Ak Tayçı'ya yardıma gelen, yeryüzünden kaçırılıp yeraltına indirilen yedi güzel genç kızı Erlik'in yedi oğlu kaçıtır. Bunun üzerine Ak Tayçı, Erlik'in yurduna yönelir. Erlik Biy'in yaptığı açılıp kapanır geçidi geçer, yedi kat bakır kapıyı kırıp içeri girerek Erlik'in demir sarayına ulaşır. Kılıcını altın yapraklı kavağa, incisini güneşten daha çok parlayan bir ışığa çevirir; kendisi de altın bir guguk kuşuna dönüşüp kavağa oturarak ötmeye başlar. Işığın ve guguk kuşunun ötüşüne Erlik'in yedi oğlu, yedi kızı ve halkı dayanamayıp iyice yeraltına doğru inerler. Yeryüzünden kaçırılıp yeraltına indirilen yedi genç kız sevinçle altın kavak ağacının dibine gelir. Ak Tayçı gerçek haline dönüşür ve genç kızları çakmak taşına çevirerek cebine koyar. Erlik Biy arkasında yedi oğlu olduğu halde kanatlı kara boğasına binerek dışarı çıkar. Elindeki dokuz kancalı bakır oltasını büyü ve sihirle fırlatarak Ak Tayçı'nın beline saplar. Ak Tayçı kılıcıyla oltayı keser. Atıyla yeryüzüne çıkmak üzere olan Ak Tayçı'yı Erlik, doksan kulaç halatını fırlatarak yakalar fakat Ak Tayçı'nın atının gücüyle birlikte kendisi de yeryüzüne çıkar. Ak Tayçı dikenli çalılarla Erlik'e vurur. Bu arada Ak Kurt da gelerek ona yardım eder. Erlik yenilir ve af diler. Bunun üzerine Ak Tayçı onu damgalamadan yeraltına göndermeyeceğini söyler. Bunun için kılıcını güneşe tutup kızdırır ve Erlik'in alnına kendi resmini yapar, Erlik'in ağzından bir daha yeryüzüne gelip zarar vermeyeceğine dair sözler yazar. Ak kurt da Erlik'in göğsüne, kalbinin tam karşısına kendi resmini çizer. Erlik'in kanatlı kara boğasının boynuzlarını kesip Erlik'i ve boğayı yeraltına fırlatırlar. Kara dağı ise yerinden söküp yeraltına açılan deliğin üzerine koyarak yeraltı geçidini kapatıp Ak Bökö'nün yurduna dönerler. Ak Kurt'un, Erlik tarafından kaçırılan Ak Bökö'nün oğlu olduğu ortaya çıkar. Toy düzenlenir ve herkes huzur içinde yaşar.¹²¹

5.3. CAÑAR DESTANI (ALTAY)

Kız kardeşi Cañarçı ile birlikte yaşayan destan kahramanı Cañar, Ay Kağan'ın kızı Altın Tana'yı almak için atıyla yola çıkar. Bunu sezen Erlik, damatları

¹²¹ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları. Türk Destanları Dizisi: 1.

olan üç şulmusu yanına çağırarak onlardan Cañar'ın Ay Kağan'ın kızını almasını engelleyip onu zehirli okla öldürmelerini, Cañarçı'yı ise Kara adlı oğluna eş olarak getirmelerini emreder. Üç şulmus, Cañar'ın yurduna gelerek sihir ve büyüyle üç yılana dönüşür ve Cañarçı'yı kaçıırıp yeraltına götürerek dökme demirden saraya kapatır. Cañar'ın halkını ve servetini ise yeraltına götürmek ister. Bu arada Cañar'ın atı Temir Çookır, Cañar'ı durumdan haberdar etmek için düşmanın elinden kaçar. Durumu sezen Cañar, sudur kitabını açıp okuyunca her şeyi anlar ve atının da tavsiyeleriyle üç şulmus ile savaşmak üzere yola çıkar. İlk olarak yurduna gelir. Cer Kindigi Enezi'ye (Yer Ana'ya) dua eder. Bu duanın sonunda yeryüzü gürültüyle sallanır, kayalar taşlar parçalanıp un ufak olur. Ay'ın, Güneş'in doğduğu taraftan Ak Kaya açılır ve yetmiş kulaç boynuzlu kara tekesine binmiş olan Cer Kindigi Enezi ortaya çıkar. Altın ve gümüş giysiler içindeki Cer Kindigi Enezi'ye karşı bakmak, Güneş'e bakmak kadar güçtür. O, Cañar'ı hızla, çıktığı kayanın içine çeker. Kayanın içi uçsuz bucaksız bir ova gibidir ve orada her türlü taş vardır. Cer Kindigi Enezi, altın sarayının kapısını açarak altın tahtının üstüne oturur. Cañar da onun yanına oturur. İki altın *tajuurdan* (mataradan) içki içer. Cer Kindigi Enezi Cañar'ı, evlenmek için kendisinden yardım ve izin almadığından dolayı azarlar; çünkü onun ifadesine göre *kiji alatani oyin emes* (evlenmek oyun değildir). Buna rağmen Cer Kindigi Enezi, Cañar'ı doyurup dinlendirir ve yeraltına indiğinde azık olması için ona yiyecekler hazırlar. Ayrıca zor durumda kaldığında kullanması için Cañar'a altın bir yüzük verir. Cañar bu yüzüğü Cañarçı'nın orta parmağına geçirmeyi başarabilirse kız kardeşi yattığı uykudan uyanıp kendine yapılan *kara tarmadan* (kara büyüden) kurtulacaktır. Cer Kindigi Enezi daha sonra yapılacakları sıralar: Temir Çookır at, boz bir sığana dönüşüp çoy (dökme demir) sarayları yıkabilecek güce sahip olacaktır ama gücü yetmezse sığana dönüşüp, yüzüğü de alıp küçük şulmusun sarayına girmelidir. Fakat bütün bunları yaparken başarılı olması için onun, Erlik'in kızlarına bir şey sezdirmemesi gerekir. Daha sonra Cer Kindigi Enezi (Yer Ana), Cañar'a keçi derisinden yapılmış bir giysi (pantolon) verir. Üç şulmus zorda kaldığında tek bir kişi haline gelip çıkardığı yangınla düşmanlarını yakabilmektedir; Cañar bu giyim sayesinde yanmaktan kurtulacaktır. Ayrıca ona, yorgun düştüğünde gücünü tekrar eski haline getirmesi için iki yuvarlak kurut ve iki matara da süt verir. Bunlara ek olarak Cañar'a, üç şulmusun dış canlarının üç su samuru yavrusunda bulunduğunu da söyler. Onları öldürmek içinse küçük şulmusun sarayında bulunan altın sandığın içindeki altın

gümüş bağla onları boğmasını tembihler. Üç şulmusun eşlerinin canları da başka sandıktaki üç sarı yılanda bulunmaktadır. Onları da bakır bağla bağlamalıdır ve bunu yaparken eline takması gereken eldiveni de Cer Kindigi Enezi, Cañar'a verir. Bütün bunların hepsi üç ayrı sandıktadır ve Cer Kindigi Enezi bu sandıkları açabilmesi için onu, sihirli yüzüğü kullanması konusunda tembihler. Böylece Cañar, Cer Kindigi Enezi'den ayrılıp Temir Çookır ve Cal Ceeren adlarındaki iki atıyla üç şulmusun peşinden gider.

Yolculuğu sırasında önüne kanatlı atın bile geçemeyeceği, geçidi olmayan bir su çıkar. Üç şulmus, bu suyu büyüyle geçilmez hale getirmiştir. Atı Cal Ceeren'in akıl vermesiyle iki köpeğini iki kuçuğa (eniğe) dönüştürerek Temir Çookır'ın heybesine sokar. Sonra yine atı Cal Ceeren'in tavsiyesiyle bir ağacın altında bulunan kamçıyı alarak atlarını kamçılar. Böylece atlar ve Cañar, *Sarı Koron Talay*'ı (Zehirli Sarı Denizi) geçer. Onlar yol alırken önlerine geçidi olmayan sarı bir tayga çıkar. Bu taygayı da Üç Şilemirler, sihir ve büyü yoluyla geçersiz hale getirmiştir. Cañar, Cer Kindigi Enezi'nin kendisine verdiği yüzüğü takınca tayga, önlerine ova olup serilir. Sonrasında Cañar ve atlarının yolu, kara ve ak sislerin iç içe girip kaynaştığı karanlık bir yere düşer. Köpekleri bile buradan çıkış yolu bulamaz. Burası da Üç Şilemirlerin sihir ve büyüyle yaptıkları engellerden biridir. Cañar burada da Cer Kindigi Enezi'den aldığı yüzüğü takar ve yüzük sayesinde yol aydınlanır. Cañar ve atlarının önüne üç zirveli ormanlarla kaplı bir tayga çıkar. Üç zirveden ortada bulunanında *cer taminin oozı* vardır fakat buraya ulaşma imkanı yoktur. Çünkü her yer insan kemiklerinin yığınyla kaplıdır. Oturup dinlendikten sonra iki köpeği, iki zirveyi dolaşmaya gider. Cañar, dokuz sığın avlar ve onların etlerini yedikten sonra damarlarını ip halinde kurutup gözlerini de oyar. İki de direk yapıp yanına alan Cañar, yeraltına açılan ağza varır. Burada kendisi ve atları, Altay'a dua edip yeraltına iner. İki köpeği de onların peşinden gelir. Cañar yeraltına inerken dönüp deliğin ağzına bakar. Önce aydınlık ve net görünen yeraltı ağzı bir süre sonra iğne başı kadar görünür. Karanlık yeraltına inen Cañar'ın karşısına ilk engel olarak iki kuzgun çıkar. Bunlar Cañar'ı, Cañar'ın kendisinin ve atlarının gözlerini oymakla tehdit eder. Cañar bu engeli, yanına aldığı dokuz çift sığın gözünü kuzgunlara vermek suretiyle aşar. Kuzgunlar Cañar'a alkış söz söyler. Sonra Cañar'ın önüne yedi sarı gelin çıkar. Bunlar da Cañar'ı atlarını öldürüp damarlarını kendilerine ip yapmakla tehdit eder. Bunun üzerine Cañar,

dokuz sığınının damarlarından yaptığı ipi, bu yedi sarı kadına paylaştırarak bu engeli de aşar. Yedi sarı kadın da kuzgunlar gibi Cañar'a alkış söz söyleyerek onun yolunu açar. Bu kez de önlerine, kaşintılarına dayanamayıp birbirlerine sürtünen iki deve çıkar. Cañar, yeryüzünden getirdiği iki direği onların kaşınması için yere saplar. Bu duruma sevinen iki deve de alkış sözler söyleyerek Cañar'ın yolundan çekilir. Sonra Cañar'ın yoluna büyük bir bataklık çıkar. Atı, Cañar'a, burada yolun ikiye ayrıldığını ve sola ayrılan yolun üç şulmuslara gittiğini, sağa ayrılan yolun ise Erlik'e gittiğini; Erlik'e giden yolda dört engel daha bulunduğunu ve bunların, geçtikleri engellerden daha zor olduğunu söyler. Cañar, Cer Kindigi Enezi'den aldığı yüzüğü, atı Temir Çookır'a verir. Atı Cal Ceeren ise Cañar'a, kendisinin kuyruğundan yüz kıl koparmasını ve bunları sallamasını, böyle yaparsa bu kılların yüz kızıl ata dönüşeceğini; Cañar'ın kendi başından da yüz saç teli koparmasını, onları da kuyruk kılları gibi sallarsa onların da yüz bahadıra dönüşeceğini söyler. Cañar, atının dediklerini yapınca ortaya yüz at ve yüz bahadır çıkar. Bu kez atı Cal Ceeren, yelesinden yüz kıl koparıp sallarsa onların yüz kılıca dönüşeceğini söyler. Cañar bunu da yapar. Böylece yüz bahadır için yüz kılıç ortaya çıkmış olur. Önden atı Cal Ceeren ile Cañar ve yüz bahadırı, üç şulmusun yeraltındaki yurduna doğru yola çıkar; Temir Çookır ise onları arkadan takip eder. Onların gürültüsünden Erlik, yurdunda rahatsız olur; yorgan altına girerek iki eliyle kulaklarını kapatır ve inleyip durur. "Üç Kurbustan tarafından yaratılmış Cañar'a ne diye bulaştım?" diye kendi kendine şikayetlenir. Biraz kendine geldiğinde ise bahadırı Sokor Kara'yı damatları üç şulmusa yardım etmesi için onların yanına gönderir.

Üç şulmusun yurduna ulaşan Cañar'ı ve yanındakileri, onların insan etiyle beslenip insan kanıyla susuzluğunu gideren, gözlerine kan toplanmış üç köpeği karşılar. Cañar'ın iki köpeği bu üç köpeğe, yüz bahadırı ise üç şulmusun askerlerine saldırır. Bunun üzerine üç şulmus, zırhlarını giyip silahlanarak savaşa katılır. Dokuz yılın sonunda kimse galip gelemeyince Cañar, Cer Kindigi Enezi'nin kendisine verdiği elbiseleri giyip eldiveni takarak kurutu yiyip sütü de içer. Böylece onun gücü yerine gelir. Temir Çookır da bu arada boz bir sığana dönüşerek üç şulmusun saraylarından içeri girip bu sarayları inceler. Küçük şulmusun taş sarayında, onun yastığının altındaki anahtarı bulur ve dökme demirden kara saraya geçerek bu anahtar ile kapıyı açıp içeri girer. Burada Cañarçı'yı bulunca silkinerek eski haline döner ve yüzüğü Cañarçı'nın kalbinin üstüne koyarak onu

büyülü uykusundan uyandırır. Ona, Cer Kindigi Enezi'nin verdiği kurutu ve sütü ikram eder; böylece Cañarçı kendine gelip gücünü toplar. Cañarçı, Cer Kindigi Enezi'nin gönderdiği altın yüzüğü alarak sol kolunun orta parmağına takar. Temir Çookır'ın isteği üzerine Cañarçı silkinir ve ihtiyar bir kadına dönüşür; Temir Çookır da boz bir tosuna dönüşür. Şekil değiştiren Cañarçı, küçük şulmusun sarayına girer. Erlik'in kızı Kara Taacı, şekil değiştirdikleri için onları tanımaz. Cañarçı attan aldığı yüzükle üç sandığı açıp onların içindeki üç yılanın yavrusunu öldürür. Böyle olunca *üç taacı*¹²² da ölür. Cañarçı ve Temir Çookır, su samuru yavrularını Cañar'ın yanına götürür. Temir Çookır ayakları altında bu yavruları ezince üç şulmus da ölür.

Cañarçı, Sokor Kara'nın, Erlik'in damatlarına yardıma geldiğini haber verir. Koynundan çıkardığı *arçuul* adı verilen bezi sallayıp ovaya yayınca ova yiyeceklerle dolar. Cañar, Cañarçı ve alpleri bu yiyeceklerden yiyip karınlarını doyurarak güç toplar. Cañar, yeryüzünden esir alınıp getirilen halkı ve hayvanlarını yüz bahadiriyle yeryüzündeki yurduna gönderip kendisi de kız kardeşi, atları ve köpekleriyle birlikte gök boğaya binen Sokor Kara'yı beklemeye koyulur. Bu arada Cañar, sudur kitabını açıp bakınca Sokor Kara'nın yolu yarıldığını, Erlik'in oğlu Erke Kara'nın Ay Kağan'ın kızına bakmak için yeryüzüne çıktığını; kendisinin yüz bahadiri'nin ise halkı ve hayvanlarını sağ salim yurtlarına götürdüğünü ve huzur içinde olduklarını görür. Bu arada her yanı karanlık bir sis kaplar ve yeraltı karanlığa bürünür. Bunun üzerine Cañarçı, altın ve gümüşten yapılmış yüzüğü parmağından çıkarıp sağ saç örgüsü ile Temir Çookır atın perçemine bağlayınca yeraltı aydınlanır. Cañar, ateşe ve suya dayanıklı eldivenlerini giyer. Sokor Kara nihayet gelerek tehditler savurur. Onun bu tehditlerine Cañar karşılık verir. Bu karşı söz söylemede Erlik'in niçin kendisine düşmanlık ettiği onun ağzından ortaya konur; Cañar'a göre kendisi Erlik'ten yardım istemediği için Erlik ona düşmanlık etmiştir. Cañar ile Cañarçı, Sokor Kara ve ordusuyla savaşa girişir. Cañar'ın atı Cal Ceeren yere yatıp yuvarlanarak kahverengi bir boğaya dönüşüp Sokor Kara'nın atıyla savaşır. Cañarçı, yapılan savaşta ne kadar çok düşman öldürseler de onların askerlerinin azalmadığını; bunun sebebinin ise bu düşmana destek veren, bedenine kara ve sarı renklerde iki yılan sarılı kızıl bir ihtiyar kadın olduğunu fark eder. Ağabeyine bu kadını öldürdükleri takdirde savaşı

¹²² Erlik'in üç kızının destandaki genel adı.

kazanacaklarını söyler. Cañar, kızıl ihtiyar kadını öldürür. Onun bedeninden ayrılan yılanlar, Erlik'in yurduna ulaşmak için kendi renklerindeki zehirli sulara dalar. Cañar'ın iki köpeği onların peşinden gidip yılanları öldürünce kara ve sarı renkli zehirli sular çekilip yok olur ve Sokor Kara hariç bütün düşmanlar birden ölür, onlar da yok olur. Bunun üzerine Cañar, Sokor Kara'ya hücum eder. Sokor Kara'nın zorda kaldığını Erlik sezer ve karısından, bakır burunlu ihtiyar kadın Celbis'i çağırmasını ister. Erlik Celbis'ten, bakır sandığın içindeki iki kara kurbağayı alıp güçlenmesi için Sokor Kara'nın ağızına sürmesini ister. Bu arada Cañar, Sokor Kara'nın bedenini ne kadar kesse de o, bir türlü ölmez. Kesilen küçük etler yılanlara, büyük parçalar ise kurbağalara dönüşür. Onlar böyle mücadele ederken yer yarılar ve kızıl burunlu ihtiyar kadın Celbis ortaya çıkar. Fakat Cañar'ın atları ve köpekleri, Celbis ile iki kurbağasını öldürür. Onlar ölünce Sokor Kara da ölür. Bunun üzerine Cañarçı, Temir Çookır ata bağladığı altın ve gümüşten yapılmış yüzüğü çıkarıp sol elinin orta parmağına takar. İki kardeş, iki at ve iki köpekleriyle birlikte yeraltının lanetli pisliğinden arınmak için kutsal suda yıkanır. Yeryüzünden bir daha hiç kimse yeraltına inmesin diye dua eden iki kardeş yeryüzüne çıkıp yurtlarına doğru yol alır. Yeraltından ayrılırken buranın engelleri olan iki deve ve iki kuzgunun da yeryüzüne çıktığını öğrenip sevinirler.

Yolda, Cañar'ın avladığı dokuz sığınımın etini yerler. Cañar topşuur çalıp destan söyler. Destanında o, hamisi Cer Kindigi Enezi'yi över. Tabiattaki her unsur toplanıp onun destanına eşlik eder. Bu arada, altında destan söylediği ağaçtan, topşuuruna bir damla yaş düşer. Cañar bu durumu kötüye hatta kendisinin ölümüne yorup üzülür. Bu arada Bos Erlik'in Kara oğlu, Ay Kağan'ın kızı Altın Tana'yı görmüş ve yeraltına dönerken Cañar'ın izini sürmüştür. Attığı okla Cañar'ı yaralayan Kara-Uul'u iki deve, iki köpek ve iki kuzgun sıkıştırır. Cañar ve kız kardeşi de onun atını yeraltına bırakmak istemez. İki kardeş ve onların hayvanları, Erlik'in oğluna saldırır. Erlik'in oğlu, canını bağışladığı takdirde babasının (Erlik'in) Cañar'a ölümsüz bir hayat bağışlayacağını söyler. Bu arada Erlik'in oğlunun dış canının, atının başındaki iki kokarcada olduğu anlaşılır. Yanındaki hayvanların da yardımıyla Cañar, atın başındaki iki kokarcayı çıkarıp öldürünce Erlik'in oğlu ve atı da ölüp iki kara taşa dönüşür. Sonrasında Cañar ve Cañarçı yer ağızına giderek bir meşeliği getirip yeraltına açılan deliğin üzerine koyar ve yeraltına açılan deliği iyice kapatıp yurtlarına dönmek üzere yola çıkarlar. Cañar, yolda giderken son savaşta

Erlık'in oğlunun attığı zehirli oktan aldığı yaranın acısına dayanamaz. Nihayet yurduna vardığında atı Cal Ceeren'in üstünden yıkılıp ölümün eşiğine gelir. Verilen hiçbir ilaç fayda etmez. Cañarçı, ağabeyini yüz yiğide emanet edip hazırlanarak Cer Kindigi Enezi'nin yanına gider ve başlarına gelen her şeyi ona anlatır. Cer Kindigi Enezi, kendisi Cañar'ın yanına gitmek için yola çıkarken Cañarçı'yı da Küler Kağan'ın kızı Kün Keldi ve Ay Kağan'ın kızı Altın Tana'ya dünür olması ve bu kızları mutlaka alıp getirmesi için gökyüzüne gönderir. Ağabeyinin ölümden kurtulup iyileşmesinin bu kızların gelmesine bağlı olduğu konusunda onu iyice tembihler. Ayrıca Cañarçı'yı erkeğe dönüştüreceğini de söyler. Yardıma ihtiyacı olduğunda ise kendisine daha önce verdiği altın ve gümüşten yapılan yüzüğü kullanmasını ondan ister. Bunun yanında kıza yine kendisine yardımcı olması için iki tutam kurut ve iki matara süt verir. Genç kızın üzerine bir örtü örtünce kız, ağabeyine benzeyen güçlü bir bahadıra dönüşür. Daha sonra Cer Kindigi Enezi ve Cañarçı ayrı yollara doğru yola çıkar.

Yolda giderken Cañarçı, ona engel olmaya çalışan ve Erlık'in yeryüzündeki temsilcilerinden olup yeraltında yaratılmış fakat yeryüzünde hüküm sürmekte olan Kara Kula Kağan'ın Erlık'e bağlı Kara Kıdat adlı bahadırını ve kağanın Erlık'ten aldığı iki köpeğini öldürür. Bunun üzerine Kara Kula Kağan, Cañar görünümündeki Cañarçı'ya saldırır. Onlar kavgaya tutuşmuşken Cal Ceeren at, arıya dönüşerek Kara Kula'nın sarayının baca deliğinden içeri girer ve onun dış canının bulunduğu yeri, onun iki eşinin aralarındaki konuşmalardan öğrenir. Kara Kula Kağan'ın dış canı dökme demirden sandığın içinde bulunan altın sandıktaki sarı arıdır. Bunu işiten Cal Ceeren, Cer Kindigi Enezi'nin verdiği yüzükle sandıkları açıp kediye dönüşerek sandığın içine girer ve sarı arıyı yer. Bunun üzerine Cañarçı, kavgada Kara Kula Kağan üzerinde hakimiyet kurar. Onun bedeninden kestiği büyük parçalar kurbağaya, küçükler ise yilana; kaşık kaşık akan kanı ise börtü böceğe dönüşür. Cañarçı ve atı Cal Ceeren akarsuda yıkanıp temizlendikten sonra Kara Kula Kağan'ın sarayına gelip onun esir olarak zorla yanında tuttuğu halkı kurtarır ve onları özgürlüklerine kavuşturur. Buradan ayrılarak yoluna devam eden Cañarçı, Ak Tayga'ya gelir. Burası Baybarak adlı kağanın yurdudur. Cañarçı, kağanın sarayındaki eğlenceye davet edilir. Kağanın Calku adlı kızı Cañar görünümlü Cañarçı'ya aşık olur. Fakat Cañarçı onu reddederek yoluna devam edip Küler Kağan'ın yurduna ulaşır. Yüzüğü kullanarak ortaya yiyecek çıkarıp

karnını doyurur. Atı Cal Ceeren de konuşulanları ve olan biteni öğrenmek için bir kediye dönüşerek saraya gidip geri döner. Cañarçı ve Cal Ceeren, Küler Kağan'ın kızı Kün Keldi'yi evlendirmek için düzenlediği yarışlara katılır. Yarışmacılar arasında Celbegen de vardır. Yarışmalar sırasında Cal Ceeren at, Cañarçı'ya yardım etmek için Cer Kindigi Enezi'nin verdiği yüzüğü alarak gökyüzüne çıkıp diğer yarışmacıların üstüne dolu yağdırır. Bu yağış neticesinde Küler Kağan'ın yurdu, kötü niyetli damat adaylarından temizlenir. Sonrasında Cañarçı ve Cal Ceeren, Ay Kağan'ın yurduna gelir. Burada da onlardan önce gelen damat adayları vardır. Kağan, kızı Altın Tana'yı uygun adayla evlendirmek için yarışlar düzenler. Cañarçı bu yarışları kazanır. Ay Kağan'ın kızına evlilik hediyesi olarak verdiği hayvanlarının yarısını yüzüğün yardımıyla evirip çevirip bir avuç arpaya, halkının yarısını ise yine yüzüğün yardımıyla evirip çevirip bir avuç dolusu karıncaya dönüştürür ve tekrar yola koyulur. Küler Kağan'ın yurduna gider. Ay Kağan'ın yurdundan arpaya ve karıncaya dönüştürerek getirdiği hayvanları ve halkı burada bırakıp kağanın kızı Kün Keldi'yi alarak yurduna dönmek için yola çıkar.

Yurduna ulaşan Cañarçı, Cer Kindigi Enezi'nin ağabeyini dirilttiğini görür. Yüzüğü ağabeyinin parmağına takınca da Cañar'ın bilinci yerine gelir. Cañarçı ağabeyinin isteğiyle ormana gidip silkinerek boz bir tavşana dönüşür ve kaderinde evleneceği adam olan Baybarak Han'ın oğlu Kıstay Mergen'i bulmaya gider. Onu ormanda bulur. Cañarçı *arçuulu*nu sallayıp ovaya yayınca ovanın üzerinde türlü yiyecekler ortaya çıkar. İki genç tanışıp yemek yer.

Kız kardeşini özleyen Cañar onu aramaya çıkar. Baybarak Han'ın yurdunda kız kardeşini Kıstay Mergen ile evlenmiş, bir erkek çocuk doğurmuş ve mutlu bir şekilde yaşar halde bulur. Burada uzun süre kalır. Daha sonra Baybarak Han'ın Oçıy adlı oğlu, onun karısı, Cañarçı ve Kıstay Mergen, Cañar ile birlikte onun yurduna doğru yola çıkarlar. Yolda onlara Ak Kağan da katılır. Yurda ulaştıklarında misafirleri, kız çocuk doğurmuş Altın Tana ile erkek çocuk doğurmuş Kün Keldi ve Cer Kindigi Enezi karşılar. İnsanlar tanışıp konuşur. Cañar'ın çocuklarına ad adama toyu düzenlenir. İhtiyar bir adam, erkek çocuğuna Cayar adını; ihtiyar bir kadın da kız çocuğuna Kümüş Tana adını koyar. Dokuz yıl süren toyun ardından Cañar herkesle vedalaşıp iki çocuğunu büyütmesi için kız kardeşinde, iki atını da

çocuğa at olmaları için yurdunda bırakıp iki eşiyile birlikte gökyüzüne çıkar. O, halkına ancak bir felaket zamanında yardım için yeryüzüne ineceğini söyler.

Cañar ve eşlerini gökyüzüne uğurlayan Cer Kindigi Enezi, gökyüzüne yapacakları yolculukta korunmaları için onlara bronz giysiler giydirir. Gelinlerin kulaklarına küpe, Cañar'ın sol eline ise bir yüzük takar. Ayrıca onlara üç köşesinden tutulup yayıldığında içinden yiyecekler ortaya çıkaran bir *arçuulla* birlikte dokuz boğumlu bir dürbün, sudur kitabı ve yeri geldiğinde binit olarak da kullanacakları bronz bir kargı da hediye eder. İkinci bir kargı daha verir ki bu kargı paslandığında Cañar, dünyadaki yurdunda bir felaket olduğunu anlayacaktır. Böylece Cer Kindigi Enezi onları öğütlerle gökyüzüne uğurlar. Cañar ve eşleri, aldıkları ilk kargıya binip gökyüzüne çıkar. Onların yollarını, gelinlerin kulaklarındaki küpe ve Cañar'ın elindeki yüzük aydınlatır. Kün Kağan (Güneş) ve eşi Küneek, gelenlerin çıkardığı rüzgardan farklı bir durum olduğunu anlar. Cañar'ın Üç Kurbustan'dan yaratılmış olduğunu bilen Kün Kağan, halkından onu saygıyla karşılamasını ister. Hatta Cañar'ın ve emçi eşlerinin hakkında bulunan hastalıkları iyileştireceğini halkına söyler. Güneş'e ulaşan Cañar ve eşleri, burada Kün Kağan tarafından saygıyla karşılanır. Onlar, altın ve gümüşle bezenmiş bir saraya yerleştirilir. Daha sonra Cañar, altmış yıllık alp uykusuna yatar.

Dünyada ise Kıstay Mergen ve eşi Cañarçı huzur içinde yaşarken Erlik Biy tarafından yeraltında yaratılmış Kan Şülütey, Cañar'dan intikam almak için onların yurdunda saldırmayı planlar. Annesi Kara Taacı, kara sudurdan olanları okur. Kara sudurda yazılanlara göre Kan Şülütey bir saldırı başlattığında Erlik de onlara yardım için yeraltından bir ordu gönderecektir. Onların hesaplarına göre Kan Şülütey, Kıstay Mergen ile Cañarçı'nın yurdunda saldırırken Kara Taacı da yeraltına inip bahadır ağabeyi Kara Sokor'dan yardım isteyecektir. Kara Sokor'un kara boğası, daha önce Cañar tarafından kapatılan, yeraltına açılan deliği boynuzlarıyla açacak, kurbağa ve yılan halindeki yeraltı ordusu da oradan yeryüzüne çıkacaktır. Kara Taacı, benekli bir yılanı dönüşüp yeraltına iner. Bunlardan haberi olan Kan Şülütey'in yurdu bastığı Ak Kağan'ın kızı Altın Sırğa sineğe dönüşerek gidip Cañarçı'yı durumdan haberdar etmek ister. Kıstay Mergen ise olacakları rüyasında görür. Hayvanları gelecek felaketin habercisi olarak huzursuzlanmaya başlar. Kıstay Mergen'in oğlu Küreñeş heyecanlanır. Sinek şekline girmiş Altın Sırğa'nın

önüne Altay iyesi olan guguk kuşu çıkararak onun kaderinde Küreñeş ile evlenmek olduğunu, Küreñeş'in savaşta giyeceği savaş giyimleriyle silahlarının kendisinde bulunduğunu, onun bunları gelip alması gerektiğini söyler. Altın Sırğa, Kıstay Mergen ve Cañarçı'nın yurduna ulaşip onlara olan biten her şeyi anlatır. Altın Sırğa ile Küreñeş evlendirilir. Sonrasında Küreñeş, Altay iyesi guguk kuşundan savaş giyimleriyle silahlarını alıp tam bir bahadır olarak ata yurduna döner.

Kan Şülütey ve askerleri yer üstünden, Kara Sokor ve onun boğası yeraltından, Kara Taacı ise yaptığı büyüler ile Cañar tarafından kapatılan yeraltı deliğini (güçlerini birleştirmek için) açmaya çalışır. Onlar bununla meşgulken Kıstay Mergen, bahadırı Bıyantı, oğlu Küreñeş ve gelini Altın Sırğa da yeraltına açılan deliğin bulunduğu yere ulaşmak için ordularıyla birlikte yoldadır. Nihayet iki düşman karşılaşır. Kan Şülütey ile Küreñeş şiddetli bir mücadeleye girer. Bıyantı zehirli bir okla vurulup ölür. Altın Sırğa, Kan Şülütey ile onun bahadırı Kapçıkay'ın dış canları olan iki kurbağayı bulup getirir ve eşi Küreñeş'e verir. Küreñeş bu iki kurbağayı öldürünce Kan Şülütey ile Kapçıkay ve onların atları ölür. Onların kalan ordusunu da bozguna uğratarıp yeraltının yeryüzündeki temsilcilerine karşı zafer kazandıktan sonra yurtlarına dönerler. Bu arada yeraltında Kara Taacı ve Sokor Kara, yeraltına açılan deliği açmak için mücadele etmeye devam etmektedir. Altmış yıl uğraşsalar da başarılı olamazlar. Kara Taacı yılanı dönüşerek yeryüzüne çıkar ve oğlunun yenilip öldürüldüğünü; etinin parçalarının bir kısmının yılanı ve kurbağaya, kanının ise kelebeklere dönüştüğünü görür. Tekrar yeraltına inen Kara Taacı gördüklerini Sokor Kara'ya anlatır. Tuttuğu yılan ve kurbağalarla karnını doyurur. Sonrasında ise yardım istemek için dokuz yilandan oluşan ve sırasıyla birden dokuz kademeye kadar başları bulunan *ceek cılandarın* (şeytan yılanların) yanına gider. Kara Taacı başına gelenleri ağlayarak bu dokuz yılanı anlatır. Onlar da onun bu durumu başçılara da anlatmasını ister. *Ceek cılandarın* başçısı, her biri başka bir renkte olmak üzere on iki başlıdır ve sarı bir yosun üzerinde, her türden taşla bezenmiş bir şekilde durmaktadır. Yılanları kendisine yardım etmek için ikna eden Kara Taacı, onlarla birlikte Sokor Kara'nın yanına gider.

Bu arada Küreñeş, anne babası ve eşiyle barış ve huzur içinde yaşamaktadır. Bahadır Bıyantı'nın ölümünün üzerinden otuz, Altın Sırğa'nın anne ve babasının Kan Şülütey tarafından öldürülmesinin üzerinden ise kırk yıl

geçmiştir. Bir gün Küreñeş bütün yiğitlerini babasının sarayına davet edip onlara ölüleri için taş bir anıt yapmayı teklif eder. Anıt yapılır. Çevredeki bütün kağanlar bu anıtın açılışına davet edilir. Küreñeş bu davette yaptığı konuşmanın sonunda dayısı Cañar'ın bir gün gökyüzünden dönüp geleceğini de söyler. Yapılan eğlenceli toplantı boyunca Kıstay Mergen düşünceli haliyle eşinin dikkatini çeker. Kıstay Mergen, anne ve babasını özlemiştir. Eşi Altın Sırğa'yla birlikte anne ve babasını görmek için yola çıkar. Yolda anne ve babasına hediye olması için sığın, su samuru ve tilki avlar. Baybarak ve eşi onların geleceğini hisseder ve hazırlık yapar. Kıstay Mergen ata yurduna vardığında bir ağlama ve inleme duyar. Sesin geldiği yere vardıklarında genç bir bahadırın yaralandığını görür. Bu yaralı genç, Kalka adlı kağanın Çağat adındaki oğlu olduğunu ve Kan Şülütey'in Ak Kağan'ın yurduna saldırdığı sırada kendisinin de Ak Kağan'a yardıma geldiğini fakat savaşta yaralanıp buraya sığındığını söyler. Kıstay Mergen ve Cañarçı, ağır yaralı Çağat adlı bu delikanlıyı alıp Baybarak'ın sarayına getirir ve onu ilaçlarla iyileştirmeye çalışır fakat başarılı olamaz. Bunun üzerine Cañarçı yardım almak için tek başına Cer Kindigi Enezi'ye gitmek üzere atı Ak Boro'ya binerek yola çıkar. Geçit vermez deniz ve dağları atının yardımıyla aşan Cañarçı, Kan Şülütey'in bahadırı Kara Şulmus ile karşılaşır. Kendisini Çağat'ın kızkardeşi olarak tanıtır. Kara Şulmus onunla evlenmek ister. Cañarçı'nın atı bu durumu kazanca dönüştürmek için ona akıl verir: Cañarçı, Kara Şulmus'tan birlikte yaşayacakları taş bir saray yaptırmasını isteyecektir. Sonra yatma zamanında saçını taramak için tarak soracak ama onun verdiği tarakla değil, atının Üç Kurbustan'dan aldığı altın tarakla saçını tarayacak ve Kara Şulmus'u uyuttuktan sonra yine atının verdiği çelik bıçağı onun yastığının altına bırakacaktır. Atı ona, Çağat bahadırın canının Cer Kindigi Enezi'de olduğunu da söyler. Cañarçı, atının tüm söylediklerini yapar. Kara Şulmus'un sarayından çıkmayı başarınca saray yıkılıp yerle bir olur. Cañarçı atıyla birlikte yoluna devam edip Cer Kindigi Enezi'ye ulaşır ve başına gelen her şeyi ona anlatır. Bunun üzerine Cer Kindigi Enezi, kutsal guguk kuşunu, yardım olarak iki kartalını göndermesi için Küreñeş'e gönderir. Küreñeş'in *kudayım* diye karşıladığı guguk kuşu iki kartalı da alarak Cer Kindigi Enezi'nin ak sarayına döner. İki kartal, guguk kuşu, Cer Kindigi Enezi ve Altın Sırğa hep birlikte Baybarak'ın yurduna gelirler. Cer Kindigi Enezi, Çağat'ı iyileştirip ölümden kurtarır. Çağat ile Kıstay Mergen ve Altın Sırğa'nın torunları olan Kümüş Tana evlendirilir. Cer Kindigi Enezi

ayrıldıktan sonra onlar da hep birlikte Kıstay Mergen'in yurduna dönüp gençler için büyük bir toy düzenler.

Kıstay Mergen'in yurdunda toy yapılırken Kara Taacı, Sokor Kara ve on bir yılan yıllarca uğraştıktan sonra yeraltı deliğinin ağzındaki meşeliği açarak yeryüzüne çıkarlar. Onların yeryüzüne çıkmasını Cañar'ın daha önce yeraltında bulunan fakat iyilik yaparak yeryüzüne çıkarttığı iki kuzgun ve iki deve engelleyemez. Küreñeş yurdundaki hayvanların telaşından bir felaketin gelmekte olduğunu hisseder. Onun bu hissini, haber getiren kuzgunlar doğrulayınca halkını ve askerlerini savaşa hazırlıklı olmaları konusunda uyarır. Kıstay Mergen, Küreñeş, Çagat ve orduları, düşmanı yurtlarına yaklaştırmadan yeraltına açılan deliğin ağzına doğru yola çıkarlar. Cañarçı da yardım için Cer Kindigi Enezi'ye gider, olan biten her şeyi ona anlatır. Cer Kindigi Enezi altın sandıktan sudur kitabını çıkarıp durumu okur ve ancak Üç Kurbustan'dan yardım alındığında veya Cañar'ın yeryüzüne inmesi halinde başarılı olunacağını öğrenir. Cañarçı'ya kendisi ve diğerleri için çelikten yapılmış giysiler ve silahlar vererek onu savaşa gönderir. Cer Kindigi Enezi'nin verdikleri arasında borklerin üstüne takılan ve karanlığı aydınlatan yüzüklerle birlikte yeraltına açılan deliğin doğusundaki yalçın kayanın üstüne konulduğunda bütün Altay'ı aydınlatacak olan bir tabak da vardır. Yüzüklerin ve tabağın aydınlığı yılanların sihirli bakışlarını engelleyecektir. Cer Kindigi Enezi'nin yanında bulunan torunu Ölbös Cayar da savaşa katılmak için yola çıkar. O gidince Cer Kindigi Enezi Cañar'a, istediği zaman kendisini istediği şeye dönüştürmeye yarayacak ve karanlığı aydınlatacak sihirli altın bir yüzük verir, yeraltına indiğinde ona binit olacak yedi boğumlu bir kaval verip savaşta ve yeraltında nasıl davranması gerektiğini de ayrıntılı bir şekilde ona anlatır. Cañarçı savaşa katılmak üzere Cer Kindigi Enezi'den ayrılır ve savaşın olduğu yere gelir. Cer Kindigi Enezi'nin söylediklerini harfiyen yerine getirir. Savaşmakta olan yakınlarına yardım eder. Onlara Cer Kindigi Enezi'den aldığı kurutları verince hepsinin gücüne güç katılır. Düşmanları tarafından tanınmamak için zaman zaman porsuğa dönüşür ve yine porsuğa dönüşmüş bir şekilde yeraltına iner. İnmeden önceyse ateş yakıp süt saçar ve dua edip Altay iyesinden yardım ister. Yeraltına inmeden Kara Taacı'nın dış canı olan benekli yılanı öldürür. Böylece Kara Taacı da ölmüş olur. Cañarçı, Kara Taacı'nın şekline dönüşerek savaşın kazanıldığına dair yılanlara yalan söyleyip onları kandırır ve saraylarına gönderir. Kendisi de

Kara Taacı kılığında onlarla birlikte yılanların sarayına girer. Burada başçı olan yılanla yüzüğü tutunca başçı yılan onu tanıyamaz. Yılanların sarayında bulunan altın sandığın içindeki on iki yumurtayı alıp yeraltına iner. Burada ilk engel olarak karşısına çıkan yedi sarı gelini, sarı arıya dönüşüp uçarak aşar. İkinci engel, alplerin kemiğini kömür gibi yakan demirci ustasıdır; onu da kara bir yılanla dönüşüp yeraltında sürünerek aşar. Üçüncü engel, başı sonu belli olmayan geçitsiz kara bataklıktır; buraya yüzüğünü tutunca ortaya çıkan yoldan bir kamışa dönüşerek, rüzgarın uçurmasıyla geçer. Cañarçı dördüncü engel olan kurtlu sarı denizi bir sineğe dönüşerek aşar ve Erlik Biy'in dökme demirden yapılmış kara sarayına ulaşır. Cañarçı, sarayı bekleyen iki köpeğe yüzüğünü göstererek onları derin uykuya daldırır. Daha sonra sulu bataklıkta yüzmekte olan baktamaş (?) yavrusuna da yüzüğünü gösterir ve ona kendini sezdirmez. Baktamaşı ayaklarından tutarak teke derisinden yapılmış tulumun içine kapatıp yanına aldıktan sonra dönüş yoluna çıkar. Önüne çıkan kara bataklığa yüzüğünü tutar ve bataklık üzerinde ortaya çıkan düz yolda kamışa dönüşüp rüzgarla birlikte bu bataklık aşar. Yoluna devam ederken ak bir ovada ölmüş insanların kemiklerini kömür yerine kullanan üç demirci ustası görür. Cañarçı yılanla dönüşerek yerin altında sürünüp bu demirci ustalarını da aşar. Tekrar yoluna çıkan yedi sarı gelini yine sarı arıya dönüşerek geçer.

Cañarçı yeraltından dönüş yoluna devam ederken Ölbös Cayar da Sokor Kara ile mücadele halindedir. Bu arada Kara Taacı kılığına bürünmüş olan Cañarçı yeraltından yeryüzüne açılan delikten yeryüzüne çıkar ve ateş yakıp alaslanarak atası olan ak taygasına, anası olan ak talayına, Cer Kindigi Enezi'ye, Üç Kurbustan kудayına, ağaçlı taşlı Altay'ına ve Ay'lı Güneş'li gökyüzüne dua eder. Savaş yerine ulaşan Cañarçı, yeraltından getirdiği baktamaşı öldürmesi ve yılanlardan aldığı on iki yumurtayı da kırıp parçalaması için Ölbös Cayar'a verir. Ölbös Cayar, Cañarçı'nın dediklerini yapınca Sokor Kara ve yılanların hepsi ölür. Onların ölümlerini gökyüzünde Üç Kurbustan, yeraltında ise Erlik duyar. Gökyüzündeki Üç Kurbustan, yeraltı mahluklarının ölümlerinin üzerine gökten tükürerek onları lanetler; Erlik ise bu ölümler karşısında yeraltında hıçkırarak ağlar ve bahadırı Temir Bökö ile altı oğlunu yanına çağırır. Savaşın kazanıldığını düşünen Ölbös Cayar alplerine, yeraltına açılan deliğin ağzını destandaki tabiriyle kayalı taşlı meşelik ile kapattırır. Hep birlikte yurtlarına dönerler. Bir süre huzur

içinde yaşarlar. Bu arada Erlik yeraltında kaygı içerisinde. Erlik'in yanına altı oğluyla kara sarlıktan (yaban öküzünden) binite binen bahadırı Temir Bökö gelir. Erlik onlardan, Sokor Kara ve yılanların öcünü almak için yeryüzüne çıkarak Cañar ile savaşmalarını ister. Gerekirse kendisinin de yeryüzüne çıkabileceğini söyler. Erlik'in amacı yeryüzünün yönetimini ele geçirmektir. Erlik'in bu talebi üzerine altı oğlu yeraltı şeytanlarından, Temir Bökö ise yeraltı bahadırlarından oluşan ordularıyla yeryüzüne açılan deliği açmak için zorlu bir mücadeleye girerler.

Kün Kağan'ın yurdunda yetmiş yıllık alp uykusundan uyanan Cañar, kargısının paslandığını görür. Cer Kindigi Enezi'nin ona gönderdiği mektup da Cañar'a ulaşır. Mektupta Erlik'in, onun yurdunu yok etmek için yeryüzüne ordu gönderdiği ve hızla yeryüzüne geri dönmesi gerektiği yazılıdır. Cañar yeryüzüne dönmeden Kün Kağan'dan kızı Kümüjek'i Ölbös Cayar için dünür olarak ister. Bu isteği Kün Kağan kabul eder. Cañar iki eşi ve yeni gelini Kümüjek ile Güneş'ten dünyaya dönmek için yola çıkar.

Erlik'in altı oğlu ve Temir Bökö yeryüzüne açılan deliği bir türlü açamaz. Bunun üzerine Erlik, kamları ve büyücüleri çağırarak onlara, deliği kapatılan yığın neresinden kazılırsa deliğin açılacağını sorar.

Yeryüzüne inen Cañar'ı ve onun yanındakileri Cer Kindigi Enezi karşılar. Onlara, girecekleri savaşta kullanmaları için sağlam giysiler ve silahlar verir. Kümüjek'e babası Kün Kağan bronz bir mızrak, annesi ise bronz makas ile altın bir yüzük vermiştir. Cer Kindigi Enezi, kıza çeyiz olarak verilen bu nesnelere neye yaradığını izah eder: Bronz mızrak, ölen insanı diriltme gücüne sahiptir. Makas, kamların ve büyücülerin büyüsünü bozmaya, altın yüzük ise karanlık yolu aydınlatmaya yarayacaktır. Bunların yanında Cer Kindigi Enezi, Kün Kağan'ın kızına örtüdüğü zaman kimsenin onu göremeyeceği sihirli bir *arçuul* verir. Hep birlikte Cañar'ın yurduna giderler. Burada Ölbös Cayar ile Kümüjek'in düğününü yaptıktan sonra yeraltı güçlerine karşı girilecek olan savaş için hazırlıklarını tamamlarlar. Cañar ile birlikte Çagat ve eşi Kümüş Tana, Ölbös Cayar ve eşi Kümüjek, Cañar'ı ile Kıtay Mergen toplamda yedi kişi ve yedi at olarak yeraltına açılan deliğin bulunduğu yere doğru yola çıkarlar.

Erlık'in adamları ise yeryüzüne açılan deliği açmak üzeredir. Erlık, kızı Kara Taacı'nın öldüğünden habersizdir ve herkese, yeryüzüne çıktıklarında ne yapacaklarını tek tek anlatmakla meşguldür.¹²³ Fakat kızı Kara Taacı'dan haber almak ister. Kamlarından Kalka adında olanını, kamlarının ve büyücülerinin başçısı yaparak komutayı ona verir ve onları yeryüzüne gönderir. Kendisi ise kara boğa binitine binerek kara sarayına döner. Fakat gök boğaya binen yedi başlı Celbegen'i unuttuğunu fark edip savaşı için ona kötü sözler söyler ve yedi yüzüne tükürerek onu yeraltına gönderir. Bu durumdan rahatsız olan Celbegen, yeryüzüne çıkınca kimseyle savaşmayacağını ve Erlık'in yurduna da bir daha dönmeyeceğini kendi kendine söyler. Yeryüzüne çıkınca da Cañar'a, kendisini öldürmediği takdirde Erlık'e karşı onlara yardım edeceğini söyler. Cañar da onun yardımını kabul eder. Savaş şiddetli bir şekilde başlar. Cañarçı ve Kümüjek, örtündüklerinde kendilerini görünmez kılan *arçuulları* örtünerek Celbegen'i takip eder. Bu arada Kümüjek, elindeki makasla yollarına çıkan kamları öldürür. Kümüjek'in öldürdükleri arasında Erlık'in kamlarının başçısı olan Kalka da vardır. Kalka, kanı akmadan olduğu yerde yanarak ölür. Yeraltının şeytanları ise kelebekler ve arılar halinde yeryüzüne çıkar; onlarla birlikte yeraltının yılanları ve kurbağaları da yeryüzüne çıkmaya çalışır. Fakat Cañar ve diğerlerinin yeraltı geçidinde yaktıkları ateş onları yakar. Yeraltından çıkan sarı arılar Kalka adlı yeraltı kaminin ağzından, kara ve gök kelebekler ise kıcığınan çıkmaktadır. Kümüjek, babasından aldığı mızrağı kam Kalka'nın ağzına ve kıcığınan saplayarak arıların ve kelebeklerin çıkmasını engeller. Erlık'in yurduna doğru yol almakta olan Cañarçı'ya ise kendisini aşağılayan Erlık'e duyduğu öfke nedeniyle Celbegen yardım etmektedir. Yeryüzünün bahadurlarıyla Erlık'in damadı Temir Bökö ve altı oğlu arasında şiddetli bir savaş başlar. Celbegen, ilk olarak önlerine çıkan yedi sarı gelini, istedikleri ipi savaş meydanında bulacaklarını söyleyerek kandırır. Böylece Cañarçı ilk engelini aşarak yedi yolun kavşağındaki ak ovaya ulaşmış olur. Burada Erlık'in savaşçılara kargı ve silah yapan ustayla karşılaşılır. Celbegen kamçısıyla ona vurup onu etkisiz hale getirir. Böylece ikinci engel de aşılmış olur. Üçüncü olarak yeraltı kütüğünün dibindeki bahadırın yeraltı kamlarına ve büyücülerine alkış söyleyen dokuz kızı karşılarına çıkar. Celbegen onları öven alkış söz söyleyince kızlar onun alkışından etkilenir. Cañarçı da rüzgara

¹²³ Komuta etme yeraltında Erlık'e, yeryüzünde ise Cer Kindiği Enezi'ye aittir.

dönüşerek dokuz kız engelini aşip yoluna devam eder ve kurtlu sarı denize ulaşır. Celbegen bu denizin iyisi olan Taş Kam için kamlamaya başlayınca Cañarçı sarı arıya dönüşerek bu engeli aşar ve yoluna devam eder. Celbegen ve Cañarçı, yeraltının beşinci engeli olan bataklığa ulaşır. Celbegen, bataklığın iyisi kahverengi ayıyı oyalarken Cañarçı sihirli başörtüsü ve yüzüğünü takarak bataklıktan geçer. Erlik'in dökme demirden sarayı da uzaktan görünür. Bu arada Erlik, bataklık iyisi kara ayıyla Celbegen'in kavga ettiğini görüp öfkelenir. Celbegen'in yanına gelip yüzüne tükürerek onu lanetler. Erlik'in sarayından ayrılmasını fırsat bilen Cañarçı da Erlik'in kızı Kara Taacı'nın şekline dönüşerek onun sarayına girer. Kızının geldiğini zanneden Erlik'in karısı çok sevinip yapılan savaş hakkında ondan bilgi almak ister. Kara Taacı kılığındaki Cañarçı, Erlik'in karısını büyüyle uyutur ve kara sandığın içindeki Erlik'in oğullarının dış canı olan altı su samuru yavrusunu ve Sokor Kara'nın dış canı olan sarı yılan yavrusunu alıp bir torbaya koyar. Bu arada Erlik, yeryüzündeki herkesi ve her şeyi öldürmeleri için domuzları, askeri süsmeleri için keçileri, her şeye zarar vermeleri için tarla farelerini ve kertenkeleleri de yaratarak yeryüzüne çıkarır. Celbegen ile buluşan Cañarçı, onunla birlikte yeryüzüne çıkar. Sarayına dönen Erlik, karısını yeryüzünden gelmiş birinin büyü yoluyla uyuttuğunu fark eder. Karısının kulağının dibinde kaval çalarak onu uyandırır. Altı oğluyla Sokor Kara'nın dış canlarının Cañarçı tarafından çalındığını anlar. Erlik'in öfkesini hissedenden Cer Kindigi Enezi, Cañar'a yardım etmesi için Üç Kurbustan'a yalvarır. Üç Kurbustan da Cañar'a yenilmez bir erkek evlat vermeyi vaat eder. Bundan haberdar olan Erlik, kazını savaştaki en güçlü kamına gönderir. Ondan, Cañarçı'daki dış canları almasını ve Cañar'ın yurdunda doğacak olan erkek çocuğu çalıp getirmesini ister. Bu arada Erlik'e tabi olan Kara Şaytan da eşiyile birlikte savaşa dahil olup Cañar ve Küreñeş ile savaşa girer. Savaş genişler. Erlik'in altı oğluyla Sokor Kara da savaşa katılır. Küreñeş, Erlik'in oğlu Kara Mancak ile kavgaya girer.

Cer Kindigi Enezi, Üç Kurbustan'ın bağısladığı erkek evladın ruhunu bir dolu tanesi olarak Bodı Kağan'ın yurduna indirir ve bu ruhun, onun oğlu olarak doğmasını sağlar. Çocuk, altına altmış koyun derisi serilse sıgmayacak, omzuna yetmiş koyun derisi örtülse omzunu kapatamayacak kadar heybetli doğar. İki günde *anam*, altı günde *atam* der. Gözü sabah yıldızı, burnu dağ yamacı, yüzü maral gibidir. Bir gün bir guguk kuşu *samara biçiki* getirip çocuğun önüne bırakır.

Kitapta Cer Kindigi Enezi'nin çocuğu davet ettiği yazılıdır. Çocuk, Cer Kindigi Enezi'nin kendisine gönderdiği kartala binerek onun yanına gider. Cer Kindigi Enezi ona Bodoy Baatır adını adar ve bineceği atı, savaş giysisini ve silahlarını verir. Ayrıca geleceği görmesi için ona *sudur biçik* verir. Bununla birlikte yeraltı mahluklarının zehirli kılıçlarıyla yaralanıp ölmek üzere olan Cañar'ın oğlu Ölbös Cayar'ı iyileştirmek için içinde Altay'ın şifalı sularının olduğu bir matarayla birlikte, Ölbös Cayar'ın yüreğine tutması için sihirli gümüş bir mızrak ve yüzüne tutup sallaması için ak ipekten bir bez de verir. Bunların yanında, savaşa katılanların hepsinin güçlerine güç katılması için paylaşım içmeleri gereken, Altay'ın onlarca ilacının olduğu başka bir matara; kendisine de savaşta kullanması için bir mızrak ve yeraltının zehrine dayanıklı bir çift eldiven vererek onu Cañar ve adamlarının yanına gönderir. Bodoy Baatır, *cerdiñ oozı* adı verilen yeraltı ağzının / geçidinin bulunduğu altı meşelik ormana gelir. Burada Kıstay Mergen ile karşılaşır tanışır. Cer Kindigi Enezi'nin Erlik'e karşı zafer kazanmak için verdiği akılları Cañar'a söyler ve yeraltına iner. İlk olarak, Erlik'e bağlı olan kurbağaların ve yılanların, sonrasında ise üç yavrulu kazın saldırısıyla karşılaşır. Onları yenip yoluna devam eder. Kara Şaytan'la savaşan Cañar'ı ve Erlik'in küçük oğluyla savaşan Ölbös Cayar'ı görür. Yeraltında herkesin dahil olduğu büyük bir savaş vardır. Bu arada bir *kök börü* (bozkurt) gelerek Erlik'in adamlarına saldırır. Bunu gören Erlik, Üç Kurbustan'a ağır sözlerle meydan okur. Üç Kurbustan da yeryüzünden yeraltına su akıtıp Erlik'in yurdunu sular altında bırakır. Bunun üzerine Erlik, Cañar'la savaşmak için savaş meydanına ilerler. Fakat Bodoy Baatır'ın kazın kanadından yapılmış okuyla biniti vurulunca Erlik, kurtlu sarı denize batıp kalır. O, zorlukla denizden çıkarsa da biniti sarlık (yaban öküzü) ölür. Erlik'e bağlı olan üç yavrulu kaz da Celbegen gibi onların safına geçer. Nihayet Cañar ve yanındakiler Erlik'in altı oğluyla birlikte Kara Şaytan'ı da öldürüp yok eder. Cañar ve Ölbös Cayar torbalarından şimşek, yıldırım çıkararak Erlik Biy'in yurdunu yakar. Cañarçı, Kara Şaytan'ın eşinden aldığı bezi ardıçla alaslayarak kutsal suyla yıkayıp sallayınca Erlik ile savaşan bütün kahramanların canları ortaya çıkar. Bunların arasında Altay Buuçay, Baybarak, Bocodı Kaan, Maaday Kara, Ölöñir ve Ölöştöy ile diğer bahadırlar da vardır. Bu durumu gören Erlik, yenildiğini anlar. Yedi yıl süren savaşın sonunda Cañar, Cañarçı, dirilen kahramanlar vd. hep birlikte yeryüzüne yönelir. Bu durumu fark eden Erlik onların peşinden gider. Yeraltı geçidi, iğne başı gibi görüldüğünde Cañar, yaklaşan Erlik'i fark edip ondan önce yeryüzüne çıkarak

geçidi sıkıca kapatmak için acele eder. Erlik ile birlikte yeryüzüne çıkan yeraltı mahluklarını yakalamak için sihirli ağırları ve Cer Kindigi Enezi'nin verdiği iki mızrağı kullanmak üzere hazırlık yapar. Cañar ve beraberindekiler, yeraltının kötü ruhlarını geçitten geçirmeyerek onların yeryüzüne çıkmalarına izin vermez. Bu arada Ker Moñıs ile Erlik onlara yetişir. Erlik halatını atarak Cañar ile Ölbös Cayar'ın atlarını yakalar. Fakat atların gücü, Erlik ve Ker Moñıs'ı yeryüzüne çeker. Savaş yeryüzünde devam eder. Erlik yenilir ve bahadırlarını durdurması için Üç Kurbustan'a yalvarır. Bunun üzerine Cer Kindigi Enezi bütün bahadırlardan kargılarını ateşe tutup sonra da kızgın kargılarla Erlik'in alnına kendi suretlerini resmetmelerini ve bir daha yeryüzüne çıkmayacağına dair Erlik'e yemin ettirmelerini ister. Bahadırlar, Cer Kindigi Enezi'nin dediğini yapar. Erlik de bir daha yeryüzüne çıkmayacağına dair yemin eder. Erlik'i dört yanından tutan bahadırlar, onu yeraltına fırlatıp atar. Daha sonra dört bahadır ağaçlı, kayalıklı bir dağ yerinden söküp getirerek yeraltı deliğinin ağzını iyice kapatır. Altay eski güzelliğine tekrar kavuşur. Yeraltından kurtarılan Maaday Kara, Ölöştöy vb. bahadırlar, Cañar'a alkış sözler söyler. Bunlar olurken Ölbös Cayar'ın eşi Kümüjek bir kız çocuk doğurur. Oyun, eğlence, toy başlar. Kıza Ezeney adı verilir. Cer Kindigi Enezi orada bulunanlara bir konuşma yaptıktan sonra teke binitine binerek kahramanların yurdundan ayrılır. Cer Kindigi Enezi'den sonra Cañar da bir konuşma yapar. Bu konuşmada yeraltından yerüstüne çıkan unsurlarla (kamlar, yılanlar, arılar, kelebekler, domuzlar vd.) ilgili ne yapılması gerektiğini anlatır. Bodoy Baatır'ın anne ve babası ölür. Olağanüstü hızlı bir şekilde büyüyen Ezeney, Bodoy Baatır ile evlendirilir. Cañar, onların toyunda bir konuşma yapar. Konuşması bütün bir destanın (yeraltıyla mücadelenin) özeti şeklindedir. Bu konuşmada Cañar, Celbegen'in yeraltından çıktığını ve artık onlarla birlikte yeryüzünde yaşayacağını da söyler. Toyun sonunda Bodoy Baatır, eşiyle birlikte ata yurduna taşınır. Burada tekrar toy düzenlenir. Cañar ise yetmiş yıllık alp uykusuna yatar.¹²⁴

¹²⁴ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ŞİNCİN, İ. B. (1997). *Cañar, At Nereü Altay Kay Çörçök*. Gorno Altaysk.

5.4. ER SAMIR DESTANI (ALTAY)

Er Samır, eşı Altın Tana'nın itirazlarına rağmen tahtını kardeşı Katan Mergen'e bırakarak avlanmaya gider. Sonradan kardeşı Katan Mergen de ava gelerek ona katılır. İki kardeşin avları başarısız geçer. Er Samır avlanmaya devam eder fakat Katan Mergen geri döner. Er Samır bir süre avlandıktan sonra, tesadüfi olarak babasının yurduna gelir. Babası ona karşı çok öfkeli. Er Samır annesinden, Erlik Biy'in damadı Kara Bökö'nün gelerek karısı Altın Tana'yı yeraltına kaçırdığını öğrenir. Er Samır duruma kayıtsız kalır; onun bu kayıtsızlığı babası Ak Bökö'nün daha da hiddetlenmesine neden olur. Yurduna gelen Er Samır, burada eşinin yazdığı notu bulup okur. Eşi, kendisini Kara Bökö'nün kaçırıp yeraltına götürdüğünü fakat Er Samır'ın, kendisini kurtarmak için onun peşinden gelmemesini; yurdunda, sarayında rahat ve huzurlu bir şekilde yaşaması gerektiğini yazmıştır. Eşini dinlemeyen Er Samır, yeraltına inmek için yola çıkar. Altı kardeşin olduğu yere gelir. Altı kardeş, kız kardeşleri olan Altın Topçı'nın uyarılarına rağmen Er Samır'la savaşa tutuşur. Er Samır, altı kardeşi yener. Onlara, başlarına gelenleri gidip Erlik'e anlatmalarını söyler. Er Samır, altı kardeşin halkına Altın Topçı'yı kağan yaparak yoluna devam eder ve bu sefer de dokuz kardeşin yurduna gelir. Onlar da önceki altı kardeş gibi, kız kardeşleri Altın Sañar'ın sözünü dinlemeyip Er Samır'la savaşır. Er Samır, dokuz kardeşi yenerek onlara da yaşadıklarını Erlik'e anlatmalarını söyler. Kız kardeş Altın Sañar'ı halka kağan yapıp yoluna devam eder. Yoluna Ak Dağ engeli çıkan Er Samır, okuyla dağı yerle bir eder. Anlatılamayacak kadar güzel bir yere gelir. Burayı geçince Kara Dağ'a ulaşır. Burada atı samandan olan bir kişi onu misafir etmek ister. Er Samır bu teklifi atının ısrarıyla kabul eder. Bu kişi, Er Samır'ın kayını Altın Ergek'tir. Ablasını kurtarmak istediğini fakat başarısız olduğunu söyleyen Altın Ergek, Er Samır'ın bu yolda ne yapması gerektiğini ona tek tek anlatır. Burada misafir olup dinlenen Er Samır yoluna devam eder. Yolu gözetlemek için kara bir dağın başına çıkar; büyük bir çöl ve çölün bitiminde dalgaları ters akan kara bir deniz görür. Kara dağın eteğine ulaşan Er Samır burada, kayınbiraderinin daha önce söylediği kara çamurdan yapılmış bir sarayın içinde eziyet edilen altmış at; onların yanında, erkekler tarafında altmış kişi ve kadınlar tarafında ise otuz kişi görür. Kara dağdaki kara sarayın içine girer. Burada Erlik'in kızı Sarı Koron'u esrik bir halde ve kendi karısını da işkence edilmiş vaziyette görür. Öfkelenen Er Samır, Sarı Koron'u

dövüp direğe bağlar, eşini de bağından çözer. Eşi, Er Samır'a geri dönmesi için yalvarır. Burada dinlenen Er Samır, Kara Bökö'nün izini sürerek kara denizi ve kara çölü geçip bir yerde dinlenirken Kara Bökö gelir. İki kavgaya tutuşur ve kavganın sonunda Er Samır, Kara Bökö'yü öldürür. Geri dönüp eşini ve Kara Bökö'nün esir aldığı insanları kurtarır. Yurduna dönmek üzere yola çıkan Er Samır, Altın Sañar ve halkı ile Altın Topçı ve halkını da yanına alır. Yurduna gelen Er Samır, kardeşi Katan Mergen'in olmadığını görür. Kardeşini aramak için tekrar yurdundan ayrılır. Yolda rastladığı kişilerden kardeşinin kendisini aramak için yeraltına indiğini öğrenir. O da yeraltına iner. Yeraltındaki engelleri sırasıyla aşar: karanlığı (birinci engel) atının kulaklarına bağladığı iki küpenin verdiği ışıkla aydınlatır; fırtına koparan yetmiş yedi kütüğü (ikinci engel) bez bağlayıp, süt saçıp dua ederek aşar; bataklığa dönüşen kuyu suyunu da (üçüncü engel) bez bağlayıp, süt saçıp dua ederek aşar; kıyısı olmayan bir suyun üzerindeki kıl köprüyü de (dördüncü engel) yine bez bağlayıp, süt saçıp dua ederek aşar ve Erlik'in sarayına ulaşır. Erlik'in sarayının önünde biri altı, diğeri sekiz gözlü iki köpek vardır. Erlik'i döven Er Samır ondan kardeşinin, yurduna döndüğünü öğrenir. Yeraltından ayrılan Er Samır, kardeşinin atından, kardeşi Katan Mergen'in yeryüzündeki halka zulmedip onları öldürdüğünü; onun yaptığı kötülükleri engellemek için Kün Kağan (kardeşinin kayınbabası) ile kendisinin bir olup Katan Mergen'i öldürdüklerini öğrenir. Er Samır, kardeşinin ölüsünü bulmak için Kün Kağan'ın yurduna gider. Burada, yerin doksan kulaç altından onun ölüsünü çıkartır; Ay'dan aldığı altın ilaçla ve Güneş'ten aldığı gümüş ilaçla kardeşini diriltir. Onu bir direğe bağlayıp dikenle döverek kardeşinin aklını başına getirir. Birlikte yurtlarına dönüp huzurla yaşarlar.¹²⁵

5.5. ERKE KOO DESTANI (ALTAY)

Yaşlı bir kağan olan Ar Aspak, çocuk sahibi olamadan yaşlanmıştır. Bir gün, av dönüşünde yurdunun iki Ak Kağan tarafından basıldığını ve yurdundaki her şeyin yağmalandığını görür. Öfkesinden ıslık çalıp naralar atar. İstilacılar geriye sadece annesinden kendisine kalmış bir yüksük ile babasından kalmış bir çakmak taşını bırakmıştır. Yüksükten sızan sudan bir kız çocuğu, çakmak taşından sızan

¹²⁵ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları. Türk Destanları Dizisi: 1.

sudan ise bir erkek çocuğu ve bir at hasıl olur. İki kardeş ata yurtlarından ayrılıp yola çıkar. Kız çocuğu sığınacak bir ev aramak için erkek kardeşinden ayrılır.

Yol boyunca açlıktan halsiz düşen Erke Koo, gelip geçen avcılardan yiyecek istese de kimse ona bir şey vermez. Nihayet Kögüdey Mergen adlı bir avcı ona yiyecek verir ve onu alıp kendi yurduna götürür. Erke Koo kısa zamanda büyüyüp güçlü bir delikanlı olur. Tanrı'nın oğlu, gökte yaşayan Temir Kize ile savaşan Erke Koo önce Temir Kize'nin ordusunu yok eder, sonra da Temir Kize'yi öldürüp Kögüdey Mergen'in yurduna döner. Fakat yolda babasının yurdunu basan Ak Kağanların yurduna ulaşır ve onlarla savaşır babasını ve esir halkını kurtarır. Erke Koo, Ak Kağanların yurduna tastarakay kılığında gelir. Kimliğini belli etmediği anne ve babasına tükürmek suretiyle büyü yapıp onları derin bir uykuya daldırır ve kağanların sürü başı olan atı kesip atın etini pişirerek yer. Anne ve babası, kuyruk sokumundaki büyük beni görseler de Erke Koo'nun oğulları olduğunu anlayamaz. Erke Koo, kız kardeşinin yaşadığı yere gelir ve burada eniştesi Kara Mökö ile tanışır. Sonrasında ise Şiñci Sarı'nın yurduna giderek onunla savaşır yeni bir zafer kazanır.

Yurduna dönen Erke Koo, yeraltı şeytanlarının, onun yurdunu bastığını ve anne babasıyla birlikte herkesi ve her şeyi kaçırıp yeraltına indirdiklerini anlar. Bunun üzerine Erke Koo, yeraltına inmek ve kendisine bir eş aramak için yola koyulur. Yeraltına ulaştığında anne ve babasıyla birlikte esir alınıp yeraltına indirilmiş halkları da kurtararak yeryüzüne doğru yola çıkar. Yolda Tarlan Koo'nun yurduna gelir. Burada Tarlan Koo'nun, kızı Altın Tana'yı evlendirmek için yarışlar tertip ettiğini görür. Yarışlara katılanlar arasında yeraltından çıkıp gelen Ceñis Biy de vardır. Tastarakay kılığında yurda giren Erke Koo, yapılan yarışları kazanıp Altın Tana ile evlenir ve eşini de alıp kendi yurduna döner. Fakat yurdu bir kez daha yeraltı şeytanları tarafından basılıp yağmalanır. Bunun üzerine Erke Koo, ikinci kez yeraltına iner ve herkesi kurtararak yeryüzüne çıkar. O yeraltındayken eşi, Kara Kökşin tarafından kaçırılır. Erke Koo gidip eşini kurtarır. Kara Kökşin'e ve eşine beddua eder; ettiği beddua tutar. Bu arada kız kardeşi sağ elinde bir kazan, sol elinde ise bir taş (yada taşı) tutan bir erkek çocuğu doğurur. Çocuğun adını

Erke Mëndür koyarlar. Dayı ve yeğen bazı düşmanlarla savaşıp galip gelirler ve Kara Mökö'nün, Erlik'in üç oğluyla kavga ettiğini görürler. Erke Koo'nun atı yeraltına inerek Erlik'in üç oğlunun dış canları olan üç kurt yavrusunu, Erke Mëndür'ün atı ise Erlik'in oğullarının atlarının dış canları olan üç yumurtayı Tanrı Ülgen'den (ç)alıp getirirler. Erke Koo'nun atı yeraltına inmeden önce Ak Carık'a (Aydınlık Dünya'ya) dua eder. Yere tükürmek suretiyle büyü yapıp Erlik'in kızlarının akıllarını başlarından çıkarır ve yine büyü yoluyla Erlik'in yurdunu dağıtır. Kavganın sonunda Erlik'in oğulları ve atları ölür. Bundan sonra Erke Koo ve halkı yurtlarında, huzur içinde yaşar.¹²⁶

5.6. KAN CEEREN ATLI KAN ALTIN DESTANI (ALTAY)

Kan Altın, Tanrı Ülgen'in kızı Altın Çaçak ile evlidir ve eşiyle birlikte yurdunda huzur içinde yaşamaktadır. Atı Kan Ceeren, yer iyisi Ceerenkey'in yavrusudur. Ülgen Biy, Kan Altın'a ölüyü diriltten, sönen ateşi yakan ve hayvanı çoğaltan biri altın, diğeri gümüş iki kaval hediye etmiştir. Yeraltından Kan Altın ile savaşmak için şeytanlar çıkar. Kan Altın kavallarını alarak onlara karşı gidip yeraltına iner, sırasıyla Cer Ceñes'i ve Kan Kapçıkay'ı yener. Kan Altın girdiği mücadeleleri kaval çalarak ve eşinin yola çıkarken kendisine verdiği altın tulumdaki içkiden içip kılık değiştirerek kazanır. Kan Altın ilk olarak yeraltında küçük bir çocuğa dönüşür. Altın tulumdaki içkiyi Ülgen'in payı diyerek sağlar ve Cer Ceñes bu içkiden içince yere yıkılıp kalır. Kan Altın, Cer Ceñes'in cebindeki taş bıçak gibi nesnelere yada taşını da alıp yeraltı cehennemine doğru yol alır. Yolda giderken çaldığı kavalın sesinden yeraltı halkı ve Erlik ürker. Erlik, kanlı kargısını sivriltilip, yedi kulplu bakır kazanına deve eti koyup kaynatarak hazırlık yapar. Kan Altın yoldayken Erlik'in bahadırı olan tek gözlü Kan Kapçıkay, ona karşı gelir. Kan Altın kavallarını çalarak Kan Kapçıkay'ı kendinden geçirip uyutur ve yoluna devam eder. Kan Altın'ın karşısına yedi ve altı başlı iki yılan çıkar. Kan Altın şimdi yerin üçüncü katındadır ve yeraltının bütün canavarlarını kavallarıyla uyutup kendilerinden geçirir. Büyük yılanı öldürünce yetmiş kollu zehirli nehre dönüşen sarı zehir, yılanın içinden yedi vadi dolusu akar. Yeraltında yedi yıl kaldığını kutsal kitabına bakıp anlayan Kan Altın, halsiz düştüğü için kavallarını çalarak gökten

¹²⁶ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: TDK Yayınları.

yemek için nohut ve arpa yağıdırıp içmek için de su indirir. Bu arada ihtiyar bir kadının sönmüş ateşi yakamadığını görüp kadının ateşini yakar. İhtiyar kadın ona öğütler verir. Kan Altın, ihtiyar kadının tam karşısında bulunan iki saraya gider. Bunlar yeraltındaki iki büyük cayzanın sarayıdır. Cayzanların eşleri yeryüzünden zorla getirilmiş kadınlardır. Kan Altın buradayken Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı ve ağabeyi Kubakayçı gelir. Tam bu sırada boğa başlı sopasıyla bir ihtiyar ortaya çıkar ve Kan Altın'a tavsiyelerde bulunup boğa başlı sopasını ona verir. Daha sonra Kan Altın, atını yedi gün koşturup yeryüzüne çıkar.

Kan Altın döndüğünde eşi Altın Çaçak onun ne kadar yorulmuş ve yıpranmış olduğunu giysilerine bakarak anlar ve eşinin yeraltında yedi yıl kaldığını hesaplar. Altın Çaçak, kocası evde yokken iki kara gölden arsız bir arpa cinsinin çıkıp tahıllarını harap ettiğini, dağ zirvesinden iki geyiğin inip kendi geyik sürülerini dağıttığını, ormandan boz bir tavşanın gelip kendi tavşanlarını sürdüğünü ve bir kartalın da gelip kuşlarını parçaladığını söyler. Kan Altın dokuz gün boyunca uyuyup dinlendikten sonra yiğitleriyle birlikte ava çıkar. Doksan maral, yetmiş geyik görür ama onları öldürmez; doksan çeşit balığı ağlarla tutturur ama onları da öldürmez. Altay'ın orman iyesi sarı ayıya, hayvanlarını dağıtan geyik ve tavşanı durdurmasını; göl iyesi gök boğaya ise iki gölden çıkan yabani arpayı yok etmesini söyler. Ak bir tavşandan, yurdunda yaşanan olumsuzlukların, yeraltındaki ihtiyar kadın Cebelek'in laneti olduğunu öğrenir.

Kan Altın yurdunda değilken eşi Altın Çaçak gökyüzüne çıkmış ve atası Ülgen ile görüşmüştür. Yurduna dönen Kan Altın, eşi Altın Çaçak'tan yurtlarında yeni bir felaket olacağını öğrenir. Ülgen, kızına, yeraltı mahluklarının Kan Altın'ın yurduna zarar vereceğini söylemiştir. Bu arada atı da Kan Altın'a, yeraltında karşılaştıkları iki yılanın birinin yeraltının iyesi, diğinin ise yeraltı cehenneminin kağanı olduğunu; Kan Altın'ın yeraltında yiyecek (nohut) yemesi ve ihtiyarın boğa başlı sopasını alması üzerine başına bir felaketin geleceğini söyler. Yeraltından gürültüyle bir halk çıkar. Çıkanlar arasında öküz sürüsü güden bir bahadır, keçi sürüsü güden bir genç kız, domuz sürüsü güden bir gelin, sarlık sürüsü güden bir bahadır, deve güden bir pehlivan vb. vardır. Kan Altın kavalını çalınca yeraltından çıkanların hepsi uyur. Yalnız domuz güden gelin uyumaz; o silkinir ve Kan Altın'a boğa başlı sopayı veren ihtiyara (Cebelek'e) dönüşür. Cebelek, yeraltından

getirdiği hayvanları halka paylaştırır ve Kan Altın'ın yeraltından zaferle çıkması için ona nasıl yardım ettiğini anlatıp yaban horozuna dönüşür.¹²⁷

5.7. KAN SULUTAY DESTANI (ALTAY)

Kan Sulutay adlı bahadır kağan, yeraltı nehri Toybodım'ın yeryüzündeki uzantıları olan dokuz nehrin kavşağındaki görkemli sarayında yaşamaktadır. Kan Sulutay, sekiz başlı yılanın otuz memesini emerek ve yedi köşeli taşta yatarak büyümüştür. Onun sarayını Er Aduçak adlı çok güçlü bahadırıyla birlikte, sezici iki köpeği, iki ala kartalı, iki ayısı ve eşiğinin altındaki kamçı şekilli yılanları korumaktadır. Uzun yıllar boyunca ne yer üstünün yetmiş kağanı ne de yeraltından Erlik Biy gelip Kan Sulutay'ın yurduna saldırmaz. Bir gün onun atı gelir ve at direğinin altında durup ayaklarıyla yeri eşeleyerek acı acı kişner. Fakat altmış kat keçeli altın tahtında uyumakta olan Kan Sulutay uyanmaz; çünkü o, yetmiş yıllık bir uykuya yatmıştır ve ancak bu uykunun kırk yılını uyumuştur. Kan Sulutay'ın atının uyarısı üzerine onun yurdunu koruyan köpek, kartal, ayı ve yılanlar da Kan Sulutay'ı uyandırmaya çalışır ama başarılı olamaz. Kan Sulutay'ın bahadırı Er Aduçak yurtlarından kuşların göçüp gittiğini, ağaçların yapraklarını döktüğünü ve bütün yurdun sarardığını görüp endişelenir ve kağanını sarayın dışından bağırarak alp uykusundan uyandırmak ister ama o da başaramaz. Sonunda, Kan Sulutay'ın yurdunu bekleyen hayvanların hepsi kağanın yattığı yerde gürültü patırtı çıkartır ve onu uykusundan uyandırır. Uyanan Kan Sulutay yurdundaki kara dağın ak sisle kaplandığını, kara denizin ise kara sisle örtüldüğünü; sularının, Erlik'in yurduna doğru çekildiğini görür. Kan Sulutay'ın atı Erlik'in, onun yurdunu yağmalayacağını, halkını ise yeraltına indireceğini haber verir. Bunun zerine Kan Sulutay altmış altı anahtarlı altın sandığını açıp sudur kitabını okur ve atının söylediklerinin doğru olduğunu anlar. Kitapta Erlik'in Kan Sulutay ile savaşması için bahadırı şulmus Kara'yı yeryüzüne göndereceği yazılıdır.

Erlik'in saldırısına öfkelenen Kan Sulutay, naralar atıp ıslıklar çalarak sekiz başlı yılanı yeraltından çıkartır ve onun otuz memesinden süt emip onu tekrar bırakır; silahlanıp kuşanarak Erlik Biy'e meydan okur. Bahadırı Er Aduçak'ı, halkını

¹²⁷ Bu zet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2007). *Altay Destanları II*. Ankara: TDK Yayınları.

ve hayvanlarını koruması için yurdunda bırakarak yeraltına gitmek üzere yola çıkar. Kan Sulutay'ın atını koşturması, gökyüzündeki Üç Kurbustan ve yeraltındaki Erlik Biy tarafından duyulur.

Yolda giderken Kan Sulutay'ın atı karşılaştıkları durumu anlatır: Perdeli yer ağzında, gölgeli kara cehennem ucunda kara denizin öte yanına uzanan yetmiş kulaçlık bakır geçit vardır. O geçidi Cebelek Emegen adında, burun kökü bakırdan, yaşlı bir kadın korur. Atına göre Şulmus Kara'nın canı bu kadındadır ve Kan Sulutay bu kadını okuyla atıp vurursa ancak zaferi kazanabilir. Aksi halde Kan Sulutay ve atı ölecektir. Kan Sulutay okunu fırlatır. Ok bir aylık yeri bir adımmış gibi hızla alarak yeraltına açılan ağza ulaşır. Yaşlı Cebelek Emegen tam kalbinden vurulur. Onun vurulmasıyla birlikte yeryüzünü bir yangın kaplar. Sonrasında yeraltından Şulmus Kara'nın kalabalık ordusu çıkar. Kan Sulutay, yeraltından çıkan bu orduyu kırıp geçirir. Yeraltını dinleyen Kan Sulutay, oradan taşan suların sesini ve yeraltı halkının feryat figanını duyar. Perdeli yeraltından Kan Sulutay'a meydan okuyan Şulmus Kara'nın sesi duyulur. Şulmus Kara ve Kan Sulutay ile onların atları arasında şiddetli bir kavga başlar. İki bahadır bir türlü yenilemez. Şulmus Kara'nın canının Cebelek Emegen'de değil Erlik Biy'in elinde olduğu, gökten gelen bir sesle Kan Sulutay'a bildirilir. Durum böyle olunca Kan Sulutay öfkelenip kendisine yanlış bilgi veren atına kızar.

Karşılaştığı durumu gökten gelen ilahi ses vasıtasıyla öğrenen Kan Sulutay, ava çıkıp almış geyik avlar. Geyiklerin damarlarını ve gözlerini yuvalarından ustalıklarla oyarak heybesine koyar ve Erlik'in yurduna doğru yola çıkar. Kan Sulutay'ın yeraltına inen atı burada, ölmüş atların kafatasını kendisine at yapıp binen, kuru kaburgayı örüp kendisine kamçı yapan biriyle karşılaşır ve bunun, yeryüzünde hayattayken bindiği hayvana eziyet eden biri olduğunu anlar. İleriye doğru gittiğinde Erlik'in yurdunun etrafını çevreleyen kara denizin kıyısını oluşturan kızıl topraklı yere gelir. Burada da çıplak çocukların annelerini arayarak ağlaştıklarını görür. Onları annelerinden ayıran Erlik'i lanetleyip yoluna devam ettikten sonra yine Erlik'in yurduna yakın duran *badırmanniñ batkak saza* (yeraltı bataklığına) ulaşır. Kan Sulutay'ın atı durduğu yerde yuvarlanıp kuyruk kılına dönüşerek bu engeli aştıktan sonra *Kurttu Kara Talay'a* (Kurtlu Kara Deniz'e) ulaşır. Geçidi olmayan bu engeli, sağ ön ayağını denize vurup yol açmak ve bu

yoldan geçmek suretiyle aşar. Kan Sulutay'ın atı bu sefer de gözlerini oymak isteyen iki kuzgunla karşılaşır. At, heybedeki geyik gözlerini kuzgunların önüne atarak onları da aşar. Önüne çıkıp kendisinden damar isteyen, birbirine benzer üç gelini de heybesindeki geyik damarlarını vererek geçer. Sonrasında yeryüzünden yeraltına indirilen insanların feryat ve ağlamalarını duyar. Oradan üzüntüyle uzaklaşırken Erlik'in dokuz tepede oynayan üç kızıyla karşılaşır. Erlik'in kapısına ulaşmak için yaptıkları yarış kahramanın atı kazanır. Erlik Biy'in kapısına gelince silkinerek Erlik Biy'in küçük kızına dönüşen at, onun kapısından içeri girip onunla konuşmaya başlar. Erlik Biy, Kan Sulutay'ın ölüp ölmediğini bilmediğinden dolayı üzgündür. Tahtının yanında altmış atın kürek kemiği vardır. Erlik Biy'in kızının kılığına giren Kan Sulutay'ın atı, bu kürek kemiklerinden fal bakarak durumu öğrenebileceğini söyleyince Erlik Biy bu teklifi kabul eder. Erlik'in küçük kızı (yani kahramanın atı Kannañ Ceeren) baktığı falda, ağabeyi Şulmus Kara ve atını ölmüş olarak görüldüğünü; babası, Şulmus Kara'nın canını kendisine verirse onu altın suyla yıkayıp ak ardıçla alaslayacağını söyler. Bunun üzerine Erlik, yetmiş kancalı bakır oltasını alarak sarayından çıkıp Kurtlu Kara Deniz'e oltasını atar ve oradan demir bir sandık çıkarır. Demir sandığın içinden altın bir sandık, onun içinden de iki su samuru yavrusu çıkar. Erlik bunları küçük kızı kılığına girmiş olan Kannañ Ceeren ata bilmeden verir. Kannañ Ceeren, Şulmus Kara ve atının dış canlarını alarak hızla yeryüzüne çıkar. Durumu fark eden Erlik Biy, Kannañ Ceeren'i tutması için oltasını atın peşinden fırlatsa da atı tutamaz. Bunun üzerine doksan iki parçalı dökme demirden kasesini sihir büyü yaparak, "Boynunun arkasından vurup öldür." diyerek atın arkasından atar. Bu kase de ata yetişmeden yere düşüp parçalanır. Yeryüzüne çıkan at, dış can olan su samuru yavrularını dişleyip öldürünce Şulmus Kara ve atı ölür. Kan Sulutay, atını "Gecede kanadım, gündüzde dostumsun." diyerek över.

Yurduna dönen Kan Sulutay, bahadırı Er Aduçak'tan her şeyin yolunda olduğunu öğrenip sevinir. Yeraltındaki yılanını çıkarıp otuz memesinden süt emer ve onu tekrar yeraltına gönderir. Bahadırı Er Aduçak'a yalnız yaşamaktan bıktığını, Kan Ayutı Kağan'ın kızıyla evlenmek için yola çıkacağını; en erken dokuz yılda, en geç ise otuz yılda döneceğini söyleyerek yola çıkar. Yolculuğu boyunca doksan telli topşuur ve dokuz dilli ağız kopuzu çalarak neşe içinde yol alır. O böyle ezgili, müzikli yol alırken etrafındaki tabiat unsurları da ona eşlik eder. Karanlık havalar

aydınlanır, yavrulu hayvanlar yavrularını bırakıp, yuvalı kuşlar yuvasını terk edip onu takip eder; o böyle yolda giderken genç ağaçlar başlarını eğip, büyük sular kıyılarından taşar, yüce dağlar eğilip durur. Kan Sulutay yolda giderken atı Kannañ Ceeren'in tavsiyesi üzerine onun kuyruğundan elli, yelesinden de elli kıl koparır. Bu kılları sallayıp türkücü elli delikanlıya ve türkücü elli kıza dönüştürür. Cebindeki matarayı da sallayıp yüz matara içki haline getirir; onları gençlere verir. Gençlerle birlikte şarkı türkü söyleyerek eğlence içinde Kan Ayutı'nın yurduna varır.

Kan Ayutı ve Küreñ Çaçak önünde Kan Sulutay'ın türkücü delikanlı ve kızları tam üç yıl şarkı türkü söyleyip kıza dünür olurlar. Anne babasının bu isteğe soğuk durmalarına kızları Altın Cüstük itiraz ederek onlara Kan Sulutay ile evlenmek istediğini söyler. Kızının bu isteğine annesi Küreñ Çaçak da katılınca Kan Ayutı, kızı Altın Cüstük'ü Kan Sulutay'a verir.

Yurduna dönen Kan Sulutay, yurdunun Erlik'in bahadırı Kankay Kara Baatır tarafından yağmalanıp yerle bir edildiğini, halkının da esir alınıp yeraltına götürüldüğünü görür ve hızla yeraltına açılan deliğe gitmek üzere yol alır. Gölgeli yeraltı cehennemine açılan perdeli geçitte Kankay Baatır, okunu çekmiş atmaya hazır vaziyette onu beklemektedir. Burada Kan Sulutay ile Kankay Baatır arasında şiddetli bir kavga başlar. Dokuz yıl süren kavgada bahadırlar birbirini yenemeyince Kan Sulutay'ın atı kayış gibi yayılıp iner. Yeraltında ise sinek olup yol alır. Yeraltında Kan Sulutay'ın bahadırını ve esir alınmış halkını görür. Onları şekil değiştirerek yurtlarına geri gönderip kendisi de Kankay Kara Baatır'ın dış canını aramak için Erlik'in sarayına gider. Yolda bataklık, Kurtlu Kara Deniz, iki kara kuzgun ve üç sarı gelinden oluşan yeraltı engellerini aşar. Erlik Biy'e ulaşır ve Kan Sulutay'ın tehdit mesajını öfkeyle bağırarak Erlik Biy'e iletir. Bunun üzerine Erlik Biy, Kannañ Ceeren atı ayaklarından bağlayarak sekiz katlı demire kapatır. Atı Kannañ Ceeren'in yeraltında ağlayışını, Kan Sulutay yeryüzünden duyar. Er Aduçak ile halkının da yeryüzüne çıkışını görünce o, Kankay Kaar Baatır'ı yeraltına iter ve kendisi de onunla birlikte yeraltına iner. Onlar kavga ederek Erlik Biy'in kapısına kadar gelir. Erlik Biy, Kan Sulutay'ın diri diri sekiz kulplu bronz kazana konmasını emreder. Buna öfkelenen Kan Sulutay, Kankay Kara Baatır'ı sıkıca kavrayarak bronz kazana atar; peşinden de onun atını parçalayıp kazana atar ve Erlik Biy'in sarayından içeri girer.

Erlık'le karşılaşan Kan Sultay, yılan kamçısıyla onu dövmeğe başlar. Erlık'in acı içinde bağırması gökyüzünden de duyulur. Erlık Biy'i döverek atının bulunduğu yere getiren Kan Sultay, Kannañ Ceeren'in burada eziyet çekmiş halini görünce iyice öfkelenip Erlık Biy'i yarı boyuna kadar yere gömer. Böyle olunca yeraltının kara dağı ortadan ikiye yarıılır, yeraltının kara denizi kıyılarından taşar. Kan Sultay altın mataradaki kaynak suyuyla atını tedavi eder. O, doksan kulaç uzunluğundaki halatla Erlık Biy'in sakalını bağlar. Erlık Biy bir daha yeryüzüne çıkıp Kan Sultay'a ve yurduna zarar vermeyeceğine dair söz verir.

Erlık Biy'den kendisine ve yurduna zarar vermeyeceğine dair söz alan Kan Sultay, atı Kannañ Ceeren'in isteği üzerine, atının yeraltına ilk inişinde karşılaştığı ve annelerini arayan çocukların durumunu Erlık'e sorar, doğru cevabı almak içinse onu kamçılar. Cevabı aldıktan sonra çocuklarıyla annelerini bir araya getirerek onları kavuşturur. Sonrasında Kannañ Ceeren, sahibinden, yine yeraltına ilk inişinde karşılaştığı, acı çekip feryat figan eden insanların durumunu Erlık'ten öğrenmesini ister. Erlık, Kan Sultay'dan, kendisini öldürmemesini isteyerek bunun kabahatinin bahadırı Kankay Kara Baatır'da olduğunu, bu insanları yeraltına esir olarak onun getirdiğini söyleyip af diler ve bu halkı da kendisiyle birlikte yeryüzüne çıkarabileceğini söyler.

Kan Sultay, yeraltında esir edilmiş kağanlar ve halklarıyla birlikte Erlık'i de yeryüzüne çıkarıp onu burada da döver. Erlık yeryüzünde de Kan Sultay'dan yalvararak af diler. Bunun üzerine Kan Sultay, ona Ay ve Güneş üzerine yemin ettirip alnına da damga vurarak onu yerin yedi kat altına gönderir. Kendisi de yurduna döner. Yurdunun eskisinden on kat daha iyi halde olduğunu görür. Bunun üzerine dünür olduğu Altın Cüstük'ü almak için tekrar yola çıkar. Fakat yola çıkmadan önce de hayvanlarının içinden elli kısrağı alıp evirip çevirerek sağ cebine koyar, elli fıçı içkiyi evirip çevirerek sol cebine koyar. Atının kuyruğundan elli kıl koparıp elli geline, atının yelesinden elli kıl koparıp elli delikanlıya çevirir ve onları da yanına alır.

Kan Ayutı, dönürlük üzerinden çok zaman geçmiş olmasına öfkelenirse de düğünün yapılmasına müsaade eder. Hayvanının ve servetinin yarısını ayırıp

kızına verir. Hem burada hem de yurdunda düğün yapan Kan Sulutay, huzurlu bir hayata başlar.¹²⁸

5.8. KATAN KÖKŞİN İLE KATAN MERGEN DESTANI (ALTAY)

Katan Kuuçın adlı bir kağan, yurdunda oğulları Katan Mergen, Katan Kökşin ve eşi Ak Baş ile beraber yaşar. Katan Kuuçın'ın yurdundan akan akarsular, Toybodım'a katılır. Sarayının önündeki altmış boğumlu çakının (at direğinin) alt ucu yerin yedi kat altına inmekte, üst ucu ise göğe saplanmaktadır. Katan Kuuçın'ın sarayını bekleyen iki köpek, sürekli Erlik'in yurdunu gözetler.

Bir gün kutsal sudur kitabına bakan Katan Kuuçın, büyük oğlu Katan Kökşin'i, Ak Kaan'ın kızı Altın Sırğa'yla evlendirmek gerektiğini burada okur ve bu kızı almak için oğluyla birlikte yola çıkar. Yolda dinlenmek için durduklarında Katan Kuuçın kavak ağacının altında uyur ve bir rüya görür. Bu rüyada Karatı Kaan'ın oğlu Kara Kıdat ile Ak Kaan'ın, yurdunu yağmalayarak halkını esir edip kızını almak için geldiklerini görür. Katan Kuuçın'ın rüyası gerçekleşir. Durum böyle olunca Katan Kuuçın ile Katan Kökşin, Kara Kıdat ve Ak Kaan ile savaşa girer. Onların çarpışmalarının sesi, gökyüzündeki Ülgen'e ve yeraltındaki Erlik'e ulaşır. Erlik, cer tamınıñ oozınañ (yeraltı cehenneminin ağzından) bakar ve Katan Kuuçın'ı lanetler. Oğlu Sokor Şulmus (Kör Şeytan) yeraltından yeryüzüne çıkarak Katan Kuuçın'ı öldürür. Katan Mergen ağabeyine yardıma gelir. Atları kartala dönüşür ve bu atlar, düşmanlarının kartala dönüşen atlarıyla gökyüzünde çarpışır. Katan Mergen'in atı, Kara Kıdat'ın dış canı olan kunduz yavrusunu getirip verir. Katan Mergen kunduz yavrusunu öldürünce Kara Kıdat da ölür. İki kardeş babalarını ve Ak Kaan'ı gömüp Altın Sırğa'yı da yanlarına alıp neşe içinde, türküler söyleyerek yurtlarına döner. Dokuz yıl süren bir toy yaparlar. Dokuz yılın sonunda Katan Kökşin, babasının kutsal sudur kitabına bakar ve Karatı Kaan'ın halkının başsız olduğunu görür. Bunun üzerine, kardeşi Katan Mergen her ne kadar bu duruma karşı çıksa da, gidip Karatı Kaan'ın halkını halkına, hayvanlarını da hayvanlarına katmaya verir. Önce ava çıkar. Avdayken kutsal kavak ağacının dibinde uyur ve rüyasında Altın Tana adlı çok güzel bir kız görür. Uyanıp evine

¹²⁸ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: SURAZAKOV, S. S. (1960). *Altay Baatırlar*. 3. Cilt. Gorno Altaysk.

dönen Katan Kökşin, annesinin öldüğünü öğrenir. Eşi ve kardeşinin gitmemesi yönündeki ısrarlarına rağmen Altın Tana'yı aramaya çıkar ve onu bulup getirir. Bu arada eşi Altın Sırğa, Eki Toş adlı kardeşler tarafından kaçırlır ve bu kardeşler, Katan Kökşin'in yurdunu da yağmalar. Katan Kökşin bu durumu karısı Altın Sırğa'nın kendisine yazdığı mektuptan öğrenir. Kardeşi Katan Mergen ise artık onunla yaşamayacağını söyleyip Küler Kaan'ın kızı Kümüjek Aru ile evlenmek için yola çıkar. Halk böylece ikiye bölünmüş olur. Katan Mergen, Kümüjek Aru ile evlenip dokuz yıl süren bir toy yapar.

Katan Kökşin, Eki Toş ile savaşmaya gider. Atı yolda bir serçeye dönüşür; kendisi ise iki kardeşin yurduna yaya girer. Serçeye dönüşen atının, Katan Kökşin'in zor durumda olduğunu haber vermesiyle kardeşi Katan Mergen de sonradan ona yardıma gelir fakat Katan Kökşin ölmüştür. Katan Mergen yaptığı ilaçlar ve kaynak sularıyla kardeşini diriltir. Katan Kökşin, Eki Toş'un yurdunda eşinin kendisinden bir çocuk doğurduğunu öğrenir. Girdiği savaşta çocuğu korumak için kahramanın atı, yele ve kuyruğundan bir tutam kıl kopararak göğe kadar uzanan bir yol yapar ve çocuğu Üç Kurbustan'ın yanına göndermek ister. Fakat düşman kardeşlerden büyüğü attığı okla çocuğu yere düşürür. Katan Kökşin'in atı bu defa sıçana dönüşerek çocuğu alıp bir suyun kenarına gizler. Zehirli okla yaralanan bu çocuğu, Katan Mergen şifalı otlar ve sularla iyileştirir. Onların kavgasından Toybodım'ın suyu dokuz yerden taşar; savaşanların çıkardığı sesler gökyüzünde Üç Kurbustan, yeraltında ise Erlik tarafından duyulur. Savaş sırasında Katan Kökşin ikinci kez ölür. Ağabeyi Katan Mergen onu yine şifalı otlar ve sularla diriltir. Eki Toş'tan büyüğünün karısı, Altın Sırğa'yı alıp yeraltına, ağabeyi Koo Şilti'nin yurduna götürür. Sonrasında Katan Kökşin yeraltına inip Koo Şilti ile savaşmaya gider. Atı, Katan Kökşin'e, yeraltına indiklerinde iki büyük at direği ile karşılaşacaklarını ve bu at direklerinin, Erlik'in şeytanlarının ganimet paylaştıkları yer olduğunu; direğin sağ tarafındaki yolun Koo Şilti'nin yurduna, sol tarafındaki yolun ise Erlik'in yurduna gittiğini söyler. Yeraltına inince Katan Kökşin karanlığı, piposunu yakarak aydınlatır. Atı ise bir sineğe dönüşür. Katan Kökşin, Koo Şilti ile kavgaya girer. Koo Şilti tarafından öldürülmek üzereyken atı gidip ağabeyi Katan Mergen'i yardıma çağırır. Katan Mergen yine kardeşine yardım için yeraltına iner. Katan Mergen'in iki köpeği, Koo Şilti'nin iki köpeğiyle kavgaya girer. Katan Mergen de Koo Şilti ile kavga eder. Katan Mergen'in atı, sahibinden aldığı

şifalı ot ve sularla Katan Kökşin'i diriltir. Katan Mergen'in köpekleri, Koo Şilti ve onun atının dış canları olan iki samurunu getirip Katan Mergen'e verir. Katan Mergen samurları öldürünce Koo Şilti ve atı da ölür. Böylece iki kardeş, Koo Şilti'yi öldürüp onun esir aldığı halkı ve Altın Sırğa'yı yeryüzüne çıkararak Katan Mergen'in yurduna gelir ve büyük bir şölen düzenler.¹²⁹

5.9. KÖKİN ERKEY DESTANI (ALTAY)

Kökin Erkey, evlenmesi gerektiği konusunda atı Temir Çookır'ın tavsiyesini dikkate almaz ve onu yanından kovup uzaklaştırır. Bir gün ava çıkar. Dönüşte kız kardeşi Erkin Koo'nun kaçırıldığını öğrenir. Kız kardeşini kurtarmak için yola çıkan Kökin Erkey, yolculuğu sırasında Ak Kağan adlı bir kağanın sarayına gelir. Burada kağanın kızını evlendirmek için yarışlar düzenlediğini, yapılan yarış da küstürdüğü atı Temir Çookır'ın kazandığını öğrenir. Fakat yine de vakit kaybetmeden yoluna devam eder. Yolda Boro Teltey adlı kağanın kızını evlendirmek için düzenlediği toya katılır. Kızla evlenebilmek için yapılan yarışları yine atı Temir Çookır'ın kazandığını öğrenir. Kökin Erkey, burada da vakit kaybetmeden yoluna devam eder. Umutsuzluğa kapılan Kökin Erkey öfkeyle kendisini ve atı Kök Çookır'ı öldürmek ister fakat Kök Çookır birden görünmez olur. Bu esnada Kökin Erkey'in savaşa giderken bindiği, eski atı Temir Çookır çıkarak gelir. Atı Kökin Erkey'e, kız kardeşini yeraltında yaşayan Celbis Sokor'un kaçırdığını; Kök Çookır'a binip yoluna devam etmesi gerektiğini söyleyerek aniden kaybolur. Yoluna devam eden Kökin Erkey, yeraltına inen deliğin ağzında kayınbiraderi Añçı Mergen'i görür. İki birlikte yeraltına inerler. Daha yolun başındayken Celbis Sokor'un Temir Bökö ve Temir Sağış adlarındaki iki oğlu ve onların ordularıyla savaşırlar. Hiç kimse galip gelmeyince Kökin Erkey, atı Temir Çookır'ı yardıma çağırır. Atı onun önüne üç kilitli demir bir sandığı getirip bırakır. Sandıktan altı su samuru çıkar. Kökin Erkey su samurlarını ayaklarıyla ezince Celbis Sokor'un iki oğlu ölür (Destanda söylenirse de bu su samurları Celbis Sokor'un, onun iki oğlu Temir Bökö ve Temir Sağış'ın ve onların üç atının dış canlarıdır). Kökin Erkey ve Añçı Mergen, Celbis Sokor'un yurdunu dağıtıp Erkin Koo'yu ve Celbis Sokor'un yedi nesil boyunca yeryüzünden alıp yeraltına indirdiği halkı kurtarır. Onlar, Temir Çookır

¹²⁹ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: TDK Yayınları.

atın kuyruğunun kılına tutunarak yeryüzüne çıkarlar. Dönüş yolculuğunda Boro Teltey ile Ak Kağan'ın kızları da onlara katılır.¹³⁰

5.10. MAADAY KARA DESTANI (ALTAY)

Çemeten Tuu'nun eteklerindeki yurttaki dokuz boğumlu kutsal kavak ağacı vardır. Bu ağacın üstünde her şeyi bilip sezen iki guguk kuşu, yurdu koruyan iki kartal ve yine yurdu yerüstü ve yeraltı tehlikelerine karşı korumak için nöbet bekleyen iki köpek vardır. Maaday Kara'nın doksan cepheli taş sarayı bu yurttadır. Sarayın önünde, Maaday Kara'nın atını bağladığı çakısı bulunmaktadır. Bu çakının yeraltındaki kısmına Aybistan (Erlık), gökyüzündeki kısmına Üç Kurbustan atını bağlar. Atı, su ruhu Suu Celbis'ten, Maaday Kara'nın kendisi de dağ ruhu Tuu Celbis'ten yaratılmıştır. Olağanüstü yurdunda, olağanüstü yaradılışı, yaşlı Maaday Kara çocuk sahibi olamadan eşi Altın Targa ile birlikte yaşamaktadır.

Maaday Kara, altmış gün dinlenip yetmiş gün uyur. Bunun üzerine eşi onu, halkının ve hayvanlarının sahipsiz kaldığı konusunda uyarır. Eşinin uyarısı üzerine kendine gelen Maaday Kara, yurdunu kontrol etmek için alp giysilerini giyerek hazırlanır ve sarayından çıkar. Dürbünüyle yurdunu kontrol eden Maaday Kara, bir yerde halkının büyük bir eğlence tertip edip eğlenmekte olduğunu görür. Bunun sebebini anlamak için her şeyin yazılı olduğu kutsal kitabı sudura bakar fakat orada hiçbir şey göremez. Tekrar dürbünüyle etrafı iyice kontrol eden Maaday Kara, bir zamanlar düşmanı olan Kara Kula'nın yedi kat yeraltından Erlık'in kızı Abram Moos Kara Taacı'yı yeryüzüne çıkarıp kendine eş yaptığını, yurdunu da ele geçirdiğini ve kendisiyle savaşmaya geldiğini görür. Korkuya kapılarak yurduna geri döner.

Maaday Kara, eşi Altın Targa'nın bir erkek çocuk doğurduğunu, halkının eğlencesinin nedeninin de bu olduğunu öğrenir. Altın Targa'nın ifadesine göre çocuk olağanüstü özelliklere sahip olarak doğmuştur. Yardımcılarından biri Maaday Kara'ya yurtlarında bir kısrağın yavru olduğunu; bu yavrunun olağanüstü özelliklere sahip ve zapt edilemez kadar güçlü olduğunu haberini getirir. Yurdunu

¹³⁰ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalmak üzere hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları. Türk Destanları Dizisi: 1.

Kögüdey Mergen'in yoluna çıkan ilk engel, kara dağ ve bu kara dağdaki yedi yolun kavşağında bekleyen iki yiğittir. Bu yiğitler yeraltından çıkmıştır ve Erlik'in kızının adamlarıdır. Kögüdey Mergen onları öldürerek yiğitlerin cesetlerini yeraltındaki Toybodım Nehri'ne fırlatır. Sonra önüne, kendisine yaklaşan herkesin ölümüne sebep olan *koron sarı talay* (zehirli sarı deniz) çıkar. Kögüdey Mergen, atının gücüyle bu zehirli denizi aşar ve sürekli birbirine doğru açılıp kapanan iki kara dağa ulaşır. Bu açılıp kapanan iki kara dağ, Kara Kula'nın engelidir ve buraya ulaşan her canlı ölmüştür. Kögüdey Mergen yine atının gücü ve marifetiyle bu engeli de aşır Kara Kula'nın yurduna ulaşır. Burada, Kara Kula'nın ava çıktığını ve yurdu, Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı'nın yönettiğini görür.

Abram Moos Kara Taacı, Kögüdey Mergen'in, babasının öcünü almak için geldiğini sezer ve içten içe onun Kara Kula'yı öldürerek kendisiyle evlenmesini ister. Kögüdey Mergen tastarakaya, atı da boz bir tosuna dönüşür ve onlar, Kara Kula'nın yurduna girer. Abram Moos Kara Taacı onların üzerine önce yetmiş köpeğini, sonra doksan boğasını ve nihayet yetmiş bahadırını salar. Kögüdey Mergen bunların hepsini alt ederek anne ve babasının bulunduğu çadıra girer. Orada bulunan herkes tastarakayın bu başarısına şaşırır. Tastarakay kılığındaki Kögüdey Mergen kimliğini açık etmeden, burada bulunan yedi lamadan kaderini öğrenmek istediğini söyler. Daha sonra Kara Kula'nın sığırlarının başı olan boğasını ve develerinin başı olan erkek devesini öldürerek onları, pişmeleri için ateşin üzerine bırakır. Anne ve babası, onun sırtındaki beni görür ve tastarakayın kendi oğulları olduğunu anlar. Bunun üzerine Kögüdey Mergen ve atı, gerçek şekillerine dönüşür. Kögüdey Mergen, anne ve babasıyla konuştuktan sonra tekrar kılık değiştirerek yedi lamanın bulunduğu yere gider. Kögüdey Mergen yedi sarı lamadan, Kara Kula'nın ve atının dış canlarının nerede olduğunu öğrenir. Lamaların söylediğine göre göğün üçüncü katında bulunan üç dişi maralın karnında altın bir kutu, bu kutunun içinde de iki güvercin vardır. İşte bu güvercinler, Kara Kula ile onun atının dış canlarıdır. Yedi lama, bu üç maralı yeryüzüne indirebilmek için onların, yeryüzündeki oğulları olan *Andalba* adındaki geyiğe acı çektirmeleri ve onu bağırtmaları gerektiğini söyler. Andalba'nın bulunduğu yere gitmek için Kögüdey Mergen kartala, atı da dört kulaklı bozkurda dönüşür. Andalba'nın bulunduğu yere gelen Kögüdey Mergen ve atı, bu sefer sığına dönüşür. Bu iki sığın, Andalba ile kavgaya girer. Nihayet yenileceğini anlayan

Andalba, üç maralı gökten indirmek için bir hafta boyunca karaca yavrusu gibi ahlayıp inleyeceğine söz verir. Andalba bir hafta boyunca acı çekmiş gibi inler. Bunu duyan üç dişi maral gökten uçarak iner. Tam o sırada Kögüdey Mergen attığı okla onların karnını yarıp kutuyu düşürür fakat kutu açılınca güvercinler uçup bir bulutun ardına saklanır. Kögüdey Mergen, doğarken iki elinde bulunan dokuz ve yedi köşeli taşlarla güneşin ve ayın önünü kapatıp fırtına çıkarır. Bunun üzerine güvercinler gelip Kögüdey Mergen'in avcunun içine konar. Güvercinleri alıp cebine koyan Kögüdey Mergen, Kara Kula'nın yurduna doğru yola çıkar.

Kөгüdey Mergen, tastarakay kılığında Kara Kula'nın yurduna gelip anne ve babasının bulunduğu çadıra girer. Bu arada Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı elindeki sudurdan, olacak her şeyi okuyup öğrenir. Kara Kula da dış canı Kögüdey Mergen'in cebinde olduğu için hasta düşmüştür. Abram Moos Kara Taacı kocasına, onu iyileştirmek için yeraltında bulunan Tordoor Kam'ı getirip kamlatmaları gerektiğini söyler. Bunun üzerine Kara Kula yeraltına bir bahadırını göndererek Tordoor Kam'ı getirir. Yeraltından gelen bu kam, bütün olan biteni Kara Kula'ya anlatıp Kögüdey Mergen'in onu öldüreceğini söyler. Kara Kula ile Kögüdey Mergen karşılaşır. Kögüdey Mergen iki güvercinin boyunlarını kopararak Kara Kula ve atını öldürür.

Kocasız kalan Erlik'in kızı Abram Moos Kara Taacı yeraltına inmek istemediğini, Kögüdey Mergen'in eşi olarak yeryüzünde kalmak istediğini söyler. Bu teklifi Kögüdey Mergen kabul etmez. Bunun üzerine Abram Moos Kara Taacı yeraltından getirdiği kara davarını kara kuma, yeraltından çıkardığı kalabalık halkını da kara kömüre dönüştürür ve Kögüdey Mergen'i tehdit ederek yeraltına iner. Kara Kula'nın esir aldığı halklar kurtulup yurtlarına dönerken Kögüdey Mergen de annesi ve babası ile birlikte kendi yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yolculuk sırasında Abram Moos Kara Taacı'nın yaptığı büyüyle Kögüdey Mergen'in atı güçsüz düşer. Bunun üzerine Kögüdey Mergen, atına kızıp ondan inerek başka bir ata biner. Birden, ne olduğunu anlayamadan kendisini, aklını kaçırmış bir şekilde, yedi kat yeraltında, Erlik Biy'in kapısının önünde bulur. Erlik'in yeraltındaki evinden çıkan Abram Moos Kara Taacı, Kögüdey Mergen'in ellerini bağlatarak başına nöbetçiler bırakır. Fakat Kögüdey Mergen'in atı kartala dönüşüp yeraltına inerek sahibini yeryüzüne çıkarır ve onu üçü soğuk, üçü sıcak, üçü de ılık

olan dokuz gölün kıyısına getirip bırakır. Kögüdey Mergen göllerdeki şifalı sularla emlenip ata yurduna döner.

Babasının yurdunda her şeyin huzur ve esenlik içinde olduğunu gören Kögüdey Mergen evlenmek istediğini anne ve babasına söyler. Babasının tavsiyesi üzerine *samıra biçiki* alıp okuyarak evleneceği kız olan Ay Kaan'ın kızı Altın Küskü'nün yurduna nasıl ulaşacağını öğrenir. Ayrıca bu kızla Erlik'in oğlu, Abram Moos Kara Taacı'nın erkek kardeşi Kuvakayçı'nın da evlenmek istediğini yine bu kitaptan okur. Bunun üzerine Kögüdey Mergen alp kuşamını kuşanıp silahlarını, ölüleri diriltten ak bezi ve hava durumunu değiştiren yada taşını yanına alarak yola çıkar.

Kөгüdey Mergen, tıpatıp kendisine benzeyen altı bahadırı da yoldan alır ve Ay Kaan'ın yurduna ulaşır. Diğer altı bahadırın her birinin bir özelliği vardır; gölü içip suyunu boşaltmak, her şeyi duymak vd. Kögüdey Mergen'in geleceğini önceden sezen Abram Moos Kara Taacı ve Kuvakayçı, onu öldürmek için oturacağı yere çukur kazdırıp zehirli içecekler hazırlayarak ona tuzak kurar. Birbirine eş yedi Kögüdey Mergen gelmeden Abram Moos Kara Taacı, Cebelek'e dönüşür. Birbirine eş yedi Kögüdey Mergen'i ilk olarak demir zindana atıp yakmaya, sonra zehirlemeye çalışır. Bütün bu tuzaklar, yedi Kögüdey Mergen'in her birinin özelliği sayesinde bertaraf edilir. Daha sonra Ay Kaan'ın kızı Altın Küskü'yle evlenmek isteyen adaylar arasında yarışmalar düzenlenir. İlk yarışma, yer ile göğün birleştiği yerdeki dağdan kum getirme yarışmasıdır. Cebelek'in bütün engellemelerine rağmen bu ilk yarışmayı Kögüdey Mergen kazanır. İkinci yarışma, dokuz cepheli dağa konan altın parmakla çuvaldızın arasından ok geçirmedi. Bu yarış da Kögüdey Mergen kazanır. Üçüncü yarışma ise heybetli bir kayayı parçalamadır. Kögüdey Mergen, kayayı paramparça ederek düzenlenen üç yarış da kazanır ve böylece, Altın Küskü'yle evlenme hakkını da kazanmış olur. Bunun üzerine Erlik'in kızı, Kögüdey Mergen'i tehdit edip Ay Kaan'ın kızı Altın Küskü'yü de kaçıran kardeşi Kuvakayçı ile birlikte yeraltına iner.

Kөгüdey Mergen kendisine tıpatıp benzeyen altı bahadırdan ayrılarak Abram Moos Kara Taacı ile Kuvakayçı'nın peşlerinden gider. Yoluna kara dağ çıkar. Kögüdey Mergen, atının tavsiyesiyle, tokmak kullanarak bu dağı altı yedi

gün boyunca döver. Yedi günün sonunda dağ ortasından yarılr ve bir taş saray görünür. Kögüdey Mergen, sarayın içinde Altın Küskü ile Cebelek'e dönüşmüş Abram Moos Kara Taacı'yı görür. Atı, Kögüdey Mergen'e Cebelek'in aslında Altın Küskü, Altın Küskü'nün de aslında Cebelek olduğunu söyleyerek onu uyarır. Durumu anlayan Erlik'in kızı tehditler savurarak yeraltına iner. Kögüdey Mergen de Altın Küskü'yü alıp Ay Kaan'ın yurduna getirir. Ay Kaan kızını Kögüdey Mergen'e verebileceğini ama son bir isteği daha olduğunu, Kögüdey Mergen'in onu da yerine getirmesi gerektiğini söyler. Ay Kaan'ın isteği, Dokuz Körfezli Kara Deniz'de yeri tutan iki balinanın birinin altın kanadıdır. Altın Küskü bunun, babasının bir tuzağı olduğunu söylese de Kögüdey Mergen, Ay Kaan'ın isteğini yerine getirmek ister.

Dokuz Körfezli Kara Deniz'e giden Kögüdey Mergen, burada dokuz körfezin birleştiği yerde Toybodım Nehri'nin bulunduğunu görür. Bir balığa dönüşerek denize dalar. Balina kendi isteğiyle kanadını Kögüdey Mergen'e verir. O da balinanın altın kanadını Ay Kaan'a getirir. Bu kez Ay Kaan, Kögüdey Mergen'den demir dağda bulunan iki erkek ayıdan birini yurduna getirmesini ister. Kögüdey Mergen, kağanın bu isteğini de yerine getirir. Nihayet Kögüdey Mergen, Altın Küskü'yü de alıp ata yurduna gitmek için yola çıkar. Yolda oyun oynamak için Altın Küskü bir kelebeğe ve bir balığa, Kögüdey Mergen de boz bir kuşa ve su samuruna dönüşür. Gülüp eğlenerek Maaday Kara'nın yurduna gelirler. Dokuz yıl sürecek olan toy düzenlenir. Toyun sonunda Erlik, kızını Kögüdey Mergen'e elçi olarak gönderir. Erlik'in isteği annesi, babası ve eşini de alıp Kögüdey Mergen'in yeraltına inmesidir. Kögüdey Mergen, Erlik'in bu isteği üzerine anne ve babasının yanına gider ve onların ölmüş olduğunu görür. Erlik'in kızı ikinci kez babasının isteğini Kögüdey Mergen'e iletmek üzere onun rüyasına gelir. Kögüdey Mergen, Erlik'in kızını öldürdükten sonra yeraltına iner. Yeraltına inerken Erlik'in kendilerine verdiği cezalar yüzünden acı çekmekte olan hayvanlar ve insanlar görür. Bunların cezalarının nedenlerini ona, atı açıklar. Kögüdey Mergen nihayet Erlik'in sarayının önüne gelir. Erlik, sakalı ve bıyıkları yeri süpürerek ona doğru ilerler. Kögüdey Mergen, Erlik'i sarayının önündeki direğe bakır bağlarla bağlayıp *katsak* adı verilen ok fırlatır. Kögüdey Mergen'in oku, Erlik'in yurdunu dağıtıp yeraltındaki halkını; *almıs*, *şulmus* adı verilen kötü ruhlarını ve Erlik'i kömür gibi yakar. Erlik'in esir aldığı halkları serbest bırakan Kögüdey Mergen bu halkları yeryüzüne çıkarır.

Kendisi bir yıldız olup göğe uçar. Aynı şekilde eşi Altın Küskü de yıldıza dönüşüp göğe çıkar. Köğüdey Mergen gökte Büyük Ayı Takımyıldızı'nı oluşturan yıldızlardan birine, eşi de Kutup Yıldızı'na dönüşür.¹³¹

5.11. ÖLÖŞTÖY DESTANI (ALTAY)

Moñıs Kaan, Kara Dağ'ın koltuğundaki yurdunda yedi şeytanın ablası olan eşi Kas Mañday, oğlu Er Bökö ve gelini Altın Sırğa ile birlikte yaşamaktadır. Moñıs Kaan bir gün tebaasından Ösküs Uul'u yanına çağırarak ona *Ölöştöy* adını verir ve onu, kendisine çoban yaparak Kara Dağ'ın koltuğuna gönderir. Ölöştöy yirmi beş yaşına ulaştığında gelip kağanından kendisine bir eş ister. Kağan onun bu isteğini kabul etmez. Ölöştöy otuz yaşına geldiğinde tekrar gelerek yine kağanından kendisine eş ister. Fakat kağan, onun isteğini ikinci kez reddeder. Otağına geri dönen Ölöştöy rüyasında kağanın kızıyla evlendiğini görür.

Moñıs Kaan, kızı Altın Topçı'yı yedi şeytanın kayını olan ve yeraltında yaşayan kağan Kara Bökö'nün oğlu Temir Bökö'yle sözler ve kızını yardımcılılarıyla birlikte dünürünün yurduna gönderir. Sözlüsünün yurduna giderken Altın Topçı, yolda Ölöştöy'ün bulunduğu yere uğrar. Ölöştöy'ün eşi olmadığını görünce yanındaki yardımcı genç kızlardan birinin Ölöştöy ile evlenmesini ister. Kızların hiçbiri Ölöştöy ile evlenmeyi kabul etmez. Bunun üzerine Altın Topçı, Ölöştöy'e eş olup onun yanında kalır. Durumu da bir mektup yazarak babasına bildirir. Genç çift, Moñıs Kaan'dan korktukları için Şıbee Kuyak adlı yere gider. Burada yaşlı bir çiftle karşılaşırlar. Bu yaşlılar ile av etlerini ve içeceklerini paylaşırlar. Yaşlı kadın onlara yardım eder ve o, elindeki bastonla bir kayaya vurunca kaya açılır; kayaya tekrar vurunca kaya, açıldığı yerde hiç iz kalmadan kapanır. Bu kaya içinde genç çiftte yetecek kadar da av hayvanı ve yaşam alanı vardır. Ölöştöy ile Altın Topçı bu kayada yaşamaya başlar. Böylelikle Ölöştöy'ün önceden gördüğü rüyası gerçekleşmiş; Ölöştöy, kağanın kızıyla evlenmiş olur.

Moñıs Kaan ve dünürü Kara Kaan gençleri bulmak amacıyla bir kam olan Kubakayçı ile birlikte yola çıkar. Ölöştöy ve Altın Topçı'nın saklandıkları yere

¹³¹ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: GÜRİSOY NASKALİ, E. (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: YKY Yayınları. Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi: 28.

yaklaşınca tabiatta görülen olağanüstülüklerden korkan Kubakayçı, onları aramaya devam etmez; sihir ve büyüyle yeraltına geri iner.

Ölöstöy ile Altın Topçî'nin saklanıp yaşamaya başladıkları yerde bir erkek çocukları doğar. Çocuk doğarken çocuğun bir elinde kan, diğerinde ise yada taşı vardır. Çocuk iki günde anne, altı günde baba der; bir ay içinde ise konuşup koşmaya başlar. Çocuğun doğduğu gün bir kısarak da yavrular. Dolayısıyla çocuk ve atı aynı gün doğmuş olur. İki ihtiyar, çocuğun adını Erkin Koo koyup ona at, savaş giysileri ve sıkıntıya girdiğinde kullanması için de bir ok verir. Erkin Koo elindeki yada taşıyla kayaya vurur ve kayayı parçalar. Ailesiyle birlikte saklandıkları sığınaktan çıkarak uygun buldukları bir yeri yurt tutarlar. Aradan belli bir zaman geçtikten sonra Moñıs Kaan'ın adamları Ölöstöy ve ailesini bulur fakat Erkin Koo onları korkutarak kaçıır.

Erkin Koo kırk gün sonra dedesi Moñıs Kaan'ın yurduna gidip annesinin mirasını ister. Moñıs Kaan torununa mirasından pay vermese de Ölöstöy ve ailesi bir süre sonra zengin olurlar. Ölöstöy artık bir kağandır. Aradan uzun bir zaman geçtikten sonra ölüm zamanının yaklaştığını anlayan Ölöstöy, Ak Kaan'ın yurduna gidip onun kızı Caraa Çeçen'i oğluna ister. Ak Kaan öfkelenip Ölöstöy'ü öldürmek istese de eşi ona itiraz eder ve kızını Erkin Koo'ya sözler. Ölöstöy yurduna döndükten kısa bir süre sonra ölür.

Babasını defnettikten sonra Erkin Koo avlanmaya çıkar. O avdayken kaynatası Ak Bökö ona bir saksaganla mektup gönderir. Ak Bökö mektubunda Erlik'in yeraltından çıkıp kızı Caraa Çeçen'i yeraltına kaçıracağını, bunun için Erkin Koo'nun gelip Altın Tana'yı alarak yurduna götürmesi gerektiğini yazmıştır. Fakat annesi bu mektubu oğlu Erkin Koo'ya vermez. Bu kez Caraa Çeçen'den Erkin Koo'ya bir mektup gelir; o da Erlik'in kendisini kaçırdığını ve Erkin Koo'nun gelip kendisini kurtarması gerektiğini yazmıştır. Annesinin bütün karşı koymalarına rağmen Erkin Koo sözlüsünü kurtarmak için yeraltına inmek üzere yola çıkar. O yoldayken annesi sırasıyla tilki ve tavşan kılığına girerek oğluna engel olmaya çalışsa da başarılı olamaz. Altın Tana tilki şeklindeki bir makası dağ şekline çevirerek oğluna engel olmaya çalışır. Altın Tana saçlarını sık bir ormana çevirip tavşan şekline girer ve oğluna, kendisini Altay iyesi olarak tanıtır fakat ne yaparsa

yapsın oğlu yolundan dönmez. Erkin Koo, Caraa Çeçen'in yurduna ulaşır. Orada sözlüsünün annesi Ermen Çeçen'den çeşitli tavsiyeler alır. Ermen Çeçen sihirli türkü söyleyerek sayılamayacak kadar çok sineği bir kabın içine doldurur ve Erkin Koo'ya verir.

Yeraltına inmek için yol alan Erkin Koo'nun önüne, Erlik'in engelleri çıkar: Kendisinden ip isteyen yedi kız, kuşak isteyen beş delikanlı, göz isteyen kuzgunlar, onu öldürmek isteyen iki yılan ve Erlik'in bahadırı Sokor Kara ile onun atı. Bu engelleri aşmayı başaran Erkin Koo yoluna devam eder. Erkin Koo'nun engelleri aştığını ve ıslık çalıp naralar attığını bilip duyan Erlik, yeraltında çaresizlik içerisinde kalır. Yeraltının geniş kara bataklığını aşarak, kurtlu kara ırmağını geçerek Erlik'in yurduna gelen Erkin Koo, Erlik'in taştan at direğine atını bağlamaz ve dökme demirden kapısını açamaz. Erkin Koo burada ilk olarak Erlik'in bahadırı Şulmus Kara ile kavgaya girer. Onlar kavga ederken Erlik tükürerek Erkin Koo'ya büyü yapar fakat Erkin Koo bu büyüden Ermen Çeçen'in kendisine verdiği sinekler sayesinde kurtulur. Şulmus Kara'yı öldüren Erkin Koo, Erlik'e ulaşır; onun taş masasını dağıtır. Bakır kapıyı açıp bakır eşiği adımlayarak Erlik'in taş sarayına girer. Erlik'ten Şulmus Kara'nın canını ister. Erlik ona, doksan iki anahtarı olan ve dökme demirden yapılmış sandığının içinden iki başlı samur yavrusunu verir. Eşini de Erkin Koo'ya vermeyi kabul eder fakat Caraa Çeçen'e elini uzatarak elindeki büyüü ona geçirir. Büyüyü geçirirken de fısıldayarak "Erkin Koo'nun canına yet." der. Erkin Koo, Caraa Çeçen'i de alarak yeryüzüne çıkar. Geliş yolunda kendisinden ip isteyen yedi kız için Sokor Kara'nın damarını, kuşak isteyen beş delikanlı için gök boğanın ve iki yılanın derisini, kuzgunlar içinse gözlerini alır. Bu aldıklarını onlara vermek istese de onlar, bunların yeraltı şeytanına ait olduğunu anlayıp almak bir yana bunlara dokunamazlar bile. Bunun üzerine Erkin Koo onlardan, daha sonra kendi yurdundan gelecek olanlara zarar vermemeleri için söz alıp onlara kamçı balı yalatarak yemin ettirir.

Erkin Koo yurduna dönünce Caraa Çeçen ile evlenir. Fakat Caraa Çeçen, Erlik'in kendisine yaptığı büyü nedeniyle, sarhoş olduğu sırada Erkin Koo'dan, dış canının sadağın kirişindeki bir bıçakta olduğunu öğrenir; sihir ve büyüyle bıçağı bulup onu öldürür. Bu arada Caraa Çeçen bir erkek çocuk doğurur. Çocuğa Kan Mergen adı verilir. Anneanesi, çocuğu büyütmek için alıp götürür. Erkin Koo

öldüğü halde onun atı hala sağdır. Bu atı öldürmek için yeraltından dokuz kuzgun ve yedi kara kurt çıkıp gelir. Gündüz kuzgunların, gece kurtların saldırdığı at, çaresiz Ermen Çeçen'in yanına sığınır. Kuzgun ve atları dedesinin sihirli okuyla Kan Mergen öldürür. Bu durumu Moñıs Kaan, bir atın ve devenin kürek kemiklerinden fal bakarak anlar. Caraa Çeçen korkusundan önce Moñıs Kaan'ın, sonra Bos Kara'nın ve nihayet yeraltına inerek Erlik'in yurduna sığınır. Altın Topçı, iki ihtiyarın yanına gider. Onlar Kan Mergen'in yeraltına indiğinde kullanması için Altın Topçı'ya bronz bir ok vererek Erkin Koo'yu nasıl dirilteceğini söylerler.

Kan Mergen, Altın Topçı ve Ermen Çeçen'le birlikte babasının cesedinden arta kalan parçaları bulup yeraltına iner. Kan Mergen yeraltına inerken babası Erkin Koo'nun kendi neslinden olanlara zarar vermemeleri için yemin ettirdiği ip isteyen yedi kızı, kuşak isteyen beş delikanlıyı ve göz isteyen iki kuzgunu rahatlıkla geçip önüne çıkan bataklığı, saçından bir tel koparıp bataklığın üzerine atmak suretiyle yol yapıp geçer. İkinci bir engel olan kurtlu kara ırmağa ulaşır. Gececek geçit bulamaz. Parmağını kanatıp kanını ırmağa dökünce ırmağın içinden taşlı bir yol ortaya çıkar. Irmağı geçince bu kez de karşısına dokuz zirvesi göğe yükselen ve zirvelerin ortasında bir göl bulunan görkemli bir dağ çıkar. Gölün ayağında kara bir saray vardır. İki avucuna yazılmış yazıyı okuyunca bu dağın, Kanay Dağı olduğunu anlar ve geçit vermez dağı yürüyerek geçip Erlik'in sarayına ulaşır. Yılan şekilli eşiği bulanık, kurbağa şekilli bakır saray kapısında iki kara bahadır vardır. Kan Mergen onlardan izin alarak Erlik'in yanına girer. Erlik, yanına nasıl geldiğini sorunca Kan Mergen, bütün engelleri Erlik'in oğlu olduğunu söyleyerek aştığını belirtir. Erlik, Kan Mergen'in gerçekten de kendi oğlu olduğunu düşünür. Böyle olmadığını söyleyen eşi Abakay Taacı'ya da öfkelenir. Kan Mergen annesinin yanına gelir ve burada annesi Caraa Çeçen'in keyif içinde yaşadığını görür. Annesi de Kan Mergen'in, Erlik'in oğlu olduğuna inanır. Kan Mergen'in yeraltına inmesinden yedi gün sonra annesi hastalanır. Kan Mergen, ihtiyarların kendisine verdiği sihirli okun ucundan ışık çıkararak annesinin göğsüne tutar; diğer yandan bronz kamasının ucuna tükürüp kamadan damlattığı suyu annesinin ağzına döker. Böylece Caraa Çeçen, Erlik'in kendisine yaptığı büyüden kurtulur. Eşini öldürmekle hata yaptığını oğluna itiraf eder; çizmesine sakladığı, dış canı olan kamayı çıkarır ve isterse kendisini öldürebileceğini söyler. Kan Mergen, Erlik'i kandırıp yeryüzüne çıkar ve Ermen Çeçen'in yanına gelir. Altın Topçı da onlara

katılır ve birlikte, Erkin Koo'nun cesedinin bulunduğu yere giderler. Daha sonra iki ihtiyar da oraya gelir ve Erkin Koo'yu diriltip hep birlikte Ölöştöy'ün yurduna dönerler. Moñıs Kaan onlara bir kuzgunla mektup gönderir. Mektupta, Caraa Çeçen'in kendi yanında olduğu ve onu almaları için yanına gelmeleri gerektiği yazılıdır.

Bu davet üzerine Erkin Koo ve Kan Mergen, Moñıs Kaan'ın yurduna gider. Moñıs Kaan'ın amacı onları öldürmektir. Kan Mergen ve atı şekil değiştirerek Moñıs Kaan'ın yurduna girer. Daha sonra at, sineğe dönüşüp taş sarayın içine girerek etrafı inceler. Sonrasında ise kızıl tilkiye dönüşerek Erkin Koo'nun yanına döner. İki birlikte baba oğul tekrar Moñıs Kaan'ın yurduna gelirler. Kan Mergen burada, Moñıs Kaan'ın tahtının altında üzeri keçeyle kapatılmış, yeraltına açılan bir delik görür. Kan Mergen, Moñıs Kaan'ı ve eşi Kas Mañday'ı bu delikten yeraltına fırlatıp atar, dokuz kağanın yurdundan esir aldığı halkları ise serbest bırakır.

Kan Mergen ve Erkin Koo birlikte Ak Kaan'ın yurduna dönerler. Erkin Koo daha sonra savaşmak ve eşi Caraa Çeçen'i alıp getirmek için yeraltına, Bos Kaan'ın (Erlık Biy'in) yurduna inmeye karar verir. Ermen Çeçen bir sandıkta muhafaza ettiği kırk iki katlı sudur kitabını alıp bakar; onun kitapta okuduğuna göre Bos Kaan, kara taş sarayının bir ucundadır. Sarayın diğer ucunda ise onun engelleri vardır. Engellerden ilki dolanıp duran sihirli, kesici demirdir. Bu demir, Bos Kaan'ın yurduna izinsiz gelenlerin kanını kaşıkla alır, etlerini pamuk gibi doğrar. İkinci engel, kara ırmağın geçidinde nöbet bekleyen Kodrañ Bahadır'dır. Onun ötesinde ise Erlık Biy'in gizlediği, dokuz kollu, yedi gözlü Moomo adlı örümcek vardır. Erkin Koo'nun, Moomo'nun yaptığı halatı alması gerekmektedir. Ermen Çeçen, Kodrañ Bahadır'ın yanına gelir, ona yiyecek ve içki ikram edip hürmette bulunur. Eğer Moomo'nun halatını Erlık'ten alıp getirirse onu evlendireceğini söyler. Gördüğü hürmet ve ikramdan memnun kalan Kodrañ Bahadır, Erlık'e giderek onu kandırıp halatı alır ve götürüp Ermen Çeçen'e verir. Halatı alan Erkin Koo, Bos Kaan'ın yurduna doğru yola çıkar. Kodrañ Bahadır ile birlikte kurtlu kara ırmağı geçen Erkin Koo, *Açılar - Cabılar* adı verilen, yeraltına açılan ağızdan Erlık'in yurduna iner. Karşısına geçidi olmayan, üstünden uçan kuşların bile zehirlenip öldüğü *sarı koron talay* (zehirli sarı ırmak) çıkar. Bu nehri

geçen Erkin Koo, Erlik'in yuvarlak kara sarayına gelir ve Erlik ile yüzleşir. Erlik'ten karısı Caraa Çeçen'i isteyen Erkin Koo, eşinin Ak Çakır sarayda bulunduğunu öğrenir. Erlik sarayın yetmiş yedi dilli bakır anahtarını ona verir ve sarayın kapısını ancak yetmiş defa çevirerek açabileceğini söyler. Ayrıca eşinin bulunduğu sarayda, güneşli yerde gelenlerin yargılandığını ve orada yargıçların bulunduğunu söyler. Ak Çakır saraya gelen Erkin Koo, burada eşi Caraa Çeçen ile birlikte Altın Kaan'ın kızı Altın Şuurun'u da görür. Her ikisi de halsiz ve mecalsizdir. Burada ona, tekrar yeryüzüne çıkması için yalvarsalar da Erkin Koo, yalnız onları kurtarmak için değil, bütün insanlık için yeraltına indiğini söyler; atının burnundan nefes alıp eşine yutturarak Caraa Çeçen'e güç verir. Atı, Erkin Koo'ya karşılaştığı engelleri sıralar. İlk olarak Erlik'in kendisine verdiği yetmiş dilli anahtarın, onun gücünü azaltacak sihre / büyüye sahip olduğu için onu atmasını söyler. Daha sonra Erkin Koo, atının dediği üzere, kendisi tuzak olarak hazırlanmış, kendi etrafında dönen ve dönerken vurduğu her şeyi öldüren canavarın (temir ceek: demir şeytan) bulunduğu yere ulaşır. Bu canavarla baş etmenin tek yolu bir kementle onu durdurmaktır; dönüşü sabitlenen canavar yanarak ölecektir. Bu canavar ve içinde yaşayan mahlukata (yılan, kurbağa vb.) yiyecek olmak üzere de yeryüzünden altı genç yeraltına indirilmiştir. Erkin Koo, atının dediklerini yapar. Temir Ceek'in dönüşünü attığı kementle durdurur; Temir Ceek yanar. Yanan şeytanın içinden sarı kurbağa, kara kurbağa, sarı ayı, kara ayı, gök boğa, kara boğa ve yılan şeklindeki şeytanlar çıkar. Bu arada Erkin Koo, yeryüzünden yeraltına indirilen altı genci de kurtarır. Erkin Koo ile yüzleşen Bos Kara, yaptıklarından pişmanlık duyduğunu, bütün bunları kendisine Erlik'in yaptırdığını söyler. Erkin Koo, bir daha yeryüzüne zarar vermemesi için Bos Kara'ya kamçısının başını yalatıp yemin ettirir ve altı bahadıra Bos Kara'yı kamçılattırır. Altı bahadırı, eşini ve Altın Şuurun genç kızı yeryüzüne gönderir. Altın Şuurun ile Kodrañ Bahadır'a evlendirmelerini söyler. Kendisi ise tas kılığına girerek yeraltının *ceti ceek* olarak adlandırılan yedi şeytanıyla savaşmaya gider. Yedi şeytanın yurduna gelen Erkin Koo'nun omzuna bir kuş gelip konar. Bu kuş, kılık değiştiren Kan Mergen'dir. Baba oğul, yedi şeytan uykudayken onların burunlarından çıkan yılanları öldürürler. Yılanlar ölünce yedi şeytan da ölür. Erkin Koo, Kodrañ Bahadır'ı yedi şeytanın ülkesine ve halkına kağan yapar. Erkin Koo ve Kan Mergen yeraltından çıkıp yurtlarına giderler.

Kan Mergen, dokuz zirveli dağın eteğinde yaşayan Togus Süme adlı dokuz erkek kardeşin tek kız kardeşleri olan Ak Koo adlı kızla evlenmek için giyinip yola çıkar. Doğduğunda annesi, bu kızı kabuk ağacına sararak kaynak suyuna bırakmıştır ve böylece kız ölümsüz olmuştur. Her canlının dilini bilir ve öleni diriltir. Ak Koo ile evlenmek için yola çıkan Kan Mergen, yolda herkese düşmanlık eden, zalim Kara Kaan ile savaşıır ve onu yener. Yolculuğunun sonunda Kan Mergen, Ak Koo ile evlenir. Ağabeyleri Ak Koo'ya altın bir halı, büyük bir kazan, bir kamçı ve sadakla ok verip onu Kan Mergen ile gönderir. Ak Koo ile Kan Mergen uçan halıya binerek yurtlarına döner. Onlar, akrabaları ve halklarıyla birlikte huzur içinde yaşar.¹³²

5.12. ŞULMUS ŞUNI DESTANI (ALTAY)

Kaldan Kaan'ın Şulmus Şuni, Cepten Kaan'ın kızı Temene Koo ile evlenmek ister. Babası buna müsaade etmek istemese de Şulmus Şuni, Temene Koo ile evlenmek için yola çıkar. Şulmus Şuni, Cepten Kaan'ın yurduna gelir. Cepten Kaan, eğer altı zirvenin birleştiği yerdeki altın at direğini getirirse kızını ona vereceğini söyler. Şulmus Şuni direğin yanına gidince atı ona, direğin tamamen ateşten olduğunu ancak direğin bulunduğu bakırdan kara dağın içindeki yetmiş iki başlı Ceek-cılan'ı öldürüp derisini direğe sararsa onu alabileceğini söyler. Şulmus Şuni atının dediklerini yaparak okuyla dağı yerle bir eder ve direği alıp Cepten Kaan'a götürür. Cepten Kaan'ın yurdu yanmaya başlar. Bu durumdan korkan kağan, Şulmus Şuni'dan direği tekrar yerine götürmesini ister.

Cepten Kaan bu kez Şulmus Şuni'dan, Tanrı Üç Kurbustan'ın iki gözünün ortasında duran ve kadeh büyüklüğünde olan beni getirmesini ister. Kağanın bu isteğini yerine getirmek için Şulmus Şuni yola çıkar ve bir çölün ortasında kara bir taşın bulunduğu yere gelip burada Üç Kurbustan'ı bulur. Ondan iki gözünün ortasındaki beni ister. İkisi birbirine meydan okur. Şulmus Şuni, Üç Kurbustan'ın benini kılıcıyla kesip alınca Üç Kurbustan onun peşinden üç şeytanını gönderir. Şulmus Şuni üç şeytandan ikisini öldürür. Üçüncü şeytan ise onun yurdundaki

¹³² Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: TDK Yayınları.

gebe bir canlıya gizlenir. Bunun üzerine Şulmus Şunı gebe bütün canlıları öldürür. Fakat ablası da hamiledir ve Şulmus Şunı, kutsal kitaba bakıp yurdunda hamile canlı olarak yalnız ablasının kaldığını görür. Babası, oğlunun delirmiş olduğunu düşünüp kızını kurtarmak için Şulmus Şunı'yı doksan arşın derinliğindeki kuyuya attırır.

Şulmus Şunı kuyudayken Karcın adlı yaşlı birinden yardım alıp ondan dışarıda neler olup bittiğini öğrenir. Cepten Kaan, Kaldan Kaan'ı tehdit eder. Kaldan Kaan bu durumdan Karcın aracılığıyla Şulmus Şunı'nın gönderdiği akıllarla kurtulur. Son olarak Cepten Kaan, Kaldan Kaan'a çekmesi için yüz çentikli bir yay gönderir. Yayı çekemeyen Kaldan Kaan, Şulmus Şunı'yı kuyudan çıkararak ondan yardım ister. Cepten Kaan'ın gönderdiği yayı çekmeyi başaran Şulmus Şunı onunla savaşa girip onu öldürür.

Savaşçı kılığında dolaşan fakat bir türlü Şulmus Şunı'yı bulamayan Temene Koo, Üç kurbustan'a gider. Üç Kurbustan onu halkı ve askerleri olan bir kağan yapar; ondan, insan ile konuşmayan, hayvan avlamayan biri olması için söz vermesini ister. Temene Koo bu sözü verdikten sonra altın bir saray yaptırır ve halkının başına geçer. Bir gün kutsal kitabından Şulmus Şunı'nın yerini bulur. Şulmus Şunı ile Temene-Koo bir araya gelse de Temene Koo'nun Tanrı'ya verdiği söz yüzünden kavuşamazlar.

Kaldan Kaan'ın kızı hastalanır. Yirmi kam, yirmi gün boyunca kamlasa da kamların hiçbiri onu tedavi edemez ve kız ölür. Kızının ölümüne çok üzülen kağan, kamlarına emir vererek kızının canını geri almak için Erlik'i çağırır. Yeryüzüne çıkan Erlik öfkelenerek Kaldan Kaan'ı da alıp yeraltına iner. Babasının yerine geçip halkı yönetmek istemeyen Şulmus Şunı ihtiyar kılığına girip Temene Koo'nun sarayına gider. Beş gün boyunca şiddetli soğuk indirir; böylelikle yurttaki bütün yılanları öldürür. Bu sayede Temene Koo'nun Tanrı'ya verdiği söz bozulmuş olur. Şulmus Şunı ve Temene Koo mutlu bir hayata başlar.¹³³

¹³³ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DİLEK, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: TDK Yayınları.

5.13. HAN MİRGEN DESTANI (HAKAS)

Han Mirgen, yeryüzü oluşmaya başladığı zamanda halkı ve eşi Ay Arığ ile varlıklı ve huzurlu bir yaşam sürmektedir. Adaletli bir han olan Han Mirgen'in hiç çocuğu olmamıştır. O böyle huzur içinde yaşarken bir gün yurduna Altın Seyzen adlı bir yiğit gelir. Han Mirgen'e Sarığ Han'ın, kızı Salaaçın Arığ'ı evlendirmek istediğini, bu yüzden yeryüzünün her tarafından gelecek olan yiğitlerin güçlerini sınavacağı bir yarışın yapılacağını, beyi Küreldey'in de bu yarışa katıldığını ve kendisinin de katılması için Han Mirgen'i davet ettiğini söyler. Üç günlük bir tereddüt dönemi geçiren Han Mirgen teklifi kabul eder. Altın Seyzen, Han Mirgen'e yapacağı yolculuk hakkında öğütler verdikten sonra onun yurdundan ayrılır.

Altın Seyzen'in ardından Han Mirgen de içinde korkular taşıyarak yola çıkar. Han Mirgen, ilk olarak Oop Hara Han'ın yurduna ulaşır ve onun büyücü kızı Hara Ninci'nin aldatma ve oyunlarına kanmadan yoluna devam eder. Sarığ Han'ın yurduna ulaşır. Burada Üzüt Han ve Çir Han gibi hanların oğullarının da bulunduğu birçok yiğit bir aradadır. Han Mirgen, tastarakay kılığına girerek toplananların arasına katılır. Onun kılık değiştirdiğini Çarış Han'ın eşi Ay Çarış anlar. Bu yüzden Han Mirgen asıl şekline geri döner. Kendini davet eden Küreldey'in yanında yer alır.

Sarığ Han'ın yurdunda ilk olarak at yarışı düzenlenir. Yarış sırasında düzenlenen mücadele ve verilen kavgalarda Han Mirgen, Küreldey'e yardım eder. Böylece Küreldey, Salaaçın Arığ'ı kendisine eş olarak alır. Yine orta dünyada verilen bu mücadeleler sırasında alp kız Üzüm Çaçah tarafından Han Mirgen öldürülür. Genç kız Toolay Mooray onu diriltmeye çalışsa da başaramaz. Bunun üzerine Han Mirgen'in cesedini alarak zorlukla da olsa yurduna götürür. Toolay Mooray burada bir tür mitik dürbün olan *köstiki*yle kendilerinden uzakta gerçekleşen kavgaları izler. İzlediklerinin arasında yeraltında verilen mücadele de vardır.

Nihayet Tanrı tarafından Han Mirgen'e eş olmak üzere yaratılmış olduğunu söyleyen Toolay Mooray, anne ve babasından aldığı altın başörtüsünü Han Mirgen'in üzerinde altı kez sallayıp yine anne ve babasından aldığı üç çatal başlı

kamçıyla da üç kez vurarak Han Mirgen'i diriltir. Dirilen Han Mirgen, yurdunun eşi tarafından dağıtıldığını ve Altın Çüs adlı bir oğlunun olduğunu öğrenir. Altın Çüs'ün de isteği üzerine Han Mirgen, Toolay Mooray'ı kendisine eş olarak alır. Oğlu Altın Çüs de Toolay Arığ ile evlenir. On iki gün süren bir düğün yapılır. Bir süre sonra yeraltı dünyasındaki ateşin efendisi Ot Han ve savaşçıları, Han Mirgen ile Altın Çüs'ün yurdunu basar. Han Mirgen, Ot Han ile savaş halindeyken eşi Toolay Mooray biri oğlan, diğeri kız olmak üzere ikiz çocuk doğurur. Toolay Mooray çocuklarını savaştan sağ kurtarmak için Kan Pozırah atın iki yanına bağlayıp gideceği yolu da ata iyice tarif ederek çocukları, anne ve babasının yanına gönderir. Kan Pozırah at, çocukları kendisinden istenilen yere götürse de Toolay Mooray'ın babası Çalat Han ve annesi Çalay Puruhhan çocukları kabul etmez. Bunun üzerine Kan Pozırah at, çocukları kendi doğduğu yere götürmek için yola çıkar. Yolculukta Ateş Denizi'ni, Soğuk Deniz'i ve diğer engelleri güçlükle geçerek Ak Dağ'daki Ak Kaya'ya ulaşır. Bu arada onların peşinden Ot Han da buldukları yere gelir. Kan Pozırah ata Ak Kaya'da bulunan iri cüsseli yaşlı bir çift yardım eder. Bu çift, genç hale getirdikleri oğlan çocuğuna Çaaş Han, kız çocuğuna Haan Arığ adını verip onlara at ve silahlar sıylar. Böylece bu iki genç, erlerin ve genç kızların en üstünü haline gelir.

Dönüş yolunda Çaaş Han, kız kardeşini yurduna gönderip kendisi yeraltına inmeye karar verir. Çaaş Han, yerin altına açılan ve *tünük* adı verilen delikten yeraltına iner. *Tünükte* ulu bir yel esmektedir. O yeraltına inerken *üzüt* adı verilen şeytanlar ve *çik* adı verilen iblisler yeryüzünden gelen bu bahadırı görünce şaşkınlığa düşüp ısıklar çalarak kaçıdır. Çaaş Han, Ot Han'ın yurdunun bulunduğu Ottığ (Ateşli) Dağ silsilesine ulaşır. Bu yer yumuşak küllü / tozlu, her şeyi içine çeken bir yerdir ve burada ateş, aralıklı olarak akıp durur. Ot Han'ın yaşadığı yere ulaşan Çaaş Han tahkir edici ifadelerle onu dışarı çağırır. Ot Han'ın dışarı çıkmasıyla birlikte ikisi arasında şiddetli bir kavga başlar. Kavganın yedinci yılında yenileceğini anlayan Ot Han yardım çığlıkları atar. Bunun üzerine elinde asası olan yaşlı bir ucube (Ot Han'ın annesi) oğlunun yardımına gelir. Çaaş Han'ın atı bu ucubeyle mücadeleye girer ve onu, ağzıyla çiğneyip yok ederek yeryüzüne püskürtür. Onun püskürttüğü ucubenin parçalarından yeryüzünde dikenli alıç ağacı oluşur. Bunun üzerine Çaaş Han, Ot Han'ı yener. Ot Han'ın yurdunu dağıtıp

yeryüzüne açılan tünüğü kapatır. Ot Han'ın esir aldığı halkları ve hayvanları da yeryüzüne çıkarır.

Yurduna ulaşan Çaas Han, kız kardeşinin isteği üzerine evlenmek ister. Bunun için anneanesi Toolay Mooray'a gidip akıl sorar. Anneanesi onun kaderinin Kiliñ Ariğ olduğunu söyleyerek torunundan, bu kızın yaşadığı yurda gitmesini ister. Çaas Han anneanesinin dediğini yapar. Kiliñ Ariğ'ın yurduna bir kel kılığında girer. Herkes ondan tiksindirirken Kiliñ Ariğ ona şefkat ve sevgiyle yaklaşır. Çaas Han'ın küçük kardeşi Altın Hurgun, Kiliñ Ariğ'ı altın bir yüzüğe dönüştürüp cebine koyar. Altın Hurgun dönüş yolunda, Kiliñ Ariğ kılığına girerek Kiliñ Ariğ'ın sevgili dostu Hıyan Ariğ'ın yurduna uğrar ve orada yüzüğü (Kiliñ Ariğ'ı) bir hizmetçi olan Ala Picir'e çaldırır ki Ala Picir, aslında Han Mirgen'in ilk eşi olan Ay Ariğ'ın Çılbazın Moolat'tan doğan kızıdır. Ala Picir bu yüzükle anne ve babasının yurduna gelir. Durumu öğrenen Haan Ariğ da peşlerinden bu yurda ulaşır. Onun arkasından da Çaas Han gelir. Bir kavga başlar. Ay Ariğ yüzüğü Ala Picir'den alır. Bu arada ata yurdunun düşman saldırısına uğradığını öğrenen Çaas Han, savaşıp yurdunu kurtarmak için geri döner. Yapılan savaşı kazanır. Kiliñ Ariğ'ı gerçek haline dönüştürür. Çaas Han ile Kiliñ Ariğ'ın düğünü yapılır ve bütün halk eski, huzurlu hayatına geri döner.¹³⁴

5.14. HUBAN ARIĞ DESTANI (HAKAS)

Yerin yaratıldığı zamanda, Huban Ariğ'ın babası Hara Han yurdunda huzur içinde fakat yalnızlık çekerek yaşamaktadır. Onun çocuğu ve zor zamanlarında kendisine yardım edecek yakın akrabası yoktur. Eşi Hıyan Ariğ, altın tüylü köpeklerinin yurtlarından ayrılalı uzun yıllar geçtiği halde dönmediğini, kırk yıl önce yerin kırk kat altında ve kara denizin kıyısında yaşayan Hitay Ariğ ile savaşıp onu taş kayaya bağladığını; sağ ise serbest bırakmak, ölmüşse cesedinin parçalarını kurda kuşa dağıtmak zamanının geldiğini söyleyerek kocasını uyarır. Ayrıca Hara Han'a, yeraltında doğan Han Hartığa adında bir ağabeyinin olduğunu söyler. Hıyan Ariğ'ın dediğine göre Han Hartığa çok güçlüdür ve Tanrı'ya asi gelip yeryüzündeki halklara zulmetmiştir. Bu sebeple Han Hartığa, Yaratıcı tarafından

¹³⁴ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DAVLETOV, T. (2005). *Hakas Kartalı Han Mirgen*. Ankara: Yurt Yayınları.

yerin kapağı olan dağın gölgesinde yaşamaya mahkum edilmiştir. Fakat Hıyan Arığ, Han Hartığa'dan daha güçlü Hara Martha adlı genç bir kızın varlığından da bahseder. Hara Martha, Han Hartığa'nın kızıdır; bu kız, bir ay süresince güçlü olduğu kadar şefkatli ve cömert olurken diğer ay, acımasız ve merhametsiz biri olmaktadır. Hara Han, eşinin öğütlerini dinleyerek eşi ve halkıyla vedalaşıp yola çıkar.

Hara Han yolculuğunda ilk olarak Ah Han ile karşılaşır. Ah Han ona çok yaşlı ve güçsüz olduğunu, çıktığı yolculukta başarısız olacağını kaçınılmaz olduğunu söyler fakat bununla birlikte çeşitli tavsiyelerde de bulunur; yeraltına indiğinde dokuz tüürü (tefi) olan Tolğay Kam ile karşılaşacağını, yeraltı ve yeryüzündeki her şeyi bilen bu kamın sözlerini dikkate alması gerektiğini söyler. Ah Han'dan ayrılan Hara Han, içinde altın tüylü ördeklerin yüzdüğü altın bir göle ulaşır. Bu gölün suyundan içen Hara Han ve atının güçlerine güç katılır; kendilerini adeta gençleşmiş hissederler. Yoluna devam eden Hara Han, nihayet kırk kat yeraltına inen yere ulaşır. Burada kara kayının içindeki Tolğay Kam ile karşılaşır, ondan yardım ister. Tolğay Kam teflerini sırasıyla eline alıp kamlar; ancak sekizinci tefe sıra geldiğinde konuşur. Hara Han'ın bugün Hitay Arığ'ı salmazsa kendisinin bir daha yaratılmamak üzere ölüp yok olacağını söyler. Tolğay Kam, dokuzuncu tefiyle kamlarken ise Hara Han'ın yeraltında Hitay Arığ, onun kırk oğlu ve kırk kızıyla savaşacağını; altın tüylü köpeğinin gelerek onun canını koruyacağını fakat yurduna sağ salım dönüp dönemeyeceğini bilmediğini söyleyip susar. Bunun üzerine Hara Han yerin altına iner. Yolunun üzerinde altın tüylü köpeğinin tüylerini görüp köpeğinin kendisinden önce yeraltına indiğini anlar ve yoluna devam eder.

Hara Han, yerin kırk kat altındaki, kırk yıl önce bağladığı Hitay Arığ'ın yanına ulaşır. İkisi arasında yeni bir kavga başlar. Kavganın dokuzuncu gününde Hara Han kırk yıllık esareti boyunca zayıf ve güçsüz düşmüş olan Hitay Arığ'ı ve onun kız kardeşi Üzen Arığ'ı öldürür. Sonra kırk kapının ardından çıkıp gelen Hitay Arığ'ın oğulları ile mücadeleye girer; yenilmek üzereyken altın tüylü köpeği onun yardımına gelir. Hara Han ve köpeği kırk oğlanı öldürürler. Bu sefer de Kara Kaya'nın içinden anne ve erkek kardeşlerinin öcünü almak için Hitay Arığ'ın kırk kızı gelir. Hara Han ve köpeği onları da öldürüp Hitay Arığ'ın yeryüzünden esir alıp

getirdiği halkı serbest bıraktıktan sonra Hıtay Arığ'ın yurdunu yakıp yok ederler. İkisi, *tünük* adı verilen yeraltı geçidinden geçip yeryüzüne çıkar.

Dönüş yolunda Hara Han, yerin dokuz kat altından çıkmış düşman halkı görür. Onlarla savaşmak için *hosto* adı verilen güçlü okunu atar. Köpeği, "Oklarını yanlış ve zamansız kullanıp başına bela aldın." diyerek onu uyarır. Hara Han bu halkla savaşa girer. Köpeği, yeraltı ve yerüstündeki her şeyi yok etme gücü olan okun peşinden gitmeye karar verir. Hara Han ise *tünükten* çıkararak atının tavsiyesiyle ağabeyi Han Hartığa ve onun kızı Hara Martha'nın yurtlarına gider.

İki kardeş ilk kez karşılaşır. Ağabeyi ve yeğeni, Hara Han'ı ilgi ve sevgiyle karşılayıp ulu masaya oturtur. Bu arada Hara Han, sihirli bez parçasına bakarak yeraltında olan biteni görür; *hosto* okunu yakalamak için köpeğine bir kız çocuğu yardım etmektedir. Bu kız çocuğunun, kendisi yurdundan ayrıldıktan sonra doğan Huban Arığ adlı kızı olduğunu anlar. Han Hartığa, Hara Han'a, Huban Arığ ile aynı gün doğan ve hayatı boyunca onun ayrılmaz arkadaşı olacak olan Kök Han'ın kızı Kök Nincil'in de Huban Arığ'a yardım ettiğini söyler. Sonrasında iki kardeş birlikte avlanmak için yola çıkar.

Bir süre yol aldıktan sonra kardeşler, tekrar buluşmak üzere ayrılır. Ak Dağ'da avlanan Hara Han'ın karşısına bir ala boğa çıkar. Bu boğa, dönüşte Hara Martha'nın kendisini zehirleyeceğini söyleyip onu uyarır. İki kardeş üç gün sonra buluşarak Han Hartığa'nın yurduna geri dönüp Hara Martha'nın hazırladığı mükellef sofraya oturur. Hara Han, yeğenin kendisine hazırladığı zehirli içki kadehini kimseye belli etmeden onunkiyle değiştirir. Bunun üzerine kendi hazırladığı zehirli kadehteki içkiyi içen Hara Martha ölür.

Hara Han yine sihirli bez parçasına bakarak yeraltında hızla gitmekte ve her şeyi yakıp yıkmakta olan *hostoyu*, altın tüylü köpeğiyle birlikte Huban Arığ ve Kök Nincil'in yakaladığını görür. Altın tüylü köpek yeraltında kalır, Huban Arığ ve Kök Nincil ise yeryüzüne çıkararak Han Hartığa'nın yurduna ulaşır.

Hara Han sihirli bez parçasına tekrar bakar, yurdunda her şeyin esen ve yerli yerinde olduğunu görür. Hara Han, Han Hartığa, Huban Arığ ve Kök Nincil,

Han Hartıĝa'nın yurdunda bir araya gelirler. Han Hartıĝa cebinden kadınların kullandığı *kistik* adı verilen hançeri çıkarıp yere fırlatınca ortaya Altın Hus adında genç ve yakışıklı bir delikanlı çıkar. Han Hartıĝa oĝluna, kendisinin ölüm zamanının yaklaştığını, bu nedenle onun Huban Arıĝ ile gidip Hara Han'ın yurdunda yaşaması gerektiğini söyler. Oĝlu babasının teklifini kabul eder. Bunun üzerine Han Hartıĝa onu tekrar bir hançere dönüştürerek Huban Arıĝ'a teslim eder. Hara Han, Huban Arıĝ ve Kök Nincil, Han Hartıĝa'nın yurdundan ayrılır. Yolda Kök Han'dan yurtlarını düşman bastığı haberini alırlar ve hızla giderek yurtlarına varırlar. Dağıtılmış yurtlarında Hıyan Arıĝ'ın yazdığı bir mektup bulurlar. Hıyan Arıĝ mektubunda, yeraltından çıkan Kök Molat ile Kögetey Mirgen adlı kardeşlerin gelerek yurtlarını yağmalayıp, halklarını da esir alıp yeraltına indirdiklerini, kızı Huban Arıĝ'ın iyi hazırlanarak onlarla savaşması gerektiğini yazmıştır. Huban Arıĝ, annesinin mektupta yazdığı gibi savaşa hazırlanır. Kök Nincil de ona yardıma gelir. Hara Han, Huban Arıĝ ve Kök Nincil savaşmak için yola çıkar.

Yolda Huu Hat'ın sarayına ulaşırlar. Huu Hat, ala boĝayı öldürdüğünü, şimdi de Hara Han'ı öldüreceğini söyler. Bu arada yerin altından, altı koldan savaşçılar çıkar. Hara Han, Huu Hat ile; Huban Arıĝ ve Kök Nincil de bu savaşçılarla savaşır. Huban Arıĝ hançeri çıkarıp Altın Hus'u ortaya çıkarır. Çıkan savaşta Hara Han ve onun altın tüylü köpeği ölür. Hara Han'ı öldüren, kara kayanın dibinde kara zırh içinde oturup kara saçlarını tarayarak alpler üreten dişil Hara Hat'tır. Buna öfkelenen Huban Arıĝ da Hara Hat'ı ve kendisiyle evlenmek isteyen Kögetey Mirgen'i öldürür. Kök Nincil de Kök Molat'ı öldürür. Kayıplara rağmen savaş kazanılmış olur ve Huban Arıĝ, Ak Üzüt ülkesine gitmek üzere yola çıkar.

Huban Arıĝ yeraltına inerken onun karşısına, yüzülerek dokuz günde geçilemeyecek, hızlı akan bir nehir çıkar. Atını kuma dönüştürüp ondan kendisini beklemesini ister. Ölüler bu nehri sallar; Huban Arıĝ şahine dönüşüp uçarak nehri geçer. Huban Arıĝ burada akçesi olanların nehri geçtiğini, olmayanların ise nehri geçemeyip ağlaştığını görür. Daha sonra ölülerin ruhlarını kontrol eden ve her şeyin farkında olan dokuz kara kızın bulunduğu yere gelen Huban Arıĝ, orada rüzgar ve fırtına çıkararak kızların ilgisini dağıtıp öteye geçmeyi başarır. Daha sonra dokuz sarı delikanlı ile dokuz sarı genç kızın bekçilik yaptığı yere gelir.

Burası şiddetli yağmurların ve kasırganın olduğu balçıklı bir yerdir. Huban Arığ burada aşırı bir bulutsuzluk ve sıcak çıkararak dokuz sarı oğlanla dokuz sarı kıızı uyutur ve onların ötesine geçer. Böylece o, Kara Üzüt ve Sarı Üzüt ülkelerini sorunsuz aşmış olur. Huban Arığ, göğe yükselen ateş denizini de aşarak Ak Üzüt ülkesine ulaşır. Burada da dokuz delikanlı ve dokuz genç kız, ölülerin ruhlarını kontrol etmektedir. Onlar buraya gelenin ölü olup olmadığını, ayaklarının altına kül döküp üstünde koşturmak suretiyle anlamaktadır. Koşu sonrasında ayağının altında tek bir kül zerreciğinin dahi kalması onun ölmemiş olduğuna delil olmaktadır. Bu engeli de Huban Arığ, saç telini koparıp kendi kılığına dönüştürmek ve kül üstünde koşturmak suretiyle aşar. Kendisi ise bu arada yerde bir çiçeğe dönüşür. Fakat üzütler, bu engelde onu ikinci bir sınamaya tabi tutar ve Huban Arığ'dan bir kamışın üzerine oturması istenir. Eğer kamış kırılacak olursa Huban Arığ'ın ölü olmadığı anlaşılacaktır. Huban Arığ, bu engeli de aşınca üzütler, onun Ak Üzüt ülkesine geçmesine müsaade eder. Ak Üzüt ülkesinin girişinde altın masada, altın ve bakır zırhlı alpler, buraya gelen ölü ruhlarının yargılarını yapmaktadır. Huban Arığ burada yargılanmak için sırasını bekleyen babasını görür. Ona fısıltıyla altın tüylü köpeğin ruhunu buradan kurtarıp tekrar diriltmek için yeraltına indiğini söyler. Daha sonra altın tüylü köpeği bulan Huban Arığ, köpeği sırtına alıp ateşlerin dumanının içinden geldiği yoldan gerisin geri uçar ve *tünükte* yeryüzüne çıkar. Onu engellemeye çalışan ak, sarı ve kara üzütler başarısız olur. Huban Arığ'ın yeraltına inişi, oradaki mücadelesi ve yeryüzüne çıkışı dokuz gün sürer.

Yeryüzüne çıkan Huban Arığ, Kök Nincil ile buluşup yeraltından çıkardığı altın tüylü köpeği dirilttikten sonra Kök Nincil ile birlikte annesi Hıyan Arığ'ın yanına gelir. Huban Arığ, gökle yerin birleştiği yerde yaşayan Ay Mirgen ile Kök Mirgen adlı iki kardeşin kendileriyle evlenmek istediğini, kabul etmezlerse bu gençlerin kendilerini zorla almaya çalışacaklarını, altın tüylü köpeğin bu iki kardeşe karşı savaşmaya gittiğini söyler. Huban Arığ ve Kök Nincil yola çıkar. Yolda Han Hartığ'a'nın *tünükte* ölmüş olduğunu görürler. Onu demir bir tabuta koyup ak mağaranın içine defnederler. Atını da Sürün (Üç Sümer) Dağı'nda dolaşması için serbest bırakıp yollarına devam ederler. Yerle göğün birleştiği, birleşip çarpıştığı yere ulaşırlar. Burada geç doğmuş bir çocuk görürler. Bu çocuk, Sarığ Han'ın oğludur. Çocuk, buraya yerle göğün arasındaki çarpışmayı durdurmak için

geldiğini söyler. Huban Arıĝ, hançerini alıp Altın Hus'u ortaya çıkarır. Hep birlikte gökle yeryüzünün birleştii yerin ötesine geçip Ay Mirgen ile Kün Mirgen'in yurduna ulaşırlar. Aralarında bir savaş başlar. Huban Arıĝ ve yanındakiler, iki kardeşi öldürüp yurtlarını dağıtır ve esir aldıkları halkları da serbest bırakırlar; başka bir zalim kaĝan olan Hırcotay Mirgen'in yurduna gitmek üzere oradan ayrılırlar.

Hırcotay Mirgen'in yurduna ulaşan Huban Arıĝ, burada şiddetli yağmur ve ardından şiddetli fırtına çıkararak Hırcotay Mirgen'in halkını uykuya daldırır. Hırcotay Mirgen'i ve onun kardeşlerini öldürüp yurtlarını dağıtıktan sonra Sarıĝ Han'ın kızı Sarıĝ Nincil'i de kurtarıp yerle göğün birleştii yere gelir. Yer ve gök hala büyük bir çarpışma halindedir. Huban Arıĝ ve yanındakiler, altın tüylü köpeğin yardımıyla yerle göğün birleşip çarpıştığı yeri geçer.

Huban Arıĝ yurduna döner. Yurdunda her şeyin huzur ve esenlik içinde olduğunu görür. Günler böylece geçerken bir *hostonun* geldiğini sezip dışarı çıkar. Gerçekten de bir hosto tam önüne gelip düşer. Hostoda Kök Nincil'in yardım amacıyla yazdığı bir mektup vardır. Huban Arıĝ da yardıma geleceğini bildiren bir mektup yazarak hostoya bağlayıp Kök Nincil'e gönderir.

Kök Nincil'in yurduna ulaşan Huban Arıĝ, yurdun dağıldığını ve her şeyin tarumar olduğunu görür. Burada yurdu basan Hara Mükke'yle savaşır onu öldürür. Ardından karşısına yetmiş başlı Çelbigen'in kızı Çilbey Arıĝ çıkar. Bu kez ikisi arasında bir kavga başlar. Onlar kavga ederken üç boz kurt gelip Huban Arıĝ'ın babasının atını öldürür. Altın tüylü köpek de gelip kurtları öldürür. Bu arada Huban Arıĝ ve Çilbey Arıĝ kavgası devam etmektedir. Nihayet Huban Arıĝ, Çilbey Arıĝ'ın ölmez bedenini öldürerek Kök Nincil'in yurdunu kurtarır. Huban Arıĝ, Kök Nincil ve Sarıĝ Nincil'in zaferi kutlamak için oturdukları masada Huban Arıĝ aşırı sarhoş olur ve kendisinin yeraltı ve gökyüzü tanrılarında daha üstün olduğunu söyler. Eğlence bittikten sonra yurduna dönen Huban Arıĝ, yurdunu çok daha müreffeh bir halde bulur. Annesi ona, Kök Nincil'in yurdundaiken sarhoşlukla söylediği sözlerden yeraltı ve gökyüzü tanrılarının gücendiğini, bu sebeple gökyüzündeki Gri ve Sarı Işık ülkelerinin hanlarının ona saldıracağını söyler. Huban Arıĝ, gökyüzündeki Gri ve Sarı Işık ülkelerine varmak üzere yola çıkar.

Huban Arıĝ ilk olarak Gri Işıık ülkesine ulaşır. Burada Ay ve Güneş kesik haldedir. Kök Nincil ile Sarıĝ Sayın da gelip Huban Arıĝ'a katılır. Pora Salĝın adlı oĝullu, Pora Nincil adlı kızlı Gri Işıık ülkesinin hanı Pora Han toy yapmaktadır. Altın tüylü köpek sineĝe dönüşüp göĝe uçar; üç alp de atlarını birer çöpe dönüştürüp topraĝa saplayarak kılık deĝiştirip toya katılırlar. Toy sırasında bu üç alp ile gökyüzü sakinleri arasında şiddetli bir kavga başlar. Huban Arıĝ kendisiyle zorla da olsa evlenmek isteyen Pora Han'ın arkadaşı Sarıĝ Tamcıl'ı öldürür. Savaşın çok zor ve çetin süreceğini anlayınca *hostosunu* çıkarıp atar ve savaşı kazanır. Sonrasında kendileriyle savaşmak için hazırlık yapan Sarı Işıık ülkesinin hanı Sarıĝ Teek ile savaşmaya gidip orada da zafer kazanıp yurduna döner.

Yurduna dönen Huban Arıĝ, iyice yaşlanmış ve ölmek üzere olan annesinden, her gece görünmez, bilinmez bir yaratığın gelerek bir hayvanı alıp götürdüğünü, onun asıl amacının ise kendi canını almak olduğunu öğrenir. Ve yine annesi bunun kendisiyle evlenmek isteyen Ah Molat olduğunu söyler. Bunun üzerine Huban Arıĝ, Ah Molat'ın yurduna gider. Karşılaşıp yüzleşirler. Ah Molat, Huban Arıĝ'a onunla evlenmek istediğini söyler fakat bu isteğini gerçekleştirmek için ona sihirli yemeklerinden yedirmek niyetindedir. Onun bu niyetini altın tüylü köpek, Huban Arıĝ'a bildirir. Huban Arıĝ saçından bir tel koparıp onu kendi şekline dönüştürerek Ah Molat'ın sofrasına oturtur. Kendisi ise bir sineĝe dönüşür. Sofra başında dokuz gün geçer. Dokuz günün sonunda altın tüylü köpek, Ah Molat'ın yurduna gelir. Köpek Ah Molat'a, Huban Arıĝ'ı eş olarak alamayacağına dair ağır bir konuşma yapar. Öfkelenen Ah Molat masada oturanın Huban Arıĝ'ı (saç teli olduğunu bilmeden) fırlatıp atar. Çıkan kavgada Huban Arıĝ, Ah Molat'ı ve atını öldürür.

Evine dönen Huban Arıĝ, annesi Hıyan Arıĝ'ın ölmüş olduğunu öğrenir. Annesini halkıyla birlikte babasının yanına defneder. Sonrasındaysa üzüntüsünü dindirmek için ava çıkar. Av sırasında Huban Arıĝ, kendisinden önce başka birinin aynı yoldan geçtiğini, bıraktığı izlerden anlar. Gece olunca ise kamp kurup ateş yakar. Zaman biraz ilerleyince ateşin karşısında bir ihtiyar belirir ve Huban Arıĝ'ı, "Evine döndükten sonra Kök Nincil'den bir elçi gelip seni toya çağırarak, sakın gitme!" diye tembihler. Ayrıca Huban Arıĝ'a, Hıyan Arıĝ'ın babası ve kendisinin de

dedesi olduğunu, adının Altın Kris olduğunu söyleyen bu ihtiyar, rüzgara dönüşerek kaybolur. Huban Arıĝ da yurduna döner.

Ertesi gün Kök Nincil, toyuna davet etmek için Huban Arıĝ'a bir hostoyla mektup gönderir. Huban Arıĝ da düĝüne katılacağını bildiren mektubunu yine hostoyla geri gönderir ve kılık deĝiştirerek Kök Nincil'in toyuna gider. Fakat toy henüz bitmeden ve Huban Arıĝ kimliğini açıklamamışken altın tüylü köpek gelerek Huban Arıĝ'a, yurdunu düşmanın bastığı haberini verir. Yurduna dönen Huban Arıĝ, her yerin ve her şeyin dağıtılıp tarumar edildiğini görür. Bunun üzerine düşmanın peşinden yola çıkar. Yolda Kök Molat ve Kögütey Mirgen adlarında iki kardeş tarafından zorla götürülen halkını, hayvanlarını görür; altın tüylü köpeğin de düşmanla mücadele ettiğini fark eder. Huban Arıĝ kılık deĝiştirip onların arasına katılır. Sonrasında Huban Arıĝ, Altın Hus ve altın tüylü köpek, Kök Molat ve Kögütey Mirgen'i yener.

Daha sonra Huban Arıĝ, Kök Molat'ın eşi Kün Arıĝ'ın olağanüstü özelliklere sahip çocuğunu kaçıran Pus Han'ın Buzlar Ülkesi'ne gider. Dedesi Altın Kris torununa yardım etmek için burada bir göle dönüşerek onu beklemektedir. Dede torun karşılaştıklarında Altın Kris, gücünün yarısını Huban Arıĝ'a verip ona iki küçük dayısının olduğunu söyleyerek onun yanından ayrılır. Huban Arıĝ, Buzlar Ülkesi'nde Pus Han'ı öldürüp verdiği bu mücadeleden de başarıyla çıkar.

Yurduna dönen Huban Arıĝ her şeyin esenlik içinde olduğunu görür. Fakat göğe kadar yükselen karaçamın oyuğunda bir mektup dikkatini çeker. Açıp okuduğunda bunun altın tüylü köpek tarafından yazılmış olduğunu anlar. Mektupta altın tüylü köpek, yeraltına indiğini ve Huban Arıĝ'ın da başını tutup yere kadar eğdiğinde yeraltına inebileceğini yazmıştır. Huban Arıĝ, köpeğin mektupta yazdıklarını yapar ve kendini başka bir mekanda bulur. Burada Sarıĝ Sayın ile Kök Nincil'in oğulları olan Sarıĝ Hartıĝa, Huban Arıĝ'ın yoluna çıkıp ona, yerin kırk kat altındaki Hara Moos'un, dedesi Altın Kris'in bütün malını ve iki oğlunu yeraltına kaçırdığını söyler. İki birlikte, alt dünyaya inen deliğin yanında bulunan Tolĝay Kam'ın yerine gelir. Tolĝay Kam, kamlamaya başlar; ilk tefinden sekizinci tefine kadar tek söz söylemez. Sekizinci tefiyle kamlarken Hara Moos'un, Altın Kris'in iki çocuğuyla birlikte halkı ve hayvanlarını da zorla yeraltına indirdiğini, altın tüylü

köpeğin de onun peşinden gittiğini söyler. Tolğay Kam, dokuzuncu tefiyle kamlarken ise altın tüylü köpeğin Hara Moos tarafından ayaklarından çivilendiğini, Altın Kris'in de zorla götürülen halkı arasında bulunduğunu söyler. Bundan sonra Huban Arığ ve Sarığ Hartığa, üzüte dönüşüp yeraltına iner. Huban Arığ ilk olarak altın tüylü köpeği kurtarır. Köpek onunla, kuş dili ile konuşur. Huban Arığ oradan ileri giderken yeraltının yerli halkı çığıllıklarla kaçıtır, üzütlü ürker, kötü şeytanlar ıslık çalarak kaçar. Huban Arığ'ın karşısına Çis Tuncuhtığ Çis İney (yaşlı kadın) çıkar. O, yetmiş pud ağırlığındaki piposuyla tütün içmektedir. Bu engeli Huban Arığ, Hara Moos'un yeğeni Haan Hıs kılığına girerek geçer. Böylece Huban Arığ, tamamen kırk kat yeraltına inmiş olur. O, yeraltında altın tüylü köpeğin savaştığını, Hara Moos'un ise dedesinin iki oğluna eziyet ettiğini görüp Han Hartığa ile birlikte savaşa girer. Hara Moos'a meydan okur. Cebinden hançerini çıkararak kendisine yardım etmesi için Altın Hus'u ortaya çıkarır. Hara Moos ile Huban Arığ arasında şiddetli bir kavga başlar. O kadar şiddetli bir kavga olur ki yerin altında, yeryüzünde ve hatta gökyüzünde bu kavgayı duymayan ve ondan etkilenmeyen kalmaz; gök yarılr, yeryüzü çatlar. Bu arada Altın Kris ölmüştür. Altın Kris'in ruhu, Huban Arığ'ı görür; onunla vedalaşarak Üzütlü Ülkesi'ne gider. Huban Arığ'ın Hara Moos ve yeraltı güçleriyle mücadelesi altı yıl sürer. Sonunda Hara Moos'u öldürür fakat bu mücadele sırasında Altın Hus ve altın tüylü köpek de ölür. Yardımsız kalan Huban Arığ, yeraltının alplerinden biri tarafından öldürülür. Yeraltındaki mücadele Altın Kris'in iki oğlu tarafından devam ettirilir. Ah Öleñ ve Kök Öleñ adlı bu kardeşler, yeraltında kalan Hara Moos'un diğer adamlarını yenerek onun esir aldığı halkı özgürlüğüne kavuşturup Huban Arığ'ın yurduna yerleştirirler. Kendileri de halkın içinden iki kız alıp evlenirler. O günden sonra orta dünya ile alt dünyanın halkları barış içinde yaşar.¹³⁵

5.15. AK KAĞAN DESTANI (ŞOR)

Ak Kağan ve Altın Arığ'ın çocukları olmaz. Bir gün Ak Kağan, karısının teklifi üzerine, ava çıkmaya karar verir ve avdan döndüğünde bir kızı bir de oğlu olduğunu görür. Kızı, erkek kardeşine artık ad alması gerektiğini hatırlatır. Bunun üzerine annesi oğlana ayran-kımız dolu bir kase verir ve oğlan ak bozkıra çıkar.

¹³⁵ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: DAVLETOV, T. (2006). *Huban Arığ / Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

Delice bağırarak adını koyacak kişiyi sorar. Üç gün sonra bir ihtiyar çıkıp gelir ve oğlanın elindeki ayran-kımız dolu kaseyi içtikten sonra kız kardeşine Altın Tana, oğlana Altın Tayçı adlarını verir; onların atlarının da ak kızıl at ve ak doru at olduğunu söyler. Sonra oğlan uyur ve uyanıp da kendine geldiğinde büyümüş olduğunu görür.

Kardeşlerden Altın Tana yeraltına inmeye ve yedi defa yeraltını dolanıp mal kaçırmaya; Altın Tayçı ise ak dünyaya çıkıp dokuz defa dolanıp mal kaçırmaya karar verir. Altın Tana yeraltına iner; Altın Tayçı da ak dünyaya çıkar ve yurtları için fazlasıyla mal kaçıırıp geri dönerler.

Bir gün Altın Tana, Altın Tayçı'nın artık evlenmesi gerektiğini söyler ve evleneceği kızın, Altın Sabak olduğunu belirtir. Bunun üzerine Altın Tayçı atına binip yola koyulur. Toy yerinde altın otağın önünde duran Altın Tayçı'yı, ihtiyar Altın Kağan karşılar ve onu Çargın Tayçı'nın karşısına oturtur. Bu iki yiğit yedi gün kavgaya durur. Kavga sonunda Altın Tayçı, Çargın Tayçı'yı ve orada bulan diğer yiğitleri öldürür. Altın Sabak ile kendi toyunu yapar. Sonra onu bir yüzüğe dönüştürüp yanına alır ve yurduna döner. Burada da Ak Kağan onlar için toy düzenler.

Toy bittikten sonra Altın Tayçı babasına, Altın Tana'ya ve Ak Kağan'ın ak kula atına ne olduğunu sorar. Ablasını iki yiğidin, atı da Kara Kılış adlı bir yiğidin kaçırdığını öğrenir. Hangisini kurtarmaya gideceğini düşünürken Pokay Sarıg adlı bir kocakarı çıkagelir. Bu kocakarı Altın Tayçı'ya atını, üç haçlı altın tayganın eteğinde altın otağın içerisinde neler olduğunu görmesi ve buna göre ablasını mı, atı mı önce kurtarması gerektiğine karar vermesi için çözüp salmasını söyler. Altın Tayçı atı salar ve Ak Kır at, kocakarının dediği yere varır. Ak kır at bu yere geldiğinde Pokay Sarıg'ın bir çocuğu "Uyu uyu Kara Purba yavrum. Bitmez tükenmez ulu kağanın neslisin. Yeraltının yüz katından evlenmiş, ölmez kalmaz yaratılan Kara Kağan dedelisin. Yeraltının yüz katından çıkan Kara Petikey ninelisin. Poktuğ Kiriş dayılısın. Pokay Sarıg analısın. Kolazı Kağan atalısın." diyerek avutmaya çalıştığını görür. Yurduna geri dönen ak kır at, Altın Tayçı'ya ve Pokay Sarıg'a bu gördüklerini anlatınca Pokay Sarıg, Altın Tayçı'nın ilk önce ak kula atı kurtarması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Altın Tayçı yola koyulur.

Durduğu ilk yerde kıl saçlı Altın Tas'ı öldüren Altın Tayçı, bir sonraki durağında karşısına çıkan şaşlı bakışlı Kök Kağan tarafından öldürülür. Altın Tayçı ile Kök Kağan kavgaya tutuştuklarında Kök Kağan'ın elinden Altın Tayçı'yı kurtarmaya Kara Purba (kız çocuğu) gelir ve Altın Tayçı öldükten sonra Kök Kağan ile o kavgaya tutuşur. Kök Kağan'ı yenen Kara Purba, Kök Kağan'a ait yurdu da talan ettikten sonra Altın Tayçı'nın yurduna gelir fakat yurttaki herkesin kaçırıldığını, Altın Tayçı'nın annesi ile babasının da öldürüldüğünü görür. Altın Tayçı'nın halkını ve malını bulmak için yola koyulan Kara Purba, yeraltında yaşayan büyük küçük Karan Sarıg'ın yerine ulaşır. Onlarla kavgaya tutuştuğunda Sıbas Oğlan adında bir yiğit, Kara Purba'ya yardıma gelir. Altın Sabak bir erkek doğurmuştur. Kara Purba, Altın Sabak ile onun oğlunu alıp yurduna döner. Kocakarı Pokay Sarıg da bu yurda gelir.

Altın Sabak'ın oğlu büyür ve annesine ad almak istediğini söyler. Annesi de alaca kaseyi doldurup oğluna verir ve oğlan ak bozkıra çıkararak adını koyacak kişiye seslenir. Altı gün sonra bir ihtiyar gelir ve kaseyi tepesine diker; çocuğa da Aba Kulak ismini verir. Bunun üzerine otağına geri dönen Aba Kulak uyur, uyanır ve otağın kapısında ak doru atı görür. Daha sonra kocakarı Pokay Sarıg'a giderek Altın Tana'yı mı yoksa ak kula atı mı kurtarması gerektiğini sorar; o da bunu kargış yetmez kara kocakarıdan öğrenebileceğini ve ona gitmesi gerektiğini söyler. Kara kocakarıyı bulan Aba Kulak, ondan Ay Sabak'ı bulup eşi olarak alması gerektiğini öğrenir. Aba Kulak tekrar yola çıkar ve yolda Altın Sabak'ın atası Ak Salgın'ı görür; ayrıca Kara Mergen'i öldürür. Onu öldürürken yerde ve gökte oluşan korkunç sestem, o sırada orada olan Kara Purba da ölür. Aba Kulak bu ölüme sebep olduğu için çok üzülür.

Atına binip yoluna koyulan Aba Kulak'ın bir sonraki durağı Eres Tayçı'nın otağıdır. Eres Tayçı'nın yanında, Eres Tayçı'nın Çaş Salgın sandığı Çaş Köök oturmaktadır. Çaş Köök kopuz çalarak yiğitleri büyüledikten sonra ortadan kaybolur. Bu olaydan sonra Aba Kulak ile Eres Tayçı başparmaklarını kesip kan içişerek dost olurlar. Daha sonra iki ayrı yöne giderek Çaş Köök'ü ve Ay Sabak'ı aramaya başlarlar. Aba Kulak büyük küçük kendir belikli kızlara esir düşer ve onun atı, Aba Kulak'ı kurtaracak birini ararken Çaş Köök'e rastlar. Çaş Köök, ak doru ata, kendisinin çok uzağa gittiğini Eres Tayçı'ya söylemesini ister; aksini söylerse

Aba Kulak'ı bulmakta ona yardımcı olmayacağını ve kendisinin peşinden geleceğini söyler ve gider. Eres Tayçı gelir ve ak doru ata neler olduğunu sorar. Ak doru at, Aba Kulak'ı ve Çaş Köök'ü anlatır. Bunun üzerine Eres Tayçı, Aba Kulak'ın olduğu yere doğru yola çıkar. Büyük küçük kendir belikli kızları öldürür ve Aba Kulak'ı kurtarır. İki arkadaş birbirlerine sarılır; vedalaşırlar ve ayrı yollara giderler.

Bir sonraki durakta Aba Kulak, Kök Kartıga ve karısı Kök Talay (Ay Sabak'ın kızkardeşi) ile karşılaşır. Kök Talay, Kök Kartıga'nın altın pencereyi açıp üç gün önce oradan giden Ay Sabak'a seslenmesini ister; bunun üzerine Kök Kartıga seslenir ve bu ses yeraltından geçip ak dünyaya dolar. Bu sesi duyan Ay Sabak çıkıp gelir ve ardından toylar düzenlenmeye başlanır. Toyların ardından Aba Kulak, Ay Sabak'ı bir yüzüğe dönüştürüp yanına alır ve yurduna döner. Yurtta da toy düzenlenir.

Toy bittikten sonra Aba Kulak, Pokay Sarıg'a giderek Altın Tana'yı mı yoksa ak kula atı mı kurtarması gerektiğini sorar. Kocakarı ilk önce Kök Kartıga'ya uğrayarak onun yardımını istemesini, daha sonra da üç ak kağanın yerine giderek Kırgan Kılış'ın yarışından ak kula atı kurtarmasını söyler. Atı kurtaran Aba Kulak, Kara Kılış'ı yere çalıp öldürür. Bu arada azgın bir kasırga çıkar ve kasırganın gücüyle halk, bir çukura sürüklenir. Sır Ölen Kız birden burada belirir ve Kök Kartıga ile kavgaya tutuşur. Orada bulunmakta olan Çaş Salgın da Sıbas Oğlan ve Eres Tayçı ile kavgaya tutuşur ve onları öldürür. En son Aba Kulak ile kavga eden Çaş Salgın, bu kavgayı kazanamaz ve Aba Kulak tarafından öldürülür. Kök Kartıga'yı Sır Ölen Kız'ın elinden kurtarmaya giden Aba Kulak da Sır Ölen Kız tarafından öldürülür. O sırada kır doru at sırtında bir oğlan çıkagelir ve Sır Ölen Kız'ın belini altmış yerden kırar. Bu oğlan, Aba Kulak'ın oğludur ve adı henüz konulmamıştır.

Aba Kulak'ın oğlunu Kırgan Kılış esir alır. Kır doru at hemen Aba Kulak'ın yurduna gider ve olanları Pokay Sarıg'a anlatır. Pokay Sarıg, Poktug Kiriş kardeşinden yardım istemek üzere hemen yola çıkar ve gittiği yerde Poktug Kiriş'i Aba Kulak'ın oğlunu kurtarmaya ikna eder. Bu konuşmanın üzerinden bir süre geçtikten sonra Aba Kulak'ın oğlu babasının yurduna, kır doru atında çıkıp gelir.

Aba Kulak'ın oğlu, annesine ad almak istediğini söyler. Annesi de alaca boz kaseyi doldurup oğluna verir ve oğlan ak bozkıra çıkararak adını koyacak kişiye seslenir. Bir ihtiyar gelir ve Aba Kulak'ın oğluna Çaş Pilek adını koyar. Çaş Pilek uyur, uyanır ve otağın kapısında kır doru atı görür. Daha sonra kocakarı Pokay Sarıg'a ve annesi Ay Sabak'a Altın Tana'yı bulmaya gideceğini söyler; Pokay Sarıg da ona, dönüşte Çaş Köök'ü alıp gelmesini ve onunla evlenmesini söyler. Çaş Pilek yola koyulur ve ilk olarak Çaş Köök'ün yerine gelir. Orada Çaş Köök ile tanıştıktan sonra yoluna devam eder ve gittiği çok uzak yerde Altın Tana'nın ölüsü ile karşılaşır. Ulu ağacın tepesine Altın Tana için bir yer yapar ve onu orada bırakarak kendi yurduna geri dönmek üzere yola çıkar. Yolda tekrar Çaş Köök'e uğrar ve ona, onunla evlenmek istediğini söyler. Çaş Köök kabul edince de beraber Çaş Pilek'in yurduna gelip toy yaparlar. Geri kalan hayatlarını da huzur içinde yaşarlar.¹³⁶

5.16. ALTIN ERGEK DESTANI (ŞOR)

Yetim bir erkek çocuğu vardır ve bu çocuğa Altın Sabak bakar. Çocuk üç yaşlarındayken babasının kağan olduğunu, düşmanının Dokuz Kara Mongus olduğunu ve malını düşmanının alıp götürdüğünü rüyasında görmeye başlar. Altın Sabak'a bu rüyaları anlatır ve bunun doğru olup olmadığını sorar. Altın Sabak, bunların doğru olduğunu ama kendisinin bu yaşta intikam alamayacağını; büyümesi gerektiğini söyler. Çocuk otağın eşiğinden çıkınca Arancula ak kızıl atını görür. Ak kızıl at, çocuğa Altın Ergek ismini verir ve Dokuz Kara Mongus'a gidebilmek için yedi / dokuz yaşını beklemesi gerektiğini söyler. Altın Ergek atının lafını dinlemez ve atını Altın Dağ'a sürer. Altın Dağ'da, Ak Deniz'de bir altın otağda Ay Altın ile karşılaşır. Ay Altın da onu Dokuz Kara Mongus'un yurduna gitmekten vazgeçirmeye çalışır ama başarılı olamaz. Bunun üzerine Dokuz Kara Mongus'a birlikte gitmeye karar verirler ve atlarını hazırlayıp yola koyulurlar. Yedi gök dibini geçerler ve göz göremez, geçit vermez köpüklü gök denize varırlar. Ay Altın bu geçidi geçemeyeceğini düşünerek burada Altın Ergek'ten ayrılır ve geri döner. Altın Ergek ise ak kızıl atı ile bu engeli aşmayı başarır ve Dokuz Kara Mongus'un yurduna ulaşır.

¹³⁶ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Dokuz Kara Mongus'un üç yiğit oğlu vardır. Onlar üç nesildir tutulamayan ak kızıl atı yakalamaya çalışır. Yedi gök dibini geçip yedi gün koşan ak kızıl at çok yorulur. Bu sırada üç yiğit ile karşılaşır ve onlardan geçit ister. Onlar da ak kızıl ata yardım etmeye karar verir. Üç yiğidin olduğu yere Dokuz Kara Mongus'un üç yiğit oğlu yetişip geldiğinde yiğitler, bu üç oğlan tarafından öldürülür ve ak kızıl at - peşinde Dokuz Kara Mongus'un üç yiğit oğlu - tekrar koşmaya başlar. Bu sırada Altın Dağ'ın dibinden yedi başlı Celbegen çıkar ve üç yiğide yardım etmek ister ama Dokuz Kara Mongus'un üç yiğit oğlu, yedi başlı Celbegen'in yedi başını birden kamçıyla kopararak onu öldürür. Ak kızıl at tekrar kaçmaya başlar. Bu sırada Altın Arıg adlı kız kardeşini kaybetmiş Altın Periste Kağan ile karşılaşır. Yiğit ona, kız kardeşini görüp görmediğini sorar. Ak kızıl at da Altın Arıg'ı yeraltında gördüğünü söyler. O sırada Dokuz Kara Mongus'un üç yiğit oğlu onlara yetişir ve Altın Periste Kağan bu üç oğlanı öldürür. Altın Periste Kağan, ak kızıl ata, Altın Ergek'e gideceği yolu bulabilmesi için ok atıp yardım edeceğini, Altın Ergek'in okun düştüğü yerde olduğunu söyler. Okunu attıktan sonra ak kızıl at, bu okun peşi sıra koşar. Okun düştüğü yere vardığında Altın Ergek'i büyümüş bulur ve Altın Ergek'in Dokuz Kara Mongus'u yendiğini, onun halkını öldürdüğünü görür. Ak kızıl atına binen Altın Ergek yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yolda Altın Taş adlı kağanın yaşadığı yere uğrar. Altın Taş ondan ak kızıl atını ister; Altın Ergek vermez. Bunun üzerine Altın Taş, Altın Ergek'i sarhoş eder ve atını alıp gider. Yedi gök dibinde, dokuz yaradanın ve tek yaradanın olduğu yerde bulunan ak kanatlı küren at ile ak kızıl atı yarıştırmaya gider. Yarışı ak kızıl at kazanır ve Altın Taş, ak kızıl at ile yurduna geri döner. Bu sırada Altın Ergek sarhoşluktan uyanır ve atını neden alıp gittiğini sorar; o, uyuduğu halde Altın Taş'ın her yaptığını bilmektedir. Altın Taş, Altın Ergek'e onun kardeşi olduğunu ve kendisi yurduna dönünce arkasından onun da geleceğini söyler. Altın Ergek de yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yolda Ay Altın'a uğrar ve ondan kız kardeşini ister. O da verir. Toy düzenlenir. Bu sırada Altın Taş ile Altın Periste de toya gelir. Altın Periste, Altın Ergek'in kendi kız kardeşi ile evlenmesini istediğini söyler; Altın Ergek onu da karısı olarak alır. Altın Taş ve Altın Ergek yurtlarına dönüp ziyafet verirler. Altın Periste gelir ve Altın Sabak'ı Altın Ergek'ten ister. Altın Ergek, Altın Sabak'ı Altın

Periste'ye verir. Altın Taş ile Altın Ergek, Altın Kağan'ın yurdunda yaşamaya devam eder.¹³⁷

5.17. ALTIN SIRIK DESTANI (ŞOR)

Yer, dünya, halk, bitki yaratıldığında altın ırmak, altın dağ eteğini doldururken, yetmiş aşitli altın tayga boyu boyunca uzanırken bu yerde altmış yerin altmış katından altı ayağı üzerinde yükselen ve tepesi üçüncü göğe üç ipe bağlı altın bir otağ vardır. Bu altın otağ, Altın Kağan ile karısı Altın Arıg'a aittir. Bu otağın önünde yerin otuzuncu katında bulunan otuz kökten yükselen bir altın kazık; bu kazığa bağlı bir de güçlü ak kula at vardır. Bir gün Altın Kağan, altın masada yemek yerken karısı ona ulu aş verir. Altın Kağan buna şaşırır ve karısına bu hareketinin nedenini sorar. Altın Arıg da kocasının artık yaşlandığını; yurtlarına erlerin ve atların girmek istediğini söyler. O sırada yer sarsılır, fırtına çıkar ve büyük bir gürültü olur. Altın Kağan pencereden bakar ve kara yeledi kara doru atın tepeden aşip geldiğini görür. Üzerindeki yiğit, Kağan Salgın'dır ve bu yiğidin, Altın Kağan'ın yurdunda ve malında gözü vardır. Yiğit, Altın Kağan ile kavgaya tutuşur. Kavga dokuz gün sürer.

Altı yıl sonra Altın Kağan'ın yurdunda yine yer sarsılır, gök gürler ve Altın Kağan çıkıp yurduna gelir. Bir süre sonra yurdun tepesinden kara iblis gelir; yer sarsılır, ırmak taşar, halk etrafa dağılır, ağaçlar devrilir. Bu iblis, kesik saçlı Kola Sarıg kızdır. Altın Kağan'ın canını almaya gelen bu iblis ile Altın Kağan kavgaya tutuşur. Bu kara iblis çok güçlüdür. Altın Kağan'ın karısı Altın Arıg bunu fark eder ve kocasına gelip canını ve malını o iblise vermemek için gücünü toplaması gerektiğini söyler. Altın Kağan gücünü toplar ve kavga devam eder.

Altı yıl geçer. Artık Altın Kağan eski gücünde değildir. Altın Arıg, gücünü toplaması için kocasını tekrar uyarır; arkasında bırakacağı malı, mülkü, yurdu, halkı koruyacak kimselerinin olmadığını, eğer ölürse halkın rezil duruma düşeceğini, bu nedenle canını o iblise teslim etmemesi gerektiğini söyler. Altın Kağan tekrar gücünü toplar, Kola Sarıg'a saldırır ve onu öldürmeyi başarır. Tam

¹³⁷ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

bu sırada altın bülbülün sesi yedi gök yukarıdan duyulur; bu ses, Altın Kağan'ın hemen ak kula atına binip taygaya çıkmasını söyler.

Altın Kağan; ağacı altın, otu ipek olan yetmiş aşitli eşsiz taygaya çıkar ve tayganın tepesinde bir altın kayın görür. Üç yaratıcı onun altında, altın masada oturmaktadır. Altın Kağan onlardan bir oğul ister; onlar da bu isteği kabul eder. Altın Kağan yurduna döndükten sonra bu üç tanrı, altın yeleli ak kır atı ve dokuz kat altın zırhlı, ak dünyanın kağanı Altın Sırık'ı yaratır.

Bir gün Altın Sırık, Altın Kağan'ın yurduna gelir. Oğullarının geldiğini gören Altın Kağan ve Altın Arıg çok sevinir. Altın Sırık uyur ve kırk gün sonra uyanması gerekirken altmış gün sonra uyanır. Uyandığında altın yeleli ak kır atı ve üzerindeki gök polatı ile altın zırhı hazırdır. Ailesinin yanına gelir. Bu sırada yer sarsılır ve altın ırmağın dibinden kara yeleli kara kızıl at üzerinde Kara Salgın gelir. Geliş amacı, Altın Sırık yaratılırken doksan kat yeraltında bronz çanların çalındığını ve bu sesi duyan yeraltı yiğitlerinin kendilerinden haraç alan Kağan Sulazı adlı yiğitten kurtulmak için bu yiğidi kurtarıcı olarak seçtiklerini, eğer ondan kurtulmalarını sağlarsa Altın Sırık'a yeraltı yiğitlerinin ulu dualar edeceğini söylemektir. Tam bu sırada bir daha yer sarsılır, fırtına çıkar ve yıldız basması ak alaca atlı Altın Çıltıs tepede görülür. Altın Sırık'a gelerek Kara Salgın'ın yeraltı için söylediklerini ak dünya için istediğini belirtir. Annesi Altın Arıg, oğluna ne kadar bu yolculuğa çıkmamasını söylese de Altın Sırık, Kağan Sulazı'yı bulmak için *yerin dibine* doğru yola koyulur.

Sarı çölde doksan kulaç kara baldırlı, korkunç Kara Şimeldey'i görür ve ona "abla" diye hitap eder. Buna şaşırarak Kara Şimeldey, karşısındaki yiğidin Altın Sırık olduğunu öğrenince yeraltı halkını Kağan Sulazı'dan kurtaracak kişi ile karşılaştığını fark eder. Kendisinin ve çatal başlı, kara kamçılı, kıl yüzlü Kıl Şimeldey kardeşinin yeraltındaki tüm yiğitleri, verilecek olan mücadele için yeryüzüne çıkartmaya çalıştıklarını söyler. Altın Sırık'ı, Kağan Sulazı'nın kardeşi Kara Sulazın ve Kağan Sulazı'nın yeraltında ve yeryüzünde 70'er yiğitlik arkası olduğu konusunda uyarır.

Altın Sırık, Kağan Sulazı'nın yurduna doğru gitmeye devam eder. Yolda Altın Çıltıs ve Kara Salgın'ın kendisini beklediklerini görür. Buldukları yer, yeraltı ile ak dünyanın yiğitlerinin buluştukları kırk aşitli kağan tayganın dibidir. Kağan Sulazı'nın otağı buradadır. Altın Sırık var gücüyle Kağan Sulazı'ya yurdunu yerle bir etmeye geldiğini haykırır. Bunu duyan Kağan Sulazı atına atladığı gibi Altın Sırık'ın olduğu yere gelir ve günlerce süren mücadeleleri başlar. Altın Çıltıs ve Kara Salgın da Kağan Sulazı'nın yurdundaki diğer yiğitlerle kavgaya tutuşur. Bu arada Kıl Şimeldey ve yeraltı yiğitleri bu yurda gelir. Ardından Kara Şimeldey de yurda varır. Kara Şimeldey, Kağan Sulazı'nın en yiğit adamını öldürür.

Altın Sırık ile Kağan Sulazı'nın mücadelesi başlayalı altı yıl olur. Yer, gök sarsılır; Altın Çıltıs ve Kara Salgın, Altın Sırık'a yardım etmek için gelir ama Kağan Sulazı'nın yiğitleri onları engeller. Ardından Kara Şimeldey koşar gelir ve onu da Altın Sırık'a varmadan önce bir yiğit çıkıp engeller. Mücadele dokuz yılı bulur. Altın Çıltıs ve Kara Salgın, tekrar Altın Sırık'a yardım etmek için gelir ama Kağan Sulazı'nın yiğitleri yine onları engeller. Otuzuncu yıl da tamamlanır. Kağan Sulazı'nın yiğitleri sayıca azalmıştır. Kara Şimeldey bu azalmayı görünce yeraltının yiğitlerine dayanmalarını, kaybetmemelerini söyler. Kırk yıl olur. Bu yılın sonunda Kıl Şimeldey ölür. Altmışınca yılda Kara Şimeldey ölür. Altın Sırık da güçten düştüğünü fark eder.

Bir zaman sonra mücadelenin sürdüğü yurtda bir sarsıntı olur ve yer yarılr; korkunç Kara Sulazın ortaya çıkar. Hemen Kara Salgın gelir ve Kara Sulazın ile kavgaya tutuşur. Yetmişinci yıl da geçer. Kara Salgın, gücünün artık yetmediğini ve ak dünyadan ayrılacağını haykırır; hemen arkasından ölür. Onun yerine Altın Çıltıs, Kara Sulazın ile kavgaya tutuşur. Sekseninci senede Kara Sulazın, Altın Çıltıs'ı da öldürür.

Kavgada kimlerin kalıp kimlerin öldüğünü merak eden ak kır at, mücadelenin olduğu yere geldiğinde Altın Sırık'ın kendisine doğru koştuğunu görür. Tam o sırada Altın Sırık, Kara Sulazın'ın eline düşer. Bu arada *yeryüzünde olmayan altın borunun* sesi duyulur. Bu ses ile beraber altın yelesi ak kızıl atlı Altın Şappa ortaya çıkar; o, Altın Çıltıs'ın oğludur. Gelip Kara Sulazın'ın elinden Altın Sırık'ı alır ve kendisi kavgaya başlar. Doksanıncı yılın sonunda Altın Sırık, yüz

sekseninci yılın sonunda Altın Şappa kavgayı tekrar devralır. Yeraltından ve ak dünyadan yiğit çıkmaz bir dönem gelir. Altın Sırık yeniden Kara Sulazın ile kavgaya tutuştuğu sırada Altın Şappa, onun nesillerdir kavga ettiğini düşünür. O an kavganın olduğu meydandan Altın Sırık'ın çıkıp geldiğini görür; o, kavgayı kazanmıştır. Birlikte Altın Çıltıs'ın ölü bedeninin yanına giderler; onu alıp bağladıktan sonra Altın Çıltıs'ın yurduna doğru yola çıkarlar. Yolda yeraltının ve ak dünyanın yiğitleri Kağan Sulazı ve Kara Sulazın'dan kurtuldukları için Altın Sırık'a dua ederler ve vergiyi nereye ödeyeceklerini sorarlar; Altın Sırık artık vergi olmadığını söyleyince onun için tekrar dua etmeye başlarlar ve onu yoluna dualarla uğurlarlar.

Altın Çıltıs'ın yetmiş aşitli bakır tayga yurduna vardıklarında Altın Sırık ve Altın Şappa, Altın Çıltıs'ın cansız bedenini tepeye çıkartırlar. Burada Altın Sırık, Altın Çıltıs için altından bir tabut yapar ve cansız bedeni bu tabuta koyduktan sonra tabutu, altın çamın tepesine koyar. Üç gün bu çamın etrafında dönüp ağlaşarak yas tutarlar. Üçüncü günün sonunda tepeden inip otağa giren Altın Sırık ve Altın Şappa'yı, Altın Çıltıs'ın karısı Altın Köök karşılar. Yemeğe otururlar; yemekte Altın Şappa, Altın Sırık'a evli olup olmadığını sorar. Altın Sırık da ona, alp uykusundan uyandıktan sonra çıktığı yolculuğu anlatır ve bu sırada evlenmenin mümkün olmadığını söyler. Altın Şappa, ablası Altın Torgu'yu Altın Sırık'a vermek ister. Altın Sırık yaşça Altın Torgu'dan büyük olduğunu bildiği için Altın Şappa'yı bu niyetinden vazgeçirmek ister. Yine de Altın Şappa, kardeşi Altın Torgu'yu Altın Sırık'a verir.

Bu yurttan altı gün kaldıktan sonra Altın Sırık, kendi yurduna gitmeye karar verir. Altın Torgu toplanırken Altın Şappa, *üstteki dokuz göğün üstünde dokuz yaratıcının küçük kızını* almak istediğini; fakat bunun için dokuz yaratıcının bir yarış düzenlediğini; bu yarışta dokuz tüylü gök okun fırlatıldığını ve en hızlı atın bu oka yetişmesi gerektiğini; ancak yetişmenin de mümkün olmadığını Altın Sırık'a anlatır. Bu konuşmadan sonra Altın Sırık, Altın Torgu'yu altın bir yumurtaya dönüştürüp sağ cebine koyar ve yurduna doğru yola çıkar. Yurduna vardığında malın ve halkın artık bu yurda sığmadığını görür. Yaşlanan anne ve babası ile özlem giderdikten sonra cebindeki yumurtadan Altın Torgu'yu çıkartır ve ailesi ile tanıştırır. Dokuz günlük toy düzenlenir. Dokuz gün sonra, dokuz kat gök üstünden

altın boru çalınır ve dokuz yaratıcının yarış için dokuz tüylü gök oku atacağı haberi gelir. Ak kır atına binen Altın Sırık yarışın olacağı yere gider. Burada Altın Şappa ve diğer yiğitlerin toplandığını ve okun, dokuz yaratıcı tarafından atıldığını görür. Altın Sırık ve Altın Şappa kucaklaştıktan sonra atları ak kır atı ve ak kızıl atı yarış için serbest bırakır. Çok hızlı koşan bu iki at, *yetmiş ak dünya dışında, yetmiş kağanlığın ötesinde yalçın kara tayganın dibine* ulaştığında oku, kara tayganın doruğunda görür. Atlar, okun peşinden dokuz kez yeryüzünü koşar. Ak kızıl at yorulur ve ak kır ata devam etmesini söyler. Bunun üzerine Altın Sırık yalnız başına okun peşinde koşmaya başlar. Otuz kez yeryüzünü koşar; otuz göğü delip geçer. Bu sırada ak kır atın dokuz kat altın nalları düşer; o, dört toynağı üzerinde var gücüyle koşmaya devam eder. Bu haldeyken kırk aşitli taşlı taygayı da koşar. Dört toynağı da mahvolur. O sırada okun ıslık gibi sesini duyar ve son bir gayretle oka yetişmeye çalışır. İlk seferinde tutamasa da ikinci seferde oku yere yapıştırır. Ak kır at yarışı kazanmıştır.

Yolda ak kızıl atın yorulup da dinlenmeye çekildiği yere gelen ak kır at, oka yetiştiğini; fakat dokuz yaratıcıya bunu göstermek için dokuz gök üstüne nasıl çıkacağını bilmediğini söyler. Ak kızıl atın yol gösterecek gücü dahi yoktur. Bunu gören ak kır at, ak kızıl atın yelesinden ısırır ve birden kendini otuz göğün üzerindeki üç yaratıcının önünde bulur. Yaratıcılardan ak kızıl atı kurtarmalarını ister; onlar da bu atı, eskisinden daha güçlü hale getirir. Ayrıca üç yaratıcı, iki atın nallarını da yeniler. Atlar bir koşuda yetmiş gök üste çıkıp sonra tekrar dokuzuncu göğe inerler. Ak kır at, Altın Sırık'ın yanına gider ve ona dokuz tüylü gök oku verir. Altın Sırık, dokuz yaratıcıya bu oku ak kır at olmasaydı hiçbir atın geri getiremeyeceğini söyler. Dokuz yaratıcının kızı Altın Torkuy'u Altın Şappa'ya alırlar. Dokuz yaratıcı, Altın Sırık'a, yakında buzlu ve taşlı gün göreceklarını, bu nedenle Altın Şappa'nın daha da güçlenmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine yaratıcılar, ay parıltılı ak yumurta getirip Altın Şappa'nın ağzında yuvarlarlar. Sonra da altmış aşitli altın tayganın eteğindeki bozkırda bulunan altın ırmağın aktığı yerdeki kırk göğe uzanan altın çama gitmelerini; sağ taraftaki Kün Kağan'a Altın Sırık'ın, sol taraftaki Ay Kağan'a Altın Şappa'nın ulaşması gerektiğini söylerler; çünkü yeraltında Erlik'in Torulvasta (Yılmaz) Ton Molat ile Çarılvasta (Yıkılmaz) Çaş Molot oğulları doğmuştur. Bunlar, ak dünyadaki Altın Sırık ile Altın Şappa gibi dövüşebilecekleri yiğitlerin yeraltında olmamasından yakınır. Bir at yarışı olacaktır;

bu yarışta Kün Kağan'ın yerine Altın Sırık'ın geçip Torulvasta Ton Molat ile, Ay Kağan'ın yerine de Altın Şappa'nın geçip Çarılvesta Çaş Molot ile mücadele etmeleri gerekmektedir.

Altın Sırık yurduna döner. Onu, karısı Altın Torgu karşılar. Annesi ve babası iyice yaşlanmıştır. Sonra yerin bir yerinden altın borunun sesi duyulur ve Altın Şappa, mücadelenin başlayacağını Altın Sırık'a haber verir. Altın Sırık, ak kır ata biner ve Altın Şappa'nın yurduna gelir. Altın Şappa'nın eşi Altın Torkuy ile annesi Altın Köök, Altın Şappa'nın sağ salim dönemeyeceğini düşündükleri için Altın Şappa'yı ağlayarak uğurlar. Altın Sırık ile Altın Şappa, altın çama ulaşır. Burada biri sağa, diğeri sola gider. Altın Sırık, Kün Kağan'ın seksen aşitli sarı tayganın dibindeki yurduna gider. Burada dokuz gündür onu bekleyen Torulvasta Ton Molat ile karşılaşır. Selamlaşır. Torulvasta Ton Molat, ak dünyanın en hızlı atına sahip en güçlü yiğidi ile güreşip at yarıştırmak istediği için Altın Sırık ile mücadele etmek istediğini söyler. Ak kır at ile Torulvasta Ton Molat'ın ay kara atını yarışa koşarlar. Bu atlar üç kez yeryüzünü turlar; yolda ak kır atın, dokuz tüylü gök oku kovalarken düşürdüğü nalları, otuz göğü delip geçtiğini ve Altın Çıltıs'ın mezarının olduğu altın çamın altında bir çam daha bittiğini görürler. Bir yanında zehir ırmağı, diğeri yanında verem ırmağı akan seksen aşitli, bıçak uçlu sarı tayganın dibine varırlar; Altın Şappa'nın ak kızıl atı ile Çarılvesta Çaş Molot'un genç kızıl atı da aynı anda buraya varır. Ak kır at, ak kızıl ata Altın Çıltıs'ın mezarının orada bir çam daha bittiğini, bu nedenle Altın Şappa'ya dikkat etmesi gerektiğini, yardım gerekirse koşup Kün Kağan'ın yerine gelmesini ve orada kendisini bulmasını söyler. Ak kır at, üç gök yukarıdan gerilen ak ipin üstünden atlayarak ay kara at ile girdiği yarış kazanır. Bu arada Altın Sırık ile Torulvasta Ton Molat'ın kavgaya tutuştuklarını görür. O sırada ak kızıl at gelir ve kendisinin de yarış kazandığını; ama Çarılvesta Çaş Molot'un Altın Şappa'yı yenecek gibi göründüğünü söyler. Ak kır at, ak kızıl atı doğruca Altın Şappa'ya yardıma yollar; gerekirse Çarılvesta Çaş Molot'u onun yere çalıp öldürmesini söyler. Ak kır at batıya, Ay Kağan'ın yurduna gider ve Altın Şappa'nın gücünün yetmediğini kendi gözleriyle görür; doğuya koşar ve Torulvasta Ton Molat ile hala güreş tutan Altın Sırık'a gördüklerini anlatır. Bu duruma çok sinirlenen Altın Sırık, Torulvasta Ton Molat'ı defalarca yere çarpar; yeryüzünde art arda sarsıntılar olur. Ak kır ata atlayıp çok hızlı bir şekilde Ay Kağan'ın yurduna gider. Kara dumanın içerisinde Çarılvesta Çaş Molot çıkınca Altın Şappa'nın

öldüğünü anlar. O sinirle Çarılvesta Çaş Molot'u yere çalar ve öldürür. Altın Sırık, Altın Şappa için altı gün ağlar. Altın Şappa'nın cansız bedenini ve atını alıp Altın Şappa'nın yurduna varır. Altın Köök ve Altın Torkuy, bu cansız bedeni görünce kahrolur. Altın Sırık tayganın tepesine çıkar ve Altın Çıltıs'ın mezarının olduğu yerde bir altın tabut yapıp Altın Şappa'yı bu tabutun içine yerleştirerek bu tabutu, sonradan biten altın çamın üzerine yerleştirir. Üç gün bu ağacın etrafında dönerek yas tuttuktan sonra yurda geri döner.

Altın Sırık bir süre sonra kendi yurduna gitmek üzere yola çıkar. Vardığında annesi ile babasının ölmüş olduğunu, karısının da onları altın tabuta koyarak altın çam başına bıraktığını duyar. Yemek yer ve atının yanına gider. Atını serbest bırakır; onun üç defa otlamasını, üç defa da su içmesini söyler. Altın Sırık artık yeraltı ile ak dünyanın tek kağanı olur ve yurdunda yaşayıp gider.¹³⁸

5.18. ALTIN TAYÇI DESTANI (ŞOR)

Ak Kağan ihtiyarın çocuğu yoktur. Bir gün ak kula atına binip ak taygaya ava gider ve döndüğünde çocuğu olduğunu görür. Çok geçmeden gelişip güçlü bir yiğit olan çocuk, anne ve babasından ona ad koymalarını ister. Bunun üzerine Ak Kağan bir toy düzenler ve halkını çağırır. Bu toyda çocuğa bir isim konulamaz. Çocuk buna üzülüp yurdundan çıkar, gider ve yolda bir ihtiyar ile tanışır. Bu ihtiyar da ona "Ak kula atlı Altın Tayçı ol." der. Ertesi gün Altın Tayçı, Ak Kağan'a, alacağı kişiyi sorar. Ak Kağan da ona, Sarı Çelbegen'in yurduna gitmesini söyler, ki Sarı Çelbegen daha önce kendisinin de iki atını çalıp bu yurda götürmüştür. Altın Tayçı ak kula atına binip yola çıkar ve yolda bir yiğidin öldürüldüğünü görür. Yiğidin karısı, Altın Tayçı'dan, Ak Kağan'ın atlarını kurtarmak uğruna Sarı Çelbegen'e karşı gelip öldürülen kocasını diriltmesini ister. Bu duruma çok sinirlenen Altın Tayçı, Sarı Çelbegen'in yurduna gider. Burada bir bey, Altın Tayçı'nın neden bu yurda geldiğini sorar; Sarı Çelbegen'in adını duyunca Altın Tayçı'ya geri dönmesini söyler. Bu duruma da sinirlenen Altın Tayçı, bu beye vurur ve onu öldürür. Sarı Çelbegen'in evine varır; onu uyandırır ve onunla tartışır. Bu tartışma evin dışına taşar. Vuruşurlar. Bir süre sonra bir ılık yel eser ve Altın Tayçı'nın gücüne güç

¹³⁸ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

katılır. Sarı Çelbegen'i yere çalar ve öldürür. Sarı Çelbegen'in malına el koyar, Ak Kağan'ın atlarını da geri alır ve yurduna dönmek için yola koyulur. Yolda, öldürdüğü adamın karısı karşısına çıkar ve ondan, ihtiyar kocasını diriltmesini ister. O da cebinden altın ipek bir bez çıkartır ve sallar. Dokuz senedir ölü olan adam dirilir. Tekrar yola koyulur; arkasından kocakarı ile ihtiyar baş eğer.

Yurduna varan Altın Tayçı, ak kula atını Süt Gölü'nden su içmeye gönderir. Sarı Çelbegen'den aldığı malı, Ak Kağan'ın malı ile birleştirir. Yaşlanır; bu arada Ak Kağan ölür. Ak Kağan'ın ölümünün dördüncü günü kocakarı da ölür. Altın Tayçı, Ak Kağan ile kocakarının naaşı için altın bir tabut yapar ve bu tabutu, demir kavağın üstüne koyar. Ak Kağan'dan sonra yurdu Altın Tayçı yönetir.¹³⁹

5.19. ARAN TAYCI DESTANI (ŞOR)

Ak bora atlı Kök Kağan yetmiş yaşındadır ve hala çocuğu yoktur. Otuz gök dibinin o yanındaki Altın Mökö dostunun karısını alıp ondan çocuk sahibi olmaya karar verir. Malını, yurdunu bırakıp yola koyulur. Üç göğün dibini geçtikten sonra Altın Mökö ile karşılaşır; Altın Mökö, ona nereye gittiğini sorar ve kendisi yoldayken yedi kat yeraltındaki Çılan Mongus'un, karnında bebeği olan karısını kaçırdığını, karnındaki çocuğu demir çamın başına çapraz çivileyip koyduğunu söyler. Sadağının en dibindeki oku Kök Kağan'dan ister ve yeraltına Altın Mökö gider. Altın Mökö, Kök Kağan ile Çılan Mongus'un mallarının yeraltında olduğunu; Kök Kağan'ın oğlunun da yedi senedir demir çamın üzerinde demir çivilerle çivilenmiş bir şekilde yaşadığını görür. Çılan Mongus'un yerine girmeye korkar. O sırada halk arasında bir ihtiyar görür ve ona, Çılan Mongus'un canını sorar. O da ne yukarıda yaşayan Yaratan'ın ne de aşağıda yaşayan Erlik Kağan'ın bu canı bilmediğini söyler. Gece yarısı Kök Kağan'ın ona verdiği oku çıkartıp demir melez ağaca atar; okun çıkarttığı sesi duyan Çılan Mongus, Altın Mökö'nün yanına gelir ve Altın Mökö'yü dövüp demir melez ağaca çiviler. Bu sırada Kök Kağan'ın çocuğu, Çılan Mongus'a doğru koşar ve Altın Mökö'yü öldürmemesini söyler. Çocuğun adı Aran Taycı'dır, atı da ay alaca attır. Gelişmiş, güçlenmiş olan bu yiğit Çılan Mongus'u yedi yerinden parçalayarak öldürür; Altın Mökö'yü de kurtarır.

¹³⁹ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Herkes kendi yurduna döner. Aran Taycı, Çılan Mongus'tan getirdiği malı dağıtır ve atasıyla sohbet eder. Bu sırada altın at kazığının sesini duyar ve ona bir ok saplandığını görür. Ok, Çılan Mongus'un yurdundan İki Şoyun Tas'ın mesajını taşır; bu mesajda İki Şoyun Tas, Altın Mökö ile kavgaya tutuştuklarını ve Altın Mökö'nün bugün yarın öleceğini söyler. Bunun üzerine ay alaca atlı Aran Taycı koşup İki Şoyun Tas'ın yaşadıkları yere gelir ve ikisini de yedi parçaya ayırarak öldürür.

Aran Taycı ile Altın Mökö, Altın Mökö'nün yurduna gider. Aran Taycı burada Ay dang Arıg'ı (Altın Mökö'nün karısı) görür ve onu almaya niyetlenir. Ay dang Arıg, onun annesi yaşında olduğunu söyler ve Aran Taycı utanıp yurduna döner.

Bir gün Aran Taycı yine altın at kazığının sesini duyar ve ona bir ok saplandığını görür. Bu sefer okun üzerinde, Yedi Başlı Celbegen'in Altın Mökö'yü bugün yarın öldüreceği yazılıdır. Bunun üzerine ay alaca atlı Aran Taycı otuz gök dibinin ardındaki otuz halka doğru yola çıkar ve Yedi Başlı Celbegen'i bulur. Yedi Başlı Celbegen'in yedi başını da keser. Altın Mökö'yü yeniden kurtarır. Altın Mökö'nün karısı Ay dang Arıg'ı görür ama ona bakamaz. Ay dang Arıg ona, ulu bir kağana bir kadının değil bir kızın yaraştığını; otuz göğün ardında ulaşamaz yedi yiğidin olduğunu ve bu yiğitlerin Oçı Karakçın adındaki güzel kız kardeşlerini alması gerektiğini söyler. Altın Mökö ile Aran Taycı, Oçı Karakçın'ı bulmak için yola çıkar. Yedi yiğidin yurduna geldiklerinde Altın Mökö korkar ve geri döner. Aran Taycı yurda girer ve Oçı Karakçın'ı görür; ona, kendisiyle evlenip evlenmeyeceğini sorar. O da yedi yiğit abisinin onu Sarı Altın adlı yiğide vereceğini; eğer Sarı Altın olmasaydı Aran Taycı'ya varmak istediğini söyler. Aran Taycı geri döner. O sırada bir kahraman, Aran Taycı'yı durdurur ve Oçı Karakçın'ın yanına neden gittiğini sorar. Bu kahraman ile birlikte yedi yiğidin yanına giden Aran Taycı burada, Oçı Karakçın'ı çok beğendiğini ve almak istediğini belirtir. Sarı Altın sinirlenir ve önceden kendi geldiği için Oçı Karakçın'ı kendisinin alacağını söyler. Yedi yiğit kardeşin en büyüğü, iki yiğidin Oçı Karakçın için kavga etmelerini ister; yenen, kızı alacaktır. Yedi günlük bir kavgaya tutuşan yiğitlerden Aran Taycı, sonunda Sarı Altın'ı yedi yerinden parçalar. Bunun üzerine yedi yiğit, Aran Taycı'ya saldırır ama Aran Taycı yedisinin de başını keserek onları öldürür. Oçı Karakçın'ı alır ve atasının yurduna doğru yola çıkar. Dönüş yolunda Altın Mökö'ye de uğrar. Kendi

yurduna geldiğinde atasının ölmüş olduğunu duyar. Bir toy düzenleyip herkesi yedirir, içirir ve yurdun başına geçer.¹⁴⁰

5.20. AY MÖGÖ DESTANI (ŞOR)

Altın Kağan'ın kızı Altın Arıĝ'ın altmış göğün dibine kadar malı vardır ve bu altmış göğün bittiği yerde de Kızıl Tas adlı bir bekçi vardır. Bir gün Kızıl Tas gelir ve Altın Arıĝ'a, Yaratan'ın atının sahibi Kırçagan Kağan'ın Altın Arıĝ'ı almak isteyeceğini; yüz altmış senedir kimseye yenilmeyen kendisinin Kırçagan Kağan ile vuruşacağını; ölürse cesedinin dokuz çam başına kaldırılmasını istediğini, o çamın dibinde kendisi gibi bir Kızıl Tas'ın doğacağını söyler.

Bir gün Kırçagan Kağan, Altın Arıĝ'ın yanına gelir (yani altmış göğün bittiği yerdeki bekçi Kızıl Tas'ı öldürmüştür). Altın Arıĝ'ı, onun malını, onun halkını almak istediğini söyler ve onu tutmaya çalışır. Bu sırada bir oğlancık belirir; Kırçagan Kağan'a kamçısıyla vurur ve Altın Arıĝ'ı kurtarır. Kendisi Altın Kağan'ın çocuğu ak kula atlı Ay Mögö'dür. Kendisini Altın Arıĝ'a tanıttıktan hemen sonra, altmış göğün bittiği yerdeki Kızıl Tas bekçinin cesedini dokuz çam başına kaldırılmaya gider.

Ay Mögö geri döndüğünde bir yiğit ona gelip otuz göğün yanındaki Oy Molat ve Ak Molat kardeşlerin kendisini çağırdığını söyler. Ay Mögö başta gitmek istemez ama sonra zırhsız, oksuz, sadaksız, kılıcsız ve çidasız; sadece gömleği ile çıkar gider. Yolda atı gidemez olur. O sırada *göğün dibinde yaşayan altın yeveli ak kula atı* çekerek götüren bir adam görür. Adam, atı çekemediğini söyleyerek Ay Mögö'den yardım ister ve Ay Mögö atı çekince de bu adam, altın yeveli ak kula atı eğitmesi için Ay Mögö'ye verir. Bu ata binmesi ile Ay Mögö, birden yedi gök dibini geçer. Altın yeveli ak kula at, Ay Möge'ye, kendisinin artık Ay Mögö'nün atı olduğunu; çünkü sadece Ay Mögö'nün, kendisinin sırtında durabildiğini söyler. Ay Mögö, Oy Molat'ın yurduna vardığında iki kardeşi otururken görür. Neden kendisini çağırdıklarını sorar; kardeşler de, yetmiş göğün dibindeki Ölbös Kağan'ın kızını üç defa gidip alamadıklarını; bu kızı Ay Mögö'nün gidip almasını istediklerini söyler. Bunun üzerine Ay Mögö yola koyulur ve yetmiş göğün dibine gider. Ölbös

¹⁴⁰ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kağan'ın evine doğru giderken karşısına üç başlı Celbegen çıkar. Ay Mögö'nün onu öldürmesi üç gün sürer. Celbegen engelini geçip yoluna devam eden Ay Mögö, Ölbös Kağan'ın evine varır. Yemek ver, çay içer. Neden kızını Oy Molat ve Ak Molat'a vermediğini sorar. Ölbös Kağan da onların gelip de kızını istemediklerini söyler; Ay Mögö gelmişken kızını Ay Mögö'ye vermeyi teklif eder. Ay Mögö bunu kabul etmez; atları yarıştırmayı teklif eder. Ölbös Kağan atları yarıştırmaya yanaşmaz. O zaman da Ay Mögö, kendilerinin vuruşmasını teklif eder ama Ölbös Kağan buna da yanaşmaz. Bu sefer Ay Mögö, Ölbös Kağan'ın kızını görmeye karar verir; kız gelince de onu alıp altın heybesine koyar ve çekip gider. Ölbös Kağan onların yokluğunu fark ettiğinde Ay Mögö yedi gök dibini geçip gitmektedir.

Kızı alıp Oy Molat ve Ak Molat'a getiren Ay Mögö, toylarını yaptıktan sonra kızı görmek ister ve getirdiklerinde de kızı heybesine koyup yine kaçar. Ak Molat, Ay Mögö'nün ardına düşer ama Ay Mögö çoktan yedi gök dibini geçip Altın Kağan atasının yurduna varmıştır. Altın Kağan, yedi yıl önce kızının kaybolduğunu ve onu Ak Molat'ın kaçırdığını, sonra da getirip geri verdiğini; onun da Ak Molat'ı yedi uçlu çıda ile yaraladığını, Ak Molat'ın bu yara ile yedi yıl yattığını söyler. O sırada Ak Molat çıkıp gelir ve kızı kendisinin değil, kırk göğün ardındaki kırk haydudun kaçırdığını; eğer kızı onların elinden kurtarıp getirirse Altın Kağan'ın onu yurdundan, halkından bir parça vermekle ödüllendireceğini düşündüğünü; kızı bu nedenle kurtarıp getirdiğini söyler. Ay Mögö kızı sorar; kız da Ak Molat'ın söylediklerini söyler. Altın Kağan'ın, Ak Molat'a yurdundan, halkından ve güzel attan vereceğini söylediğini ama sözünü yerine getirmediğini anlatır. Ay Mögö, Altın Kağan'ın kızını Ak Molat'a vermesi ve yedi yıl Ak Molat'ın malını gütmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine orada bulunan Kola Kırış ve Tebir Kırış adlı hanlar, Ay Mögö'ye saldırır; Ay Mögö ikisini de öldürür.

Ay Mögö ile Ak Molat bu olaydan sonra dost olur. Bir gün bir yiğit, Ay Mögö'ye gelir ve eski bir tarihte Ay Mögö'nün atı ile kendisinin atını değiştirdiğini Ay Mögö'ye hatırlattıktan sonra Oy Molat ve Ak Molat'ın kız kardeşini almak istediğini söyler; Ay Mögö de kızı heybesinden çıkartıp bu adama verir.

Ay Mögö ile Ak Molat, kırk haydudu öldürüp onların malını almaya karar verirler ve bu haydutların kırk göğün dibindeki yurtlarına varırlar. Kırk haydudun halkını kılıçtan geçirirler; yedi günde kırk haydudu dağıtırlar; haydutların yurdunu ve malını alıp kendi yurtlarına getirirler. Bu arada dokuz çam başına cesedi kaldırılan Kızıl Tas'ın çam dibinde Kızıl Tas oğlu olur. Ay Mögö kendi malını gütmesi için bu oğlanı işe salar.

Ay Mögö, Ölbös Kağan'ın kızını altın heybesinden çıkartarak onunla evlenir ve yedi yıl toy yapar. Toy sonunda Ak Molat kendi yurduna döner, Ay Mögö de kendi yurdunda yaşamaya devam eder.¹⁴¹

5.21. KAĞAN ARĞO ABLALI KAĞAN MERGEN DESTANI (ŞOR)

Yer, dünya, halk, bitki yaratıldığında ak nehir, kırk aşitli altın tayganın eteğinden akarken bu nehir boyunca insan ve mal, bu yeri kaplayacak kadar çoktur. Burada altı ayağı üzerinde yükselen altın bir otağ vardır ve bu otağ, otuz kat kara demir çizmeli Kağan Argo ablalı Kağan Mergen'indir. Bu otağın önündeki altın kazığa da Kağan Mergen'in kan al atı bağlıdır. Kağan Mergen alp uykusundan uyanıp dışarıya bakar ve çok uzakları görür. Gök taygada ak kula atlı Altın Kartıga'nın, bir halkı ve malı sürüp gittiğini fark eder. Ulu destanı anlatıp ulu ezgiyi (türküyü) söyleyen Kağan Mergen, ak kula atın üzerinde bir kız bir de erkek iki çıplak insanın olduğunu ve yiğidin bunlara vurarak at sürdüğünü görür. Sinirlenir ve ablası onu, o kadar uzağa gitmemesi konusunda uyarsa da kalkıp ak dünyanın dışındaki bu yiğide derdini sormaya gider. Henüz Altın Kartıga'nın kim olduğunu bilmeyen Kağan Mergen, ona adını sorar; ama yiğit ona cevap vermez. Buna çok sinirlenen Kağan Mergen, yeraltının ve gökyüzünün duyabileceği şekilde yiğidin kafasına vurur. Yiğit bir süre kendine gelemez ama sonra, kendisine böyle vurabilecek tek kişinin Kağan Argo ablalı Kağan Mergen olduğunu söyler. Kavgaya tutuşurlar. Kağan Mergen tekrar bu yiğidin kim olduğunu, nereden geldiğini, atının üzerindeki kız ile erkeğe neden böyle bir şey yaptığını, kimin malını ve halkını götürmeye çalıştığını sorar. O da Altın Kartıga olduğunu ve Kümüş Kağan'ı öldürüp yurdunu talan ettiğini; Kümüş Kağan'ın malını ve halkını kendi yurduna

¹⁴¹ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

sürdüğünü söyler. Kağan Mergen de onun gitmesine izin vermeyeceğini söyler. Tekrar kavgaya tutuşurlar; Kağan Mergen, Altın Kartıga'yı öldürerek galip çıkar. Ak kula atın üzerinden iki insanı kurtarır ve atı da öldürür. Bu iki insanı ve Kümüş Kağan'ın malını tekrar Kümüş Kağan'ın yurduna gönderir ve kendisi de kendi yurduna döner.

Ablası Kağan Arğo ile yemek yedikten sonra uyuyan Kağan Mergen, bir fırtına ile uyanır ve tepeden ak boz atlı bir yiğidin geldiğini görür. Bu yiğit, yeraltından ve ak dünyadan haraç alan Kara Mükü'nün, Kağan Mergen'den haraç istediği haberini getirmiştir. Kağan Mergen de üç gün sonra haracını vermek için altmış büyü, yetmiş sihirli, dokuz kadınlı, kara kula atlı, ölümsüz Kara Mükü'ye geleceğini söyler. Ablası Kağan Arğo gitmesine karşı çıksa da o, kan al atına biner ve hızlıca Kara Mükü'nün yurduna gider. Dokuz katlı, doksan demircisi ve kara nehri olan bu yurda girer girmez demirciler ile mücadele eder. Onları yendikten sonra Kara Mükü'nün demir kapılı, demir dayaklı, demir kazıklı yerine gelir. Buranın kapısında kendinden haraç isteyen yiğidi de öldürdükten sonra içeri girer. Geldiği bu yer, haraç vermek için gelen yiğitler ile hınca hınç doludur. Haraçları toplayan tunç yiğide, kendi haracını hemen vermek ister ama tunç yiğit ona, sırasını beklemesini söyler. Bunun üzerine Kağan Mergen onu da öldürür. Oradaki diğer yiğitler bu cesur adama hayran olur. Kağan Mergen gidip Kara Mükü'yü bulur; Kara Mükü uyumaktadır. Kara Mükü'nün karısı, Kağan Mergen'i, Kara Mükü uyanmadan otağdan çıkması gerektiği konusunda uyarır. Bu uyarıya aldırmayan Kağan Mergen, Kara Mükü'nün göğsüne şiddetli bir darbe indirir. Bu şiddetli darbenin sesi hem yeraltından hem de ak dünyadan duyulur. İnanılmaz bir acı hisseden Kara Mükü, otağdan kaçmayı başarır ve kendini tutup öldürmeye niyetli olan Kağan Mergen'e, onu uykuda öldürmeye çalışmanın Kağan Mergen'in namına uygun olmadığını; gidip zırhını giyip kavgaya hazır bir şekilde gelmesinin ve böyle kavgaya tutuşmanın adil olacağını söyler. Kağan Mergen bunu kabul eder. Kara Mükü hazırlanıp gelir. Kavgaya tutuşurlar; aylar belki yıllar geçer. Sonunda Kağan Mergen kavgayı kazanır ve Kara Mükü'yü öldürür. Kara Mükü'nün atını ve karısını da öldürür. Yurdunu yakar, yıkar. Haraç getiren yiğitlere, artık onlardan haraç alınmayacağını; ayrıca Kara Mükü'nün elinde, haraç aldığı yiğitlerin malı veya halkı varsa onları da geri götürebileceklerini söyler. Kara Mükü'nün mallarının ve halkının bir kısmını da önüne katar ve yiğitlerin hayır

dualarını aldıktan sonra ulu destanı anlatıp ulu ezgiyi (türküyü) söyleyerek kendi yurduna doğru gider.

Yurduna vardığında bir gariplik olduğunu ve ablasının ilk kez bir yerden döndüğünde kendisini karşılamadığını fark eder. Altın otağa girer, otağın her yerine bakar ama ablası Kağan Arğo yoktur. Birden onun kaçırıldığını anlar. Yurdunu, hayvanlarından sorumlu tuttuğu çobanı Matur Tas'a bırakır ve kan ala atına atlayarak rüzgar gibi fırlar. Günlerce, aylarca ablasını arar; yeryüzünde bakmadığı yer kalmaz. Dağlar, taşlar, tepeler, sular; yurtlar, farklı farklı halklar... Durmak bilmeden ablasını bulmaya çalışmaktan artık ne kendinde ne atında hal kalır. O an anlar ki ablası Kağan Arğo, yeraltına kaçırılmıştır.

Kağan Mergen rüzgarlı, fırtınalı yeraltına inmek için yedi kat aşağı yol gider. Yolda, çok uzak bir diyarda yaşayan Yiğit Şaday'ın kızının toyuna giden kara boz atlı Kağan Tos Mergen ile karşılaşır ve ondan, ablasının Kara Kağan'ın elinde olduğunu öğrenir. Bunu duyunca yeryüzüne çıkar ve Kara Kağan'ın yurdunu aramaya başlar. Bu sefer de yolda yedi yiğit görür; onlar, ablası Kağan Arğo'nun yenemediği Kara Kağan'ı, Kağan Mergen'in yenmeye gücünün yetemeyeceğini kendi aralarında söyleşir ve birden ortadan kaybolur. Sonunda bir yere gelir; tayganın iki ayrı ucunda iki ayrı kavga vardır. Bir tarafta Kağan Arğo ablası ve büyük Kara Kağan; diğer tarafta ise küçük Kara Kağan kavga etmektedir. Küçük Kara Kağan, Kağan Mergen'in yanına gelir ve kavgaya tutuşurlar. Kağan Mergen, küçük Kara Kağan'ı öldürüp hemen ablasının yanına koşar. Kağan Arğo, büyük Kara Kağan'ı öldürmüştür. Kağan Mergen, ablası Kağan Arğo'ya nasıl kaçırıldığını sorar. O da, Kağan Mergen Kara Mükü'nün yurduna gittiğinde kendisinin de Kara Kağan kardeşlerin yurduna gelerek mallarını ve halkını almak istediğini fakat o zaman bu zamandır burada mücadele verdiğini söyler. Bu sırada kara kır atlı Kara Kılış, heybetli bir şekilde Kağan Mergen'in yanına gelir. Kara Kılış, Kağan Mergen'in, halkını ve malını Kara Mükü'den kurtardığı Kümüş Kağan'ın oğludur. Selamlaşırlar ve Kara Kağan kardeşlerin karılarının olduğu otağa giderler. Kağan Mergen burada Kara Kağan kardeşlerin kız kardeşini görüp beğenir; fakat ağabeylerini öldürmüşken onu almanın doğru olmayacağını düşünür. Kızı Kara Kılış'a alır ve ikisinin toyları yapılır.

Kağan Arĝo ve Kağan Mergen yurtları ile ilgili bir huzursuzluk hisseder ve önce Kağan Arĝo yurda dönmek üzere yola çıkar. Bu sırada Kağan Mergen de Kara Kağan kardeşlerin yurdunu karılarına verir, başları sıkışırsa kendisine haber vermelerini söyler ve Kara Kılış ile birlikte oradan ayrılır. Kara Kılış yola çıkarken Kara Kağan kardeşlerin kızını altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyar. Yolda bir ayrıma gelirler ve vedalaşır ve kendi yurtlarına giderler. Kağan Mergen yurduna vardığında yurdun sağ salim durduğunu, yalnız ablasının bir yiğit ile kavgaya tutuştuğunu görür. Bu yiğit, babasının öcünü almaya gelen, Kara Mükü oğlu, kara doru atlı Kara Salgın'dır. Kağan Mergen hemen koşup Kağan Arĝo'yu kavgadan çeker; kendisi Kara Salgın ile kavga eder ve onu öldürür.

Altın otağda Kağan Mergen ablasıyla otururken ona, evlenmek istediğini söyler. O da, çok uzak bir diyarda yaşayan Yiğit Şaday'ın kızı Altın Kök'ün toyu olduğunu, bütün yiğitlerin bu toyda toplandığını (ki kendisi de ablasını ararken bu toya giden kara boz atlı Kağan Tos Mergen ile karşılaşmıştır), kendisine uygun olan kızın Yiğit Şaday'ın kızı olduğunu ve toy bitmeden bu kızını alıp gelmesini söyler. Bunu duyan Kağan Mergen giyimini giyinip yola çıkar ve hızlı atı ile birçok yol geçer. Sonunda Yiğit Şaday'ın yurduna varır. Burada kara boz atlı Kağan Tos Mergen'i görür, kara yeleli Kara Şebeldey (yeraltından) ile karşılaşır, Altın Çayzan'ın elinden içki içer. Bir ara *altın eşik açılıp kapanır* ve Kara Şebeldey, Kağan Mergen'i alıp sürükler. O, Kağan Mergen'in karısı olmak istediğini; bu nedenle, bu yere gelmişken kendisini almasını söyler. Kağan Mergen bu isteği reddedince yedi gün kavgaya tutuşurlar. Bu süre sonunda beraber yeraltına inip Kara Şebeldey'in yurdu kara şehirde evlenirler. Kara Şebeldey bir erkek çocuk doğurur. Bu erkek hızla büyür, güçlenir ve ayaklandığı gün annesinden ad ister. Annesi de ona sarı yeleli kızıl atlı Şaygın Mergen adını koyar ve yeraltı ile ak dünyada ona zarar gelmemesi için dua eder. Şaygın Mergen alp uykusuna yatar. Uyandığında annesine ve babasına, yeraltının da ak dünyanın da tek yiğidi olmak istediğini, bu nedenle bu iki alanın tüm malını ve halkını almaya gideceğini söyler ve giyimini giyip yola çıkar. Bu sırada kara kır atlı Kara Kılış, Kağan Mergen'i kurtarmaya gelir ve Kara Şebeldey ile kavgaya tutuşur. Kavganın dokuzuncu gününde Kara Şebeldey yorulur ve Kağan Mergen'i yardıma çağırır. Kağan Mergen gelip Kara Kılış ile kavga etmeye başlar. Kara Kılış, Kağan Mergen'in bu tavrına çok şaşırır. Bu kavga günlerce, aylarca sürer. Kara Kılış kendini zorda

hissettiği bir anda Kağan Mergen'in sağ omzunda bir bakır iğne görür. Bu iğneyi çekip çıkardığında Kağan Mergen yere yığılır. Bunu fırsat bilen Kara Kılış, Kara Şebeldey'i öldürür. Tekrar Kağan Mergen'in yanına gelir ve onun nasıl yeraltına inmeyi kabul ettiğini sorar ama Kağan Mergen hiçbir şey hatırlamamaktadır. Kara Kılış onun Yiğit Şaday'ın kızı Altın Kök ile evlenmesini istediğini söyler ve cebinden bir yüzük çıkarır. Yüzüğü elinden bırakır ve birden yüzüğün içinden Altın Kök çıkar. Kara Kılış, Kağan Mergen için toydaki yiğitleri geçip Altın Kök'ü almış ve onu koruyarak Kağan Mergen'e getirmiştir. Kağan Mergen, Altın Kök'ü çok beğenir ve bu sefer de Kağan Mergen onu bir yüzüğe çevirip cebine koyar. Kara Kılış ile Kağan Mergen yeryüzüne çıkarlar.

Kağan Mergen, yol ayrımına geldiklerinde Kara Kılış ile vedalaşır ve kendi yurduna doğru yol alır. Yurda vardığında ablası Kağan Arğo'nun kendisini beklemekte olduğunu görür. Onunla kucaklaştıktan sonra cebindeki yüzüğü yere bırakır ve Altın Kök yüzükten çıkar. Bunun üzerine toy hazırlıkları başlar. Eşsiz bir toy düzenlenir. Toydan sonra Kağan Mergen, karısıyla beraber yurdunda yaşar.

Bir gün Altın Kök, bir erkek çocuk doğurur. Bu çocuk çok hızlı büyür ve ayaklanınca, Kağan Mergen'in yeraltından çıkan oğlu Şaygın Mergen'e karşı durabilmesi için kendisine bir an önce ad verilmesini istediğini söyler. Bunun üzerine annesi oğlana ala kadeh ile içki verir ve oğlan ak bozkıra çıkar. Delice bağırarak adını koyacak kişiyi sorar. Üç gün sonra bir ihtiyar çıkıp gelir. Ala kadehten içer ve oğlana, altın yelesi ak kula atlı Altın Ok adını koyar. Onun için dualar eder ve onu Şaygın Mergen konusunda uyarır. Altın Ok, altın otağa geri döner ve alp uykusuna yatar. Uyandıktan kısa bir süre sonra taygada adeta deprem olur ve o, Şaygın Mergen'in geldiği görülür. Şaygın Mergen, yiğit ise Altın Ok'un gelip karşısına geçmesini, halkını ve malını ona vermesini söyler. Altın Ok'un halkını ve malını götürmeye çalışır. Bunu gören Altın Ok çok sinirlenir ve Şaygın Mergen'in karşısına dikilir. Bu iki yiğit çok uzun süre kavgaya tutuşur. Babaları Kağan Mergen onları ayırmaya çalışır ama başarılı olamaz. Bu kavgada Altın Ok galip gelir ve o, Şaygın Mergen'i öldürür.

Kağan Mergen ile Altın Ok, otağda yemek yerken yine adeta bir deprem olur ve tepede, uzak diyarlardan altın yelesi ak kula atlı Altın Som görülür. Atına

yükleyip getirdiği hediyeleri ile beraber altın otağa girip Kağan Mergen ile Altın Ok'u selamlar. Kağan Mergen'den ablası Kağan Arğo'yu ister. Kağan Mergen bu isteği ablasına iletir. Ablası kabul edince Altın Som ile Kağan Arğo birleşir ve ikisi, Altın Som'un yurdunda yaşamaya gider. Kağan Mergen ile Altın Ok da uçsuz bucaksız malı ve sayısız insanı olan iki kağan olarak mallarını ve halklarını görüp, önlemlerini alıp kendi otağlarına geri dönerler ve yurtlarında huzurla yaşarlar.¹⁴²

5.22. KAĞAN KES DESTANI (ŞOR)

Altın dağın eteklerinden akan altın ırmağın bulunduğu yerde, Altın Kağan'ın ana babasını hiç görmemiş olan oğlu, kamçılanmaz kızıl al atlı Kağan Kes ve onun halkı yaşar. Bir gün bu yere, kocakarı kılığında Altın Kartıga'nın karısı Altın Kök gelir. Kağan Kes'e, artık evlenerek yalnızlığına bir son vermesini, bunun için uygun kızın ak kula atlı Ak Kağan'ın kızı Altın Suçu olduğunu; bu kız için bütün yiğitlerin toplandığı bir toy verildiğini söyler. Kağan Kes bu toya gidip bu kızı almalıdır ama unutmaması gereken bir şey vardır; onun atı, kamçı değmeyecek bir şekilde var edilmiştir. Kağan Kes'in ne kadar acelesi olursa olsun o, atına asla kamçı vurmamalıdır.

Kağan Kes, Ak Kağan'ın yurduna vardığında buradaki yiğitlerle selamlaşır, *altmış yiğidin içemediği alaca kaseden içki içer*; o sırada iki yiğidin kavga ettiğini görür ve bu yiğitlerden ihtiyar olanı, Kağan Kes'i yardıma çağırır. Kağan Kes, ihtiyarı kavgaya tutuştuğu yiğidin elinden alır ve o yiğidi öldürür. Daha sonra ihtiyarın başka bir yiğidin eline düştüğünü görür ve ihtiyarı ondan kurtararak o yiğidi de öldürür. İhtiyarın kim olduğunu sorduğunda onun Altın Kartıga olduğunu öğrenir (Onun karısı hala Kağan Kes'in yurdundadır.). Bu olaylardan sonra Kağan Kes, Altın Suçu'yu ister ve Ak Kağan da verir. Bunun üzerine dokuz gün toy düzenlenir. Toyun sonunda Kağan Kes, Altın Suçu'yu altın yüzüğe dönüştürüp cebine koyar ve yanına Altın Kartıga'yı da alarak yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yol ayrımında Altın Kartıga ile vedalaşır ayrılır; Altın Kartıga kendi yurduna gider. Kağan Kes yurduna vardığında onu, Altın Kök kocakarı karşılar. Kağan Kes altın yüzüğü yere atar ve Altın Suçu yüzükten çıkar. Toy düzenlenir. Dokuz günlük

¹⁴² Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

toydan sonra yetmiş kağan ve gelen halk dağılır. Altın Kök kocakarı da kendisini koca bir altın guguk kuşuna dönüştürüp yurduna doğru yola çıkar.

Bir gün Altın Suçu, Kara Kazan ile Kara Kartıga isimli iki kardeşin, yeraltından ve yeryüzündeki kağanlardan haraç aldığı gibi Altın Kartıga'dan da haraç almaya gittiğini ve Altın Kartıga'nın zor durumda olduğunu kocasına söyler. Kağan Kes, Altın Kartıga'ya yardım etmek için hemen giyimini giyinir ve kızıl al atına biner. Bu sırada Altın Suçu, tıpkı Altın Kök gibi, ne kadar acelesi olursa olsun altındaki atı kamçılamamasını söyler.

Yolda Kağan Kes, kamçılanmaz kızıl al atını kamçılar ve birden at da kendisi de ne yapacağını bilemez hale gelir. Kızıl al at o kadar çok koşar ki başka dünyalara geçer. En sonunda, geçtiği üçüncü dünyada Kağan Kes onu zorla durdurmayı başarır. Kamçılandığı için buralara nasıl geldiğini bilemeyen kızıl al at, buradan nasıl döneceğini de bilemez. Geldikleri yer, kara ırmağın olduğu yerdir. Kağan Kes burada Çılaş Kara Oğlan'ı (Bu lakabı ona Kağan Kes vermiştir.) görüp onunla tanışır; onun Kara Kağan'a gittiğini duyar. Onunla beraber yola devam etmeye karar verir. Kara Kağan'ın yurduna vardıklarında kağanın kızının toy olduğunu görürler. Orada büyüleyici bir at ile karşılaşır. Bu at, ak kızıl attır. Kağan Kes, bu atın sahibini çok merak eder ve onu, Kara Kağan'ın kızından sorar. Tam bu sırada görünmez biri, Kağan Kes'e iki tokat atar ve onu kendinden geçirir. Kağan Kes toparlandığında Kara Kağan'ın kızı da, ak kızıl at da toy yerinden gitmiştir. Çılaş Kara Oğlan, Kara Kartıga'nın kızı için bir toy düzenlediğini ve ak kızıl atın bu toyda olacağını; o nedenle bu toya gitmeleri gerektiğini söyler. Toya gider gitmez Kağan Kes, ak kızıl atı görür ve oradaki yiğitlere, bu atın sahibini sorar. Sorar sormaz yine tokadı yer. Bu görünmez şeyin ne olduğuna anlam veremez. Çılaş Kara Oğlan, bu şeyin Kuu Kızı olduğunu söyler ve Kağan Kes'in, atını kamçılamaması gerekirken kamçıladığı için başına böyle bir belanın geldiğini ona anlatır.

Kağan Kes ile Çılaş Kara Oğlan, Kuu Kızı'nın yurduna gider. Atı, otağının önünde göremeyince Kağan Kes sarı sivrisineğe dönüşüp otağın penceresinden içeri bakar. Bu otağın içinde otuz erkek, kırk kız ve iki sıçan vardır. Bu iki sıçan, *yetmiş kat yeraltında yaşayan Kara Kağan'ın iki oğlunun* şekil değiştirmiş halidir.

Sıçandan insana dönüştüklerinde otağda oynayanlardan, penceredeki sarı sivrisineğin Kağan Kes olduğunu öğrenirler. Kağan Kes'i pencereden alıp otağa bıraktıklarında Kağan Kes, tekrar insana dönüşüverir. Kara Kağan'ın oğulları dövüşecek yiğit bulamadıklarından ad alamadıklarını, bu nedenle Kağan Kes ile dövüşmek istediklerini söylerler. Kara Kağan'ın büyük oğlu ile dokuz yıl dövüş olur. Bu sırada o yerden Çılaş Kara Oğlan ve Kuu Kızı da kavga ederek geçer. Bunu gören Kağan Kes çok sinirlenir ve kendi kendine, Kuu Kızı ile kavgaya tutuşacağı günün gelmesini çok istediğini söyler. O gün, Kuu Kızı'ndan intikamını çok kötü bir şekilde alacaktır. Kara Kağan'ın büyük oğlunu ancak otuzuncu senede öldürmeyi başarır. Kara Kağan'ın küçük oğluyla da yetmiş yıl kavgaya tutuşur. Yetmişinci yılda Çılaş Kara Oğlan'ın, Kuu Kızı karşısında zorda olduğunu söylediği yardım çağrısını duyar. Bunun üzerine Kağan Kes, Kara Kağan'ın küçük oğlunu oracıkta öldürür ve Çılaş Kara Oğlan'ın yardımına koşar. Kuu Kızı'nın elinden onu kurtarır ve kendisi dokuz gün, Kuu Kızı ile kavgaya tutuşur. Dokuz gün sonunda yenileceğini anlayan Kuu Kızı, Kağan Kes'ten kendisini öldürmemesini ister. Otağında Kağan Kes'e küçük bir altın kutu gösterir. Kağan Kes bu kutuda, geçmiş ve şimdi olan olayları bir bir görür. Haraç alan Kara Kağan ile Kara Kartıga'yı, Altın Kartıga'nın kızının bu ikisinin elinde olduğunu, kendi yurdunda savaş olduğunu ve Çılaş Kara Oğlan'ın Kağan Kes'in yurdunu kurtarmak için mücadele verdiğini görür. Bunun üzerine kutuyu Kuu Kızı'ndan ister; o da zaten bu kutucuk olmadan Kağan Kes'in yurdunu bulamayacağını söyleyerek kutuyu Kağan Kes'e verir. Kuu Kızı, Kağan Kes'ten sağ omzuna, sağ kolunu koymasını ister. Kağan Kes bu şekilde durunca Kuu Kızı güçlenir. İkisi vedalaşırlar ve kutunun yol göstermesi ile Kağan Kes yurduna gelir. Yurdu talan olmuştur. Kağan Kes, Çılaş Kara Oğlan ile birlikte Altın Kartıga'nın yurdunu kurtarmaya karar verir.

Kağan Kes ile Çılaş Kara Oğlan, Altın Kartıga'nın yurduna vardıklarında bu yurdun çoktan talan edildiğini ve halkıyla malının çoktan sürüldüğünü görür ve derhal Kara Kazan ile Kara Kartıga'nın yurduna yönelirler. Kağan Kes, Kara Kazan ile; Çılaş Kara Oğlan, Kara Kartıga ile dövüşmeye başlar. Dövüşün dokuzuncu yılında yeraltından *yedi kulaklı kara it* çıkıp Kara Kartıga ile Çılaş Kara Oğlan'ı ısırır ve onları da yanına alarak yeraltına geri döner. Kağan Kes, Çılaş Kara Oğlan'a yardım etmek ister ama Kara Kazan ile tutuştuğu kavganın bir türlü sonu gelmez. Kavganın kırkıncı yılında Kağan Kes'in yanına *genç kula atlı* bir yiğit gelir

ve ona yardım etmek ister. O da, Çılaş Kara Oğlan'ı kurtarmak konusunda ondan yardım ister. Bunun üzerine yiğit *yeri vurup yarar* ve yeraltına iner. Kavganın yetmişinci yılında bu yiğit, arkasında Çılaş Kara Oğlan ile tekrar yeryüzüne çıkar. Kara Kazan'ı, Kağan Kes'in elinden alır ve öldürür. Kağan Kes ile Çılaş Kara Oğlan, Kara Kazan ile Kara Kartıga'nın elinde esir olan Altın Kartıga'nın kızını kurtarır. Kız, Kağan Kes'ten ad ister ve Kağan Kes de ona Altın Sabak adını koyar. Altın Sabak'a, adını bilmedikleri ve kendilerini kurtaran yiğidin kim olduğunu sorar; o da onun, Kağan Kes ile Kuu Kızı'ndan olma Çaştan Pergen olduğunu söyler. Kağan Kes, iki kolundan da çocuk sahibi olacak şekilde var edilmiştir; sağ kolundan Kuu Kızı'nın çocuğu olmuştur, sol kolundan ise Altın Suçu'nun çocuğu olacaktır.

Çılaş Kara Oğlan, Kağan Kes'ten Altın Sabak'ı ister; Kağan Kes onları birbirine verir. Altın Sabak yurduna dönmeden önce Altın Kartıga'nın halkını ve malını iki adet gümüş küpeye çevirerek kulağına takar ve kocasıyla birlikte yurtlarına dönmek üzere yola koyulur. Kağan Kes de buldukları yerdeki esir halka, artık vergi vermeyecekleri müjdesini verir ve kızıl al atına binerek yurduna doğru yola çıkar.

Kağan Kes, yurduna gelir gelmez Altın Suçu'nun sol omzuna sol kolunu koyar. Altın Suçu, Kağan Kes'ten altın kutuyu göstermesini ister. Kağan Kes altın kutuyu çıkarttığında Çılaş Kara Oğlan'ın *kara tayga eteğinde bir eşiği* açtığını ve bu eşikten, *doksan kulaç boylu kara bora atlı* bir yiğit çıktığını görür. Bu yiğit, Çılaş Kara Oğlan'dır. Oğlan artık kendine bir ad ve bir at alabilmeye hak kazanmıştır; bundan böyle o, kara bora atlı Ay Ergek'tir.

Bir gün Kağan Kes'in yurduna Çaştan Pergen gelir ve kendini tanıtır. Kağan Kes ve Altın Suçu onu özlemle karşılar. Çaştan Pergen, Kağan Kes'in atını Kümüş Kartıga adlı bir yiğidin gök bora atı ile yarıştırmak istediğini; bu at yarışında yenilirse Kümüş Kartıga'ya, hem annesinin hem de babasının her şeyini vereceğine söz verdiğini söyler. Bunun üzerine Kağan Kes ve Çaştan Pergen yola koyulur. Yolda yeraltının sakinleri olan yetmiş, dişi Şibeldey ile ve *gök börüklü, akağaç sadaklı* Altın Şakpın ile karşılaşırlar. Altın Şakpın'ı, yarışta kızıl al atı sürmesi için yanlarına alırlar. Yarış yerine vardıklarında gökten küçük bir kağıt

düŒer. Ulu yaratıcının yolladığı bu kağıtta, bu yarışın adil olması isteği yazılıdır. Yarış başlar ve Kümüş Kartığa'nın atı ile Kağan Kes'in atı, yetmiş kat yeraltını koştuktan sonra yerin deliğinden yetmiş kat gökyüzüne çıkar; altın dağdan çelik bozkıra koŒar. Onların koŒuşu ile yer gök inler ve sarsılır. Sonunda zafer, kan al atın olur; çünkü onun yazısında böyle bir yarışta üç defa kamçılanmak yazmaktadır ve Altın Œapkın, yarışın sonuna doğru kamçılanmaz kan al atı kamçılıyarak öne geçmeyi başarır.

Çaştan Pergen, yarıştan önce Kümüş Kartığa'ya karşı kendilerini savunan kızıl doru atlı bir yiğit ile yarış boyunca da beraber durur. Bu yiğit aslında Altın Suçu'dan olma kardeŒi Kağan Pergen'dir. Yarış sonrasında Kümüş Kartığa'nın tarafındakiler ile Çaştan Pergen'in tarafındakiler arasında kavga çıkar. Yeraltı ve yeryüzü yiğitleri kavgaya tutuŒur. Bu kavgadan Kağan Pergen, Çaştan Pergen ve Kağan Kes sağ çıkar.

Kağan Kes yurduna döner. Bu arada yetmiş kat yeraltından Ay Ergek çıkar ve Kağan Kes'in otağına uğrar. Hasret giderirler. Daha sonra Ay Ergek kendi yurduna gitmek üzere Kağan Kes ile vedalaŒıp yola çıkar.

Kağan Pergen, Kağan Kes'in yurduna; Çaştan Pergen de annesi Kuu Kızı'nın yurduna geri döner. Kağan Kes'in malı, mülkü, yurdu, hayatı huzurlu bir Œekilde devam edip gider.¹⁴³

5.23. KARTIGA PERGEN DESTANI (ŒOR)

Ak kızıl atlı Altın Kağan ve karısı Altın Köök, malı ve halkı bol bir yurtta yaŒar. Bu çiftin çocukları olmaz. Bir gün Altın Kağan altı yıllık bir ava çıkar. Bu arada Altın Köök hamile olduğunu fark eder. Altın Kağan geri dönüp de Altın Köök'ü o halde görünce çocuğun kendinden olduğuna inanmaz. Altın Köök çocuğu doğurur; fakat Altın Kağan hala çocuğun kendinden olduğuna inanmamaktadır. Çocuğun başına bir sürü badire gelir; böyle zamanlarda Altın Kağan, bu çocuk o badireyi atlatırsa kendi oğludur diye düşünür. Çocuk gerçekten de bütün badireleri

¹⁴³ Bu özet, Œu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıŒtır: ERGUN, M. (2006). *Œor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ölmeden, başarıyla atlatır. Son badirede demir bir kazanın altındaki küle girer ve tam altı sene hiç kıpırdamadan orada kalır.

Altın Kağan'ın yurduna iki yüz yetmiş gök öteden kara bora atlı Kara Mökö gelir ve Altın Kağan'a kafa tutar. Kavgaya başlarlar. Yeri göğü sallayan bu şiddetli kavga dokuz yıl sürer. Bu arada Altın Kağan'ın oğlu, demir kazanın altındaki küllerin içinden çıkar. Babası ile bir yiğidin kavgasını görünce annesine koşarak ondan ad ister. Annesi de altın tabağa aş koyar ve oğlanı dağa yollar. Çocuk dağa çıkıp adını koyacak kişiyi çağırır ve bu çağrıdan sonra *altın elbise giymiş, ala kamış asalı* bir ihtiyar gelip altın tabaktan yer ve oğlana Kartıga Pergen adını koyar. Oğlanın yaratılıştan yemek yemeye ihtiyacı olmadığını ve atının ak kula at olduğunu söyler. Bunun üzerine Kartıga Pergen, babasına yardıma gitmeye karar verir. Kavga yerine doğru giderken fırtına çıkar, yer sarsılır ve tepeden Kara Mökö oğlu, *kara tilki börklü*, ak bora atlı Ay Kılış iner. Kartıga Pergen ile Ay Kılış selamlaşır konuşmaya başlarlar. Uzun süre (kırk yıl) konuşurlar. Babalarının kavgasına bir son vermeye karar verirler. İlk önce Ay Kılış onları ayırmaya gider; fakat günlerce uğraştığı halde iki yiğidi birbirinden ayırmayı başaramaz. Daha sonra Kartıga Pergen onları ayırmaya çalışmak için kavganın olduğu yere gelir ve babasına, yurduna geri dönmesini söyler. Kara Mökö'yü de fırlatıp atar.

Kartıga Kağan, Altın Kağan'ın yanına gelir. Altın Kağan onun yüzüne bakmaz; çünkü Kartıga Pergen kendi oğlu olsaydı, bu kavgadan kendisini çekip de yurduna yollamayacağını düşünür. Bunun intikamını almak için yeryüzü ve yeraltı halkını Kartıga Kağan'ın üstüne salacağını söyler ve bunu yapmak için yola çıkar.

Bir süre sonra (dokuz gün sonra) Ay Kılış yurduna döner. Bu sırada Kartıga Pergen, babasının intikamını almaya gelen yetmiş kağanın halkının sesini duyar. Kendisini Altın Kağan'ın oğlu olarak kimsenin kabul etmemiş olmasına içerler. Giyimini giyip halkın içine dalar ve dokuz günde hepsini öldürür. Sonra ikinci ve üçüncü halk gelir ve onları da dokuzar günde öldürür. Böylece *yetmiş kağanın halkı ile yeraltının şeytan nesli* son bulmuş olur.

Kendini kimsenin istemediğini fark edince tek başına yaşayacağı bir yer bulmak üzere yola çıkar. Çok arar ve sonunda *altın bir bozkır* bulur. Burada Kartıga Pergen, gökten *üç ipli altın otağ* ister ve Kuday ona bu otağı gönderir. Kartıga Pergen, kendine huzurlu bir yurt bulduğuna inanarak burada yaşamaya başlar. Dokuz gün sonra otağın demir tabanı sarsılır. Bu taban, dokuzar gün arayla iki defa daha sarsılır. Son sarsıntıdan sonra dokuz kat aşağıdan Tebir Şibeldey çıkar. Kartıga Pergen'i görür ve onu öldürmeye karar verir. Bu sırada Kartıga Pergen de onu görür ama uyuyormuş gibi yapar. Tebir Şibeldey, onun gözünü çıkartmaya çalışır ama başarılı olamaz. Sonra kalbini parçalamaya çalışır ama onu da yapamaz. Sol ayağının altına zarar vermeye çalışır; burada Kartıga Pergen'in canı acır ama ses vermez. Tebir Şibeldey çabalarının boşa olduğunu görünce yeraltına geri döner.

Bir gün bir çocuk Kartıga Pergen'in otağına çıkıp gelir ve yurdunda otuz yıldır savaş olduğunu söyler. Kartıga Pergen savaşmak için hazırlanıp bu yere gelir. Savaş dokuz gün daha sürer ve dokuz gün sonunda Kartıga Pergen zafer kazanır. Ay Kılış ile karşılaşır. İkisi hasret giderirlerken Kartıga Pergen'in yurduna gelip onu uyaran çocuk orada belirir ve Kartıga Pergen'den ona ad koymasını ister. Tebir Şibeldey bu çocuğa, Kartıga Pergen'in sol ayağının altına zarar vermeye çalıştığı anda hamile kalmıştır; yani çocuk, Kartıga Pergen'in oğludur. Bunun üzerine Kartıga Pergen ona Altın Merik ad koyar.

Ay Kılış ve Altın Merik, Kartıga Pergen ile bu yurttan yaşamak ister ama Kartıga Pergen buna itiraz eder. Kartıga Pergen'in görünüşünden korkup da yurtlarına düşman gelmesin diye ikisinin yüzlerini, kendi yüzüne benzetmek için tükürür ve Ay Kılış ile Altın Merik'in yüzü, Kartıga Pergen'in yüzü ile aynı olur. Kartıga Pergen, oğlunu ata yurduna gönderir. Ay Kılış da kendi yurduna gider. Kartıga Pergen de altın bozkırda, huzur içinde yaşar.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

5.24. ALDAY BUUÇU DESTANI (TUVA)

Çok eski bir zamanda Hüürtün Kızıl taygasında Çeeren Demir atlı, Uzun Say Kuv eşli, ak kılıç ile demir oklu Alday Buuçu yaşar. Alday Buuçu'nun çocuğu yoktur. Kendisi ve eşi artık yaşlıdır. Bir gün buna bir çare bulmayı düşünür ve kutsal kitaba başvurur. Kitapta, buldukları tayganın güney yamacındaki bir mağarada Açıtı adlı bir lama olduğu ve o lamanın, Alday Buuçu'ya yardım edeceği yazar. Bunun üzerine Alday Buuçu, Açıtı'ya sunacağı kurbanları yanına alarak onun bulunduğu mağaraya gider. Açıtı Lama'dan çocuk ister. O da kutsal kitaba danışarak Alday Buuçu'ya kızıl bir ilaç verir ve bu ilacı ezip üç gece karısına içirmesini söyler.

Alday Buuçu, Açıtı Lama'nın dediklerini yapar. Kendi giyimini ve silahlarını da kuzeyde bir mağaraya saklar. Bir süre sonra eşinin hamile olduğu anlaşılır. Zamanı gelince Uzun Say Kuv bir erkek doğurur. Bu çocuk ilk ayaklandığında babasından yay ve ok ister. Avlanmaya alıştıkça da bu yay ve okun büyüğünü babasına yaptırır. Babasının atlarından kendine at seçmek ister. Babasının atlarından kendine uygun bir at bulamayınca Aksagalday Sayın'dan (babasının malcısından) yardım ister. O da kuzeyde Han Şilgi atın doğurduğu yavru erkek olursa onu almasını söyler. Çocuk gidip Han Şilgi'yi bulur. Han Şilgi, erkek at doğurmuştur. Bu atı alıp babasının yurduna götürür. Bu sefer de babasından giyim ve silah ister. Babası da onu, giyimini ve silahını sakladığı kuzeydeki mağaraya götürür. Burada oğluna giyimini ve malını verir; yurduna geri döner. Çocuk, giyimi giyer ve silahları kuşanır. Atına sıkıca tutunur ve hızla oradan uzaklaşır. Yolda atının tavsiyeleri ile ilerler ve alt dünyaya inip babasının yurduna gelir.

Alday Buuçu halkına haber salar ve oğlu ile oğlunun atına en güzel ismi verenin ödüllendirileceğini söyler. Büyük bir toy düzenlenir; bolca rakı tüketilir. Halktan isim teklifi gelmez; ama bir yaşlı kadın ortaya çıkar ve isim koyabileceğini söyler. Oğlanın adı Han Şilgi atlı Han Buuday olur.

Bir gün Alday Buuçu, oğlu için uygun eşi bulmak amacıyla kutsal kitaba başvurur. Bu kitapta oğlu için uygun eşin, üst dünyadaki Han Hurbustu'nun en küçük kızı olduğunu öğrenir. Hemen kendi atı Çeeren Demir'i, bu kızı bulup çağırması için gönderir. Oğluna da bu kızın varlığını haber verir. Çeeren Demir, Han Hurbustu'nun yurduna vardığında onun küçük kızı, Çeeren Demir'i görür ve bu atı çok beğenir. Bu ata binmek ister. Atı tutup getirirler. Kız atın üzerine biner binmez at, hızla oradan uzaklaşır. Kızı alıp Alday Buuçu'nun yurduna getirir. Alday Buuçu da oğlunun evlenmesi için hemen hazırlıkları başlatır. Han Buuday ve eşi için bir otağ yaptırır. Han Buuday ile eşi bu otağda üç gece kalır; ama kız üç gece de ortadan kaybolur. Sonunda bu durumu açıklamak için Alday Buuçu'ya gider ve kendisinin burkan olmak istediğini; bu nedenle ortadan kaybolduğunu söyler. Bunun üzerine Alday Buuçu, onun üst dünyaya geri dönmesi gerektiğini düşünür ve ona, bunun için izin verir.

Oğlunun yeniden evlenebilmesi için bir çare düşünmeye başlayan Alday Buuçu, vakti zamanında yerin ve göğün yedi birleşen yerinde Uzun Sarıg Kağan adlı bir yiğide doğacak çocuklarını evlendirmek için çeyiz verdiğini hatırlar. Bunu Han Buuday'a söyler. Han Buuday doğmadan sözlendiği bu kızı almak için yola çıkmaya karar verir. Yolculuk için halkına darı, koç ve çaydan kutsal azık hazırlattır. Babasından da yolculuk için yanına üç yüz yiğit ve yardımcı ister. Babası ona bunları temin eder. Ayrıca üst dünyadaki falcının oğlu Tölee Şınar ile bilicinin oğlu Belee Şınar kardeşleri ona yardımcı olarak verir. Han Buuday babasından bir de dürbününü ister; babası ona, bunu da verir. Bunlara ek olarak yedi adet bronz ok verir ve yerin ve göğün yedi birleşen yerinde bu okları anahtar olarak kullanması gerektiğini söyler.

Han Buuday ve yanındakiler yola koyulur. Yerin ve göğün yedi birleşen yerinden birine varırlar. Han Buuday, babasının verdiği bronz oklardan birini çıkartıp kilit için kullanır. Bu arada Tölee Şınar ile Belee Şınar herkesi yolda karşılaştıkları Albıs ve Şulbus kağanlar hakkında uyarır. Bunların kadife halısına basılmayacak, yastıklarına oturulmayacak ve yemeklerinden yenmeyecektir; her biri zehir ile doludur. Onların otağlarına eli boş girilecek; onlara hiçbir şey sunulmayacaktır. Bir an önce onların yurdundan ayrılmak gerekir. Han Buuday ve yanındakiler, Albıs ve Şulbus Kağan'ın yurduna varır. Burada Tölee Şınar ve

Belee Şınar'ın dedikleri uygulanır ve bir an önce yurttan çıkmak için uğraşılırken Han Buuday son anda büyük bir kazanda duran kaymaklı süttten serçe parmağının ucu ile bir damlacık alır ve sütü tadar. Süt, Han Buuday'ı zehirler. Tölee Şınar ve Belee Şınar hemen kutsal kitaplarından yardım isteyerek Han Buuday'ı kurtarmaya çalışır. Kutsal kitap onlara yer-suyun şifalı bitkilerini getirip yakmalarını söyler. Bunun kokusunu alan Han Buuday kurtulacaktır. Tölee Şınar ile Belee Şınar bu bitkileri toplamaya gittiğinde Han Buuday zehrin etkisi ile üç yüz yardımcısını öldürür. Bitkileri toplayıp gelen iki kardeş bu durumu görür ve hemen bitkileri yakıp kokusunu Han Buuday'ın almasını sağlar. Han Buuday birden kendine gelir ve olanlara inanamaz. Tölee Şınar ile Belee Şınar, Han Buuday gibi bir adamın söz dinlememesinin iyiye işaret olmadığını söyleyerek bu yolculuktan vazgeçerler. Han Buuday onları ikna etmek için çok uğraşır ama iki kardeş ikna olmaz. Bunun üzerine Han Buuday onları yakalar ve torbasına koyup yanına alarak Uzun Sarıg Kağan'ın yurduna doğru yeniden yola koyulur.

Han Buuday öyle bir yere gelir ki burada Tölee Şınar ile Belee Şınar, Han Buuday'ı uyarma ihtiyacı duyar. İlk uyardıkları yer, Kızaa Kara Nehir'dir. Burası çok çamurlu bir yerdir ve büyük toprak parçaları Han Buuday'ın yoluna engel olacaktır. Burayı geçmesine atı Han Şilgi yardım eder. İkinci uyardıkları yer ise Han Buuday'ın karşısına çıkacak olan kıl köprü ve ağaç kabuğu köprüdür. Han Buuday'a kıl köprüden geçmesini tembihlerler ve Han Buuday da öyle yapar. Birden karanlık basar ve atı, artık karanlıklar ülkesine geldiklerini söyler. Han Buuday ile Han Şilgi burada ilerlerken demir bir çengel ile dilinden duvara asılmış birini görürler. Han Şilgi bu kişinin aydınlıklar ülkesinde başkalarına dil uzattığını ve ceza olarak ona, bunun uygun görüldüğünü söyler. Daha sonra yine demir çengelle, bu sefer gözünden duvara asılıp çivilenen birini görürler. Han Şilgi bu kişinin aydınlıklar ülkesinde başkalarına ters baktığını ve ona da ceza olarak bunun uygun görüldüğünü söyler. Sonra iki kişinin bir kaya üzerinde münakaşa ettiğini görürler. Han Şilgi bu ikisinin karı koca olduğunu ve aydınlıklar ülkesindeyken birbirlerine kara toprak fırlattıkları ve serptikleri için bu halde olduklarını söyler. İlerlediklerinde bir kadının bir göğsü ile çocuğunu, diğer göğsü ile de yılanı emzirdiğini; başka bir yerde de bir kadının dokuz kat yastık üzerinde keyifli bir şekilde uyduğunu fark ederler. Han Şilgi, ilk gördükleri kadının aydınlıklar ülkesinde sadece kız çocuk doğurduğunu ama diğer kadının dokuz

çocuk doğurmuş olduğunu söyler. Bu arada Kızaa Kara Nehir'in ağız iyice yere girer ve Han Buuday ile Han Şilgi kendilerini kapkaranlık bir mağarada bulur. Mağarada biraz ilerleyince Erlik Lovun'un otağını görürler. Tölee Şınar ile Belee Şınar kardeşler bu otağın arkasında *hırçın deniz gibi bir göl* olduğunu ve don değiştirerek bu gölü geçmeyi başaramaz ise Erlik Lovun'un Han Buuday'ı öldüreceğini söylerler. Han Buuday önce güzel boyunlu bir ördeğe, sonra bir sunaya, bir kaza, sarı ala bir kuğuya ve en son su köpüğüne dönüşerek gölü geçmeyi başarır. Erlik Lovun bunu fark eder ve çok sinirlenir. Yer ile göğün yedi yerinin birleştiği o yerden geri dönüşte Han Buuday'dan intikam alacağını söyler.

Han Buuday yer ile göğün yedi birleşen yerinin ikincisine varır ve kalan altı bronz okunun birini daha kilit için kullanır. Burada ilerlerken Horan Dalay Denizi'ne varır. Tölee Şınar ile Belee Şınar kardeşler bu denizin aşılmaz, geçersiz bir deniz olduğunu; eğer Han Buuday ya da atı bu denizin suyuna değer ise onların eriyebileceklerini söyleyerek onları uyarır. Bunun üzerine Han Şilgi, Han Buuday'a iki dağ gösterir. Bu dağları kopartıp kendisinin kancıklarına asmasını ve kendisi fırladığında bu dağların denize devrilip kendilerine geçit olacağını söyler. Han Buuday, onun dediklerini yapar ve denizi geçmeyi başarır. Ardından yer ile göğün birleştiği yedi yerin üçüncüsüne varır ve kalan beş bronz okundan birini daha kullanarak burayı da geçer. Karşısına yine aşmak, geçmek mümkün olmayan bir kaya çıkar. Bu sefer de Han Şilgi, sırtındaki eyeri gevşetip, göğsündeki kemeri sıkıp kendisini koşturursa bu geçidi aşabileceğini söyler. Han Buuday, onun dediklerini yapar ve bu kaya engelini de aşar. Bu sefer de, karşısına çıkanı öldürmek için can atan üç kardeş ile tek tek karşılaşır. Üçü de oklarıyla Han Buuday'a saldırır. Han Buuday iki kardeşi kamçısıyla öldürür; üçüncü kardeş ise kamçıyla ölmeyince Han Buuday da dördüncü kez bronz okunu kullanır ve bu kardeşi de yenmeyi başarır.

Yoluna devam eden Han Buuday, ağaçtan bir çadır görür. Bu çadırda bir kocakarı yaşamaktadır. Bu kadın Han Buuday'ı ve atını doyurup gençleştirir; yalnız o, oğulları için endişelidir. Han Buuday, kocakarının çocuklarının biraz önce öldürdüğü üç kardeş olduğunu anlar ve kadına, onları öldürdüğünü söyler. Kadın da Han Buuday ve Han Şilgi'yi gençleştiren yiyeceğin kendi sütü olduğunu söyler ve onu yediği için, öldürdüğü üç kardeş ile kendinin de artık kardeş olduğunu

belirtir. Han Buuday'dan onları diriltmesini ister. Han Buuday da Uzun Sarıg Kağan'ın kızını alıp yurduna geri dönmek için yola çıktığında gelip bu üç kardeşi dirilteceğini söyler. Bunun üzerine kocakarı, Uzun Sarıg Kağan'ın yurdunun yerini söyler ve bu yurttan, Uzun Sarıg Kağan'ın küçük kızı için yarışlar düzenlediğini; bu yarışların tamamını kazanan Gök Oğlu Demir Möge'nin bu kızı almaya hazırlandığını söyler. Han Buuday ilk önce bu yiğidi yenmelidir. Yenersen Uzun Sarıg Kağan, Han Buuday'ı kötü bir niyet ile kuzey tarafta yer ile göğün birleştiği yere, Kara Bula adlı tepegöz ile mücadele etmesi için gönderecektir. Bu dev yaratığın bir boynuzu yanar; diğer boynuzu donar. Onu boynuzlarından tutmakta zorlanmasın diye kocakarı, Han Buuday'a sarı renkli ve gök renkli iki ipek mendil verir. Sarı olan sıcak boynuzu, gök olan soğuk boynuzu tutmasına yardım edecektir. Han Buuday bu konuşmadan sonra hemen Uzun Sarıg Kağan'ın yurduna doğru yola çıkar.

Han Buuday, Uzun Sarıg Kağan'ın yurduna vardığında atını bağlayıp onun otağına girer. Uzun Sarıg Kağan da, Gök Oğlu Demir Möge de otağıdadır. Han Buuday kendini tanıtır ve maksadını söyler. Bunun üzerine Uzun Sarıg Kağan'ın adamlarından biri Han Buuday ile kavga etmeye başlar. Han Buuday'ın adamını öldüreceğini anlayan Uzun Sarıg Kağan, adamını Han Buuday'ın elinden kurtarmak için konuyu kızına getirir ve Han Buuday ile Gök Oğlu Demir Möge'nin kızı için yarışmalarını ister. İlk iki yarış onların, üçüncü yarış ise atlarının güçlerini gösterecekleri yarışlardır. İlk iki yarış Han Buuday alır. Üçüncü yarışta Han Şilgi'yi Tölee Şınar sürer. Gök Oğlu Demir Möge ise yarışa iki atla katılır ve onun atlarını kadın hizmetçileri sürer. Yarışın bir yerinde bu hizmetçiler, Tölee Şınar'ı zehirler ve altın bir kaseyi Tölee Şınar'ın kulağına iyice bastırıp kaçarlar. Han Şilgi'yi de ön ve arka ayaklarından bağlarlar. Belee Şınar kutsal kitapta bu olayı okur ve bunu hemen Han Buuday'a anlatır. Han Buuday babasından aldığı dürbünle Han Şilgi'yi arar ve sonunda onu görür. Atı bağlanmıştı ve Tölee Şınar bilinçsiz yatmaktadır. Han Şilgi öyle bir kişner ki iki hizmetçinin bindiği at da yalpalar. Han Buuday, Tölee Şınar'ın kulağını tıkayan kaseye bir ok atar; oku isabet ettirdiği anda kase, Tölee Şınar'ın kulağından düşer ve Tölee Şınar kendine gelir. Hemen Han Şilgi'nin ayaklarındaki bağları çözer. Yarışa geri döner. Bu arada iki hizmetçiyi görür ve onları cezalandırır. Sonunda yarış Han Şilgi kazanır. Gök Oğlu Demir Möge itiraz

etmeye başlayınca Uzun Sarıg Kağan bir yarış daha düşündüğünü söyler. İki yiğit güreş tutacaktır.

Güreş tutma zamanı gelir. İki güçlü yiğit çok uzun süre güreş tutar. Sonunda Han Buuday, Gök Oğlu Demir Möge'yi öldürür. Bunun üzerine Uzun Sarıg Kağan, küçük kızı ile Han Buuday'ın evlenmesine izin verir. Onlar için otağ yapımına başlanmasını ister. Çok büyük bir toy düzenlenir ve bu iki kişinin evlilikleri kutlanır.

Bir süre sonra Han Buuday, Uzun Sarıg Kağan'a giderek eşini de alıp yurduna dönme zamanı geldiğini söyler. Uzun Sarıg Kağan, ilk önce kendisi için bir iyilik yapıp ondan sonra yurduna geri dönebileceğini belirtir. Güneyde, yer ile gök ucunda bulunan bin ala boz yilkıyı kendisine getirmesini ister. Han Buuday, Uzun Sarıg Kağan'ın isteğini kabul eder. Eşi bunu duyunca, babasının bu isteğinin bir tuzak olduğunu ve Han Buuday'ın bu isteği yerine getirmeden kendi yurduna gitmesi gerektiğini söyler ama Han Buuday bunu kabul etmez. Bu arada Han Şilgi, Han Buuday'dan, bin ala boz atın kendini tanıyacağını çünkü annelerinin bir olduğunu söyleyip bu yola kendisinin gitmesine ve onları alıp getirmesine izin vermesini ister. Han Buuday da bunu kabul eder. Gerçekten de bir süre sonra, bin ala boz at ile Han Şilgi, Uzun Sarıg Kağan'ın yurduna gelir. Uzun Sarıg Kağan, Han Buuday'a, bu atları da alıp kendi yurduna gidebileceğini ama gitmeden önce kuzey tarafta, yer ile göğün birleştiği yerde bulunan Kara Bula adlı tepegözün bir boynuzunu kendisine getirmesini ister. Han Buuday'ın eşi, bunun da babasının bir tuzağı olduğunu söyler ancak Han Buuday bunu kabul etmez.

Ertesi gün yola çıkan Han Buuday, kuzeye vardıktan sonra babasının dürbünü ile etrafta Kara Bula'yı arar ve onu görür. Atı Han Şilgi'yi aşık kemiğine dönüştürüp yanına alır. Kara Bula'nın karşısına geçer ve kocakarının verdiği sarı mendil ile onun sıcak boynuzunu, gök mendil ile de soğuk boynuzunu tutar. Kara Bula'yı yerin altına doğru itip oraya saplar. Atını eski haline getirip kendisini de buldukları yerde biraz daha gençleştirir. Sonra Kara Bula'yı öldürmeden onun bir boynuzunu koparıp alır. İkisi dost olurlar. Han Buuday, Uzun Sarıg Kağan'ın yurduna geri döner ve ona, Kara Bula'dan koparttığı boynuzu verir.

Han Buuday, eşini ve kendini yalnız bırakmayan iki kardeşi (Tölee Şınar'ı ve Belee Şınar'ı) yanına alarak yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yolda yanındakileri tütün kesesine koyar. Bu sırada Kara Bula da ona katılır. Giderken uğradığı ağaçtan çadırdaki kocakarıya yeniden uğrar ve onun üç oğlunu diriltir. Onlar da Han Buuday ile gelmek ister. Aşmak, geçmek mümkün olmayan kayaya geldiklerinde Han Buuday ve Kara Bula bu kayayı geçer; ama üç kardeş geçmeyi başaramaz. Han Buuday onları da tütün kesesine koyar ve yanına alır. Sonra Horan Dalay Deniz'e, oradan da Erlik Lovun'un otağının ardındaki geçmesi zor göle varırlar. Bu engelleri geliş yolunda aşmayı öğrenen Han Buuday, gidiş yolunda da başarıyla geçer. Han Buuday ile Kara Bula, kara mağarayı aşırp Kızaa Kara Nehir'e varırlar. Oradan yeryüzüne çıkarken Albıs ve Şulbus Kağan'ı selamlamaları Tölee Şınar ve Belee Şınar tarafından öğütlenir; ama Han Buuday, onları selamlamadan geçer. Albıs ve Şulbus Kağan buna çok kızar ama Han Buuday ile Kara Bula, onların yurdundan hızla kaçar. Sonunda Han Buuday, babası Alday Buuçu'nun yurduna varmayı başarır.

Alday Buuçu, oğlunu sevinçle karşılar. Han Buuday, Alday Buuçu'yu eşi, Tölee Şınar ve Belee Şınar, kocakarının üç oğlu ve Kara Bula ile tanıştırır. Alday Buuçu, oğlu ve oğlunun eşi için bir otağ yaptırır. Onlar için çok büyük bir toy düzenler. Oğlunun arkadaşlarını kendi oğlu kabul eder ve onları da evlendirir. Hep beraber Alday Buuçu'nun yurdunda yaşamaya başlarlar.

Han Buuday ve arkadaşları bir gün ava gider. Avda Çerzi Möge oğlu Dag İrgek'i görürler. Han Buuday ok atar ama ona işeemez. Onlar da Dag İrgek'e yakın gelip saldırır. Uykudaki Dag İrgek, bilmeden onları avcuna alıp sıkmaya başlar ve uykusuna devam eder. Bu arada Alday Buuçu, aylardır avdan gelmeyen oğullarını merak eder. Kutsal kitaba başvurmaya karar verir. Kitap onların, Dag İrgek'in avucunda olduğunu gösterir. Bunu gören Alday Buuçu çok sinirlenir ve atı Çeeren Demiçi'ne binerek oğullarını kurtarmaya gider. Dag İrgek'in uyuduğu yere vardığında öyle bir bağıır ki Dag İrgek fırlayıp kalkar. Bu sırada, uyurken elinde tuttuğu oğullar da yere düşüverir. Alday Buuçu ve Dag İrgek güreşmeye başlar. Uzun süre güreş tuttuktan sonra Dag İrgek, yenileceğini anlar ve Alday Buuçu'nun ok başını yalayarak bundan sonra ona dost olacağına ant içer. Alday Buuçu onu dost bilir ve oğullarını alıp yurduna döner.

Han Buuday'ın yurtta kalıp kardeşlerinin ava gittiği bir günün gecesinde Han Buuday, eşini yanında bulamaz. Birden aklına Erlik Lovun'un intikam alacağını söylediği gelir. Giyimini giyer, silahlarını alır ve atı Han Şilgi'ye binip tan ağarırken yola çıkar. Erlik Lovun'un yurduna geldiğinde onun otağının yanında bir otağ daha görür. Bu, Erlik Lovun'un oğlunun otağıdır. Otağa girdiğinde eşinin orada olduğunu görür. Erlik Lovun'un oğlunun nerede olduğunu öğrenmeye çalışırken Erlik Lovun'un kendisi çıkıp gelir. Erlik Lovun öyle bir bağırır ki Han Buuday'ın ödü patlar ve o, oracıkta ölür.

Bir gün Alday Buuçu, Han Buuday ile onun eşini merak eder. Kutsal kitaba başvurur ve orada, oğlunun Erlik Lovun tarafından öldürüldüğünü, gelininin de Erlik Lovun'un oğluna verildiğini öğrenir. Hemen Erlik Lovun'un yurduna gider. Erlik Lovun onu görünce kendisini bir köpek yavrusuna dönüştürür. Alday Buuçu ne olduğunu anlayıp bu yavruyu öldürmek için davranınca Erlik Lovun, Alday Buuçu'ya yalvarmaya başlar. Canını bağışlamasını ister ve oğlunu dirilteceğini söyler. Gerçekten de Han Buuday'ı diriltir. Alday Buuçu'ya da ölümsüzlük sağlar.

Alday Buuçu ve oğulları, bundan sonra dört kardeşin yurda göz kulak olmasına ve beşinci kardeşin tek başına ava gitmesine karar verir. Han Buuday'ın gittiği avda o, birçok av avlar ve yurduna döner; burada kardeşlerini oklanmış bulur ve onları tek tek şifalı otlarla iyileştirir. Yurdu bu hale getirenin Albıs ve Şulbus Kağan olduğunu öğrenir. Babaları Alday Buuçu, onların peşinden gitmiştir. Kardeşler babalarını bulmak ve Albıs ile Şulbus Kağan'dan intikam almak için yola koyulur. Yolda babalarını da oklanmış halde bulurlar ve şifalı otlarla onu da iyileştirirler. Sonra hep beraber Albıs ve Şulbus Kağan'ın yurduna giderler. Onlar yurtta yoktur, ava gitmiştir; ama Alday Buuçu'nun yurdundan aldıkları, bu yurtta durmaktadır. Dört kardeşin, Albıs ile Şulbus Kağan'ın yurdunu yağmalasına; Alday Buuçu ile Han Buuday'ın da gidip Albıs ile Şulbus Kağan'ı bulmasına karar verirler. Alday Buuçu ile Han Buuday, Albıs ile Şulbus Kağan'ın izini sürerken karşılına onların iki köpeği çıkar. Bu iki köpeği öldüren baba oğul, Albıs ile Şulbus Kağan'ı görür. Kavgaya tutuşurlar ve sonunda Albıs ve Şulbus Kağan, Alday Buuçu ve Han Buuday tarafından öldürülür. Albıs ile Şulbus Kağan'ın yurdunu yağmalayan dört kardeş ile Alday Buuçu ve Han Buuday bir araya gelirler ve yurtlarına dönerler.

Alday Buuçu iyice yaşlanınca onun güçsüzleştiğini düşünen Dag İrgek, onun yurdunu yağmalamaya karar verir. Dag İrgek kendisine bir ordu kurar ve Alday Buuçu'nun yurdunu kuşatır. Oğulları durumu Alday Buuçu'ya söyler. O da Dag İrgek'e kafa tutabilmek için oğullarından kendisini bir tepeye çıkartmalarını ister. Bu tepeye çıktığında Dag İrgek, Alday Buuçu'nun göğsüne ok fırlatır ama isabet ettiği halde ok, Alday Buuçu'nun tenine işlemez. Bunun üzerine Alday Buuçu, Dag İrgek'in göğsüne ok fırlatır ve bu ok, onun göğsüne saplanır. Böylece Dag İrgek ölür.

Alday Buuçu, artık yurtlarına zarar verebilecek hiçbir kötülüğün kalmadığını; yine de oğullarının çelikten ve demirden tabanlar, surlar, tavanlar yaparak yurtlarını kötü ruhlardan ve diğer kötü canlılardan korumaları gerektiğini söyler. Beş kardeş, babalarının dediklerini yapar ve bu kardeşler, hep beraber huzur içinde yurtlarında yaşamaya devam eder.¹⁴⁵

5.25. ALDIN KURGULDAY DESTANI (TUVA)

Çok eski zamanlarda Aldın Kurgulday adlı bir yiğit yaşar. Bu yiğidin eşi, dostu, malcısı, malları vardır; ama kendine layık bir atı yoktur. Onun sahip olduğu atlardan biri, yedi senedir doğum yapmamıştır. Bu at bir gün bir erkek kulun doğurur. Malcısı koşup bunu Aldın Kurgulday'a haber verir. O da hemen bu kulunu görmeye gelir. Kulun yerinde duramayan, güçlü bir attır. Aldın Kurgulday bu atı kendisine alır ama henüz birbirlerini tam olarak seçmemişlerdir. O, kuluna at giyimlerini giydirdikçe kulun daha da güçlenir ve son parçada gelişimini tamamlamış, koca bir at görünümünü alır. Aldın Kurgulday, bu atı çeşitli yerlerde sürer ve test eder. Testleri başarıyla geçen at, Aldın Kurgulday'ı sahibi olarak seçer; Aldın Kurgulday da bu atın sahibi olmayı kabul eder ve ona, Şiree Kara adını verir.

Bir gün Aldın Kurgulday'ın malcısı, erkek develerden birinin kaybolduğunu fark eder ve hemen Aldın Kurgulday'a haber verir. Bunun üzerine Aldın Kurgulday, dürbünü ile etrafı kontrol eder. Devesini, büyük bir ata ve iyi silahlara sahip bir

¹⁴⁵ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. ve AÇA, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

yiğidin kaçırdığını görür. Hemen Şiree Kara'ya binip yola çıkar ve devesini kaçırarak yiğide yetişir. Onun, batının hakimi Gök Oğlu Deek Sarıg Möge olduğunu öğrenir. Gök Oğlu Deek Sarıg Möge, asıl amacının Aldın Kurgulday'ın yurdunu yağmalamak olduğunu, öncesinde de Aldın Kurgulday'ı tahrik etmek için onun erkek devesini kaçırdığını söyler. Bunun üzerine güreş tutarlar. Üç ay güreştikten sonra Aldın Kurgulday, Gök Oğlu Deek Sarıg Möge'yi yener ve onu kara boğa derisine sarıp bir çukura atar. Üzerine de büyük bir taş koyar. Hemen sonra Gök Oğlu Deek Sarıg Möge'nin yurdunu yağmalamak üzere yola çıkar. Yolda, yaşlı bir çobanın sürdüğü bir deve sürüsü görür. Atını arık bir taya, kendisini de fakir bir oğlana dönüştürerek yaşlı çobana, Gök Oğlu Deek Sarıg Möge'nin yurdunu ve bu yurtda kendisi için iş olup olmadığını sorar. Yaşlı çoban da ona yurdun yerini tarif eder ve o yurdun önünde hırçın bir deniz olduğunu ve o denizin üstünde biri kıl, diğeri ağaç kabuğu iki köprü bulunduğunu söyler. Kıl köprü yiğitler için, ağaç kabuğu köprü diğer insanlar içindir. Aldın Kurgulday, kıl köprüyü geçmeyi başarır. Karşısına bir otağ çıkar. Otağda Gök Oğlu Deek Sarıg Möge'nin karısı durmaktadır. Ona, Gök Oğlu Deek Sarıg Möge'nin nerede olduğunu sorunca onun karısı, arık taylı fakir oğlana cevap vermek zorunda olmadığını söyler. Aldın Kurgulday hemen kendisini ve atını eski haline dönüştürür; bu yurdu yağmalamaya geldiğini söyler. Gök Oğlu Deek Sarıg Möge'nin malını, halkını alıp kendi yurduna döner.

Yurduna vardığında bomboş ve talan edilmiş bir yurt ile karşılaşır. Kendisi yokken biri yurdunu yağmalamıştır. Birden aklına, karısının ona mutlaka bir not bırakmış olacağı gelir. Gerçekten de karısı bir taşın altına onun için bir not bırakmıştır ve bu notta, doğunun hakimi yedi başlı Adıgır Kara tepegözün onları kaçırdığını ama peşlerine düşmemesi gerektiğini söylemiştir. Tabii ki Aldın Kurgulday, karısının bu dediğini dinlemez ve hemen Adıgır Kara'yı bulmak üzere doğuya doğru yola çıkar. Yolda, kendi malcısını görür; tekrar fakir oğlana dönüşerek onunla konuşur. Ona, Adıgır Kara'nın nasıl biri olduğunu ve yurdunun nerede olduğunu sorar. Malcısının anlattıkları üzerine yeniden yola koyulur ve Adıgır Kara'nın yurduna ulaşır. İki ırmağın kesiştiği yerde Adıgır Kara'nın otağı bulunmaktadır. Aldın Kurgulday bu otağa girince Adıgır Kara'yı ve onun yanında oturan kendi karısını görür. Karısı onu tanımaz ama haline acıyıp birkaç gün üst üste onu doyurur. Bu arada Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın yurdunda yiğitlik

adına çeşitli hüneler gösterir. Adıgır Kara, bu fakir çocuğun yeteneklerini görünce takdir eder. Bir gün Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın kendinden yağmaladığı malların içerisinde yürürken eski malcısını görür. Ona, Adıgır Kara'nın kutunun nerede olduğunu sorar. O da bunu bilmediğini ama Adıgır Kara'nın çok tehlikeli bir köpeği ve kuzgunu olduğunu, onların Adıgır Kara'nın otağını gözleyip koruduğunu söyleyerek Aldın Kurgulday'ı uyarır.

Bir gün Adıgır Kara ava gider. Aldın Kurgulday kendini ve atını gerçek hallerine dönüştürür. Adıgır Kara'nın köpeği ile kuzgununu öldürür. Sonra tekrar atını arık taya, kendisini de fakir oğlana dönüştürür ve malcısının yanına gidip ona, geceyi onun yanında geçirip geçiremeyeceğini sorar. O da yanında kalmasını kabul eder. Gece, malcısı, Aldın Kurgulday'ın sırtındaki beni görür ve kendi beyinde de böyle bir ben olduğunu hatırlar. Hemen Aldın Kurgulday'ın karısına koşar ve fakir oğlanın sırtında gördüğü beni ona anlatır. Kadın da bu beni görmek ister ve beraber malcının yattığı yere gelirler. Kadın bu bene hayranlıkla bakar. Sonra kendi otağına gider. Malcı da yatıp uyur.

Ertesi gün Adıgır Kara avdan döner. Köpeğinin ve kuzgununun yokluğunu fark edip Aldın Kurgulday'ın karısına onları sorar. Bu sırada otağa Aldın Kurgulday girer ve Adıgır Kara'ya kafa tutar. Bunun üzerine Adıgır Kara da Aldın Kurgulday'ı yutar. Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın boğazını tıkar ve nefesini keser; kendi kılığına dönüşür ve Adıgır Kara'nın boğazını yırtıp çıkar. Karısı ve malcısı onu görünce çok sevinir. Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'yı tam öldürecekken Adıgır Kara, onu öldürebileceğini ama karnını kesmemesini söyler. Aldın Kurgulday onu öldürür ve onun karnını keser. Adıgır Kara'nın karnından birçok insan çıkar. Bu sırada Aldın Kurgulday, Adıgır Kara'nın zehrini hatırlar ve hemen onun ortadaki başını keser. Baş kesilir kesilmez korkunç görünümlü bir tepegöz ortaya çıkar. Bu tepegöz, Adıgır Kara'nın oğlu Konçuulay'dır. O, Aldın Kurgulday ile güreş tutmaya davranır. Üç ay güreştikten sonra Aldın Kurgulday, Konçuulay'ı yener; onu kara boğa derisine sarıp, kara bir sandığa koyup bir çukura atar. Üzerine de büyük bir taş koyar. Karısını, halkını, malını alır ve Adıgır Kara'nın yurdunu da yağmalayıp kendi yurduna geri döner.

Halkı ve malı ile yurduna ulaşan Aldın Kurgulday, yurdunun yağmalandığını görür ve bu işi yapanın kara boğa derisine sarıp bir çukura attığı Gök Oğlu Deek Sarıg Möge olduğunu anlar. Hemen onun yurduna doğru yola çıkar. Yurda vardığında o kadar hızlı ve korkunç bir giriş yapar ki tüm halk ve Gök Oğlu Deek Sarıg Möge ondan korkar. Gök Oğlu Deek Sarıg Möge affedilmeyi talep eder. Aldın Kurgulday da hiçbir zaman kin gütmeyen biri olduğunu söyleyerek onu affeder ve ona, bu topraklardan göçüp gitmesini söyler. Gök Oğlu Deek Sarıg Möge de halkını ve malını hazırlayıp Aldın Kurgulday ile birlikte gitmeye davranır. Aldın Kurgulday, yağmalanan mallarını, halkını ve Gök Oğlu Deek Sarıg Möge ile onun mallarını, halkını yanına alarak yurduna dönmek üzere yola çıkar.

Aldın Kurgulday yurduna vardığında yine bu yurdu yağmalanmış olarak bulur. Bu işi yapanın kara boğa derisine sarıp, kara bir sandığa koyup çukura attığı Konçuulay tepegöz olduğunu anlar. Gök Oğlu Deek Sarıg Möge'yi çağırır ve ona, kendisiyle gelmesini söyler. Birlikte yola çıkarlar. Çok hızlı bir şekilde yol alırlar. Yolda Aldın Kurgulday'ın malcısını görürler. Ondan, Konçuulay'ın Adıgır Kara'dan da kötü biri olduğunu ve Aldın Kurgulday'ın halkına çok eziyet ettiğini öğrenirler. Bunun siniriyle Aldın Kurgulday, Konçuulay'ın yurduna vardığında atından bile inmeden, otağı ile birlikte Konçuulay'ı paramparça eder. Tepegözlere lanet okur ve malını, halkını alıp derhal bu yurttan ayrılır.

Aldın Kurgulday'ın yurdu artık rahatsız edilmez. Kalan ömürleri refah dolu olur.¹⁴⁶

5.26. BAYAN TOOLAY DESTANI (TUVA)

Eski zamanda, Ak Hem denilen yerde malı mülkü çok olan ama çocuğu olmayan Tuman Kiskıl atlı Möge Bayan Toolay yaşar. Bir gün yurdunun kuzey tarafında bir toz bulutu görür ve ona doğru gider. Toz bulutundan esmer bir yiğit çıkar. Bayan Toolay ve bu yiğit *çakmaklarının kavını, taşını* tanrı yeminiyle değişerek dost olurlar ve evlerine dönerler. Döndüğünde Bayan Toolay'ın eşi

¹⁴⁶ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. ve AÇA, M. (2004). *Tuva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

gebedir ve o gece doğum yapar. Bir oğulları olur. Bayan Toolay, oğlu için toy düzenler.

Çocuk çok çabuk büyür. Beş altı günlükken emekler, on günlükken koşturur. Bu arada Bayan Toolay'ın yurduna Karatı Kaan'ın obası göç etmeye başlar. Karatı Kaan, Bayan Toolay'ı zehirleyip malına ve yurduna konmayı planlamaktadır. Bu amaçla Bayan Toolay'ı üç kez çaya çağırır ama Bayan Toolay onun davetini kabul etmez. Karısı neden böyle yaptığını sorduğunda ona, atı Tuman Kiskıl'ı bir süre önce saldırdığını ve Karatı Kaan'a gidecek atı olmadığını söyler. Daha sonra Tuman Kiskıl'ı bulur ve Karatı Kaan'a gider. Kendisine sunulan içkiyi başta reddeder ama ortamın atmosferi ona içkiden bir yudum aldirtir. Bayan Toolay içtikçe içer ve oracıkta ölüverir. Karatı Kaan, Bayan Toolay'ın yurduna gelip karısını da öldürür. Çocuklarını kaçıtır ve mallarına el koyar.

Bayan Toolay'ın oğlu, Karatı Kaan'ın çobanı olup bütün gün malların peşinden gider. Karatı Kaan ona hep kötü davranır ve mallara bir şey olursa onu öldüreceğini söyler. Bir gün bir kayanın üzerine oturmuş ağlarken kuzeyden bir kuzgun gelir ve ona neden ağladığını sorar. O da Karatı Kaan'ı anlatır. Kuzgun, "Tamam." der ve gider. Biraz sonra iki yaşında bir tay gelir ve ona neden ağladığını sorar. Oğlan taya da Karatı Kaan'ı anlatır. Tay da oğlana, malları toplamak için yardım etmek istediğini söyler ve oğlanı sırtına alır. Malları kolayca toparlar. Bunu gören oğlan çok sevinir. Tay, onu alıp buralardan götürebileceğini söyler. Malların arasından bir kuzu kaçıtır ve onu da yanlarına alarak kuzeye doğru giderler.

Yolda karanlık bir çukurda mola verirler. Kuzuyu pişirip yerler ve ertesi gün erkenden yola devam ederler. Büyük bir kayaya varırlar. Tay, oğlandan kayanın ağzını bulmasını ister. Oğlan da bulur. İçeride oğlanın ve tayın giyimleri durmaktadır. Oğlan ilk önce tayı giydirir; tay birden güçlü bir ata dönüşür. Sonra kendisi giyinir; kendisi de yiğit olup çıkar. At, yiğide Tuman Kiskıl atlı Møge Sagaan Toolay adını koyar. Yiğide, Kök Şokar atlı Kök Hevek'in yüz yıllık hediyesini almaya kuzeydeki Kök Hem'e gideceklerini söyler. Tuman Kiskıl, Sagaan Toolay'a at olmayı; Sagaan Tolay da Tuman Kiskıl'a binmeyi kabul eder. Kuzeye doğru giderlerken bir toz bulutu ile karşılaşır. Toz bulutundan korkunç

görünümlü (*insan değil şeytan gibi, vücudu yok vücutlu, kısa kara sakallı*) bir yiğit çıkar. Sagaan Toolay'a adını, nereden geldiğini, nereye gittiğini soran bu yiğit aslında Kök Hevek'tir. Atı bu konuda Sagaan Toolay'ı uyarınca Sagaan Toolay hemen Kök Hevek'i takip eder ve onun yurduna kadar gelir. Bu yurttan yerden çıkıp göğe ulaşan bir demir ev görür. Bu eve girip baktığında Kök Hevek'in güzeller güzeli altın kraliçe kızının bu evde oturduğunu fark eder. Bir gün Kök Hevek'e gidip ondan, onun için ayırdığı hediyeği vermesini ister. Kök Hevek bir yarış yapmayı teklif eder; kendisinin atı, karısının atı, Gök oğlu Demir Möge'nin atı ve Sagaan Toolay'ın atı yarışacaktır. Galip gelene kızını vereceğini söyler. Sagaan Toolay yarışta atını koşturacak kişiyi bulamaz ve atına iki torba toprak bağlar. Kök Hevek bu durumu kabul eder. Yarış başlar ve atlar ilk önce güneye, sonra kuzeye koşturur. Tuman Kiskıl öne çıkar; bunu gören üç kadın, Tuman Kiskıl'ın baldırlarını yaralar. Tuman Kiskıl, eyerinin altındaki em otu ile kendisini iyileştirir ve yarış birincilikle bitirir. Bunun üzerine Sagaan Toolay, Kök Hevek'in kızını kendisine vermesini bekler ama Kök Hevek kızını vermeye niyetli değildir. Sagaan Toolay'ın Demir Möge ile güreşmesini ister. Akşam vakti iki yiğit güreşmeye başlar. Uzun bir güreşten sonra Sagaan Toolay, Demir Möge'yi yener. Kök Hevek, kızını Sagaan Toolay'a verir.

Sagaan Toolay karısıyla beraber yola çıkar ve çukurca bir yerde gecelemeğe karar verir. Bir süre burada kalırlar. Bir gün Sagaan Toolay ava gider. O sırada Amırğa Kara Moos gelip Sagaan Toolay'ın karısını ve malını alıp ormana kaçıtır. Sagaan Toolay bu ormanı bulur. Amırğa Kara Moos'un çadırında kendi karısı ile karşılaşır. Karısı ona, Amırğa Kara Moos'un ava gittiğini, o döndüğü zaman Sagaan Toolay'ı gizlice çağıracağını, o zaman Sagaan Toolay'ın tekrar çadıra gelmesini söyler ve onu gönderir. Ertesi gün Amırğa Kara Moos avdan gelir ve yemeğe oturur. Sagaan Toolay'ın eşi ona içki getirir. Bu içkiyi içmesi için onu över ve ona şarkı söyler. Bunun üzerine Amırğa Kara Moos içkiyi içtikçe içer. Bir süre sonra uykuya dalar. Karısı, Sagaan Toolay'ı çağırır ve ona, Amırğa Kara Moos'u bayılttığını, gerisini kendisinin halletmesi gerektiğini söyler. Sagaan Toolay, Amırğa Kara Moos'u ne kadar öldürmeye çalışsa da başarılı olamaz. Atı, Sagaan Toolay'dan altmış kulaç kement ile Amırğa Kara Moos'u kendisine bağlamasını ister. Ertesi güne kadar Amırğa Kara Moos'u yerlerde sürükler ama o yine ölmez. Bunun üzerine Amırğa Kara Moos, çizmesinin altındaki kara keski ile

öldürülebileceğini söyler. Sagaan Toolay bu keskiyi alır ve Amırğa Kara Moos'u öldürür. Karısını ve malını alarak Ak Hem yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yolda Karatı Kaan'dan intikam almaya karar verir ve yurduna gitmeden önce Karatı Kaan'ın yurduna uğrar. Ona birkaç söz söyler; ardından Karatı Kaan'ın boynunu koparıp onu öldürür.

Sagaan Toolay, Ak Hem yurduna yerleşip malını ve soyunu orada devam ettirir.¹⁴⁷

5.27. BOKTU KİRİŞ, BORA ŞEELEY DESTANI (TUVA)

Aydınlık çağın içinde, karanlık çağın başında, Moruy Kara Hem denilen civarda yaşlı, fakir bir çift yaşar. Bu çiftin üç kızları vardır. Bu kızlar, bu civarın çileğini toplayıp ailenin geçimini sağlar. Bir gün bu üç kız kardeş çilek toplayıp çadırlarına döndüklerinde Kara Mangıs'ı (tepegözü) çadırlarında oturmuş aileleriyle konuşurken görür. Kara Mangıs, kızlardan çilek ister. Kızlar, çileklerini ona verirler ve yeniden çilek toplamaya giderler. Döndüklerinde Kara Mangıs, annelerini yemiştir; babalarının da gözlerinin suyunu içmiştir. Kızlara, acıktığı için böyle davrandığını söyler. Ertesi gün kızlar çilek toplamaya gittiklerinde Kara Mangıs, bu sefer de kızların babalarını yer. Bir sonraki gün de kızları yemeye davranır ama kızlar, onu daha çok çilekle besleyeceklerini söyler. Kara Mangıs'a çok sayıda çilek bulmak için doğu tarafında bir yere giderler. Bu yerde yaklaşık bir hafta gecelemleri gerekir. Bu gidişlerinde en küçük kız kardeş yanına babasının *taş gök bileyini*, *dört köşeli kare kara eğesini* ve annesinin *gök kamış süngüsünü* alır. Kara Mangıs, kızlar dönmeyince sinirlenir ve onların peşine düşer. Onları bulur bulmaz üzerlerine doğru koşturur; ama en küçük kız, annesinin süngüsünü çıkartarak göğe kadar uzanan, yılanın bile geçemeyeceği aralıksız bir orman diler. Dileği anında gerçekleşir ve Kara Mangıs bu ormandan geçemez. Ormanda geçebileceği bir yer bulabilmek için kuzgununu ve çaylağını gönderir; ama onlar da bir geçiş yeri bulamaz. Bunun üzerine Kara Mangıs, uzun da sürse baltası ile ormandaki engelleri keserek ormanı geçer. Kız kardeşlerin kuzeyde, yerin göğe kavuştuğu noktada yürüdüklerini gören Kara Mangıs koşarak onlara saldırır. O

¹⁴⁷ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ARIKOĞLU, E. ve BORBAANAY, B. (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: TDK Yayınları.

sırada en küçük kız kardeş, babasının bileyni çıkartarak göğe uzanan, yalçın bir kaya diler. Dileği anında gerçekleşir ve Kara Mangıs bu kayayı geçemez. Geçebileceği bir yer bulsunlar diye şahinini ve saksağanını görevlendirir; ama onlar da bir geçiş yeri bulamaz. Bunun üzerine Kara Mangıs, kara baltası ile kayayı oymaya başlar. Uzun süre sonra kayayı deler ve hemen kızların peşine düşer. Tam kızları yakalayacağı anda küçük kız kardeş, babasının egesini çıkartarak göğün sonuna kadar uzanan demir bir kaya diler. Dileği anında gerçekleşir ve Kara Mangıs bu demir kayadan geçemez. Kara Mangıs, bu sefer de bu kayayı oymaya başlar. Sonunda kendine bu kayanın içinden geçebileceği kadar bir yer açar.

Üç kız kardeş, yer ile göğün birleşme noktasını geçer. Kara Mangıs, kız kardeşleri takip etmeye devam eder. Kızlar, hırçın kara deniz ile karşılaşır. Bu denizde, karşıya geçebilecekleri bir geçit ararlar ama bulamazlar. O sırada denizden Sarıg Kundus çıkar. O, bu denizin efendisidir. Kızlar, buradan geçebilmek için ondan yardım ister. Sarıg Kundus da onlardan, nasıl görüldüğünü kendisine söylemelerini ister. En küçük kız onu çokça över. Bu övgüler hoşuna gittiğinden Sarıg Kundus, bir kıl köprü kurar ve üç kız kardeşin hırçın kara denizden geçmelerine izin verir. Kızlardan hemen sonra bu denize Kara Mangıs gelir. Sarıg Kundus ona da nasıl görüldüğünü sorar; o da ona ne kadar çirkin olduğu gerçeğini anlatır. Bunun üzerine Sarıg Kundus, Kara Mangıs'ın karşıya geçebilmesi için ona ağaç kabuğundan bir köprü kurar ve üzerine kayalar bağlatarak Kara Mangıs'ı köprüden karşıya geçirir. Yarı yolda, Kara Mangıs'ın ağırlığına dayanamayan köprü çöker; Kara Mangıs hırçın denize düşer ve gözden kaybolur.

Üç kız kardeş, bir ulu ağaç ile karşılaşır ve en küçük kız kardeşin fikri ile bu ağaca tırmanıp burada biraz dinlenirler. Bu sırada güney tarafın Karatı Haan'ının üç oğlu da gelip atlarını bu ulu ağaca bağlar ve onlar da bu ağacın altında dinlenir. Sabah en küçük erkek kardeş, ağaçtaki kız kardeşleri fark eder. Bunun üzerine kız kardeşler ve erkek kardeşler birbirleriyle tanışır. Büyük erkek kardeşin teklifi üzerine kızlar, Karatı Haan'ın yurduna gider. Karatı Haan'ın kendisi ve karısı, üç kız kardeşi çok beğenir. Onları, oğullarına almaya karar verirler. Bunun üzerine

aylarca sürecek bir toy düzenlenir ve onlara ait otağlar hazırlanmaya başlar. Üç kız kardeş ile üç erkek kardeşin evlilikleri gerçekleştirilir.

Bir gün üç erkek kardeş ava çıkar. En büyükleri birden durur ve kardeşlerine, geri dönüp eşlerinin onlarsız ne yaptıklarına bakmalarını teklif eder. Av yerine varmadan yurtlarına geri dönerler. En büyük kardeş ile ortanca kardeşin eşleri, kocaları için kendi elleri ile giyim hazırladıklarını söylerler; en küçük kardeşin eşi ise altın göğüslü bir oğlana ve gümüş göğüslü bir kıza hamile olduğunu söyler. Bunları öğrenen üç erkek kardeş yeniden avlarına dönerler; fakat avları hiç iyi gitmez. Bu duruma şaşırırlar ama biraz daha avda kalıp av durumunu düzeltmek için beklemeyi tercih ederler. Bu sırada iki büyük kız kardeş, hamile olan küçük kız kardeşi kıskanmaya başlar. İki kız kardeşin kocaları için yapacakları giyimleri yapamadıklarını fark eden küçük kız kardeş, tek başına iki giyimi de hazırlar; fakat buna karşılık ablaları onun için çok kötü bir plan yapar. Doğum sırasında âdet olduğunu söyleyerek küçük kız kardeşin gözünü bağlarlar. Büyük kız kardeş, doğan kız ile oğlanı gidip denize atar; yerine de yeni doğmuş iki köpek yavrusu koyar. Küçük kız kardeş, gözleri açıldığında bu köpek yavrularını görünce hayretler içerisinde kalır. Birden ablaları onu köpek doğurduğu için lanetlemeye başlar. Küçük kız kardeş çok ağlar; ama o yavruları beslemekten başka elinden bir şey gelmez.

Üç erkek kardeş hiçbir şey avlayamadan avdan döner. En küçük kardeş, karısının köpek doğurduğunu duyar. Bunun gerçek olup olmadığını öğrenmek için hemen karısının yanına gider. Gerçekten de karısı iki köpek doğurmuştur. Oğlan sinirinden bu köpekleri öldürür ve babasına giderek olan biteni anlatır. Babası Karatı Haan, böyle kötü bir olay yaşandığında yer (yurt) değiştirmek gerektiğini söyler. Küçük erkek kardeş, karısının gözünü kuzguna, kolunu tilkiye, bacağını da börüye yedirir ve onu bu halde kara çadırılı, yaşlı bir hizmetçi kadının yanına bırakır. Karatı Haan ve oğulları mallarını ve halklarını yanlarına alarak bu yurttan başka bir yurda göçer. Yarım kalan küçük kız kardeş ile yaşlı kadın geride kalır.

Kızın iyileşmesi çok uzun sürer. Yaşlı kadın ve o, göçüp giden halktan kalanlarla beslenmeye çalışır. Bir gün yaşlı kadın, deniz kenarında bir şeyin altın gibi parladığını görür. Ertesi gün de aynı şeyi görünce gidip onun ne olduğuna bakmaya karar verir. Deniz kıyısına indiğinde, orada biri erkek biri kız, iki çocuk görür. Hemen küçük kız kardeşe koşar ve gördüğü çocukları ona anlatır. Küçük kız kardeş inanamaz; onları görmek ister. Gördüğünde de kendisi ve çocukları bunları yaşadığı için kahrolur; bunları onlara yapanları bilmek istediğini söyler. Yaşlı kadın onu bitkilerle üç gün üç gece yıkar; sonra bir büyü ile ablalarının yaptıklarını görmek kıza malum olur. O an kız her şeyi anlar. Ardıç kökünden bir kaseye sütünü sağlar; çalılarda biriken yünlerden de yaşlı kadına keçe yaptırır. Bunları alıp deniz kıyısına gitmesini ve çocuklarının gelmesini beklemesini söyleyerek yaşlı kadını gönderir. Yaşlı kadın keçeyi yere serer; üzerine de kızın sütünü koyup bekler. Çocuklar gelir; ama çok kötü bir şey koktuğunu söyleyerek denize geri dönerler. Ertesi gün aynı şeyi, bu sefer süt kasesini ve keçeyi bitkilerle tütüleyip yıkadıktan sonra yaparlar. Çocuklar koşarak gelir, keçeye oturup kaseden süt içer ve sonra uykuya dalarlar. Yaşlı kadın hemen keçenin üzerinde uyuyakalan bu çocukları keçeye sarıp yanına alır ve onları annelerine götürmek üzere yola çıkar. Yolda çocuklar uyanır ve kaçırıldıklarını düşünerek denizi yardıma çağırır; çünkü anne babalarını deniz zannederler. Deniz yardıma gelir ama yaşlı kadına yetişmeyi başaramaz. Yaşlı kadın çocukları annelerine getirdiğinde çocuklar, aşırı hırçın davranırlar; ama anneleri onları emzirmeye başlayınca sakinleşirler ve onun, anneleri olduğuna ikna olurlar.

Aradan birkaç sene geçer; kız ve oğlan büyür. Kız çok iyi dikiş dikmekte ve kilim dokumaktadır. Bitkilerden kumaş yapar. Ailesini giydirir ve yaşadıkları yeri güzelleştirir. Oğlan ise yaşlı kadının yapıp verdiği ok ve yay ile ilk önce tarla faresi, sonra köstebek, ardından dişi karaca ve dağ keçisi vurur. Son olarak da karanlık ormandaki korkunç ayıyı avlar. Böylece gücünü ispat etmiş olur. Bir gün oğlan, kuzey taraftaki soğuk, kara vadide bir ala sığın olduğunu duyar. Bu sığın, *dünyanın iyisi* denilen ve tüm hayvanların saygı duyduğu bir canlıdır. Oğlan, bu sığın bulmak ve avlamak için hemen yola çıkar. Vadiye yaklaştığında buranın gerçekten de soğuk ve kara bir yer olduğunu görür. Ayrıca burada çeşit çeşit hayvan vardır. Oğlan, dev bir ayak izi fark eder ki bu iz, hiçbir hayvanın ayak izine benzemez. Bu izi takip eden oğlan, bir tepeye varır. Kendisini dikene dönüştürerek

bitkilerin ve çalılıkların arasında yoluna devam eder. Koca sığına uyurken bulur ve neresinden öldürebileceğini bulmak için onu uzun süre inceler. Sonunda, kolunun altında bir yer görür ve yayını çekip onu öldürmeye hazırlanır; fakat yayı kırılır. Oğlan yurduna döner ve yaşlı kadından yeni bir ok ister. Yaşlı kadın dağ keçisinin boynuzundan yay, çelikten ok yapıp oğlana verir. Oğlan, sığınanın olduğu yere gelir ve kendisini koyun tezeğine dönüştürüp sığına vurmak için hazırlanır. Zamanı geldiğinde okuna büyülü sözler söyleyip onu fırlatır. Okun havalanma ve saplanma hızından yer gök inler. Sığına saplanan ok, onu öldürür. Oğlan, sığınanın derisini yüzer; bu deriden, yaşadığı yere bir çadır yapar. Sığınanın etini de ailesi ve çevresindeki hayvanlar yer.

Bir gece oğlan, annesine neden vücudunun yarısının olmadığını sorar. Annesi de ona babasının yaptıklarını anlatır. Oğlan, annesinin eski haline nasıl gelebileceğini sorar. Annesi de ona, gözünü yiyen kuzgunun gözünü, kolunu yiyen tilkinin kolunu ve bacağını yiyen börünün bacağını getirmesini söyler. Onları vücudunda doğru yere yerleştirip büyü ile kendisinin eksik kısımlarının tamamlanabileceğini anlatır. Oğlan ilk önce kuzgunu bulup onun gözünü çıkartır; onu ölümlerin gözünü yemekle lanetler ve kuzgunun gözünü annesine götürür. Bir büyü ile kuzgunun gözünü, annesinin gözüne dönüştürür. İkinci olarak da annesinin kolunu yiyen tilkiyi bulur; onun kolunu koparır, alır; onu da bundan sonra leş yemekle lanetler ve tilkinin kolunu annesini götürür. Bir büyü ile tilkinin kolunu, annesinin koluna dönüştürür. Son olarak da börüyü bulur, onun bacağını kopartır ve onu leş yemekle lanetledikten sonra onun bacağını da bir büyü ile annesinin bacağına dönüştürür.

Üç gün sonra oğlan, kuzey tarafta bir mağarada er ve at giyimi bulur. Bundan bir gün sonra da kendisine at olacak tayı ırmak kenarında bulur. Mağarada bulduğu at giyimini bu taya giydirir; tay, güçlü bir ata dönüşür. Kendisi de mağarada bulduğu giyimleri giyer ve atına binip onu uzun süre sürer, koşturur. Sonunda bir yerde durur. Oğlan, atın sahibi olmak ister; at da oğlanın ona sahip olmasını ister. Birbirlerinden memnun oluşları, onları yol arkadaşı yapar. Yaşlı kadın oğlana Bora Şokar atlı Boktu Kiriş adını verir. Kız kardeşine de Bora Şeeley diye ad koyar.

Boktu Kiriş adını aldıktan sonra annesine babasını sorar; o da kendi ablalarının ve kocasının yaptıklarını Boktu Kiriş'e anlatır. Annesi, babasının kuzeye göç ettiğini söyler. Boktu Kiriş hemen atına atlar ve kuzeye doğru yola çıkar. Yolda güney taraflı, kara, altı boyunlu, hırçın denizden yeni çıkmış Buga Kara Möge'yi (mangısı, tepegözü) görür ve onu öldürür. Yola devam eder; ama Bora Şokar bir yerde birden durur. Boktu Kiriş, atına ne olduğunu sorunca atı, Buga Kara Möge'nin tamamen yok olması için yakılması gerektiğini söyler. Dönüp Buga Kara Möge'yi yakarlar ve ondan sonra yollarına devam ederler. Ulu ırmağın kıyısına gelirler ve orada uyurlar. Boktu Kiriş uykudayken ona Karatı Haan'ın askerleri saldırır; fakat onların hiçbir silahı Boktu Kiriş'e işlemez. Boktu Kiriş uyandığında etrafındaki asker sürüsünü görür ve onları baltasından geçirerek öldürür. O sırada yaşlı bir adam görür. Adam aslında Karatı Haan'dır. Boktu Kiriş, kendisinin kim olduğunu anlatınca Karatı Haan onu alıp yurduna götürür. Bu yurttaki halk, Boktu Kiriş'in kim olduğunu kısa zamanda öğrenir. Boktu Kiriş, babasıyla tanışmak için önce onunla tükürükleşerek yarışır ve bu yarışın sonunda, babasının üstünlüğünü kabul edince babası ile tanışabilir. Teyzeleriyle ise tanışmayı kabul etmez; onları affetmeden geldikleri yere geri yollar. Bir sonraki gün Karatı Haan'ın malından ve halkından alarak onları kendi yurduna götürmek ister. Karatı Haan buna karşı çıkmaz. Yola çıkarlar. Boktu Kiriş, yolda yedi atın kuyruğuna kılıç ve makas ile birlikte iki teyzesini bağlar; atlar koştukça teyzeler parçalanır.

Boktu Kiriş kendi yurduna varır. Artık yeterince malı ve halkı olan Boktu Kiriş, bu yurttan uzun süre sorunsuz bir şekilde yaşar. Bir gün Boktu Kiriş ava gider. Karatı Haan'ın eskiden ava gittiği zamanlardan kalma kara çadırına varır ve orada av gözlemeye başlar. Kuzeyde ve güneyde bulunan hayvanları bu civardan avlar. Hayvanların birazını kara çadırda yer; kalanını yurduna götürüp halkına paylaşır. Bir başka avda Boktu Kiriş, batıya doğru gider. Burada büyük bir çadır görür. Bu çadıra girip bakmak ister; ama atı Boktu Kiriş'e, kendisini çadırın önündeki çakıya sıkı bağlamamasını, Boktu Kiriş'in de çadırda sunulacak olan yemeği yemeyip çayı ve tütünü içmemesini söyler. Boktu Kiriş bu çadırda bir adam ile karşılaşır. Adam ona bir şeyler ikram eder. O sırada Bora Şokar sesli bir şekilde kişnemeye başlar. Boktu Kiriş, atına ne olduğuna bakmak için atının yanına gider. O sırada adam, görünmez bir ipi Boktu Kiriş'in kıyafetine takar. Boktu Kiriş atının yanına varınca atı

ona hemen gitmeleri gerektiğini ve o adamın Kara Şulbus'un kardeşi Amırga Kara Moos olduğunu söyler. Bora Şokar'a binen Boktu Kiriş hızla oradan uzaklaşır.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Boktu Kiriş yine ava çıkar ve Karatı Haan'ın çadırına gelir. Av için o gece orada kalacaktır; ama o gece öyle kabuslar görür ki ertesi günü zor eder. Henüz avlanmadan, erken vakitte yola çıkar ve yurduna döner. Yurdunun yağmalandığını görür. Yağmalayan kişinin atı, ardında iz bırakmıştır. Boktu Kiriş bu izi takip eder. Yolda *altın sarı bir kelebek* görür. Bu kelebek, yağmacıdan kaçmak için bu kılığa bürünen kız kardeşi Bora Şeeley'dir. Boktu Kiriş'e kardeşi olduğunu söyler. Boktu Kiriş, kız kardeşinden yağmacının gittiği yeri sorar. Onu alıp tütün kesesine koyar ve yoluna devam eder. Amırga Kara Moos'un atı Han Şilgi'yi görünce kendisini ve atını dikene dönüştürüp Han Şilgi'ye doğru ilerler. Onu, ok ile öldürür. Bunu gören Amırga Kara Moos kaçır.

Boktu Kiriş ve Bora Şeeley, kara bir nehrin ortasına bir otağ kurup buraya yerleşir. Boktu Kiriş ava gider; gitmeden önce kardeşini bu otağdan çıkmaması konusunda tembihler. Bora Şeeley, Boktu Kiriş'in avdan dönüşü için sıcak bir çay yapmak ister ama otağdaki ateş sönmüştür. Bora Şeeley otağdan fırlar ve karşı tepede gördüğü dumana doğru kendini bir kuşa dönüştürerek uçar. Burada bir çadır vardır; o çadıra girip oradaki ihtiyardan ateş ister ve ateşi alıp otağına döner. Çadırdaki ihtiyar, Amırga Kara Moos'tur. O, kız çadırdan çıkarken onun eteğine görünmez bir ip bağlamıştır. Otağına dönüp çayını hazırlayan Bora Şeeley, deminki ihtiyarı birden karşısında bulur. İhtiyar, çay içme bahanesi ile gelmiştir; ama kızı öldürüp gider. Boktu Kiriş avdan döndüğünde kız kardeşinin öldüğünü görünce onu öldürenin izini takip eder ve Amırga Kara Moos'un çadırına kadar gelir. Kendini dikene dönüştürür ve çadırı izlemeye başlar. Çadırdaki Amırga Kara Moos'u görünce Boktu Kiriş, Bora Şeeley'in kılığına bürünür. Bu sırada onun varlığını fark eden Amırga Kara Moos da ihtiyar adama dönüşür. Boktu Kiriş, ihtiyardan yine ateş ister. İhtiyar da ona ateş verir ve otağının yerini bildiği için onun otağına dönmesine izin verir. Boktu Kiriş'in ardından kendisi de otağa gelir. Bu sırada Boktu Kiriş, Bora Şeeley'in ölü vücudunu bir yere oturtup onun arkasına saklanır. Amırga Kara Moos gelip Bora Şeeley'i alır, götürür. Boktu Kiriş, Amırga Kara Moos'un arkasından fırlamak için davranır ama Bora Şokar, onu şimdi öldürmemek gerektiğini söyler. Boktu Kiriş, Bora Şokar atını dinler ve Amırga Kara

Moos'u üç gün sonra öldürür. Onun karnını yarar; karnının içerisinde Bora Şeeley ile beraber daha önce yediği insanlar da çıkar. Boktu Kiriş, Amırğa Kara Moos'u yakıp kül eder. Kız kardeşi Bora Şeeley'i yanına alır ve kendi otağlarına doğru yola çıkar. Otağa geldiklerinde Bora Şeeley'i yıkar, temizler ve ona kendi kanını sürüp onu iyileştirebilecek bir ot yedirir. Bora Şeeley hayata döner ve Boktu Kiriş ile birlikte otağlarında yaşamaya devam eder.

Bir gece Bora Şeeley rüyasında Boktu Kiriş'in öldüğünü görür. Bu rüyanın üzerine Boktu Kiriş'i, üç gün boyunca çadırdan çıkmaması konusunda uyarır. Boktu Kiriş üçüncü gün atına atlar ve ava gider. Avda Bora Şokar atının ayağı kayınca Boktu Kiriş düşüp kafasını çarpar ve boynu kırılarak ölür. Bora Şeeley, Boktu Kiriş'in izlerini takip ederek ona yetişmeye çalışır; ama yetişebildiğinde her şey için artık çok geçtir. Boktu Kiriş'in ölü bedenini alır ve kendi otağlarına getirir. Daha sonra ağabeyini bir kayaya götürmeye karar verir. Onu yıkar, ipek kumaşlara sarar. Boktu Kiriş'i koyacağı kayaya açılmasını söyler; kaya açılınca abisini onun içine yerleştirir ve kayadan kapanmasını rica eder. Kaya kapanır.

Bora Şeeley acılar içerisinde yaşamaya devam eder ve bir an olsun ağabeyini unutmaz. Bir gün üç kuğu görür; bu kuğular aslında göğün üç kağanının (Ay, Hün ve Ulug Ege Haan'ın) üç prensesidir. Bu kuğulardan Boktu Kiriş'in adını duyan Bora Şeeley sinirlenir ve onlara Boktu Kiriş'in oklarından birini fırlatır. Ok, kuğulardan birinin kanadına değer ve kanattan bir parçanın kopup düşmesi neden olur. Kuğular göğe doğru yükselir ve bir süre sonra ortadan kaybolur. Bora Şeeley, kanattan kopan parçada göğün üç prensesinin Boktu Kiriş'i gökte yapılacak bir yarışa çağırdıklarının yazılı olduğunu görür. Hemen kutsal kitaba danışır; Boktu Kiriş yerine bu yarışa katılabileceğini, yarışı kazanırsa Boktu Kiriş'e üç prensesi alıp Boktu Kiriş'i diriltebileceğini öğrenir. Bora Şeeley, Boktu Kiriş kılığına girerek yarışa gider. Yolda Er Sayın Uluatı ve Han Sayın Uluatı adlı iki yiğitle tanışır, dost olur. Üçü beraber yola devam ederler. Üç göğün üzerine varıp Han Ulaa Dağ'ın tepesine çıkınca karşı tarafta kalabalık bir yer olduğunu görürler. Bu yere vardıklarında Boktu Kiriş kendisini fakir bir oğlana, atını da arık bir taya dönüştürür. Bir dedeye bu yerlerde olan biteni sorar; başka bir dededen de yarışın tam olarak nerede yapıldığını öğrenir. Sonunda yarışın yapıldığı yere (üç kağanın yurduna) gelir. Burada Demir Şilgi atlı gök oğlu Tevene Kara Möge, dokuz yönün yiğidi ve

daha birçok yiğit ile karşılaşır. Ertesi gün bir yarış olacağını duyar. İlk üç yarış fiziksel güce dayalı yarışlardır. Bu üç yarış Boku Kiriş kılığındaki Bora Şeeley kazanır. Sonra at yarışları yapılır. Bu yarışta Bora Şokar atı, Han Sayın Uluatı sürer. Tevene Kara Möge'nin dokuz atını da dokuz hizmetçisi sürer. Bu hizmetçiler Han Sayın Uluatı'yı rakı ile sarhoş edip onun sızmasına neden olur. Dürbünü ile bunu gören Bora Şeeley, rüzgarın tersten esmesini sağlar; böylece Han Sayın Uluatı ayılır. Hizmetçilere yetişir ve onların gözlerine kum atarak onları yarıştan uzaklaştırır. Bu arada yağmur yağmaya başlar ve yağmurdan Tevene Kara Möge'nin atları zarar görür. Hizmetçiler Han Sayın Uluatı'dan yardım ister; ama o, onlara yardım etmez. Bora Şokar at, yarış kazanır. At yarışından sonra yaya yarışları yapılacaktır. Bu yarışa Er Sayın Uluatı katılır. Tevene Kara Möge de dokuz hizmetçisini yarışa sokar. Bu hizmetçiler, at yarışında Han Sayın Uluatı'ya yaptıklarını bu yarışta Er Sayın Uluatı'ya yapar; onu içirip sarhoş ederek onun sızmasına neden olurlar. Bora Şeeley bu durumu dürbünü ile görür. Yada taşını çıkartıp bir ırmağın suyuna koyar. Birden şiddetli bir rüzgar çıkar ve ardından da yağmur başlar. Bu yağmur Er Sayın Uluatı'yı ayıltır. Er Sayın Uluatı, dokuz hizmetçiyi yakalayıp yere çalar ve yarışa devam eder. Hizmetçiler bir kere daha Er Sayın Uluatı'yı kandırmayı başarır. Bora Şokar, Bora Şeeley'i uyarır ve Bora Şeeley, Er Sayın Uluatı'yı bu sefer ok ile uyandırır. Er Sayın Uluatı hemen dokuz hizmetçiye ulaşır; onların yüzüne kum atar. Onlar bu kumları gözlerinden temizlemeye çalışırken Er Sayın Uluatı yarışını tamamlar. Bunun üzerine Ay, Hün ve Ulug Ege Haan, üç prensesi Boku Kiriş zannettikleri Bora Şeeley'e vermeye karar verir. Ulug Haan, Bora Şeeley'e kim olduğunu sorar; o da Moruy Kara Hem yurtlu Boku Kiriş olduğunu söyler. Bu sırada yaşlı bir hizmetçi, onun Boku Kiriş olmadığını, bir kadın olduğunu söyler. Bunun üzerine üç kağan, yeni bir yarış yapmaya karar verir. Bu yarış, diğer yarışlardan çok daha zordur. Bora Şeeley bu yarışını kazanır ve erkek olduğunu ispatlar; ama bir de ok atma yarışmasının yapılmasına karar verilir. Bora Şeeley bu yarışını da kazanır. Bunların hiçbirisi yaşlı hizmetçiyi ikna etmez; o, Boku Kiriş adlı yiğidin aslında bir kadın olduğu konusunda ısrar eder. Boku Kiriş'i yeniden denemeye karar veren üç kağan, bir otağ diktilerip bu otağa kırk kadın ve kırk erkek koyar. İlk olarak kimin tarafına giderse Boku Kiriş'in aslında o taraftan olduğu anlaşılacaktır. Bora Şeeley oyuna gelmez ve erkek tarafına gider. Boku Kiriş için bir deneme daha yapılacaktır; üç kağan, güreş yapılacağını açıklar. Bora Şeeley göğüslerinin görüneceğini fark

ederek telaşlanır; fakat Bora Şokar atı, şifalı ot yardımıyla göğüslerini yok etmesi konusunda ona öğüt verir. Bora Şokar'ın söylediği şifalı ot işe yarar ve Bora Şeeley, abisinin yerine güreşlere de katılabilir. Birçok güreş kazanır. Fakat yaşlı hizmetçi hala Boktu Kiriş'in erkek olduğuna inanmamaktadır. Bunun üzerine üç kağan, Boktu Kiriş zannettikleri Bora Şeeley'e iki et şişi yaptırarak onun bu erkek işini becerip beceremeyeceğini anlamak ister. Bora Şokar, Boktu Kiriş'in kendi et şişlerini burnundan çıkartarak Bora Şeeley'e verir ve kağanlara bu şişleri göstermesini söyler. O da bu şişleri kendi yapmış gibi kağanlara gösterir ve bu denemeyi de sorunsuz atlatır. Artık kendisinin güreşleri tamamlama zamanı gelmiştir. Kendisi ile güreşeceklerde sıra, yer iyesi Çelbige Kuu Şulbu'ya (iblise) gelmiştir. Çelbige Kuu Şulbu, güreş tuttukları anda Bora Şeeley'i yutar. Bora Şokar, güreş tutulmadan önce Bora Şeeley'in saç örgüsüne bıçak saklaması gerektiğini söylediğinden Bora Şeeley, Çelbige Kuu Şulbu'nun iç organlarını keser ve karnını yarar. Karnını kestiğinde içinden birçok kişi çıkar. Bora Şeeley, Çelbige Kuu Şulbu'yu öldürüp yakar. Boktu Kiriş'in güreşlerdeki son rakibi Tevene Kara Möge'dir. Bora Şeeley, onunla çok uzun süre, çok çetin bir güreş yapmış; ama sonunda başarılı olmuştur. Tam Tevene Kara Möge'yi öldürürken Tevene Kara Möge, gökteki Deer Haan atasından yardım ister. Deer Haan onu kurtarmak için kara bir bulut oluşturup bir şimşek yaratır; bu şimşeği Bora Şeeley'in üzerine doğru yönlendirir. Bora Şeeley çevik davranarak bu şimşekten kaçır; şimşek, Tevene Kara Möge'ye isabet eder. Tevene Kara Möge yanarak ölür. Tevene Kara Möge'nin atı Demir Şilgi'yi de Bora Şokar teperek öldürür. Böylece bu yarış da Boktu Kiriş görünümlü Bora Şeeley'in zaferi ile son bulur. Bora Şeeley hemen üç kağanın yanına gider. Kağanlar, kızlarını vermeye razı olurlar. Bora Şeeley üç prenses, halk ve mal ile birlikte yola çıkar.

Yurda dönüş yolunda yaşlı hizmetçi, Bora Şeeley'in Boktu Kiriş olduğunu (erkek olduğunu) ispatlaması için suya girmesi gerektiğini söyler. Bora Şokar, Bora Şeeley'i bu sınavdan da kurtarır. Bir kere daha Bora Şeeley'in Boktu Kiriş olmadığını, kız olduğunu ispatlayamayan yaşlı hizmetçi öldürülür. Bora Şeeley, beraber yola çıktığı kişilerden daha hızlı yol alarak Boktu Kiriş'in yattığı kayaya gelir ve onu kayadan çıkartarak yanına alır. Bora Şeeley, abisini bir çadıra yerleştirir ve onun eline altın bir yazı ile yarışları kazanıp prensesleri aldığı için artık abisinin dirilmesi gerektiğini, kendisinin de boz tavşana dönüşüp ormana

gideceğini yazar. Bora Şeeley ormana doğru yol alırken prensesler ve halk da mallarla beraber Bora Şeeley'in abisi için hazırladığı çadıra gelirler ve bu çadırın etrafına yerleşmeye başlarlar. Üç prenses, Boktu Kiriş'in ölü bedenini çadırda bulur. Üçünün de farklı renkte, ölüyü diriltten ipek şalları vardır. Bu şallar Boktu Kiriş'in dirilmesini sağlar. Boktu Kiriş uyandığında etrafındaki bol mala ve kalabalık halka bir anlam veremez. Bir süre sonra elindeki yazıyı görür ve kız kardeşinin ormana gittiğini öğrenir. Birkaç zaman geçtikten sonra yanına erler alarak onu aramaya gider. Karanlık ormanda onu bulur ve çadırına getirir. Prensesler, Bora Şeeley'in boz tavşan haline layıkıyla bakamaz. Boktu Kiriş de onu tekrar karanlık ormana getirir ve onun için bir çadır yapar. Bir gün avdan döndüğünde kardeşi Bora Şeeley'i bu çadırda otururken bulur. Kucaklaşıp hasret giderirler. Boktu Kiriş avladığı hayvanların bir bölümünü kardeşine bırakır ve gerisini halkına götürür. Bir süre böyle yaşarlar. İki prenses, av etinin eksik geldiğini düşünerek Boktu Kiriş'in birini beslediğinden şüphe edip onun peşine düşerler. Bora Şeeley'in yaşadığı çadıra varırlar. Bu çadırdaki kızın Boktu Kiriş'e çok benzediğini fark ederler. Boktu Kiriş'in kız kardeşi olduğunu anlayınca onun saçını bitleyip iki kulağına da çuvaldız batırarak onu öldürürler. Avdan döndüğünde kız kardeşini ölü bulan Boktu Kiriş, bunu kimin yaptığını bulmaya çalışır. Bora Şeeley'i pamuklara ve ipeklere sarar; onun eşyalarını bir sandığa, kendisini de bir sandığa koyarak onu *ulu ak deveye* yükler. Bu deve bir fırtınada kaybolur. Boktu Kiriş bu deveyi senelerce arar.

Güney tarafta bir ırmağın başında Bıdaakay Taraakay dede ve onun kızı yaşamaktadır. Bir gün kız, kayıp bir ak deve ile karşılaşır. Akşam bunu babasına söyler. Babası ak deveye bakmaya gider. Onun sırtına bağlı sandıkları alır ve çadırına getirir. Sandıktan çok güzel ama cansız bir kız bedeni çıkar. Bıdaakay Taraakay, kızın iki kulağındaki çuvaldızları çekip çıkartınca kız birden canlanır. Bıdaakay Taraakay onu besler ve onun güçlenmesini sağlar. Kız da Bıdaakay Taraakay'a ve onun kızına çadırda ve avda yardım eder. Böylece üçü beraber yaşamaya başlar.

Bir gün Tun Karatı Haan'ın oğlu Kara Büdegey, okunu bilerek Bıdaakay Taraakay'ın çadırına atar. Oku çadırdan almaya gittiğinde Bora Şeeley'i görür ve ona aşık olur. Babasını, onu kendisine alması için ikna eder. Babası Bıdaakay Taraakay'ı huzuruna çağırır ve ona, boz tavşanın yaşını öğrenip gelmesini söyler;

öğrenmezse onu öldürecektir. Bora Şeeley'in yardımı ile Bıdaakay Taraakay, boz tavşanın yaşını öğrenir. Tun Karatı Haan'a söylediğinde han ona yeni bir görev daha verir; Bıdaakay Taraakay, güney ve kuzey yamacın ormanlarını sayacak ve güney yamacın kara ayısı ile kuzey yamacın ak ayısının yaşını öğrenecektir. Başaramazsa Tun Karatı Haan onu öldürecektir. Bıdaakay Taraakay bu görevi de Bora Şeeley'in yardımı ile tamamlar. Bu sefer de Tun Karatı Haan ondan içi temizlenmiş, iyi pişmiş ama dışından hiç açılmamış bir öküz pişirmesini ve erkek öküzden yoğurt yapılmasını ister. Bora Şeeley'in yardımıyla bu olmaz işler de çözüme kavuşur. Bunun üzerine Tun Karatı Haan, Bora Şeeley'i gelin olarak almaya karar verir. Bora Şeeley ile Kara Büdegey'in evlilikleri gerçekleştirilir ve dört ay süren toyları yapılır.

Tun Karatı Haan, Bora Şeeley'in gerçek adını bilmediği için ona *Çeçen Urug* adını verir. Tun Karatı Haan, gelininin zekasına hayrandır. Oğlunu öldürüp gelinini kendisine almaya karar verir. Kara Büdegey'i bir av bahanesi ile yurttan uzaklaştırır. Kara Büdegey, Bora Şeeley'in zekası ile babasına kendini ispatlayıp ölümden kurtulur. Tun Karatı Haan, oğlunu öldürüp gelinini almak istediği için kendinden utanır. Baba oğul avlanıp yurtlarına döner.

Tuna Karatı Haan, Öjeeti Haan adında bir han ile satranç oynayıp oyunu kazanarak Öjeeti Haan'ın malını ve halkını almayı planlar. Oyun aylarca sürer ve sonunda Tun Karatı Haan yenilir. Bu durumda onun malı ve halkı Öjeeti Haan'a kalacaktır. Tun Karatı Haan kaçmaya çalışır; ama Öjeeti Haan onu yakalattır ve esir alır. Tun Karatı Haan bir saksağan ile yurduna haber yollar ve onu kurtarmalarını ister. Bora Şeeley, Kara Büdegey'e de yol göstererek onunla birlikte Tun Karatı Haan'ı kurtarmaya gider. Karşılaştıkları engelleri (Öjeeti Haan'ın askerlerini) alt ederler. Tun Karatı Haan'ı kurtarıp Öjeeti Haan'ı öldürürler. Öjeeti Haan'ın malını ve halkını yanlarına alıp yurtlarına dönerler. Öjeeti Haan'ın malını ve halkını, Kara Büdegey yönetmeye başlar; Tun Karatı Haan da kendi malını ve halkını yönetir. Bir süre sonra iki halk arasında yağma ve vuruşma başlar.

Bir gün Bora Şeeley bir erkek doğurur. Çocuk hızla büyür. Dedesi Tun Karatı Haan'dan yay ve ok ister. Yay gerip ok atmakta çok başarılı olur. Henüz ad almadığı için etrafta dayısı Boktu Kiriş'in, annesi Bora Şeeley'in, dedesi Tun Karatı

Haan'ın ve babası Kara Budegey'in adlarını söyleyerek kendisinin ok atışıyla övünür. Bir ok atışı sırasında bu övünüşünü Boktu Kiriş duyar. Boktu Kiriş, onun yeğeni olduğunu anlayınca ona kendi eğesini verir ve bu eğeyi annesine götürmesini söyler. Annesi daha uzaktan bu eğenin sesini duyar ve oğluna, bu eğeyi kimden aldığını sorar. Çocuk olan biteni anlatınca da koşarak Boktu Kiriş'in olduğu yere gelir. Böylece iki kardeş birbirlerine tekrar kavuşur.

Bir zaman sonra Bora Şeeley, oğlunun artık ad alması gerektiğini söyler. Çocuğun saçını kesip adını koyma görevini dayısı Boktu Kiriş üstlenir. Çocuğa Bora Şokar atlı Boratı Mergen adını verir.

Boktu Kiriş, esas yurduna gitmek üzere yola çıkar. Yurda vardığında bu yurdun önceden talan edildiğini görür. Eşleri olan üç prenses ona bir sandık içerisinde yiyecek, içecek ve bir de not bırakmıştır. Bu notta, yurdu yağmalayarak onları alıp götürenin Kara Buga atlı Çargıraa Kara Maadır tepegöz olduğu yazılıdır. Boktu Kiriş hemen atına atlayıp Çargıraa Kara Maadır'ı bulmak üzere yola çıkar. Bir yere gelir; burada atını arık bir taya, kendisini de fakir bir oğlana dönüştürür. Yaşlı bir koyun çobanı ile karşılaşır. Onunla Çargıraa Kara Maadır hakkında konuşur. Onun yanından ayrıldıktan sonra Çargıraa Kara Maadır'ın çadırına gelir ve üç prensesi bulur. Zamanında Bora Şeeley'i çuvaldızlarla öldüren iki prenses, fakir oğlan kılığındaki Boktu Kiriş'e kötü davranır; ama üçüncü prenses olan Ulaan Saygıl çok iyi birisidir ve fakir oğlana da çok iyi davranır. Ulaan Saygıl onu Boktu Kiriş'e benzetir. Boktu Kiriş, Ulaan Saygıl'a, Çargıraa Kara Maadır'ı öldürmenin sırrını sorar. O da, onun koltuk altında siyah bir ben olduğunu ve canını bu bende taşıdığını söyler. Boktu Kiriş atını tezeğe, kendini de dikene dönüştürerek Çargıraa Kara Maadır'ı koltuk altındaki benden vurmak için pusuya yatar. Çargıraa Kara Maadır'ı at üzerinde yakalar. Onu vurup öldürdükten sonra yakar. Boktu Kiriş, Çargıraa Kara Maadır'ın yağmaladığı malını ve halkını yanına alarak kendi yurduna döner.

Boktu Kiriş bir gün ava gider ve o avdayken onun yurdu yeniden yağmalanır. Ulaan Saygıl prenses, Boktu Kiriş'e bir not bırakmıştır ve bu notta, malları ve halkı kaçıranın *demir başlı* Demir Haan olduğunu yazmıştır. Boktu Kiriş hemen Demir Haan'ın peşine düşer. Onu bulduğu yerde onunla güreşmeye başlar.

Demir Haan, Boktu Kiriş'i bir çukura atar ve çukurun ağzını da koca bir kaya ile kapatır. Bora Şokar at ne yapacağını bilemez. Aklına Er Sayın Uluatı ile Han Sayın Uluatı gelir. Kişneyerek onları yardıma çağırır ve olanları onlara anlatır. Er Sayın Uluatı ve Han Sayın Uluatı, çukurun ağzındaki koca kayayı kaldırmaya çalışırken Bora Şokar da Bora Şeeley'e haber vermeye gider. Bora Şeeley olanları duyar duymaz atlanıp gitmeye davranır; ama onun oğlu Boratı Mergen, annesinin gitmesine izin vermez. Dayısını kurtarmak için kendisi gider. Bora Şokar onu kayanın başına getirir. Boratı Mergen, Er Sayın Uluatı ve Han Sayın Uluatı ile tanışır. Onlar, kayayı çukurun ağzından kaldıramadıklarını söyleyince Boratı Mergen kayanın başına geçer ve onu çukurun ağzından kaldırır. Üçü, Boktu Kiriş'i çukurdan çıkartır. Boktu Kiriş, Demir Haan'a yenildiğine ve artık yaşlandığına üzülür. Bunu gören Boratı Mergen, dayısının intikamını alacağını söyler ve Demir Haan'ın yurduna gider. Demir Haan ile güreş tutan Boratı Mergen, güreşin bir yerinde Demir Haan'dan bir darbe alarak kendinden geçer.

Tun Karatı Haan'ın yurdunda bir toy düzenlenir. Bu toyda, içki içmeyen Bora Şeeley'e abisi Boktu Kiriş rakı içirir. İçkinin verdiği rahatlama ile Bora Şeeley de abisine, zamanında kendisini öldürenlerin iki karısı olduğunu söyler. Bunu duyan Boktu Kiriş, iki karısına da işkence eder ve onları geldikleri yere (üç kağanın yurduna) geri gönderir. Üç kağanın yurdunda da yaptıkları yüzünden bu iki prensese işkence yapılır. Daha sonra bu iki prenses serbest bırakılır.

Boktu Kiriş ile Bora Şeeley bundan sonraki hayatlarını huzur içinde yurtlarında geçirirler.¹⁴⁸

5.28. ERELZEY MERGEN, HARAGALZAY MERGEN ALIŞKILAR DESTANI (TUVA)

Eski zamanın birinde, Narın Çiñge Hem denilen yurtta Han Şilgi atlı Erelzey Mergen ile Kuluzun Kula atlı Haragalzay Mergen adlı iki kardeş yaşar. Bir gün Erelzey Mergen ava gider ve av dönüşü alp uykusuna yatar. Aynı zamanlarda Kapşılday Mergen adlı yurt komşuları, Erelzey Mergen'e düşmanlığını ilan edip

¹⁴⁸ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. ve AÇA, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

onun yurdunu yağmalamaya karar verir. İlk önce sarı ve kula atlı iki erini bu yurda göndererek onlardan yurt hakkında bilgi almaya niyetlenir. Bu iki er, Erelzey Mergen'in yurduna vardığında onu uykusunda inceleme fırsatı bulur. Ayrıca onlar, Erelzey Mergen'in atını da inceler. Hem kendisi hem de atı inanılmaz güçlü olan bu yiğidi gidip Kapşılday Mergen'e anlatırlar. Her ne kadar Erelzey Mergen'in yenilmez, atının elde edilmez, ikisinin de olağanüstü yaratılışlı olduğunu söyleseler de Kapşılday Mergen, Erelzey Mergen'in yurdunu yağmalama kararından vazgeçmez. Yanına yirmi beş adam alıp Erelzey Mergen'in yurduna gider. Alp uykusundaki Erelzey Mergen'e ok, silah, silah kabzası, sopa gibi yanlarında ne kadar savaş aleti olan ya da olabilecek şey var ise onunla saldırırlar; ama bunların hiçbiri Erelzey Mergen'e işlemez. En son mızrak ile onu öldürmeye çalıştıkları sırada Erelzey Mergen uyanır. Kapşılday Mergen'e, bu yurda neden geldiğini sorar. O da düşmanlığa değil, arkadaş olmaya geldikleri; onca savaş aletini de sırf onu uyandırmak için kullandıkları yalanını söyler. Erelzey Mergen bu yalana inanır. Kapşılday Mergen ve erlerine yiyecek içecek sundurtur. O sırada bir gürültü duyulur. Erelzey Mergen, Haragalzay Mergen'in dört nala geldiğini görür. Hemen Kapşılday Mergen'i ve onun erlerini saklar; çünkü kardeşi, onları görürse çok sinirlenir ve kötü şeyler olur. Haragalzay Mergen, yurt komşuları Kapşılday Mergen'in yurtlarına gelip gelmediğini sorar. Erelzey Mergen de Kapşılday Mergen'in erleri ile ava çıkmış olduğunu; o sırada kendi yanına da uğradıklarını, sonra da gittiklerini söyler. Haragalzay Mergen, Kapşılday Mergen konusunda Erelzey Mergen'i uyarır. Kapşılday Mergen eğer Erelzey Mergen'i yurduna davet ettiyse onun yurduna gittiğinde rakısını ve kımızını içmemesi, minderine ve halısına oturmaması gerektiğini tembihler. Sonra da geldiği yere geri döner. Kardeşi gittikten sonra Erelzey Mergen, Kapşılday Mergen'i ve onun erlerini sakladığı yerden çıkartır. Kapşılday Mergen de Erelzey Mergen'i kendi yurduna davet eder ve erlerini de alıp gider.

Ertesi gün Erelzey Mergen, Han Şilgi atına binerek Kapşılday Mergen'in yurduna gider. Haragalzay Mergen'in öğüdünü tutarak onların minderine, halısına oturmaz; ikram ettikleri yemekleri yer ama içkilerini içmemek için direnir. Kapşılday Mergen'in karısı, Erelzey Mergen'i keyfe getirir ve ona içkiyi içirmeyi başarır. Erelzey Mergen çok içer ve kendinden geçer. Kapşılday Mergen hemen onu bir çukura attırır ve çukurun ağzını da koca bir taş ile kapattırır. Han Şilgi'nin de ön ve

arka bacaklarını demir ile bağlatıp onu demir bir odaya kilitletir. Han Şilgi, sahibinin öldürülmemesi için bütün gücünü kullanarak demir bağlarını kopartır ve demir odadan kaçır. Doğru Erelzey Mergen ile Haragalzay Mergen'in yurduna gider. Yolda Kapşılday Mergen'in atı ve erleri ona engel olmaya çalışır; ama başarı sağlanamaz. Han Şilgi'nin deli gibi koştuğunu Haragalzay Mergen'in atı duyar ve bir gariplik olduğunu anlar. Haragalzay Mergen'den atın gelişini kontrol etmesini ister. Haragalzay Mergen dürbünü ile uzaklardan var gücüyle koşarak gelen Han Şilgi'ye doğru bakar. Han Şilgi kısa sürede Haragalzay Mergen'e ulaşır ve hemen ona olan biteni anlatır. Şu an Erelzey Mergen'in bir çukurda olduğunu söyler; o anda Haragalzay Mergen, Han Şilgi'nin sırtına atlar ve onu doğruca Kapşılday Mergen'in yurduna sürer.

Yurtta onları erler karşılar; onların yurda girişlerine engel olmaya çalışırlar. Haragalzay Mergen, erleri alt etmeye çalışırken Han Şilgi de Erelzey Mergen'in atıldığı çukurun üzerindeki taşı kaldırır. Haragalzay Mergen, Erelzey Mergen'i çukurdan çıkartır ve onlar, yurtlarına doğru harekete geçerler. Kapşılday Mergen'in atı onlara engel olmaya çalışır; ama başarılı olamaz.

Narın Çiñge Hem'e geldiklerinde Haragalzay Mergen, Erelzey Mergen'e neden onun öğüdünü dinlemediğini sorar. Erelzey Mergen ise kardeşine, bu konuyu hiç merak etmemesini; bu olayın intikamını mutlaka alacağını söyler. Atının kuyruğundan iki tel koparır, tırıs ve rahvan iki at alarak efsunlar ve Haragalzay Mergen'i gönderir. Kendisi de intikam için Kapşılday Mergen'in yurduna gider. Bunu duyan Kapşılday Mergen ve karısı çok korkarak Erelzey Mergen'e mallarını ve kızlarını teklif eder; ondan af diler. Erelzey Mergen bu konuyu düşünerek yurduna döner. Üç gün sonra Kapşılday Mergen, Erelzey Mergen'e kızını getirir. Bunun üzerinden üç gün daha geçer; Kapşılday Mergen bu sefer de iki erini Erelzey Mergen'e gönderir. Amaç, Kapşılday Mergen'in karısının hasta olduğu yalanı ile Erelzey Mergen'i kandırıp Kapşılday Mergen'in karısının kurtulması için gereken ilacı bulmak üzere onu ölümcül bir yolculuğa yollamak ve böylece ondan kurtulmaktır. Erelzey Mergen, okunun üzerinden bir tüyü erlere verir ve bu tüyün suyunu Kapşılday Mergen'in karısının içmesini tembihler. Sonra kendi karısına (Kapşılday Mergen'in kızına), Kapşılday Mergen'in karısını kurtarmak için ne yapabileceğini sorar. O da, güneyde iki sıcak boynuzlu gök boğa

tepegözün yaşadığını; Kapşılday Mergen'in karısını kurtarabilmek için bu boğanın yüreğini ve ciğerini getirmesi gerektiğini söyler. Erelzey Mergen bunu öğrenir öğrenmez yola çıkar.

Yolda, Gök Dağ eteklerinde obalara rastlar. Hemen atını arık bir taya, kendisini de fakir bir oğlana dönüştürür. Bu obalardan kara olanına girer. Burada yaşlı bir çift ile karşılaşır. Yaşlı çift ona kim olduğunu sorar; o da, Kapşılday Mergen'in kovduğu, yersiz yurtsuz bir çoban olduğunu ve kendisine bakabilecek, kendinin de onun işini yapabileceği birine ihtiyacı olduğunu söyler. Yaşlı çift de ona, buralarda öyle birinin bulunmadığını; çünkü buraları acımasız gök boğa tepegözün tuttuğunu söyler. Fakir oğlan onlardan gök boğanın yaşadığı yeri, fiziksel özelliklerini ve ona zarar verebilme yolunu öğrendikten sonra bu obadan ayrılır. Giderken yaşlı çift süt saçıp dua ederek onu uğurlar.

Erelzey Mergen ile atı Han Şilgi bir yere varır. Bu yerde gök boğa tepegözü uzaktan görürler. Gök boğa gerçekten de acımasız, korkunç bir canavar gibi görünmektedir. Erelzey Mergen, ona doğru ilerlerken kara bir çadır görür ve atını at tezeğine, kendisini de yine fakir bir oğlana dönüştürerek bu çadıra girer. Çadırda bir nine oturmaktadır. Nine, gök boğanın hizmetkarıdır; ona kutsal suyu verme görevi bu ninenindir. Nine, gök boğanın gazabından Erelzey Mergen'i korumak istediği için ona, bir an önce geldiği yere geri dönmesini söyler. Erelzey Mergen, gök boğanın nasıl uyduğunu nineye sorar. O da gök boğa kutsal suyunu içip yattıktan sonra eğer "uyudum" derse buna inanılmaması gerektiğini; ama "uyumadım" deyip de sıcak boynuzu soğuduğunda gerçekten de onun uykuya daldığını söyler. Erelzey Mergen gök boğanın yerinde yedi tane kuyu kazar. Bu yedi kuyunun içine, dikine yedi kazık yerleştirir. Yedinci kuyuya girip beklemeye başlar. Gök boğa, kutsal suyunu içip yatmaya davranır; ama bir türlü uyuyamaz. Nineden sarı kitabı ister. Kitapta, Erelzey Mergen'in kendisini öldürmek için geleceğini görür ve o gelinceye kadar uyumaya karar verir. Boynuzundaki sıcaklığın söndüğünü gören Erelzey Mergen, gök boğayı iki boynuzundan kavrar ve ikiye ayırır. Onun yüreği ile ciğerini kendisi alır; etini de nineye verir. Geri dönüş yolunda uğradığı obaya bir daha uğrar. Oradaki yaşlı çift, onun gök boğa tepegözü yendiğini anlayınca yakındaki obalara haber verir ve herkes, Erelzey Mergen için

hayır duaları etmeye başlar. Erelzey Mergen gerçek kılığına bürünür ve tekrar yola koyulur.

Kapşılday Mergen'e gök boğanın yüreğini ve ciğerini verir. Bir süre sonra Kapşılday Mergen'in erleri yeniden gelir ve gök boğanın yüreğinin ve ciğerinin işe yaramadığını söyler. Bu nedenle Erelzey Mergen bu yüreği ve ciğeri geri götürmelidir. Erelzey Mergen söyleneni yapar. Bir ay sonra erler geri gelir ve Kapşılday'ın karısının rahatsızlandığını söyler. Erelzey Mergen, onun için ne yapabileceğini yine karısına sorar. Karısı da kuzeydeki Lovun Haan'ın boynuzlu bir atı olduğunu; bu atın boynuzunu getirip Kapşılday Mergen'in karısına içirmek gerektiğini söyler. Bunu duyan Erelzey Mergen, Lovun Haan'ın atının boynuzunu Kapşılday Mergen'in karısına getirmek üzere yola çıkar.

Yolda bir kara çadır görür. Bu çadırdaki ak saçlı bir ihtiyar yaşamaktadır. Yeniden kılık değiştirir ve ihtiyarın yanına gider. Ona, Kapşılday Mergen'in çobanı olduğunu ve kendisine yaşayacak bir yer aradığını söyler. İhtiyar da ona kendisinin, başında beyaz bir lekesi bulunan ama kendisi siyah bir renge sahip olan Boynuzlu Hülük atın sahibi Lovun Haan'ın çobanı olduğunu; onun kuzeyde yaşadığını fakat bu kuzeydeki yerin Erelzey Mergen için çok zor bir yer olduğunu söyler. Lovun Haan'ın ve onun yaptıklarının korkunçluğunu Erelzey Mergen'e anlatır. Lovun Haan'ın o sıralar avda olduğunu söyler. Erelzey Mergen, Lovun Haan'ı alt etmek üzere kuzeye gitmekte kararlı olduğunu ihtiyara belirtir ve oradan ayrılır. Lovun Haan'ın yurduna varır ve orada Ertine Mergen ile karşılaşır. Ertine Mergen, batıdaki Sagaan Haan'ın prensesidir ve Lovun Haan yurtlarını yağmalayıp malı, halkı kendi yurduna getirirken bu prensesi de beraberinde getirmiştir. Kadın, Erelzey Mergen'in konuşmasından ve hareketlerinden, onun *dünyanın üç kabadayısından biri* olduğunu anlar. Ona kendisinin ve halkının başından geçenleri anlatır ve Lovun Haan'dan korktuğunu söyler. Erelzey Mergen ona, Lovun Haan'ın ava kiminle çıktığını sorar. Kadın da Eger ve Kazar adlı iki köpeğini yanına alıp, Boynuzlu Hülük atına binip doğuya doğru gittiğini söyler. Lovun Haan ile karşılaşırsa onunla kılıç değil yumruk ile dövüşmesi (yani onunla güreş tutması) gerektiğini de sözlerine ekler. Bu bilgileri alan Erelzey Mergen, Han Şilgi'ye biner ve doğuya doğru ilerlemeye başlar. Yolda Lovun Haan'ın itlerine rastlar ve onları öldürür. Birden Lovun Haan'ı karşısına bulur. Lovun Haan, onu

kavgaya çağırır; güreşmeye başlarlar. Erelzey Mergen, Lovun Haan'ı alt etmeyi başarır. Lovun Haan, ondan af diler ve ona, dost olmayı teklif eder. Erelzey Mergen ise onun gibi bir yaratığa merhamet etmez ve onu öldürür. Lovun Haan'ın saç örgüsünü kesip yanına alır. Ertige Mergen'in yanına gelip de Lovun Haan'ın saç örgüsünü gösterince kadın sevinçten ağlamaya başlar.

Erelzey Mergen, Lovun Haan'ın yurdunun başına kara çadırdaki karşılaştığı, Lovun Haan'ın çobanı olan ak saçlı ihtiyarı getirir. Ertige Mergen'i de Boynuzlu Hülük ata bindirip Lovun Haan'ın yapmadığı malı ve halkı da yanına alarak Kapşılday Mergen'in yurduna gelir. Orada Boynuzlu Hülük'ün boynuzlarını çıkartıp bu boynuzların suyunu kendi karısına (Kapşılday Mergen'in kızına), Kapşılday Mergen'e ve Kapşılday Mergen'in karısına içirir. Üçü de bu boynuz suyundan zehirlenip ölür. Erelzey Mergen, Kapşılday Mergen'in malını, Kapşılday Mergen'in halkına eşit olarak bölüştürür ve kendi yurduna döner. Ertige Mergen prensesi, karısı olarak alır. Halkı ile birlikte huzur içinde yaşar.¹⁴⁹

5.29. HAN ŞİLGİ ATLI HAN HÜLÜK DESTANI (TUVA)

Eski zamanda, Hüree Kızıl dolaylarına hakim Han Şilgi atlı Han Hülük adlı bir yiğit yaşar. Bu yiğidin Say Kuu adlı bir eşi; gökyüzünde Aldın Noyun, yeraltında Şogjaan Mergen adlı iki kardeşi; Ulu Hambere ile Küçük Hambere adlı iki köpeği ve Ulu Hamberek ile Küçük Hamberek adlı iki düşmanı vardır.

Bir gün Han Hülük ava gider. Avını avladıktan sonra dinlenmek üzere bir yere oturur ve burada uyuyakalır. Tam bu sırada gökyüzünde bulunan Aldın Noyun kardeşinin sesini duyar. Kardeşi ona, yurdunun yağmalandığını; bunu yapan kişinin Gök Oğlu Demir Möge olduğunu söyler. Bu haberi alan Han Hülük hemen yurduna gider ve kardeşinin dediklerinin doğru olduğunu görür. Eşi Say Kuu'nun kendisi için bıraktığı mektubu bulur. Bu mektupta Say Kuu, Demir Möge tarafından kaçırıldığını, Han Hülük'ün kendisini boşuna aramamasını, Demir Möge'nin büyük tehlike oluşturduğunu yazmıştır. Han Hülük, Demir Möge'yi bulmak için kuzeye doğru yol alır. Yolda iki köpeği ve iki düşmanı onun karşısına

¹⁴⁹ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. ve AÇA, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

çıkıp ona, gökyüzünde yaşayan Demir Möge'yle kavgaya tutuşmamasını; çünkü onun inanılmaz güçlü ve sihir yapma özelliğine sahip biri olduğunu söylerler. Eşinden sonra ikinci kez Demir Möge konusunda uyarılan Han Hülük, bu uyarıyı da dinlemez ve gökyüzüne doğru yola çıkar.

Bir yerde atı ona kuzeye bakmasını söyler. Han Hülük kuzeye bakınca Demir Möge'nin yurdunu görür. Kendini fakir bir oğlana, atını da tüyleri kırkılmış güçsüz bir taya dönüştürür. Demir Möge'nin yurduna doğru ilerlerken bir ihtiyar ile karşılaşır. Bu ihtiyar, Demir Möge'nin yilkıcısı Aksagalday Sayın Havırçı'dır. Yolun devamında Demir Möge'nin çobanı ile karşılaşır ve ondan Demir Möge'nin *ulu uykuda* olduğunu, Say Kuu'nun da üç gün önce doğurduğunu öğrenir. Demir Möge'nin otağına gelir ve kendisini dikene, atını da tezeğe dönüştürür. Bir kuyunun başına gelir ve burada Şogjaan Mergen kardeşini görür. Hemen gerçek görüntüsüne bürünür ve kardeşi ile konuşur. Ona bilekliğini verir ve bu bilekliği karısına götürmesini ister. Karısı ve kendisi ona yardım ederse Demir Möge'yi yenebileceğini söyler. Bilekliği gören eşi, Han Hülük'ün geldiğini hemen anlar ve kuyuya koşar. Burada, Demir Möge'nin ölüm sırrını öğrenmek için Demir Möge'ye bir oyun hazırlarlar. Bu oyunun sonucunda Demir Möge'nin dokuz canlı olduğunu öğrenirler. Altı canı otağında, eşyasında ve kendi üzerinde; üç canı ise yurdunun dışındadır. Altı canı Say Kuu, üç canı Han Hülük öldürür. Han Hülük'e bu canların zehrinden etkilenmemek ve onları öldürmek konusunda atı Han Şilgi yardım eder. Han Şilgi bu amaçla, Demir Möge'nin kök bora atı ile kavgaya tutuşur. Son olarak da Demir Möge'nin ve Han Şilgi'nin boynuna birer altın ip geçirilir. Han Şilgi koşunca Demir Möge sürüklenir ve sonunda parçalanarak ölür. Han Hülük bütün malını, halkını, eşini kurtarır ve yurduna döner.

Yine bir gün Han Hülük ava gider. Avını avladıktan sonra dinlenmek üzere bir yere oturur ve burada uyuyakalır. Tam bu sırada Demir Möge'nin kardeşi, kök bora atlı Kögeldey Mergen intikam almak için Han Hülük'ün yanına gelir. Zorlu bir kavga süreci yaşarlar. Sonuçta ikisi de birbirini öldürmeyi başaramayınca dostluk

yemini ederler. Han Hülük, Kögeldey Mergen'i Hüree Kızıl'daki yurduna yollar ve tekrar uyumaya başlar.

Bir gün Han Hülük'ün yurdunda Say Kuu, Kögeldey Mergen'i fark eder. Gidip ona, onunla yaşamak istediğini söyler. Kögeldey Mergen, Han Hülük ile olan dostluğunu hatırlayarak Say Kuu'yu reddeder. Bunun üzerine Say Kuu, Kögeldey Mergen'i otağdaki kahverengi sandıkta saklamaya ve Han Hülük'ü de ölüme göndermeye karar verir. Bu konuda Kögeldey Mergen'i ikna etmeyi başarır.

Han Hülük avdan döner. Eşi, Kögeldey Mergen'i sandığa saklar; Han Hülük'e de kardeşi Şogjaan Mergen'in hasta olduğunu ve onu ancak gökyüzünde, kuzeydeki altın gölün gök boğasının ciğerinin ve yüreğinin iyileştirebileceğini söyler. Han Hülük hemen yola çıkar. Yolda Kakpagalday Sayın Ool ile karşılaşır. Kakpagalday Sayın Ool, Han Hülük'ü, otağında duran sandıkta şeytan olduğunu söyleyerek uyarır ama Han Hülük onu dinlemeyip gökyüzüne doğru hızla gider. Daha sonra eşiğinde demir kavak kazık olan uzun, kara bir çadır görür ve bu çadıra girer. Çadırdaki eski püskü, sarı kıyafet giyinmiş zavallı bir kadın ve bir de *koca kara nine* vardır. Nine, Han Hülük'ün yolculuk amacını duyunca ona biri kırmızı, biri beyaz iki bez verir. Beyaz bez ile gök boğanın sıcak boynuzunu, kırmızı bez ile de soğuk boynuzunu tutmasını öğretir.

Han Hülük, gök boğanın olduğu altın göle gelir. Kendisini dikene, atını tezeğe dönüştürür. Gök boğaya yavaşça yaklaşır. Kendi görüntüsünü alır ve ninenin verdiği bezlerle boğayı boynuzlarından tutar. Onu öldürmek üzereyken boğa, kendisini öldürmemesini söyler. Kardeşi için karnını azıcık yarıp ciğerinden ve yüreğinden küçük parçalar alabileceğini belirtir. Han Hülük, boğanın dediğini yapar. Boğa ona üç kılını, Han Hülük de ona okunu verir; dost olurlar.

Yurduna dönüş yolunda Han Hülük, gökyüzüne giderken uğradığı çadıra yeniden uğrar ve burada dinlenir. Sarı elbiseli zavallı kadın, Han Hülük'ün gök boğadan aldığı parçaları, kendi buzağısının parçaları ile değiştirir. Ertesi gün Han Hülük yeniden yola koyulur.

Yurduna ulaştığında kardeşinin iyileştiğini öğrenir. Bunun üzerine rahatlamak için ava çıkar. Bir ay süresince kendisi ve atı avda kalır. Dönüşte Han Hülük, Şogjaan Mergen'in yine hasta olduğunu öğrenir. Say Kuu, Şogjaan Mergen'in iyileşmesi için gökyüzünün kuzey tarafında bulunan Sagaan İngil adlı devenin sütünün gerektiğini söyler. Han Hülük hemen göğe doğru yola çıkar. Yolda yine daha önce uğradığı çadıra uğrar. Sarı kıyafetli zavallı kadın, Han Hülük'ün falına bakar ve kardeşinin çok sağlıklı olduğunu, otağındaki sandıkta şeytanın saklandığını söyler. Han Hülük buna inanmaz. Nineden, Sagaan İngil'in sütünü koymak için bir tulum alan Han Hülük tekrar yola koyulur. Sagaan İngil'in yerine vardığında üç deve görür; bunlar, Sagaan İngil yavrularıdır. Yavrular Han Hülük'e, emdikleri sütü saklayıp kendisine getireceklerini ama bu sırada kendisinin Sagaan İngil'den saklanması gerektiğini söylerler. Han Hülük saklanır; ama Sagaan İngil onun geldiğini anlamıştır. Geri döndüklerinde her yerde Han Hülük'ü ararlar. Han Hülük onlardan kaçır ve kendini bir balığa dönüştürüp Us Denizi'ne atlar. Sagaan İngil de kendini üç bel balığına (büyük cins bir balığa) dönüştürüp denize atlar. Ardından Han Hülük, kendisini bir şahine dönüştürüp gök dibine uçar; Sagaan İngil de kendisini üç kır kartalına dönüştürüp onu takip eder. Son olarak Han Hülük kendisini bir karıncaya dönüştürür ve yeraltına iner. Sagaan İngil de kendini üç ayağa dönüştürür ve karınca yuvalarını tarumar ederek Han Hülük'ü arar ama bulamaz. Bunun üzerine yavrularını emzirmek için gökyüzüne geri çıkar. Han Hülük de peşlerinden gökyüzüne çıkar ve onun, yavrularını emzirdiği yere gelir. Sagaan İngil emzirmeyi bitirince oradan ayrılır. Han Hülük ile yavrular hemen buluşur. Sütü hem Han Hülük'ün tulumuna boşaltırlar hem de Han Hülük ve atı Han Şilgi'ye içirirler. Bu durumda Han Hülük, atı ve Sagaan İngil'in yavruları süt kardeş olur. Artık Sagaan İngil bu süt kardeşlere bir zarar veremez. Her bir yavru deve, Han Hülük'e üç kılını kopartıp verir; Han Hülük de onlara okunu verir.

Han Hülük yurduna geri dönerken yeniden çadıra uğrar ve burada dinlenir. Sarı elbiseli zavallı kadın, Han Hülük'ün Sagaan İngil'den aldığı süt ile kendi ineğinin sütünü değiştirir. Ertesi gün Han Hülük yeniden yola koyulur.

Yurduna ulaştığında kardeşinin iyileştiğini öğrenir. Bunun üzerine sütü eşine bırakır ve ava gider. Avdan döndüğünde kardeşinin durumunu tekrar sorar. Kardeşi yine hasta olmuştur. Eşi, bu hastalığın çaresinin yetmiş yıl uzaklıkta, gökyüzünün kuzey tarafında yaşayan Sunduk Lama'nın ilacında olduğunu söyler. Han Hülük yurdunu iki köpeğine emanet edip yola çıkar (Uzağa ya da ava gidince bu iki köpek yurda göz kulak olur). Giderken çadıra uğrar; nine ona, Sunduk Lama'ya vermesi için bir yazı verir. Han Hülük yoluna devam ederken atı Han Şilgi, ileride Çoorat'ın yerine varacaklarını ve orayı geçmek için aşık kemiği, göz ve sinire ihtiyaçları olduğunu söyler. Han Hülük hemen bir hayvan vurur ve ihtiyaçlarını bu hayvandan karşılar. Sonra bir orman, ardından sarp kayalıklar, arkasından iki kara kuzgun (Onlara avladığı hayvanın gözlerini verir.), iki kara oğlan (Onlara avladığı hayvanın aşık kemiğini verir.) ve iki sarı kadın (Onlara avladığı hayvanın sinirini verir.) gibi engellerle karşılaşır. Sunduk Lama'nın yurduna varmadan önceki son engeli ise iki uyuz, kara devedir; onlara da kaşınmaları için iki tahta hazırlayıp verir.

Sunduk Lama'nın yurdunda üç beyaz otağ görür. Öndeki otağda sarı giyimli, fakir üç kadın; ortadaki otağda iki prenses durmaktadır. Bu yurttan Han Hülük'ü gören onu garipser, ondan çekinir ve kaçır. Bir sırça köşkte Sunduk Lama'yı görür. Han Hülük ile Sunduk Lama konuşur; Han Hülük ondan ilaç ister. Sunduk Lama da bu ilaç için ilk önce Aldın Şarlaaş'ın kanadını ister. Aldın Şarlaaş, altın gölün ortasındaki demir kavağın üzerine konan Haan Hereti'nin başının içindedir. Han Şilgi, Han Hülük'ün Aldın Şarlaaş'ı bulmasına yardım eder. Han Hülük, Aldın Şarlaaş'ı büyümlü bir altın ip ile öldürür ve onun kanadını Sunduk Lama'ya getirir. Sunduk Lama ikinci isteğini söyler. Bora bödene kuşun kanadını ister; onu da ilaca katacaktır. Bora bödene kuş, kuzeydeki bir sarı bozkırın ortasındaki sandal ağacının tepesine erken vakit konan kuştur. Han Şilgi, Han Hülük'ün bödene kuşu bulmasına yardım eder. Han Hülük, bödene kuşu büyümlü bir altın ip ile öldürür ve kanadını Sunduk Lama'ya getirir. Sunduk Lama üçüncü ve son istek olarak yeraltındaki Ejen Haan'ın on yedi sene önce aldığı dişi ve erkek iki

kuzusunu ister. Han Hülük hemen yeraltına iner. Burası karanlık bir yerdir. Çiñge Kara Hem ile Oñgar Kara Hem arasında, iki nehrin birleştiği yerde Erlik'in kayası durur. Yeraltında ilerlemeye devam ederken biri beyaz biri de siyah iki kuzgun görür. Kara sulu bir dereden birkaç kadının geçmeye çalıştığını; bunlardan bazılarının başarılı olamadığını fark eder. Atı Han Şilgi buranın, insanların gözyaşlarından oluşan bir dere olduğunu ve bu dereyi geçmek zorunda olduklarını söyler. Daha sonra Han Hülük kıl ipe binen, arkası delik deşik bir adam görür. Han Şilgi bu adamın, yaşarken birisinin malına zarar vermiş olduğu için bu cezaya çarptırıldığını söyler. Han Hülük yoluna devam ederken oturup ağlayan bir lamaya rastlar; bu lamanın ayağına diken batmıştır. Han Şilgi, bu lamanın dua ve kitap bilmediği halde bildiği yalanını söylediği için başına böyle bir işin geldiğini anlatır. Han Hülük ile Han Şilgi büyük bir uçurumun geçidinde ağaç kabuğu ve kıl iki köprü görür. Han Hülük bu köprüden geçmeyi başarır. Sonunda Ejen Haan'ın yerine ulaşır. Ejen Haan'ın huzuruna çıkıp ona bu yere neden geldiğini söyler. Ejen Haan, Sunduk Lama'dan hiçbir şey almadığını ve ona bir borcu olmadığını öfkeyle söyler. Han Hülük de yurdundan çok uzaktaki bu yere Sunduk Lama'nın onu boşuna göndermiş olamayacağını söyleyerek kendisinin de öfkelenildiğini belli eder. Bunu gören Ejen Haan, Han Hülük'ten korkar ve Sunduk Lama'nın kuzularını geri verir. Kuzuları alan Han Hülük hemen Sunduk Lama'ya gider. Ondan ilacı alır ve yurduna doğru yola çıkar.

Yurduna giderken yeryüzü ile gökyüzünün birleştiği yerde çarpışan kayalar görür. Bunları birleştirip bu engeli de geçmeyi başarır. Gök boğanın yanından geçer ve ona içki içmemesini öğütler. Sarı kıyafetli zavallı kadın ile ninenin çadırına gelir. Çadırdan içeri girdiğinde kadının güzel mi güzel, Han Huva adlı bir prensese dönüştüğünü görür. Han Hülük dinlenirken Han Huva, ilacı beyaz toprak ile değiştirir. Sabah Han Hülük yola devam etmek için hazırlanırken Han Huva ona, otağındaki sandıkta şeytanın saklandığını ve yurduna döndüğünde içki içmemesi gerektiğini söyler.

Han Hülük yurduna döndüğünde kardeşi Şogjaan Mergen sapasağlamdır. Bunu ve Han Hülük'ün dönüşünü kutlamak için Say Kuu içki hazırlamıştır. Han Hülük içmek istemez ama Say Kuu kendisini, aştığı engelleri ve atının başarısını övünce dayanamayıp içer. İçtiği zehirdir. Bu arada otağıdaki sandıktan bir ses

geldiğini duyar. Sandığın içinden Kögeldey Mergen çıkar. Han Hülük ile Kögeldey Mergen kavgaya tutuşur. Kavgadan Kögeldey Mergen galip çıkar ve Han Hülük'ü bir çukura atıp, onun yurdunu yağmalayıp gider. Han Şilgi hemen Han Huva'ya koşar ve onu yardıma çağırır. Han Huva, Han Hülük'ün yurduna geldiğinde gök boğanın, Sagaan İngiliz'in ve Aldın Noyun'un, çukurun başında ağlaştığını görür. Çukurun içindeki Han Hülük'ten ses gelmemektedir. Bunun üzerine Aldın Noyun, Han Hülük'ün altın ipi ile çukurun içine sarkıtılır. Çukurdan çıktığında aşağıda birinin olduğunu; ama onun yaşayıp yaşamadığını anlayamadığını söyler. Çukurdaki kişiyi altın ipe bağlamıştır. İpin diğer ucunu Han Şilgi'ye bağlarlar. Han Şilgi'nin gücü ipi çekmeye yetmez. Bunun üzerine gök boğa ile Sagaan İngiliz de ona yardım eder ve Han Hülük'ü çukurdan çıkartırlar. Han Hülük, öküz derisine sarılmıştır. Onu deriden çıkartıp dirilmesini sağlamak için dokuz tayganın altın arjaanı, ardıç ve Sibiryaya ardıcı ile yıkarlar. Han Şilgi ve gök boğası, Han Hülük'ün üzerinden atlar. Han Huva, bileziği ile Han Hülük'ü üç defa büyüler ve onun üzerinden atlar. Sonra Aldın Noyun, Han Hülük'ün üzerinden atlar. Bu diriltme seansı işe yarar ve Han Hülük dirilir. Herkes çok sevinir. Han Hülük, malını ve halkını geri almak için Kögeldey Mergen'i bulmak üzere yola çıkar. Öyle bir bağırır ki Kögeldey Mergen onu duyup karşısına çıkar. Han Hülük'ün acımasız yüzünü görünce korkar ve güneye doğru kaçır. Han Hülük, Say Kuu'nun yanına gider. Say Kuu, Kögeldey Mergen'in onu kandırdığını söyler. Han Hülük ona inanmaz ve onu iki ata bağlayıp parçalattırır. Bu arada kendisi de Kögeldey Mergen'in kafasını kopartır. Malını ve halkını alıp Han Huva'nın yurduna gider. Kendisi buraya yerleşir. Kardeşi Şogjaan Mergen'e de Hüree Kızıl yurdu verir. Ulu toy düzenlerler. Huzurlu, uzun bir hayat sürerler.¹⁵⁰

5.30. TANAA HEREL DESTANI (TUVA)

Şan Haan adlı bir yiğidin birden çok eşi olmuştur ama çocuğu yoktur. Ak Oy'da yaşayan bir bahşidan yardım ister. O da gidip Pat Patpalçın'ı bulmasını söyler. Güneybatıya yapacağı bu yolculukta yanına almak için halkından adam arar ama bulamaz. Bu sırada bir ihtiyar ortaya çıkar ve kendi oğlunun Şan Haan ile gelebileceğini söyler. Oğlan henüz üç yaşındadır; fakat Şan Haan, oğlanı

¹⁵⁰ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. ve AÇA, M. (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.

getirmeleri için üç, on, yirmi, otuz, kırk, elli ve altmış elçi gönderir ama bu elçilerin, oğlanı getirmeye gücü yetmez. Elçilerin beraberinde, bir o kadar da at gönderir ama oğlanı kaldırıp getirecek at da bulunamaz. Bu sırada oğlanın babasının kırsağı ormanın içlerinde, *sarı bir açıklıkta* bir erkek tay doğurur; işte bu at, oğlanı kaldıracak tek attır. Oğlan, babasının kendisini alır ve tayın doğum yaptığı ormana gider. Bir süre tayı gözlemler. Günler geçer. Bir gün bu tay, oğlan ile konuşur ve onun sahibi olmasını ister. Oğlan da onun kendi atı olmasını ister. Bunun üzerine oğlan atı alıp babasının yanına gelir. Babası, oğlana ata giydireceklerini, kendinin at giyimlerini ve silahlarını verir. Tay giydirilince büyük ve güçlü bir ata dönüşür. At, oğlana nasıl sağlam ata bineceğini gösterir ve onu aylarca süren bir geziye çıkartır.

Bir gün oğlan, annesinden ve babasından saçlarını kesip onu tıraş etmelerini ister. Bu tıraştan sonra ona adını soracaklarını düşünerek babasından ad ister. Babası da ona adını Şan Haan'ın vereceğini söyler. Oğlan da atına atlayıp hana gider ve ondan ad ister. Şan Haan ona Daş Hüren atlı Tanaa Herel adını verir. Tanaa Herel, çıkacağı yolculukta kendisine yardım etmesi için yanına elli askeri ile Bedik Hüren atlı Beli Şınar'ı ve kırk askeri ile Döjü Hüren atlı Döjü Şınar'ı alır. Bu yolculuğun amacı Pat Patpalçın'ın altın kraliçesini Şan Haan'ın yurduna getirmek ve ondan, Şan Haan ve eşinin bir çocuğu olması için dua almaktır.

Yolda Hün Haan'ın yurdundan geçerler. Hün Haan okuduğu sutrada onların bulaşılmayacak yiğitler olduğunu görünce onları yeme-içmeye davet eder. Tanaa Herel ve Beli Şınar bu davete katılır. Hün Haan, Pat Patpalçın'ın altın kraliçesine denk bir kraliçeleri olduğunu, onu alıp gitmelerini söyler; ama yiğitler bu teklifi kabul etmez. Yola devam etmek için kalkıp giderlerken Hün Haan'ın kraliçesi onlara gümüş işli, sihirli bir örtü verir.

Hün Haan'dan sonra Ay Haan'ın yurdundan geçerler. Ay Haan da Hün Haan gibi sutradan, onların bulaşılmayacak yiğitler olduğunu okuyunca onları yeme-içmeye davet eder. Tanaa Herel ve Döjü Şınar bu davete katılır. Ay Haan da kendi kraliçesini yiğitlere teklif eder; ama onlar bu teklifi kabul etmez. Ay Haan'ın kraliçesi onlara altın işli, sihirli bir örtü verir.

Üç yiğit bir süre sonra Şulbus Haan'ın yurdundan geçer. Şulbus Haan da sutradan bu yiğitleri okumuştur; bunun için o da bu yiğitleri davet eder. Fakat yiğitler, onları davet etmek için Şulbus Haan'ın gönderdiği elçileri yaralar ve daveti reddettiklerini söyler. Şulbus Haan elçi göndermeye devam edince Tanaa Herel ve Beli Şınar, beraberindeki adamları yola gönderir; ama kendileri, Şulbus Haan'ın *camdan* evine gelir. Şulbus Haan'ın davetini kabul etmemelerine rağmen neden bu kadının bu kadar ısrar ettiğini o kadar hararetle bir şekilde konuşurlar ki adeta ağızlarından ateş fışkırır. Biraz sonra yiğitlerin yaydıkları sıcaktan Şulbus Haan'ın cam evi ısınıp onları yakmaya başlar. Hemen atlarına binip oradan uzaklaşırlar. Uzaklaşırken cam evin yıkıldığını görürler.

Yolda, kendileri gibi Pat Patpalçın'ın altın kraliçesine gitmekte olan Kuskun Kuyuram ve Saaskan Sayıram adlı iki kişi ile karşılaşırlar. Tanaa Herel ve Beli Şınar, yanlarında iki deve yükü hediye, et ve içki de götüren bu kişilerin develerini göz açıp kapatıncaya kadar kaçıtır ve kendilerine alır. Bir süre sonra önden gönderdikleri gruba yetişirler ve başlarından geçenleri anlatırlar. Bu sırada zehirli bir denizden ve zehirli otlarla kaplı bir yerden geçerler. Tanaa Herel'in atı Daş Hüren alt dünyada doğduğu için, ilk önce denizin zehirli suyuna ayağını değdirir; sonra da zehirli otlardan yer. Her iki olayda da Daş Hüren ölür; ama Hün Haan ile Ay Haan'ın kraliçelerinin hediye olarak verdikleri işlemeli, sihirli örtüler bu atın canlanmasını ve sağlığına kavuşmasını sağlar.

Pat Patpalçın'ın yurduna geldikleri sırada bu gelişiyi fark eden Pat Patpalçın, sutrasından yiğitlerin kimler olduğunu okuyunca onlarla kavga etmektense onları ağırlamayı tercih eder. Bu sırada Tanaa Herel şekil değiştirerek pejmürde bir hal alır ve diğer iki yiğidin arkasından yurda girer. Burada ister pejmürde ister güçlü bir yiğit gibi görünsün herkesin eşit bir şekilde ağırlandığını fark eder. Tekrar eski şekline döner. Tanaa Herel ve yanındakiler, geldiklerinin ertesi günü develerle getirdiklerini sunarlar ve altın kraliçeyi Şan Haan'ın yurduna davet ederler. Altın kraliçe onların davetini kabul eder ve hep birlikte yola çıkarlar. Tanaa Herel alt dünyadaki birtakım engelleri temizlemesi gerektiğini söyleyerek üst dünyaya doğru yol alan yiğitlerin yanından ayrılır ve farklı bir yoldan yolculuğuna devam eder.

Yolculuğunun ilk durağı, Kuskun Kuyuram ile Saaskan Sayıram'ı gördüğü yerdir. Burada bir savaş vardır; Tanaa Herel de bu savaşta mücadele verir. Çok asker öldürür; ama burada, savaşın ölenleri etraflarında dönüp canlandıran boz bir tavşan vardır. Bu tavşan bu hareketi yaptıkça savaşın sonu bir türlü gelmez. Tanaa Herel, bu boz tavşanı atının sözünü dinleyerek öldürür ve yoluna devam eder. Şulbus Haan'ın yıkılan evine varır. Bu yerde de savaş vardır ve bu sefer boz tavşan yerine kızıl tilki ölen askerleri canlandırmaktadır. Tanaa Herel, atının söylediği şekilde kızıl tilkiyi de öldürür. Tanaa Herel, Ay Haan'ın yurduna gelir. Yola birlikte çıktığı yiğitler, kendisinden önce Ay Haan'ın yurduna varmıştır. Ay Haan yine kendi kraliçesini vermeyi teklif eder; Tanaa Herel de bu kraliçeyi Döjü Şınar'a alır. Hün Haan'ın yurduna gelirler. Bu sefer de Hün Haan yine kendi kraliçesini vermeyi teklif eder; Tanaa Herel bu kraliçeyi de Beli Şınar'a alır. Şan Haan'ın yurduna varmadan iki yiğidi, iki yiğide aldığı kraliçeleri ve bu yiğitlerin askerlerini üst dünyaya gönderir. Kendisi, altın kraliçe ile birlikte Şan Haan'ın yurduna varır. Bu yurttan altın kraliçeye dua eden kadınların çocukları olur. Şan Haan, altın kraliçeyi kendine almaya karar verir ve bunu yapabilmesi için Tanaa Herel'i yurttan uzaklaştırması gerektiğini fark eder. Tanaa Herel'i çağırır ve yeraltının hükümdarı Erlik Lovun'a sunduğu birkaç hediye için karşılığında Erlik Lovun'un ona hiçbir şey sunmamış olduğunu; bu nedenle gidip bu hediyeleri geri getirmesini söyler. Altın kraliçe bunu duyunca Şan Haan'ın maksadını anlar ve Tanaa Herel'i gideceği yolculukla ilgili olarak uyarır. *Yer ağzından çıktığında sırasıyla yer ağında bekleyen, eğri kara çadırılı* cadı kara kadın, iki kara deve, iki ala saksağan, iki kara kuzgun, eli ayağı delik deşik iki oğlan, elleri yaralı kızlar, otlaması için bırakılan iki kısrak ile karşılaşacağını; yalçın kızıl patikayı, kara çamur denizi, yılanın geçemediği sık ormanı geçmesi gerektiğini; tüm bu engelleri nasıl aşacağını Tanaa Herel'e anlatır. Sonra onun, Erlik Lovun'un yerine geleceğini ve burada Erlik Lovun'un Şan Haan'ın hediyelerinden haberinin olmadığını söyleyeceğini; bu arada ikisinin konuşmasını duyan Şulbus Haan'ın, Tanaa Herel'in varlığından rahatsız olacağını; Erlik Lovun'un ona, Şan Haan'a götürmesi için sandığından bir şeyler vereceğini; o sandığı ile uğraşırken kendisinin, Erlik Lovun'a ait dokuz cevher ile yumuşak ve kızıl olarak tanımladığı şeyi Erlik Lovun'dan çalıp getirmesini söyler.

Tanaa Herel yola çıkar ve altın kraliçenin dediklerini yapmaya başlar. Engelleri hoşgörü ile aşip karşılaştıklarına yardım eder ve onların hayır dualarını alır; önüne çıkan patikayı, denizi ve ormanı bez bağlayıp çay serperek kutsar. Erlik Lovun'un yurduna gelip de onun karşısına geçtiğinde, tıpkı altın kraliçenin dediği gibi, Erlik Lovun hediyeleri aldığını reddeder; o sırada, ikisinin çıkarttığı seslere Şulbus Haan tepki verir. Erlik Lovun sandığında Şan Haan'ın hediyelerini ararken Tanaa Herel dokuz cevheri ve yumuşak, kızıl şeyi Erlik Lovun'dan çalar. Erlik Lovun, Şan Haan'ın hediyelerini bulur ve Tanaa Herel'e verir. Tanaa Herel hemen yola çıkar. Bu sırada Erlik Lovun, kendisinden çalınanları fark eder ve şeytanlarını Tanaa Herel'in arkasından gönderir. Şeytanlar, daha önce Tanaa Herel'in aşmış olduğu engellere tek tek gidip Tanaa Herel'in yurduna ulaşamaması için onu tutmalarını söyler ama gidiş yolunda Tanaa Herel onlara hoşgörü ile yaklaşip saygı duyduğu için hiçbir engel, Tanaa Herel'in önünü kesmez. Tanaa Herel yeryüzüne çıkar. Dokuz cevheri, dokuz yöne; yumuşak, kızıl şeyi obasının yanına fırlatıp Şan Haan'a gider ve onun Erlik Lovun'daki hediyelerini, Şan Haan'ın kapısının önünde bırakır. Böylece Şan Haan istediğini elde edememiş olur. Tanaa Herel bundan sonraki ömrünü huzurlu bir şekilde geçirir.¹⁵¹

5.31. TON ARALÇIN HAAN DESTANI (TUVA)

Erken zamanda malı mülkü çok olan ama kardeşi, çocuğu olmayan Bora Hülük atlı Ton Aralçın adlı bir yiğit yaşar. Bu yiğidin *on beşten fazla lanetli arkadaşı* vardır. Sutrada bu arkadaşların lanetinin onun peşinde olduğunu ve onlardan kurtulması gerektiğini okur. Bunun üzerine malını ve ailesini alarak başka bir yere göçmek üzere yola çıkar. On beş lanetli arkadaş, Ton Aralçın'ın yurdunda kalır. Ton Aralçın gittikten sonra kimse onları yedirip içirmez. Onlar da Ak Oy'da bir mağarada yaşayan Açıtı bahşiyi bu durumlarına çare olarak görür ve ondan yardım almaya gider. Açıtı bahşı onlara bir sandığın içinde duran *altmış kulaçlık bir kement* verir ve ormanda, bu kemendi attıklarında onun her şeyi yakalayacağını; atlarının iyi atlar olmadığını, bu atları *azgın nehre* sürüp on beş lanetli kardeşin ormana gitmesi gerektiğini, hayatta kalırlarsa dokuz ay sonra yine kendisine gelmelerini söyler. On beş lanetli kardeş, Açıtı bahşinin dediklerini yapar ve

¹⁵¹ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ARIKOĞLU, E. ve BORBAANAY, B. (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: TDK Yayınları.

ormanda kementi atıp hiç zahmet çekmeden karınlarını doyurup giyinmeyi başarırlar.

Dokuz ay sonra bir gün, kemente çok ağır bir şey takılır. Kardeşler birbirine destek verip kementi çekince, kemente takılan ağır şeyin güzeller güzeli altın kraliçe olduğunu görürler. Açıtı bahşıya gitme zamanı geldiği için altın kraliçeyi de ona götürmeye karar verirler. Bu sırada on beş lanetli kardeşi merak eden Ton Aralçın eski yurduna gelir ve onların, bir şeyin başına toplandığını görür. Yanlarına gider. On beş lanetli kardeş durumu Ton Aralçın'a anlatır. Ton Aralçın, altın kraliçenin Kurbustu Han'ın Toolay Çeçen kraliçesi olduğunu fark eder ve on beş lanetli kardeşi evlendirme sözü vererek Toolay Çeçen'i onlardan alır. Kendisi Toolay Çeçen ile evlenir, on beş lanetli kardeşi de kendi elleriyle evlendirir. Bu sırada kendisinin *kızıl rütbeli beyi* olanları duyar ve Kurbustu Han'ın bu olaydan hiç hoşlanmayacağını düşünerek Ton Aralçın'ı konuşmak için yanına çağırır. Ton Aralçın geldiğinde ona, Şulbustay'ın ülkesinde savaş olduğunu ve bu savaş yeryüzüne ulaşmadan bu savaşı durdurabilecek tek yiğidin kendisi olduğunu söyler. Toolay Çeçen bunu duyunca Ton Aralçın'ın gitmesine izin vermez; çünkü *kızıl rütbeli beyin* bunu neden yaptığını anlar. Ton Aralçın yine de bu yolculuğa çıkar.

Ton Aralçın yolculuğa çıktıktan üç gün sonra *kızıl rütbeli bey* ve adamları, Ton Aralçın'ın yurdunu kuşatmak için yola çıkar. Bunu hisseden Toolay Çeçen, Ton Aralçın'ın ailesine yemek hazırlayıp onların önlerine koyar ve onlara olacakları anlatır; gitmesi gerektiğini söyler ve Ton Aralçın'ın geri döndüğünde onu aramamasını tembihler. Kuş donuna girerek asıl mekanı olan gökyüzüne doğru yükselir. Yolda arkasına bakar; *kızıl rütbeli beyin*, Ton Aralçın'ın yurdunu yakıp yıktığını, ailesini alıp götürdüğünü görür. Bir gün döndüğünde Ton Aralçın'ın kimsesiz ve aç kalmasını istemediği için bir çare düşünmeye başlar. Açıtı bahşıya gitmeye karar verir. Ona her şeyi anlatır; Ton Aralçın'ın ailesine de söylediği gibi, Ton Aralçın bir gün geri dönerse onun, kendisini boşuna aramaması gerektiğini sözlerine ilave eder. Ton Aralçın için bileziğini bırakır ve gider.

Ton Aralçın, Şulbustay'ın ülkesine ulaşır. Burada savaş olmadığını görünce *kızıl rütbeli beyin* onu neden buraya gönderdiğini düşünür. Üç gün sonra burada

eski bir ev görür ve döndüğünde ona ne yaptığını sorarlar diye “Bari bu evi yıkayım.” der. Evi yıkar. Bu sırada evdeki şamdandan bir oğlan çıkar ve şamdanın etrafında her dönüşünde yüz asker Ton Aralçın’a saldırmaya başlar. Birden binlerce askeri karşısında bulan Ton Aralçın’a atı yardım eder. Ona, şamdanı orta yerinden vurursa bu askerlerin öleceğini, bu arada kendi yurdunda herkesin öldürüldüğünü, yurda dönmesi gerektiğini söyler. Ton Aralçın şamdanı orta yerinden vurur, askerler birden ölür. O da hemen yurduna geri dönmek üzere yola çıkar. Yolda bir ihtiyarla karşılaşır. Bu ihtiyar ona, yurduna döndüğünde üzülmemesini; Açıtı bahşının ona her şeyi anlatacağını söyler ve ortadan kaybolur. Ton Aralçın, Açıtı bahşının yanına gelir ve olan biteni ondan dinler. Toolay Çeçen’i Arzaytı taygasının altınî gümüş kuyularında yıkanırken bulabileceğini düşünerek *sihir ile dokuz kat gökkuşağı* oluşturur, bunun üzerine basarak gideceği yere varır.

Kuyuların başında bir ay bekler ama Toolay Çeçen gelmez. Ton Aralçın kendisini pelin otuna, atını da at pisliğine dönüştürüp beklemeye başlar. Toolay Çeçen su almak için kuyulara yaklaşmaya çalışır ama bir koku alır. Bu koku yüzünden kuyulara inemez; kendisinin yerine hizmetçisini gönderir. Hizmetçi kuyulara geldiğinde Ton Aralçın’ı görür. Ton Aralçın, hizmetçinin su koymak için getirdiği altın çaydanlığı eline alır, dibine Toolay Çeçen’in bileziğini koyar, içine de su koyar ve hizmetçiye geri verir. Kendisini gördüğünü Toolay Çeçen’e söylememesini, Toolay Çeçen kuyulardaki kokuyu sorarsa boynuzlu bir malın kuyunun birinde boğulmuş olduğunu, kokunun ondan geldiğini söylemesini tembih eder. Hizmetçi, Ton Aralçın’ın dediğini aynen yapar. Toolay Çeçen, boynuzlu olan tek malın Ton Aralçın’ın atı olduğunu söyler. Bu arada yıkanmak için hizmetçiden çaydanlıktaki suyu eline dökmesini ister; kendi bileziği su akarken birden eline düşer. Bunun üzerine Toolay Çeçen, Ton Aralçın’ın geldiğini anlar, gökkuşağı oluşturur ve onun üzerine basarak kuyuların olduğu yere gelir. Ton Aralçın’ı orada görünce olan biteni ona anlatır. Kendinin peşinden göğe gelmemesi gerektiğini söyler; babasının yola koyduğu üç devriyeyi ve üç yıldırımını geçemeyeceğini belirtir. Ton Aralçın itiraz eder ve Toolay Çeçen’i bırakmayacağını söyler. İkisi de göğe birer kızılık çekip ona basarak üst dünyaya çıkar.

Ton Aralçın ilk olarak atını ve kendisini öldürmek isteyen iki it görür ve onları öldürüp yeraltına atar. Sonra Haan Hereti kuşları ile karşılaşır; onlar da Ton

Aralçın'ı ve atının sağrısını pençelemeyi düşünür. Bu düşüncelerini gerçekleştiremeden Ton Aralçın onları öldürür ve yeraltına gönderir. Bu sefer de karşısına ayakları ve dişleri kılıçlı iki erkek deve çıkar; onları da öldürüp kılıçlarını kırarak yeraltına gönderir. *Sıcak, kızıl demir kişi* ile karşılaşır; kendisinin etrafına dokuz kat buz yapar ve onunla güreşir. *Sıcak, kızıl demir kişi* buzun soğuşundan çatlayarak ölür. Böylece Ton Aralçın, üç devriyeyi geçmiş olur. Kendisini fakir bir çobana, atını da arık bir ata dönüştürüp Toolay Çeçen'in yanına gider. Toolay Çeçen, bu adamın Ton Aralçın olduğunu anlamaz. O günün gecesinde Ton Aralçın kendi şekline dönüşür. Birkaç gün Toolay Çeçen'in yanında saklanır. Sonunda bu duruma dayanamaz; Toolay Çeçen ona, tekrar çoban kılığına girmesini söyler ve Ton Aralçın da Toolay Çeçen'den, bu yurda iyi bir çoban geldiğini babasına söylemesini ister. Toolay Çeçen, Ton Aralçın'ın istediğini yapar. Babası Kurbustan Han, üç devriyeyi geçmiş bu çobanın kim olduğunu merak eder ve ertesi gün onu üç yıldırıma tabi tutmak için İdik Tey'e çağırdığını söyler. Toolay Çeçen, Ton Aralçın'a babasının sözlerini iletir. Yıldırımlar için elinden hiçbir şey gelmediğini telaşla anlatırken Ton Aralçın, telaşlanacak bir şey olmadığını söyler ve dokuz arka kolanı ile dokuz göğüslüğünü hazırlayıp ertesi gün İdik Tey'e gider. Üç yıldırımını da sıçrayıp yer değiştirerek atlatır. Düşen yıldırım oklarını toplayıp Kurbustan Han'ın evine gider. Gerçek kılığına girer ve topladığı okları onun evine doğru fırlatır. Bu olayın üzerine Kurbustan Han, Ton Aralçın'ı damadı olarak kabul eder. Bir gün ondan, alt dünyada *kişi siniriyle bağlanmış yatan* Adıgır Kara Mangıs'ı, o sinir kopmadan öldürmesini ister; bunun sonrasında karısını da alarak kendi yurduna geri dönebileceğini söyler. Toolay Çeçen bu isteği duyunca babasının bunu kasten yaptığını anlar ve Ton Aralçın'a alt dünyaya gitmemesini söyler. Ton Aralçın onu dinlemez ve ertesi gün alt dünyaya doğru bir kızılık oluşturarak onun üzerine çıkar ve alt dünyaya iner.

Alt dünyada yüz kişinin karaciğerini almak isteyen yüz lama ile karşılaşır. Onlar bu karaciğerleri, yemesi için Adıgır Kara Mangıs'a götürmek zorundadır. Ton Aralçın bu yüz lamaya Adıgır Kara Mangıs'ı öldürmenin bir yolu olup olmadığını sorar. Onlar da dökme demirden yaratılmış Adıgır Kara Mangıs'ın sadece uyuduğu zaman alnının ortasında iki kat boğa çıktığını; bu boğalar, aynı anda boynuzlarından vurulduğu zaman Adıgır Kara Mangıs'ın ölebileceğini söyler. Ton Aralçın, lamalardan onu Adıgır Kara Mangıs'a götürmelerini ister. Adıgır Kara

Mangıs'ın yerine gelince lamaların dediklerini uygular ve onu öldürür. Adıgır Kara Mangıs ölünce yer gök sallanır; Kurbustan Han, Ton Aralçın'ın Adıgır Kara Mangıs'ı öldürdüğünü anlar. Ton Aralçın hemen Kurbustan Han'ın huzuruna gelir ve görevini başarıyla tamamladığı için karısını alıp yurduna gideceğini söyler. Kurbustan Han ise ona, Hüler Mangıs'ı da öldürmesi gerektiğini söyler. Toolay Çeçen tekrar Ton Aralçın'ı Kurbustan Han'a karşı uyarır; ama o, Toolay Çeçen'i dinlemeyip yola çıkar. Ertesi gün erkenden alt dünyaya doğru bir kızılık oluşturarak onun üzerine çıkar ve alt dünyaya iner.

Alt dünyada Hüler Mangıs'ı ararken yüz ihtiyar kadına rastlar. Onlar da, yüz lama gibi, yüz kişinin karaciğerini aramaktadır. Onlara Hüler Mangıs'ı nasıl öldüreceğini sorar. Onlar da tunçtan yaratılmış Hüler Mangıs'ın sadece uyuduğu zaman burun deliklerinden iki ok yılanının çıktığını, bu yılanların birbirlerine dolandıklarında boyunlarında bir parlaklık oluştuğunu, bu parlaklık ortaya çıktığı sırada ikisinin boynu aynı anda vurulursa Hüler Mangıs'ın ölebileceğini söyler. Ton Aralçın, ihtiyar kadınlardan onu Hüler Mangıs'a götürmelerini ister. Hüler Mangıs'ın yerine vardıklarında ihtiyar kadınların dediklerini uygular ve Hüler Mangıs'ı öldürmeyi başarır. Yine yer gök sarsılır ve bu sarsıntıdan Kurbustan Han, Ton Aralçın'ın Hüler Mangıs'ı öldürdüğünü anlar. Onun altın kraliçe Toolay Çeçen'i alarak kendi yurduna gitmesine izin verme kararı alır. Ton Aralçın üst dünyaya çıkıp eşini alır ve yurduna döner.

Ton Aralçın bir aylık uykuya yatar. Kalktığında atının hiçbir şey yemediğini görür. Ona ne olduğunu sorduğunda Şulbustay'ın ülkesinde yaptığı savaşta ölen Buga Kara ile Soybun'u istediğini öğrenir. Ona eş bulmak için *kızıl rütbeli beyin* yurduna gider. Ahırın orada annesini ve babasını görür. Onlarla kucaklaştıktan sonra *kızıl rütbeli beyi* ve karısını öldürür; malını, ailesini alıp kendi yurduna döner.

Tekrar bir aylık uykuya yatan Ton Aralçın, uyandığında atının aynı halde olduğunu görür. Gidip sorunca derdinin de aynı olduğunu öğrenir. Bu durumun çaresini belki Toolay Çeçen bilir diye gidip karısına ne yapabileceklerini sorar. Toolay Çeçen ona biri beyaz, diğeri kızıl iki örtü verir ve bu örtülerin beyaz olanı ile ölülerin kemiklerini bulacağını söyler. Kızıl örtü ise Ton Aralçın'ın yanında olmalıdır; daha önce yıktığı o alt dünya evinde bulunan şamdanın köşesinde Ton

Aralçın'ın işine yarayacak bir sade yağ bulunmaktadır. Bu kızıl örtü, şamdanı ve yağı görünür kılacaktır. Toolay Çeçen, Ton Aralçın'a bu yağı alıp diriltmek istediklerinin ağzına sürmesi ve hemen oradan ayrılması gerektiğini söyler.

Ton Aralçın, Şulbustay'ın ülkesine varır. İlk önce beyaz örtüyü sallar ve ölen arkadaşları ile onların atlarının kemikleri ortaya çıkar. Ardından kızıl örtüyü sallar ve şamdan ile kenarındaki sade yağ görünür. Ton Aralçın, Toolay Çeçen'in dediklerini uygular ve ölüleri canlandırır. Onları alıp yurduna dönmek üzere yola çıkar. Yolda daha önce karşılaştığı ihtiyar adamı görür. Adam ona, yurduna döndüğünde akşam annesini, ertesi sabah da babasını kaybedeceğini söyler. Onları yakıp gömmesi gerektiğini belirtir. Ton Aralçın, ihtiyara lakabını sorar. O da bir gecede dünyayı üç defa dolaşan kişi olduğunu söyler ve ortadan kaybolur.

Ton Aralçın'ın yurduna döndüğü akşam annesi, ertesi sabah da babası ölür. Ton Aralçın, ihtiyarın dediği gibi onları yakar, gömer ve mezarlarını taşlarla kaplayıp mezar yerini saklar.¹⁵²

5.32. CULURUYAR NURGUN BOOTUR DESTANI (YAKUT-SAHA)

Nurgun Bootur'un yurdu olan orta dünya, Arsan Doulay'ın başını çektiği yeraltı dünyasının mahlukları / abaahıları tarafından tehdit edilmektedir. Bu durum kader tanrısı Cılğa Toyon tarafından Ürüñ Aar Toyon'a iletilir. Ürüñ Aar Toyon, orta dünyadaki huzurlu hayatın devamı için bir koruyucu görevlendirmek ister. Bunun için de Nurgun Bootur ile kız kardeşi Aytalı Kuo'yu Orta Dünya'ya indirir. Yukarı dünyadaki Nurgun Bootur'un ağabeyi olan Mölsüt Böğö, iki kardeşin yeryüzündeki zor mücadeleleri için onları hazırlar. Ürüñ Aar Toyon, iki kardeşe İeyehsit Hotun'un çeyiz vermesini, Uottaah Cöhögöy'ün ise atlar bahşetmesini ister. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra iki kardeş elbiseleri, atları, hayvan sürüleri ve araç gereçleriyle akrabalarının ve tanrıların da katıldığı kalabalık tarafından dualar eşliğinde bir bulutla yeryüzüne indirilir. Bulut gökyüzünden yeryüzüne göz açıp kapama süresi içerisinde iner. Mölsüt Böğö, yeryüzünde kardeşleri için bir yurt

¹⁵² Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ARIKOĞLU, E. ve BORBAANAY, B. (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: TDK Yayınları.

(balağan) kurup onların kutsal ateşlerini yakar ve onlara çeşitli nasihatlerde bulunarak tekrar, geldiği gibi aynı hızla gökyüzüne çıkar.

Sahaların atası olmak üzere yeryüzüne indirilen Nurgun Bootur ve Aytalı Kuo, kendileri için yeryüzüne kurulan yurtlarında oyun ve eğlence içinde yaşamaya başlar. Böylece yıllar geçer; kız on altı, erkek de on yedi yaşına ulaşır. Nurgun Bootur kendi kendine gökyüzü, yeryüzü ve yeraltından kendisiyle savaşacak birinin gelmediğinden şikayetlenir; hatta bu duruma üzüлp kederlenir, geceleri gözüne uyku girmez. Bir gün Nurgun Bootur avdayken şiddetli bir kasırga çıkar, her yer karanlık içinde kalır. Aytalı Kuo'nun kasırgadan korkmuş olabileceğini düşünerek hemen yurduna dönen Nurgun Bootur, kız kardeşinin yeraltı dünyasının hakimi Arsan Doulay'ın oğlu Timir Iyista Hara tarafından yeraltına kaçırıldığını görür.

Nurgun Bootur, gözlerini gökyüzüne çevirip tanrılardan kız kardeşi hakkında bir haber almak için yalvararak dua eder. Onun bu duasına kayıtsız kalmayan Ürüñ Aar Toyon, Kün Erbiye'yi haberci elçi olarak orta dünyaya gönderir. Orta dünyaya inen Kün Erbiye, Nurgun Bootur'a, kız kardeşinin Timir Iyista Hara tarafından kaçırılıp yeraltı cehennemine götürüldüğünü, acele etmezse onun abaahıya dönüştürüleceğini söyleyip tekrar gökyüzüne çıkar.

Kuzeye doğru yola çıkan Nurgun Bootur, şimşegin yardımı ve atının yol göstermesiyle yeraltına inen Timir Culuo Aattık'tan geçerek Timir Iyista Hara'ya ulaşır ve onun bindiği ejderhanın başını keser ve kız kardeşini kurtarır. Timir Iyista Hara ve Nurgun Bootur arasında şiddetli bir kavga başlar. Onların kavgasından yeraltındaki Kan Denizi kıyılarından taşar. Bu arada Arsan Doulay, oğlunun kendini dinlemeden Nurgun Bootur'a meydan okuduğu konusunda şikayetlenir; Nurgun Bootur'un kaderinin, kader tanrısı Cılğa Toyon tarafından bizzat yazıldığını; bu yüzden onu yenmenin zor olacağını söyleyip kavgalarıyla yeraltının düzenini bozan iki bahadırı, kavgalarına yeryüzünde devam etmeleri için yeraltından yeryüzüne çıkartır. Bu iki bahadırın kavgasından yeryüzü de zarar görmeye başlayınca bu kez Cılğa Toyon onların, yeraltındaki Ateş Denizi'nden göğün dokuzuncu katına kadar yükselen Buz Dağı'nda kavga etmelerini ister. Dağın zirvesi ancak iki kişinin ayakta duracağı genişliktedir. Dolayısıyla darbe alıp

dengesini kaybeden kiři yenilerek Ateř Denizi'ne dūřerek ölecektir. Birbirini yenemeyen iki zıt dūnyanın gūçleri, ablalarından yardım ister. Bunun üzerine Timir Iyista Hara'nın ablası Itık Hahaydaan ile Nurgun Bootur'un ablası Ayı Umsuur Udađan, kardeřlerine yardıma gelir.

Ayı Umsuur Udađan, kardeřine gūç kazandıracak kutsal suyu gökyüzünden atar; Nurgun Bootur da bu suyu içerek gūç kazanır. Itık Hahaydaan da kardeři için cehennemdeki ölüm suyundan pıntılařmış kan getirir. Timir Iyista Hara da bu kan pıhtısını yutunca gūç kazanır. Nurgun Bootur, Timir Iyista Hara'ya karřı galip gelip onu Ateř Denizi'ne fırlatır. Itık Hahaydaan, kardeřini kurtarmak için řaman davulunu onun dūřeceđi yol üzerine atar fakat Ayı Umsuur Udađan da kendi řaman davulunu atarak bu yardımı engeller. Böylece Timir Iyista Hara, Ateř Denizi içine dūřerek kaybolur. Demir turna balıđına dönüřerek Ateř Denizi'ne dalan ablası bütūn aramalarına rađmen onu bulamaz. Ayı Umsuur Udađan tekrar gökyüzüne çıkarken Nurgun Bootur ve Aytalı Kuo ise yurtlarına dönmek üzere yola çıkarlar.

Nurgun Bootur ve Aytalı Kuo yolda yaşlı bir kadınla karşılaşır. Kendisi ve kocasının Sahaların ataları olmak üzere yeryüzüne indirildiklerini söyleyen Sabıya Baay Hotun adındaki bu kadın, kızları Kūn Tuyaarıma Kuo'yu kaçırmaya niyetlenen ve bir abaahı olan Timir Cehintey'e karşı duyduğu korkuyu anlatır. Bunun üzerine Nurgun Bootur, kız kardeşini bu yaşlı kadının yanında bırakarak Timir Cehintey ile savaşmak için yola çıkar.

Timir Cehintey'in bulunduğu sıradağların olduğu yere gelen Nurgun Bootur onunla kavgaya girişir ve Timir Cehintey'in af dilemelerine aldırmadan onu öldürür. Fakat bu arada Nurgun Bootur da abaahıların etkisi altına girip gūçten dūřer. İkinci zaferini kazanmış seçkin bir bahadır olarak yaşlı kadının bulunduğu yere gelen Nurgun Bootur'un durumunu yaşlı kadın anlar ve onun bu durumdan kurtulması için ölüm suyunda üç gün boyunca yıkanması ve sonra da dokuz alaca dağın üstüne çıkarak geceli gündüzlü bir gün boyunca içine temiz hava çekmesi gerektiğini söyler.

Yeraltında ölüm suyunun olduğu yere gelen Nurgun Bootur, içine aldığı her şeyi yok eden bu suya, turna balığına dönüşerek girer. Fakat bir kayalığa sıkışır ve oradan güçlkle kurtulur. Tam üç gün ölüm suyunda yüzen Nurgun Bootur, üçüncü günün sonunda kirlerinden ve üzerindeki abaahı etkisinden arınıp tekrar eski gücüne kavuşur.

Yaşlı kadının yurduna dönen Nurgun Bootur, burada büyük bir saygıyla karşılaşır. Nurgun Bootur, yaşlı kadının oğlu olan Kün Cirimine Bootur'un Üçükey Üükeydeen ile evlenmek için yola çıktığını fakat güçlü bir abaahı olan Uot Uhutaaki ile savaşa girdiğini, dayısı Oruluos Dohsun'un da ona yardım için yola çıktığını ve her ikisinin de akıbetlerinin bilinmediğini öğrenir. Bunun üzerine Nurgun Bootur, yukarı dünyanın bahadurlarını tutsak eden Uot Uhutaaki adlı abaahı ile savaşmak için yola çıkar. Aynı zamanda Nurgun Bootur'a gireceği mücadelede yardım etmesi ve onu savaşa hazırlaması için yukarı dünyadan Ayı Umsuur Udağan gönderilir. Ablası ona, zor durumda kaldığında kullanacağı sihirli bir kamçı verir.

Nurgun Bootur, Hara Culuo Aattık adlı geçitten yeraltına iner ve Ateş Denizi'ne ulaşır. Onun atı, Ateş Denizi'ni sıçrayarak geçer. Gücüne güç katan kutsal sudan içer. Uot Uhutaaki ile Nurgun Bootur arasında şiddetli bir kavga başlar. İki bahadır bir türlü yenilemez. Kavgayla ara verdikleri bir sırada Nurgun Bootur, Uot Uhutaaki'nin esir aldığı ayılarla birlikte insanları ve halkları da görür; bu duruma çok üzülür. Kavganın ikinci kısmında Nurgun Bootur, Uot Uhutaaki'yi öldürür; yeraltında esir edilenleri kurtarmak için onların bağlandığı ipi koparmak istese de başaramaz. Nihayet abaahıya dönüşerek ipi tutan taşla, abaahı diliyle yalvarır. Taş ikiye ayrılıp sihirli ipi serbest bırakır. Böylece Nurgun Bootur, yeraltı mahlukları tarafından esir alınanları kurtarmış olur. O, yurduna geri döner.

Nurgun Bootur, evinin yabancı bir genç tarafından sahiplenildiğini görür. Bu duruma kızıp öfkelenirse de sonradan anlaşılır ki bu genç, kardeşi Ürüñ Uolan'dır ve o, Nurgun Bootur abaahılara karşı mücadeleyken onun evini koruması için yukarı dünyadaki tanrılar tarafından gönderilmiştir. Daha sonra yukarı dünyadan Umsuur Udağan elçi olarak gelip Nurgun Bootur ve diğer bahadurların kimlerle evleneceğini bildirir. Gelen habere göre Nurgun Bootur'un Kılaannaah Kıs Nurgun

ile evlenmesi uygun görülmüştür. Fakat Kııs Nurgun'un bazı şartları vardır ve bunlar içerisinde, erkek kardeşi Ayıı Curağastay'ın aşağı dünyanın büyücüsü Alıp Hara'nın elinden kurtarılması da vardır. Alıp Hara, Ayıı Curağastay'ı sihirli ipiyle bağlayıp yeraltı bataklığına çekmiştir. Nurgun Bootur bu isteği yerine getirmek için kuzeye doğru yönelip yeraltına iner.

Yeraltına inen Nurgun Bootur, Alıp Hara'nın sihirli ipine tutulur fakat ablası Umsuur Udağan şaman davulunu atarak onu bataklığa batmaktan kurtarır. Nurgun Bootur yeraltı bataklığında sihirli ipe bağlanmış olan Ayıı Curağastay'ı, Umsuur Udağan'ın verdiği kamçıyı kullanarak kurtarır. Alıp Hara'nın parçaları börtü böcek olup yeraltı ve yeryüzüne yayılır. Kurtulan Ayıı Curağastay, Nurgun Bootur'un da yardımıyla Alıp Hara'yı öldürür.

Nurgun Bootur kazandığı zaferden sonra yurduna dönüp Kılaannaah Kııs Nurgun ile evlenir ve eşiyle birlikte, demirci Küdey Bahsıtay'ın kendileri için yaptığı evde yaşamaya başlar. Diğer bahadırlar da kendilerine tayin edilen eşlerle evlenir.¹⁵³

5.33. ER SOGOTOH DESTANI (YAKUT-SAHA)

Bütün kabileler arasında ün salmış fakat çocuk sahibi olamayan Sir Sabıya Baay Toyon ile onun eşi Sabıya Baay Hotun yeryüzünde hayat sürmektedir. Yaşlılık çağında Sabıya Baay Hotun hamile kalır ve günü gelince de doğum yapar. Fakat çocuk doğar doğmaz kaybolur. Yaşlı çift şaşkınlık ve üzüntü içindeyken bir leylek gökyüzünden inerek yanlarına gelir. Leylek kendisini üst dünyanın kahini, kadın şaman Ayıı Cargıl olarak tanıtır ve yaşlı çifte çocuklarının eğitilmek için üst dünyaya götürüldüğünü, çocuğa orada Er Sogotoh adının verildiğini söyleyerek tekrar gökyüzüne çıkar.

Aradan belli bir zaman geçtikten sonra şiddetli bir rüzgar eser, fırtına çıkar ve oldukça fazla kar yağar. Yaşlı çift ne olduğunu anlamak için korku ve telaşla dışarı çıkınca kanatlarıyla göğün yarısını kapatan bir öksökünün (kartalın) melez ağaçlarının üzerine konduğunu görür. Bu kartal yaşlı çifte, adının Taas Caantaar

¹⁵³Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERSÖZ, M. (2010). *Culuruyar Nurgun Bootur Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.

Dara Buuray olduğunu, yeraltının elçisi olarak geldiğini, oğulları Er Sogotoh'un gökyüzünde yeraltını yok etmek için eğitildiğini, onlardan anne ve baba olarak bu duruma engel olmalarını istemeye geldiğini söyler ve geldiği gibi de uçarak geri döner. Durumu anlamakta zorlanan yaşlı çift beklemeye başlar.

Er Sogotoh'un anne ve babası beklemekten bitkin düşer; bu arada soğuk batı göğü tarafından bir gürültü duyulur. Çıkıp baktıklarında oğullarının gökten inerek gelmiş olduğunu görürler. Er Sogotoh onlardan alkış ister, anne babası da özlem ve sevgiyle onu kucaklayıp öptükten sonra ona, dinlenmesi için yatak hazırlayıp oğullarını yatırır. Er Sogotoh uykudayken yeraltından öksökü (Taas Caantaar Dara Buuray) gelerek evin baca deliğinden içeri girer. Er Sogotoh'a, eline balta verip odun kestirmek için, tırpan verip ot biçirmek için, hatta kızı Tunalikaan Kuo'ya eş olmak için uygun bir delikanlı olduğunu söyler. Bu sözlere öfkelenen Er Sogotoh, çadırı yerle bir eder. Bunun üzerine korkan öksökü kuzeye doğru uçarak kaçır. Er Sogotoh okunu yaya takıp alkış sözlerle onun arkasından atar. Fakat okun isabet edip etmediği anlaşılmaz.

Er Sogotoh, atını arayıp bularak koşumlarını takar. Annesi ona alkış sözler söyler. Sonrasında atı da ona, insan diliyle ancak üç kez konuşabileceğini, bunun için söyleyeceklerini aklında iyi tutmasını tembihler. Er Sogotoh ateş iyisi Ala Tuygun'a, yer iyisi Aan Alahsın Hotun'a saçı saçıp dua ederek yardım diledikten sonra yola çıkar. Er Sogotoh'a yolculuğunda şimşek ve yıldırım eşlik eder. Nihayet dünyanın sonunda, yeraltına inen geçide ulaşır. Bu geçit eğri ve korkunçtur. Aynı zamanda da yedi aslan bu geçidi beklemektedir. Er Sogotoh atını şekil değiştirip çakmak taşına çevirerek cebine koyar, kendisi ise üç köşeli çelik oka dönüşerek aslanların ağızlarından girip arkalarından çıkar. Böylece aslanlar ölür, kendisi de geçitten kıvrılarak geçer ve yeraltına ulaşır. Er Sogotoh yeraltında kurban adanan burunlardan geçip yoluna devam ederken karşısına çıkan, taştan yapılmış bir evin kapısını vurur. İçeriden ses gelmez. Bu arada onun Er Sogotoh olduğunu anlayan *harabil abaahi uola* (bekçi abaahi oğlu) ona saldırır ve yeraltının dokuz demir yiğidini de yardıma çağırır. Dokuz demir yiğit gelip Er Sogotoh'u demir halatlarla bağlar ve ona son sözünü sorar. Öfkelenen Er Sogotoh, abaahıları öldürüp parçalara ayırır. Bekçi abaahi oğlu ölmeden önce Er Sogotoh'a, Taas Caantaar Dara Buuray'ın yavuklusunu beş yıl önce yeraltına hapsettiğini söyler.

Taas Caantaar Dara Buuray'ın evine gelen Er Sogotoh burada, onun ölüm getiren kızını elinde kızgın demir tavasıyla görür. Bu kız avutucu sözleriyle Er Sogotoh'u kızgın tavasına düşürmeye çalışır; amacı onu öldürmektir. Er Sogotoh bu tavanın üzerinden atlayıp geçerek evin köşesinde uyumakta olan Taas Caantaar Dara Buuray'a ulaşır fakat uyuyan birini öldürmeyi kendi yiğitliğine yakıştıramayıp naralar atarak onu uyandırır ve kavgaya çağırır. Taas Caantaar Dara Buuray öldürüleceğini anlayınca beş yıl önce yeraltına kaçırdığı otuz saç örgülü Tunalıkaan Kuo'yu Er Sogotoh'a eş olarak verebileceğini hatta kendisiyle hısım, dost olabileceklerini söyler. Er Sogotoh, alt dünyanın bu en ünlü ve aynı zamanda en yaşlı abaahısını bu şekilde öldürmeyi şanına yakıştırmayıp Tunalıkaan Kuo'yu alarak yeryüzüne çıkar. Yeryüzü halkı onun gelişine çok sevinip ziyafet düzenler.

Er Sogotoh'un yeryüzüne çıkmasıyla birlikte huzurlu bir hayat başlar, insanların besledikleri hayvanlar çoğalır. Zaman böyle geçerken bir gece vakti Er Sogotoh evden dışarı çıktığında bir gürültüyle gök yarılr gibi olur ve aniden (kimin öldürdüğü anlaşılamadan) Er Sogotoh öldürülür. Halkı feryat figan edip onun cesedini bir tepeliğe götürüp *arañasa* koyar. Tunalıkaan Kuo gökten inen boranla birlikte göğe çıkar / çekilir ve göğe çıkarken Er Sogotoh'dan doğan oğlu Kömüs Kırıktay'ı halkına emanet eder.

Kömüs Kırıktay her gün bir yaşına basarak büyürken bir gün aniden kaybolur ve bütün aramalara rağmen bulunamaz. Bir zaman sonra gökten bir esinti, fırtına gelir. Gökyüzü kızıl bakır bir kazanın ters çevrilmesi gibi ters yüz olur ve beyaz bir turna gökten inerek insan diliyle konuşmaya başlar. Gelen turna, kendisini gökteki kadın şamanların en yaşlısı ve gökteki ruhların sözcüsü olarak tanıtır. O, insanlara Kömüs Kırıktay'ın gökyüzünde dünyanın en seçkin bahadırı olarak yetiştirildiğini söyleyip tekrar gökyüzüne çıkar.

İnsanlar uzun bir süre bekledikten sonra buzlu batı göğünden Kömüs Kırıktay bütün heybeti ve kahraman görünümüyle gelir. Çok zaman kaybetmeden de annesinin peşinden gitmek için dokuz boğumlu toyon kazığa bağladığı atının koşumlarını takar. Yolda giderken dağ geçidi iyisi Ala Tuygun ondan kurban ister. Kömüs Kırıktay atını çakmak taşına dönüştürür, kendisi de al doğana dönüşüp

dağı ve gök denizi uçarak geçer ve yeraltına açılan deliğe ulaşır. Burada tıpkı Er Sogotoh'un yaptığı gibi Kömüs Kıırıktay da atını çakmak taşına çevirip kendisi de oka dönüşür. Böylece geçidi bekleyen yedi aslanın ağızlarından girip arkalarından çıkarak yeraltına ulaşır.

Yeraltına inen Kömüs Kıırıktay, Taas Caantaar Dara Buuray'ın evine gelir. Burada ilk olarak, elinde kızgın ölüm tavasını tutan dişil abaahı ile karşılaşır; babası Er Sogotoh'un yaptığı gibi tavanın üzerinden atlayarak bu engeli aşar ve zincire vurulmuş annesi Tunalikaan Kuo ile uyumakta olan Taas Caantaar Dara Buuray'ı görüp onu kavgaya çağırır. Taas Caantaar Dara Buuray, Kömüs Kıırıktay'ı tatlı sözlerle avutmaya çalışsa da başarılı olamaz. İki arasında şiddetli bir kavga başlar. Onlar, bir ay boyunca süren kavgada yenilemez. Taas Caantaar Dara Buuray, Kömüs Kıırıktay'ı kuzeyde taş kayaların olduğu, aslan pençesinin batmadığı yüksek bir tepelikte kavgaya davet eder. Kendisi olduğu yerde yuvarlanıp ateş topuna dönüşerek tarif ettiği yere gider. Kömüs Kıırıktay da olduğu yerde yuvarlanarak ak dumana dönüşüp oraya gider ve kavga orada devam eder. Doksan günün sonunda Kömüs Kıırıktay, Taas Caantaar Dara Buuray'ın ensesine kılıcıyla vurarak onu öldürür. Taas Caantaar Dara Buuray'ın büyük kemikleriyle dünyadaki eğrilikleri düzeltir, küçük kemikleriyle ise dünyadaki çukurları doldurduktan sonra annesiyle birlikte yeryüzüne çıkar.

Yurduna varan Kömüs Kıırıktay duruluk suyuyla babası Er Sogotoh'u diriltir. Bütün insanları toplayıp toy yaparlar. Toydan sonra Kömüs Kıırıktay yıldırım ve şimşek eşliğinde alt dünyaya iner. Karşısına ölüm abaahısı çıkar. Bu abaahı, adının Buor Kudustay olduğunu söyler. İki arasında şiddetli bir kavga başlar. Kavga sırasında Buor Kudustay, Uot Urbalcın adlı bir ağabeyinin olduğunu; kendisini öldürürse ağabeyinin mutlaka intikamını alacağını söyler. Uzun süren kavganın sonunda Kömüs Kıırıktay, abaahı Buor Kudustay'ı öldürür; küçük kemikleriyle yerleri düzeltip uzun kemikleriyle bataklıkları doldurarak tekrar yeryüzüne çıkar.

Kömüs Kıırıktay yeryüzüne çıkınca onu üç ayı bahadiri karşılar. Onlar gökyüzünden elçi olarak geldiklerini ve Temelikeen Kuo adlı kızla evlenmesi gerektiğini söyleyip tekrar göğe çıkarlar. Kömüs Kıırıktay da Temelikeen Kuo'nun

yurduna gider. Hiçbir sorun çıkmadan ayı oymağının mensubu olan Temelikeen Kuo ile evlenip bir süre onun yurdunda yaşadktan sonra tekrar babası Er Sogotoh'un yurduna döner. Baba oğul uzun süre zenginlik ve refah içinde, huzurla yaşar. Bir gün şiddetli bir rüzgar ve fırtına çıkar; uyumakta olan Tunalıkaan Kuo'yu alıp alt dünyaya götürür.

Er Sogotoh, sekiz güçlü fırtına ve dört korkunç boranla birlikte, kendisine eşlik eden yıldırım ve şimşekle beraber hızla yeraltına iner. Burada dokuz hileli burnu ve yedi sinsi tuzaklı burnu geçtikten sonra karşısına şaşkırtıcı bir şekilde yeryüzü insanlarının, sürü ve yilkılarının bulunduğu *ayı dünyası* çıkar. Er Sogotoh bu duruma çok şaşırır. Onu karşılayan *ayı* kadınları, kendilerini Uot Urbalcın'ın kaçırdığı buraya getirdiğini ve eşi Tunalıkaan Kuo'nun da aralarında bulunduğunu söyler. Er Sogotoh eşinin yanına gider ve onunla birlikte olur. Sabah uyanınca bedeninin yarım kaldığını görür. O sırada Uot Urbalcın'ın kız kardeşi dişil yol iyisi ve bir şaman olan Uot Çolboodoy gelerek gece yattığı kadının kendisi olduğunu ve Er Sogotoh'dan hamile kaldığını söyler. Er Sogotoh öfkelenip bu dişil ruha saldırmak istese de yarım kalmış biri olduğundan bunu başaramaz. Sonrasında kalçasından akıttığı hayat suyunu vücuduna sürerek kendini sağaltır. Fakat abaahı bir şaman kadınla birlikte olup onu hamile bıraktığı utancıyla bu kadını öldürmekten vazgeçip Uot Urbalcın'ın yerine gitmek için yola çıkar. Yolculuğunda yine ona şimşek ve yıldırım eşlik eder. Er Sogotoh, Uot Urbalcın'ın alt dünyadaki yurduna ulaşır. İkisi kavgaya tutuşmadan önce üst dünyadan bir kadın şaman turna kılığında gelir ve onlara gök denizin kıyısında kavga etmelerini tehditkar bir ifadeyle söyler. Bunun üzerine Uot Urbalcın sırt üstü düşüp ateş topuna dönüşerek doğruca kuzeye gitmeye başlar. Er Sogotoh da sırt üstü düşüp ak dumana dönüşerek onun peşinden gider. Onlar kendilerine işaret edilen yerde kavga ederken üç ayın sonunda bir kartal gelerek hemen yakındaki kayaya konar. Bu gelen kartal, Er Sogotoh'un yeraltında birlikte olduğu kadın şamandır ve ağabeyi Uot Urbalcın'dan Er Sogotoh'a zarar vermemesini, karısı Tunalıkaan Kuo'yu verip yeryüzüne göndermesini ister. Fakat onun bu isteği de kavgayı sonlandıramaz. Bu sefer onlar Uot Çumulu Denizi'nin (mitolojik ateş denizinin) üzerinde ancak dört kişinin ayakta durabileceği bir kara parçasında kavga etmeye devam eder. Burada kavga ederlerken önce Uot Urbalcın, Er Sogotoh'u ateş denizine düşürür fakat nereden geldiği belli olmayan *ayı* bir kadın, şaman tefi ile Er Sogotoh'u kurtarır.

Sonrasında Er Sogotoh, Uot Urbalcın'ı ateş denizine düşürür. Fakat bu kez de başka bir kadın şaman gelerek tefiyle onu kurtarır. Er Sogotoh, ikinci kez Uot Urbalcın'ı ateş denizine itince bu sefer kadın şamanın tefinin yırtığından abaahı denize düşüp ölür. Kavgada tef tutan kadın şaman, Er Sogotoh'un yeraltında birlikte olup hamile bıraktığı Uot Çolboodoy'dur. Uot Çolboodoy, Er Sogotoh'a duyduğu sevgi yüzünden ağabeyinin ölümüne sebep olduğunu söyleyerek kuzeye doğru gider. Er Sogotoh da aladoğana dönüşerek yeraltına inip eşi Tunalikaan Kuo'yu alır ve yeryüzüne çıkıp yurduna gider.

Er Sogotoh yurduna varınca Temelikeen Kuo'nun alt dünyadaki Töböt Tuuray tarafından kaçırıldığını, Kömüs Kırıktay'ın da onların peşinden gittiğini öğrenir. Er Sogotoh, yeraltına inmek üzere hazırlanırken birden ne abaahıya ne de ayıya benzemeyen biri çıkıp gelir. Bu gelen kişi kendisini, yeraltının kadın şamanı Uot Çolboodoy ile Er Sogotoh'un oğlu Hariacılaan Bergen olarak tanıtır. Er Sogotoh ondan ağabeyi Kömüs Kırıktay'a yardım etmesini ister. Bunun üzerine Hariacılaan Bergen hızla yeraltına iner. Ağabeyi ile Töböt Tuuray'ın kavga ettiklerini görür ve Töböt Tuuray'ı kavrayarak ateş denizine fırlatır. Töböt Tuuray'ın babası olan ateş denizinin iyesi, oğlunu yutmanın acısıyla kederlenip Hariacılaan Bergen'i lanetler. Hariacılaan Bergen, Temelikeen Kuo'yu Er Sogotoh'un yurduna getirir. Er Sogotoh, oğulları ve halkıyla birlikte huzurlu bir yaşama başlar.

Uzun bir zaman sonra Hariacılaan Bergen'de asabiyet halleri görülür. Bir gün üç turna gelip Hariacılaan Bergen'in üst dünyaya çağrıldığı haberini verir. Hariacılaan Bergen de aladoğana dönüşerek üst dünyaya çıkar. Burada onu Ürüñ Ayı Toyon karşılar. Ürüñ Ayı Toyon ona, onun bir abaahı olmayıp ayı olduğunu ve kaderinde Kııs Sariadıman Kuo ile evlenmek bulunduğunu söyler. Bu haberi alan Hariacılaan Bergen, tanrısına baş eğdikten sonra bir ayı olarak baba yurduna döner. Kutsal kayın ağacının yanında orta dünyanın iyesi Aan Alahsın Hotun'a dua edip ondan yardım diler. Dişil iye, kayın ağacının dibinden göğüs ucu görünene kadar çıkar; bunu gören Hariacılaan Bergen, hemen atılıp onun göğsünden süt emer. Aan Alahsın Hotun da onu alkar. Aniden bir at belirir ve Hariacılaan Bergen'e kısmetindeki kız olan Kııs Sariadıman Kuo'yu alt dünya bahadırlarından Taas Kudustay'ın kaçırdığını söyler. Hariacılaan Bergen bu ata bindiği gibi şimşek ve yıldırım eşliğinde yeraltına iner. Burada *aartık iççite* (geçit

iyesi) ondan kurban ister ve ona, kurbanı verdiği takdirde yolculuğunun iyi geçeceğini söyler. Hariacilaan Bergen, atının yelesinden bir tutam kesip yine atının sol kulağından ateş çıkararak geçit iyesine sunar ve yoluna devam eder.

Hariacilaan Bergen, yoluna devam ederken daha önce babası ve ağabeyinin gördüklerine ek olarak Kırıs'ın kızlarının makas, Ohol'un oğullarının da ok tutarak bağıştıklarını görür. Daha sonra dişil bir abaahı olan Kısıydaan Kuo onun yoluna çıkar ve onu evinde yemeğe davet eder. Eve giren Hariacilaan Bergen, yemekleri börtü böcek olan tiksindirici bir manzarayla karşılaşır. Hariacilaan Bergen, bu dişil abaahıyı tehdit ederek ondan gideceği yerin yolunu öğrenmek ister. Sonunda onu öldürür ve onun küçük kemikleriyle yerin tepeliklerini denkleştirip büyük kemikleriyle de dünyanın çukurlarını doldurur. Yoluna devam eden Hariacilaan Bergen'in önüne bir kaya çıkar. Hariacilaan Bergen, bu kayanın içine girecek yer ararken mitolojik kartal olan Dalan Öksökü gelerek yanına konar. Bu kartal, Hariacilaan Bergen'e annesinin Uot Çolboodoy olduğunu söyleyip gideceği yolu ona gösterir. Hariacilaan Bergen, aladoğana dönüşerek annesinin söylediği yere gelir. Üzerinden birazcık duman tüten bir kayaya varır. Karısının bu kayanın içinde olduğunu düşünüp üç köşeli çelik bir mızrağa dönüşerek kayanın önünde durur. Kayanın içinden yılan mı, ejderha mı olduğu belli olmayan bir yaratık çıkar ve bu mızrağın kendisine gönderilmiş bir silah olduğunu düşünerek mızrağı yalayıp içeri alır. Kayadan dışarı çıkan Taas Kudustay'dır ve böyle bir silaha sahip olduğu için sevinç içindedir. Bu silahı bir an önce kayanın içinde esir tuttuğu Kıs Sariadıman Kuo'ya göstermek ister. Kayadan içeri girip mızrağı Kıs Sariadıman Kuo'ya gösteren yılan şekilli Taas Kudustay dışarı çıkar. O çıkar çıkmaz Hariacilaan Bergen eski haline geri dönüp Kıs Sariadıman Kuo'yla bir süre konuştuktan sonra tekrar mızrağa dönüşür. Kayanın içine geri dönen Taas Kudustay, mızrağı koklayınca bunun şekil değiştirmiş Hariacilaan Bergen olduğunu anlar. Bu defa yeraltında, Taas Kudustay ile Hariacilaan Bergen arasında şiddetli bir kavga başlar. Kavganın üçüncü ayında Hariacilaan Bergen, Taas Kudustay'ın kafasını kesip koparır fakat Taas Kudustay kafasını tekrar yerine koyarak kavgaya devam eder. İkisi de kavgada yenilemeyeceklerini anlayınca üç yıl sonra tekrar görüşmek üzere ant içerek kavgayı sonlandırırlar. Hariacilaan Bergen, *Itik Ölüü* ve *Çeekey Ölüü* üzerine, Taas Kudustay da *Itik Ölüü* ve *Anaarar Ölüü* üzerine ant içer.

Dönüş yolunda Hariacılaan Bergen, annesi Uot Çolboodoy'un yanına uğrayıp yaşadıklarını ona anlatır ve Taas Kudustay'ın kalbinin yerini sorar. Annesi bunu bilmediğini söyleyince Hariacılaan Bergen, orta dünyaya çıkıp babası Er Sogotoh'un yurduna gelir. Burada sekiz dallı kutsal kayın ağacının altında orta dünyanın iyesi Ayı Alahsın Hotun'a dua edip ondan Taas Kudustay'ı nasıl öldüreceğini öğrenmek ister. Ayı Alahsın Hotun, yerin altından çıkıp Hariacılaan Bergen'e yardım edecek kadar bilgisinin olmadığını, ona belki Uot Kudustay adlı bir kadın şamanın yardım edebileceğini söyler. Hariacılaan Bergen, atını çakıl taşına dönüştürür, kendisi de aladoğana dönüşerek yola çıkar ve bir derin kaya yarığına ulaşır. Bu kaya yarığında garip görünüşlü Uot Kudustay'ı görür. Ondan yardım istemesine fırsat bırakmadan Uot Kudustay, Hariacılaan Bergen'i azarlayarak kovar. Hariacılaan Bergen, bu kadın şamanı kılıcıyla parçalayınca onun bedeninin parçaları ateş denizine düşer ve ortaya ateş denizinin iyesi Oydom Suorun çıkar. Kadın şamanın kendisine atılan parçalarını saçı kurbanı olarak kabul edip Hariacılaan Bergen'e tatlı sözler söyler ve Taas Kudustay'ın kalbini bulabilmesi için kendi ağzından bir yılan çıkaracağını, bu yılanı Taas Kudustay'ın bulunduğu kayanın önüne bırakıp beklemesini söyler. Hariacılaan Bergen, ateş denizi iyesi Oydom Suorun'un ağzından çıkan yılanı alıp atının koşumuna bağlar ve gidip Taas Kudustay'ın kalbini bulur. Onu, ateş denizi iyesine saçı kurbanı olarak getirir. Daha sonra Taas Kudustay'ın cesedini de ateş denizi iyesine saçı olarak sunar. Taas Kudustay'ı öldüren Hariacılaan Bergen, Ürüñ Ayı Toyon'un kendisine eş olarak tayin ettiği Kııs Sarıadıman Kuo'yu kurtarır ve onunla birlikte orta dünyaya çıkıp Er Sogotoh'un yurduna gelir.¹⁵⁴

¹⁵⁴ Bu özet, şu kitaptaki destan metnine bağlı kalınarak hazırlanmıştır: ERGUN, M. (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: TDK Yayınları.

SONUÇ

İncelediğimiz destanların tamamı, olay örgüleri ve motifleri bakımından büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır. Metinlerdeki müstereklikler, Sibirya Türklerinin aynı kökten dallanmış ortak destancılık geleneğine sahip olduklarını gösterir. Bu durum bize, incelemeye esas aldığımız destanların birinin diğerinden ayrı düşünülmemeyeceğini; ortak bir metinden çeşitlendiğini ya da diğerlerine örnek teşkil eden bir metnin (veya metinlerin) etkisiyle zaman içerisinde benzer tarzda yeni metinlerin teşekkül ettiğini göstermektedir. Bu cümleden hareketle denilebilir ki Sibirya'da meskun Türklerin (Altay, Hakas, Şor, Tuva ve Yakut) destancılık geleneğinde, konusu doğrudan kahramanın yeraltıyla mücadelesini içeren azımsanmayacak sayıda destan metni mevcuttur. Tezimizde bunların ancak otuz üçünden faydalandığımız düşünülürse toplam sayının bunun çok üzerinde olacağı şüphe götürmez bir gerçektir. Yapılan çalışma neticesinde görülmüştür ki korpusumuzun dışında kalıp incelemeye esas alınmayan metinler teze dahil edilmiş olsaydı, yine de ulaşılan sonuçlar bakımından kayda değer bir değişiklik olmayacaktı.

Çalışmamızda yer alan destan metinleri, Türk Şamanist mitolojisine ait hem nitelik hem de nicelik bakımından zengin ve önemli malzemeye sahiptir. Bu malzemelerin destancılık geleneğine nasıl yansıdığı üzerinde, tezimizin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde durulmuştur. Yapılan metin incelemelerinde üç dünyanın (üst, orta ve alt dünyanın) özellikleri, birbirleriyle ilişkileri, aralarındaki çatışmanın nedenleri ve sınırları ile bu dünyalara ait tasvirler hakkında yeni bilgilere ulaşılmıştır. Bu yeni bilgiler arasında Erlik'in yakınlarıyla ilgili olarak özellikle bazı oğul ve kızlarının, eşi ve damatlarının ad ve tasvirleriyle birlikte fonksiyonları da vardır. Ayrıca Erlik, ona bağlı yeraltı ruhları, engeller, yeraltının coğrafi özellikleri vb., destanların tamamında benzer şekilde işlenmiştir. Yeraltıyla ilgili renk, maden, sayı ve hayvan motiflerinde de bu ortaklık göze çarpar. Yeraltının madenleri arasında bakır ve demir, renkleri arasında siyah / kara, sarı ve kırmızı, sayıları arasında genellikle yedi, dokuz ve kırk rakamları, hayvanları arasında ise kuzgun, deve, domuz, yılan, kurbağa ve boğa bütün destanlarda ortak motiflerdir. Buna karşılık kahramanın temsil ettiği yeryüzüyle ilgili olarak ise madenlerden demirin yanı sıra altın ve gümüş, renk olarak beyaz / ak, sayı olarak üç, yedi, dokuz ve

yetmiş, hayvan olarak ise at, köpek ve kartal başta gelenlerdir. Motifler bakımından ele aldığımız gökyüzünün ve yeryüzünün yeraltıyla karşıt yapılar olarak çatışması, destanların olay örgülerinin ana iskeletini oluşturur. Bu var oluş mücadelesi olduğu kadar aynı zamanda değerler çatışması niteliği taşır. Her destan taşıdığı unsurlarla birlikte kendi içinde bu çatışmanın göstergesi ve tanığıdır. Hayranlık uyandıracak özellikleriyle kahramanın şahsında inancın, ahlakın, özgürlüğün ve toplumsal değerlerin yüceltilmesi; yasakçılığın, açgözlülüğün, saldırganlığın vb.'nin ise Erlik'in şahsında yerilmesi, bu çatışmanın ana unsurlarını oluşturur.

Destanlardaki adlandırması her Türk topluluğunda farkı olmasına rağmen yeraltına açılan geçit, bu geçidin bulunduğu yer ve özellikleri de (bazı destanlarda iyeli olması gibi) destanların ortak unsurlarından biridir. Genellikle nehir ağzı, orman veya dağ zirvelerinde bulunan geçit, yeryüzü ve yeraltı dünyalarını birbirlerine bağlar. Kahramanın amacı bu geçidi kapatarak Erlik'in yeryüzüne ve insanlığa zarar vermesini sonsuza kadar engellemektir. Ulaşılan sonuçlar içerisinde en dikkate değer olanı için kahramanın yeraltına açılan geçidi kapatmak suretiyle nihai amacının yeryüzünde *tanrı nizamını* tesis etmek olduğu söylenebilir. Metin incelemelerimizden çıkardığımız sonuçların hepsi Erlik'e rağmen, hatta Erlik'in yeraltındaki alemine hapsedilmesi ile, huzurlu bir dünya tesisi noktasında birleşir. Bunun sorumluluğu da kahramana yüklenmiştir. O da macerasını dinleyene / okuyana düş kırıklığı yaratmaz. Bütün destanlarda sonuç aynıdır, değişmez. Kahraman karşısında Erlik yenilir. Böylelikle daha aydınlık ve yaşanılır bir dünya ortaya çıkar.

Yeraltı, Erlik ve ona bağlı unsurlarda olduğu gibi kahramanın özellikleri de destanların tamamında küçük farklarla aynıdır. Kendisini geçmiş ve gelecek kaygısından arındırmış kahramanın özellikleri arasında inanç boyutu en çok dikkat çekendir. Destanlarda kahraman, yeraltına inmeden ve yeraltından çıktıktan sonra mutlaka dua edip bazı dini pratiklerde bulunur. Şamanist dünya görüşünün bireye sunduğu ahlaki ölçülerle bezenen kahramanın bu eylemleri, inanç unsurlarının destan metinlerine nasıl taşındığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kahramanı kadın olan destanlar (Huban Arığ vb.) başta olmak üzere incelediğimiz destanlarda kadınların, olayların belirleyicisi / yönlendiricisi olduğu görölmüştür. Bu durum, destanların yaratıldığı toplumun sosyal şartlarında kadının yerini ve önemini göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda eş seçimi ve evliliğin destanlardaki önemi dikkate alınacak olunursa Türk şamanist toplumlarında aile kurumuna verilen değer de anlaşılmış olacaktır. Destanlarda evlilik, her üç dünyayı birbirine bağlayan önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar; kahramanlar gökyüzü tanrılarının kızlarıyla evlenmek isterken yeraltı unsurları da yeryüzünden bir kadınla evlenmek konusunda ihtiras derecesinde isteklidir. Bu istek, talip olan açısından olumlu sonuçlansa da evlenilen kadın indiği yerde (gökyüzünden yeryüzüne ya da yeryüzünden yeraltına inmiş ise) mutlu olmaz.

Türk destan geleneği içerisinde en belirgin örneğini Manas Destanı'nda gördüğümüz olgunlaşmanın kuşaklar içerisinde tamamlanmasını iğereren kalıtsallık, yani maceranın sonraki kuşaklar tarafından devam ettirilmesi, bitmemiş bir bütünü tamamlamak için mücadelenin bir kuşak tarafından diğer kuşağa aktarılması Sibiryaya sahası Türk destanlarının müşterek bir unsuru olduğu kadar, bu gelenek içerisindeki destanları genel anlamda Türk destancılık geleneğiyle irtibatlandırması bakımından da kayda değerdir. Denilebilir ki bu kalıtsallık iğerinde kahramanların farklı adları olsa da hepsi aynı özelliklere, öz yapıya, kin birlikteliğine ve aynı amaca sahip tek bir figürdür. Her biri, bir diğerinin temsilcisi ve özdeşidir. Kahraman bazı destanlarda (Er Samır vb.) başlangıçta yeraltıyla mücadelede kararsız bir tavır sergiler. Fakat içer çatışmalarından arındıktan sonra kalıtsallık iğerinde kendisini keşfedip özgün bir şekilde kendisi olurken aslında ideal insan olmayı da başarır. Kahramanda olması gereken asıl kişilik ve öz, üzerinde durduğumuz kalıtsallık sürecinde ortaya çıkar. Tek bir kahraman doğası etrafında bir bütünlük oluşur. Kalıtsallığın olduğu destanlarda olaylar büyük ölçüde birbirini tekrarlar; her şey yeniden başlar ve tekrar edilir. Sonuç ise aynıdır: Erlik'e karşı kazanılmış bir zafer.

Yukarıda sıralananların dışında incelediğimiz destanları Türk mitolojisiyle birlikte hem Sibiryaya sahası hem de Türk dünyası destan geleneğine bağlayan başka unsurlar da vardır. İyeler gibi şamanlığa ait unsurlar başta olmak üzere, daha ayrıntıda duran yada taşı, kılıç başı yalayarak yemin etme vb. motifler

bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte bu destanlar bir bütün olarak ele alındığında ulaşılan sonuçlardan biri de dünya mitolojileriyle Türk mitolojisi arasında yeraltı unsurları bakımından ortak ya da benzer hususların olmasıdır. Yeraltı tanrısı, yeraltı varlıkları ve yeraltı coğrafyası ile ilgili Türk mitolojisindeki anlatmaların ve bunların destanlara yansımış şekillerinin dünyanın diğer mitolojilerinde benzerlerinin olduğu düşünüldüğünde, incelemeye esas aldığımız metinlerin Türk mitolojisi ve destan çalışmalarına olduğu kadar dünya ölçeğindeki mitoloji ve destan çalışmalarına da katkıda bulunacağı açıktır.

KAYNAKLAR

- Alekseyev, N.A. (2013). *Türk Dilli Sibiryaya Halklarının Şamanizmi* (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Altınkaynak, E. (2003). Yeraltı Diyarının Kartalı. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 26.
- Anohin, A.V. (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* (çev. Z. Karadavut, J. Meyermanova). Konya: Kömen Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve BORBAANAY, B. (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bakırcı, N. (2014). Eflâton Cem Güney'in "Masallar" Adlı Kitabında Yer Alan Metinlerde Mitolojik Unsurlar. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilim Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 37-52.
- Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası, Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2011). *Türk Mitolojik Sistemi, Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I* (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2011). *Türk Mitolojik Sistemi, Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi II* (2. Baskı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Beydili, C. (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Black, J., Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü, Tanrılar, İfritler, Semboller*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. 1. Cilt (A-K). Türkçe Baskıyı Yayına Hazırlayan: L. Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bonnefoy, Y. (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. 2. Cilt (K-Z). Türkçe Baskıyı Yayına Hazırlayan: L. Yılmaz. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bottero, J. (1971-1972). *Antiquités Assyro-Babyloniennes*. In: *École Pratique des Hautes Etudes*. 4e Section. Sciences Historiques et Philologiques. Annuaire.
- Budge, E. A. W., M. A., Litt. D., D. Litt., D. Lit. (1904). *The Gods of the Egyptians or Studies in Egyptian Mythology*. Volume 1. London: Methuen & Co.
- Bulfinch, T. (2011). *Bulfinch Mitolojileri* (çev. A. Babacan, B. Kamcez, B. Özcangiller). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

- Burnakov, V.A. (2010). Corvine Image in Khakass World Outlook. *Problemi İstorii, Filologii, Kulturi -Journal of Historical, Philological and Cultural Studies-*, 4 (30), 346-462. Moskva-Magnitogorsk, Novosibirsk.
- Burnakov, V.A. (2011). Erlik Khan in the Traditional Worldview of the Khakas. *Archaeology Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 39 (1), 107-114.
- Burnakov, V.A. (2012). Traditional Perceptions of the Dog Among the Hakas People of the Late 19th - Mid 20th Century. *Archaeology Ethnology & Anthropology of Eurasia*, 40 (2), 114-123.
- Campbell, J. (1998). *Doğu Mitolojisi / Tanrıların Maskeleri* (çev. K. Emiroğlu). 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Campbell, J. (2013). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Cassuto, U. (1962). Baal and Mot In The Ugaritic Texts. *Israel Exploration Journal, Israel Exploration Society*, 12 (2), 77-86.
- Champdor, A. (1984). *Eski Mısır'ın Ölüler Kitabı* (çev. S. Tahsuğ). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Collins, B. (2010). Hint Mitolojisi. *Mitoloji* (çev. Nurettin Elhüseyni), J. von Laffert, M. Greer, M. Kraske, F. von Laffert, O. de Santos, S. Schulte (Editörler). 3. Baskı. İstanbul: NTV Yayınları, 280-323.
- Cömert, B. (2010). *Mitoloji ve İkonografi*. Ankara: De Ki Yayınları.
- Çevik, M. (2011). Altay Destanlarında 'Sudur Biçik' Motifi. *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türksoy Yayınları, 239-248.
- Çiğ, M. İ. (2000). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki İzleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çolak, F. (2010). Yerle İlgili Bazı Atasözü ve Deyimlerin Mitolojik Bağlantısı. *TÜBAR*, 28, 171-181.
- Davletov, T. (2005). *Hakas Kartalı Han Mirgen*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Davletov, T. (2006). *Huban Arığ / Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.
- Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları. Türk Destanları Dizisi: 1.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü (Altay/Yakut)*. Ankara: Grafik Ofset Matbaacılık.

- Doyle, N. (2010). Mısır Mitolojisi. *Mitoloji* (çev. Nurettin Elhüseyni), J. von Laffert, M. Greer, M. Kraske, F. von Laffert, O. de Santos, S. Schulte (Editörler). 3. Baskı. İstanbul: NTV Yayınları, 60-105.
- Du Bose, H. C. (1887). *The Dragon, Image and Demon or The Three Religions of China; Confucianism, Buddhism and Taoism, Giving An Account of The Mythology, Idolatry and Demonolatry of The Chinese*. New York: A. C. Armstrong & Son.
- Dumezil, G. (2012). *Mit ve Destan I / Hint-Avrupa Halklarının Destanlarında Üç İşlev İdeolojisi* (çev. A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Durmuş, İ. (2011). Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar. *Milli Folklor*, 23(89), 100-108.
- Eliade, M. (2006). *Şamanizm* (çev. İ. Birkan). 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eliade, M. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına* (çev. A. Berktaş). 3. Baskı. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Elmalı, A. O. (1991). *Hititlerde Mitoloji*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Emmanuel, R. (1995). *Hint, Yunan ve Mısır Mitolojilerinde Gizemli Bilgilerin Kaynakları* (çev. H. Özden). 2. Baskı. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Erdemli, A. (2015). *Mitostan Felsefeye*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ergun, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. (2013). *Yakut Destan Geleneği ve Er Sogotoh*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergun, M. ve Aça, M. (2005). *Tıva Kahramanlık Destanları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü* (15. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ersöz, M. (2010). *Culuruyar Nurgun Bootur Saha (Yakut) Türklerinin Kahramanlık Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.
- Ertürk, Y. P. (2011). *Sirius Kültürü ve Türk Mitolojisi İlişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Estés, C. P. (2013). *Kurtlarla Konuşan Kadınlar, Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler* (çev. H. Atalay). 8. Baskı. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Estin, C., Laporte, H. (2007). *Yunan ve Roma Mitolojisi* (çev. M. Eran). 24. Baskı. Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları Müdürlüğü. Popüler Bilim Kitapları: 168. Resimli Cep Kitapları Dizisi: 1.

- Fiske, J. (2006). *Mitler ve Mitleri Yapanlar* (Çev. Şebnem Duran). İzmir: İlya Yayınları.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri I* (çev. M. H. Doğan). 2. Baskı. İstanbul: Payel Yayınları.
- Gezgin, D. (2009). *Su Mitosları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Göksu, E. (2010). Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hakimiyet Anlayışındaki Yeri. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5(2), 986-1011.
- Grimal, P. (2012). *Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma* (çev. S. Tamgüç). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Güneş, S. (2010). Yeraltı Mekanı ve Kavramının Toplum ve İmgelem Üzerine Etkisi. *METU JFA*, 27 (2), 125-139.
- Gürsoy Naskali, E. (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: YKY Yayınları. Kazım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi: 28.
- Harva, U. (2014). *Altay Panteonu, Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar* (çev. Ömer Suveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Homeros (2007). *Odyseia* (çev. A. Erhat, A. Kadir). 20. Baskı. İstanbul: Can Yayınları.
- Homeros (2008). *İlyada* (çev. A. Erhat, A. Kadir). 24. Baskı. İstanbul: Can Yayınları.
- Huizinga, J. (2010). *Homo Ludens, Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme* (çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnayet, A. (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz / Celmoğuz*. İzmir: Kanyılmaz Matbaası.
- Jackson, D. P. (2008). *Gılgamış Destanı* (çev. A. Antmen). Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Kalkan, N. (2002). *Ayıl Üöreğe (Tanrı Öğretisi) Metni Esasında Saha Türkçesinde İsim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, K. (1997). *Hint Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kazak Halık Edebiyeti-Erteğiler* (1988). 4. Tom. Jazuwşı Baspası. Almatı.
- Kramer, S. N. (2001). *Sümer Mitolojisi* (çev. Hamide Koyukan). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Kramer, S. N. (2014). *Tarih Sümer'de Başlar / Yazılı Tarihteki Otuz Dokuz İlk* (çev. Hamide Koyukan). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.

- Leick, G. (1991). *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. London: Routledge.
- Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A. M., Usmanova, M. S. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, Simge ve Ritüel* (çev. M. Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A. M., Usmanova, M. S. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, İnsan ve Toplum* (çev. M. Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Lvova, E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev, A. M., Usmanova, M. S. (2013). *Güney Sibiry Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünyası* (çev. M. Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- O'flaherty, W. D. (1996). *Hindu Mitolojisi* (çev. K. Emiroğlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: TTK Basımevi.
- Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: TTK Basımevi.
- Öztürk, Ö. (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Potapov, L.P. (2012). *Altay Şamanizmi* (çev. Metin Ergun). Konya: Kömen Yayınları.
- Radloff, W. (1994). *Sibiryadan III* (çev. A. Temir). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 750. Düşünce Eserleri Dizisi: 1.
- Radloff, W. (2012). *Türklük ve Şamanlık*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Remler, P. (2010). *Egyptian Mythology A to Z* (Third Edition). New York: Chelsea House Publishing.
- Roberts, J. (2004). *Chinese Mythology A to Z*. New York: Facts On File Inc.
- Roberts, J. (2010). *Japanese Mythology A to Z* (2nd Edition). New York: Chelsea House An Imprint of Infobase Publishing.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya Mitolojisi* (çev. K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce vd.). 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Salt, A. (2010). *Ansiklopedi Semboller* (2. Baskı). İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Sevinç, F. (2008). Hititlerde Yeraltı Dünyası. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 231-247.
- Surazakov, S. S. (1960). *Altay Baatırlar*. 3. Cilt. Gorno Altaysk.
- Şenel, A. (2009). *İnsanlık Tarihi, Kemirgenlerden Sömürgenlere* (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

- Şincin, İ. B. (1997). *Cañar, At Nerelü Altay Kay Çörçök*. Gorno Altaysk.
- Trutanow, I. (2010). Çin Mitolojisi. *Mitoloji* (çev. Nurettin Elhüseyni), J. von Laffert, M. Greer, M. Kraske, F. von Laffert, O. de Santos, S. Schulte (Editörler). 3. Baskı. İstanbul: NTV Yayınları, 324-345.
- Türker, F. (2012). Altay Türklerinin Anlatmalarında Mitik Bir Varlık: Celbegen. *Milli Folklor*, 24 (94), 81-90.
- Un, F. H. *Karşılaştırmalı Hint ve Yunan Mitolojisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Werner, E. T. C. (2008). *Çin Mitleri ve Efsaneleri* (çev. Ş. Duran). İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- White, A. W. (2010). Yunan ve Roma Mitolojisi. *Mitoloji* (çev. Nurettin Elhüseyni), J. von Laffert, M. Greer, M. Kraske, F. von Laffert, O. de Santos, S. Schulte (Editörler). 3. Baskı. İstanbul: NTV Yayınları, 106-223.
- Wilkins, W. J. (1882). *Hindu Mythology, Vedic and Puranic*, London: Thacker, Spink & Company.
- Williams, G. M. (2003). *Handbook of Hindu Mythology*. California: ABC-CLIO Inc.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (2001). *Kur'an-ı Kerim Yüce Meali*. İstanbul: Şenyıldız Yayınevi.
- Yıldırım, H. (2000). *Ayı Üöreğe (Tanrı Öğretisi) Metni Esasında Saha Türkçesinde İsim*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zgoll, A. (2010). Kadim Yakındoğu Mitolojisi. *Mitoloji* (çev. Nurettin Elhüseyni), J. von Laffert, M. Greer, M. Kraske, F. von Laffert, O. de Santos, S. Schulte (Editörler). 3. Baskı. İstanbul: NTV Yayınları, 14-53.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ULUIŞIK, Yaprak Pelin
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 26.12.1983
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 533-6603989
 E-posta : ypeline@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek lisans	Gazi Ün. Türk Halk Edebiyatı	2011
Lisans	Gazi Ün. Türk Dili ve Edebiyatı	2007
Lise	Ömer Seyfettin Lisesi / Süper Lise	2002

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2012 - devam ediyor	Gazi Üniversitesi	Türk Dili Okutmanı

Yabancı Dil

İngilizce, Rusça

Yayınlar

- AKPINARLI, F., H. T., F. N. B., M. B., Y. P. E. (2012). *Şanlıurfa El Sanatları ve Sözlü Kültür Malzemeleri*. No: 36. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.
- YILMAZOĞLU, Y.P. (2013). Çankırı Merkez'de Hıdırellez Geleneği. *Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı Dergisi*, 19 (62), 12-15.
- YILMAZOĞLU, Y.P. (2013). Çankırı Merkez'de Hıdırellez Geleneği. *Motif Halk Oyunları Eğitim ve Öğretim Vakfı Dergisi*, 19 (63), 4-9.

Hobiler

Kitap okumak, araştırma ve derleme yapmak, bulmaca ve sudoku çözmek, puzzle yapmak, kültürel etkinliklere katılmak (sinema, tiyatro, konser vb.), düzenli olarak spor yapmak, yürüyüş yapmak, müziğın her dalı ile ilgilenmek vb.

